

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัย

สิทธิมนุษยชนในประวัติศาสตร์ความคิดของสังคมไทย

Human Rights in Thai History of Ideas

โดย ดร.ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ และคณะ

ชุดโครงการวิจัยสิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล

โดย ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก และคณะ

ตุลาคม 2546

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัย

สิทธิมนุษยชนในประวัติศาสตร์ความคิดของสังคมไทย

Human Rights in Thai History of Ideas

โดย ดร.ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ และคณะ

ชุดโครงการวิจัยสิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล

โดย ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก และคณะ

ตุลาคม 2546

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
โครงการวิจัย

สิทธิมนุษยชนในประวัติความคิดของสังคมไทย
Human Rights in Thai History of Ideas

คณะผู้วิจัย
ผศ. ดร.ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ
ผศ. อติศร หมวกพิมาย

สังกัด
คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
ชุดโครงการสิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล

สารบัญ

- บทที่ 1 บทนำ
- บทที่ 2 มโนทัศน์สิทธิมนุษยชนในประวัติศาสตร์ภูมิปัญญา
- บทที่ 3 วิวัฒนาการทางสังคมของมโนทัศน์สิทธิมนุษยชน
- บทที่ 4 กำเนิดและพัฒนาการของมโนทัศน์สิทธิพลเมือง
และสิทธิทางการเมือง
- บทที่ 5 สิทธิพื้นฐานของราษฎร
- บทที่ 6 ผู้หญิงกับคดีความในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว : ศึกษาหมวดคดีผู้สาว
- บทที่ 7 สิทธิมนุษยชนกับอำนาจการเมืองใหม่

- ภาคผนวก
1. ปัญหาที่ดินและความไม่เป็นธรรม
 2. คดีความผู้หญิงสมัยรัชกาลที่ 5 หมวดคดีผู้สาว

บทที่ 1: บทนำ

รายงานการวิจัยเรื่องสิทธิมนุษยชนในประวัติศาสตร์ของสังคมไทย ครอบคลุมหัวข้อใหญ่ๆ 3 ข้อคือ หนึ่งว่าด้วยความหมายและมโนทัศน์สิทธิมนุษยชนในประวัติศาสตร์ภูมิปัญญา และการก่อเกิดในบริบทของพัฒนาการทางการเมือง สองว่าด้วยสิทธิพื้นฐานในประวัติศาสตร์ไทย สามว่าด้วยสิทธิพลเมืองหรือสิทธิทางการเมืองในประวัติศาสตร์ไทย วิธีการศึกษาใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ วิเคราะห์และตีความวาทกรรมหรือการแสดงออกทางความคิดและการเขียน ที่สะท้อนลักษณะและปัญหาอันเกี่ยวพันกับมโนทัศน์สิทธิและสิทธิมนุษยชนในประวัติศาสตร์สังคมไทย จุดมุ่งหมายคือการเสนอและแสดงให้เห็นถึงการก่อรูปและพัฒนาการของแนวคิดและการปฏิบัติที่นำไปสู่มโนทัศน์สิทธิมนุษยชนในที่สุด

1.1: มโนทัศน์สิทธิมนุษยชนในประวัติศาสตร์พัฒนาการทางสังคม

ที่มาและพัฒนาการของแนวคิดและมโนทัศน์สิทธิและสิทธิมนุษยชน ก่อรูปและพัฒนาการท่ามกลางการต่อสู้หลากหลายรูปแบบของคนในสังคม ในประวัติศาสตร์ความคิดแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนถือว่าเป็นหัวข้อหนึ่งในปรัชญาการเมืองของสังคม เช่นมโนทัศน์เรื่องความยุติธรรม ความชอบธรรมทางการเมือง ไปถึงคุณธรรมของรัฐและพลเมือง เป็นต้น การเกิดและดำรงอยู่ของมโนทัศน์และการปฏิบัติของความคิดและปรัชญาการเมืองทั้งหลาย ก่อรูปขึ้นในสังคมและระบบการปกครองที่มีความซับซ้อนขึ้น ในทางความคิด มีระบบคิดแบบนามธรรมเช่นศาสนา ปรัชญาและอุดมการณ์ของมนุษย์ ซึ่งนำไปสู่จุดหมายของสังคมนั้นๆ กล่าวโดยรวม มโนทัศน์สิทธิและความยุติธรรม แสดงออกถึงความต้องการของสังคมที่จะพัฒนาระดับไปสู่ระดับที่ดีขึ้น ที่มีความเป็นธรรมมากขึ้น ให้ความสุขความพอใจแก่คนจำนวนมากขึ้นด้วย กล่าวในอีกนัยหนึ่งคือเป็นความต้องการและพยายามในทางธรรมชาติของมนุษย์ที่ต่างจากสัตว์อื่นๆ ที่สามารถยกระดับพัฒนาในทางคุณภาพให้กับเผ่าพันธุ์ของพวกเขาได้

ประเด็นแรกคือการจำแนกและศึกษาความหมายทางประวัติศาสตร์ของมโนทัศน์ทั้งสองคือสิทธิกับสิทธิมนุษยชน กล่าวได้ว่ามโนทัศน์สิทธิมีมาแต่ดั้งเดิมในรัฐและอาณาจักร การเมืองการปกครองสมัยก่อนทั่วไป ซึ่งจะขอเรียกว่าสิทธิรุ่นที่หนึ่งหรือรุ่นแรก ลักษณะสำคัญคือการสร้างความชอบธรรมให้แก่อำนาจปกครองของผู้ปกครองตามประเพณี ที่ได้รับความ

ขอบธรรมจากอำนาจเหนือสังคม อีกประการคือเป็นการคลี่คลายความขัดแย้งเฉพาะหน้าระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครอง ที่สำคัญคือกลุ่มขุนนางและพระ มากกว่าชนชั้นล่าง เช่นชาวนาไพร่ทาส จะเรียกว่าสิทธิรุ่นแรกเป็นการต่อรองและตกลงกันระหว่างกลุ่มนำและที่พอมีฐานะทางการเมืองและทางเศรษฐกิจกันเองก็ได้

ในทางปรัชญา เห็นได้ว่าการเกิดขึ้นของสิทธิ เป็นการพัฒนาของสังคมที่ต้องการทำให้อำนาจปกครองถูกกำกับด้วยปัจจัยทางจริยธรรมหรือศีลธรรม อีกด้านหนึ่งคือการที่ทั้งผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้การปกครองต่างเริ่มรู้จักตัวเองที่มีความสัมพันธ์กับคนอื่น และจะจัดการความสัมพันธ์นั้นกับจุดหมายของสังคมอย่างไรจึงจะพัฒนาไปได้ด้วยดี นั่นคือการทำให้ "สมรรถนะทางสิทธิ" ของบุคคลและชุมชนในการรักษาระเบียบศีลธรรมนั้น ยกกระดับขึ้นสู่การเป็นตัวบทกฎหมายอย่างเป็นทางการต่อไป

ประเด็นที่สองคือว่าด้วยมโนทัศน์สิทธิมนุษยชน ซึ่งจะเรียกว่าสิทธิรุ่นที่สองหรือรุ่นหลัง ความหมายและลักษณะสำคัญคือเป็นการสร้างความชอบธรรมให้แก่ราษฎรจำนวนมากที่ถูกปกครอง มากกว่าให้ความชอบธรรมแก่อำนาจรัฐและกลุ่มนำจำนวนน้อยอีกต่อไป การเรียกร้องและสร้างความหมายให้กับสิทธิรุ่นที่สองนี้ ไม่เพียงแต่เปิดช่องทางในการมีส่วนร่วมทางการเมืองให้แก่ประชาชนมากขึ้น แต่ที่สำคัญในระยะยาวคือการยกระดับและพัฒนาความเป็นตัวของตัวเองและคุณสมบัติอันเป็นของราษฎรเอง เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อคุณภาพและปริมาณของสมาชิกสังคมส่วนใหญ่

ปัญหาสิทธิมนุษยชนจึงมีประวัติศาสตร์ที่แนบแน่นกับการเคลื่อนไหวเรียกร้องต้องการในการเข้าถึงสิทธิพลเมืองอยู่มาก พัฒนาการต่อมานำไปสู่การขยายและครอบคลุมไปยังสิทธิเศรษฐกิจและสิทธิทางวัฒนธรรม ในระยะยาวคือการพัฒนาให้ประชาชนเป็นประธานหรือเป็นนายของตัวเอง ด้วยการยกระดับความรู้จัดอวิชา โดยผ่านประสบการณ์ของตนเอง ในที่สุดคือการจัดจกตัวเองและรู้จักผู้อื่นอย่างทัดเทียมและเสมอหน้ากัน

1.2: วิวัฒนาการของมโนทัศน์สิทธิมนุษยชน

แนวคิดหรือมโนทัศน์ว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ก็เช่นเดียวกับแนวคิดทางการเมืองและสังคม(รวมทั้งเศรษฐกิจ)ทั้งหลาย ที่เกิดและพัฒนามาในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ไม่มีมโนทัศน์ทางสังคมอะไรที่เกิดมาในสุญญากาศ ดังนั้นบริบทและความสัมพันธ์ทางสังคมและทางการเมืองจึงมีความสำคัญต่อการเข้าใจและการศึกษาถึงความหมายและมิติต่างๆของมโนทัศน์ดังกล่าว

พัฒนาการที่ทำให้แนวคิดสิทธิมนุษยชนปรากฏออกมาเป็นมโนทัศน์ทางสังคม และการเมืองที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลง เป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ทั้งในทางโครงสร้างและในความสัมพันธ์ทางสังคม ครอบคลุมบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ในข้อที่สำคัญที่เกี่ยวกับการพิจารณาปัญหาเรื่องสิทธิมนุษยชน ได้แก่ การก่อรูปและพัฒนาของมโนทัศน์และความเข้าใจในความหมายของความเป็นมนุษย์ในประวัติศาสตร์ของพัฒนาการทางเศรษฐกิจการเมือง

ความหมายของความเป็นคนใหม่นี้แสดงออกในประเด็นหลักๆ เช่น ในเรื่องของศักดิ์ศรีของความเป็นคน(human dignity)และในความยุติธรรมทางสังคม(social justice) ไปถึงการมีส่วนร่วมในการปกครองของตนเอง กล่าวโดยรวมคือการที่คนทั้งหลายพัฒนาความเป็นนายของตัวเองมาอย่างไร ทั้งในแง่ที่สัมพันธ์กับตัวเอง และในความสัมพันธ์กับผู้อื่น ความเข้าใจในมโนทัศน์ที่เปลี่ยนไปในเรื่องความหมายของความเป็นมนุษย์และความสัมพันธ์กับจุดหมายของรัฐ จึงมีความสำคัญต่อการศึกษาถึงแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนในประวัติศาสตร์สังคมด้วย

ปรากฏการณ์และการเกิดขึ้นของมโนทัศน์และการปฏิบัติเรื่องสิทธิมนุษยชนก่อตัวและพัฒนาไปพร้อมกับการเกิดระบบสมัยใหม่ (modernity) ซึ่งเป็นผลผลิตเฉพาะของสังคมยุโรปในช่วงศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา ลักษณะเด่นของสิทธิมนุษยชนคือการที่สิทธินี้ย้ายมาเป็นของปัจเจกชนทั้งหลายโดยสมบูรณ์ ที่เรียกว่าลัทธิปัจเจกชนนิยม (individualism) ในทางทฤษฎีการดำรงอยู่ของปัจเจกชนที่เป็นเสรี หมายถึงการตัดขาดและบั่นทอน ความสัมพันธ์เชิงพึ่งพาอาศัยต่อกันในระบบศักดินาและศักดินารูปแบบต่างๆ ลงไป ในทางเศรษฐกิจการเมืองคือการที่ระบบทุนนิยมที่วางอยู่บนลัทธิเสรีนิยมของตลาดและแรงงานก้าวขึ้นมาเป็นรูปแบบหลักของการผลิตและการผลิตซ้ำ พลังการผลิตและความสัมพันธ์ทางสังคมของการผลิตก็เปลี่ยนไปตามตรรกะและพลังของระบบทุนนิยมเสรี เช่นเดียวกับระบบการเมืองการปกครอง ที่มีการก่อรูปของชนชั้นใหม่ๆ และความขัดแย้งทางชนชั้นแบบใหม่ที่เป็นผลจากความขัดแย้งระหว่างพลังการผลิตกับความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยม

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าการก่อตัวขึ้นของแนวคิดเรื่องความเป็นมนุษย์ อันสะท้อนถึงมโนทัศน์ของสิทธิและเสรีภาพของบุคคลนั้น เป็นมโนทัศน์ใหม่ที่เกิดขึ้นมาในระบอบที่สังคมพัฒนาเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจการเมืองแบบทุนนิยม ในสมัยล่าอาณานิคมในศตวรรษที่ 19 การซึมเข้ามาของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมในสยาม ที่มาพร้อมกับการปฏิรูปและทำให้

ประเทศเป็นสมัยใหม่ (modernization, modernism) นำเอามิติใหม่ของการดำรงชีวิตเข้ามาเผยแพร่ จากนั้นมาความเจริญทางวัตถุค่อยกลายมาเป็นปัจจัยที่ขาดไม่ได้ในการดำรงชีพ ไม่เพียงแต่ในชนชั้นนำเท่านั้น หากแต่กระจายแทรกซึมไปทั่วยังทุกชนชั้นและกลุ่มคน แม้จะไม่เสมอภาคเหมือนกันก็ตาม กล่าวคือเงื่อนไขทางวัตถุของชีวิตก้าวขึ้นมาเป็นปัจจัยหลักอันหนึ่งในชีวิตสังคมสมัยใหม่หรือสังคมที่มีการพัฒนา ปฏิสัมพันธ์ระหว่างเงื่อนไขทางวัตถุของชีวิตกับระบบค่านิยมและศีลธรรมหรือเรียกรวมๆว่าวัฒนธรรม จะเป็นตัวกำหนดความหมายและการปฏิบัติในเรื่องสิทธิด้วยเช่นกัน

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองนำไปสู่การปรับเปลี่ยนในด้านความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับวิถีการผลิตของพวกเขา ดังแสดงออกในปัญหาสำคัญๆเช่นเรื่องกรรมสิทธิ์ในที่ดินซึ่งจะถูกทำให้เป็นทรัพย์สินส่วนบุคคล แนวโน้มใหญ่ที่เกิดคือการที่ทรัพย์สินอันแต่เดิมเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนหรือกลุ่มคน มีลักษณะเป็นสิทธิเชิงซ้อนและที่เรียกว่าสิทธิกลบนาหรือสิทธิในการใช้เป็นหลักถูกแปรเปลี่ยนไป รูปแบบสัมพันธ์ภาพทางทรัพย์สินใหม่ที่จะเกิดขึ้น ได้แก่การที่กรรมสิทธิ์กลายเป็นของปัจเจกบุคคลมากขึ้น กระทั่งกลายเป็นทรัพย์สินส่วนตัว เป็นกรรมสิทธิ์โดยสมบูรณ์ของบุคคล การอ้างถึงกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของชุมชนหรือกลุ่มคนถูกทำลายลง นั่นคือความเชื่อมโยงต่อเนื่องระหว่างชุมชนกับธรรมชาติถูกตัดขาดไป ระเบียบของชุมชนไม่อาจเป็นตัวแทนของระเบียบที่เป็นธรรมชาติอีกต่อไป

ในเวลาเดียวกัน ระบบเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของลัทธิเสรีนิยม จำเป็นต้องมีอำนาจใหม่ที่ให้ความชอบธรรมและให้ความมั่นใจแก่ปัจเจกชนในการสร้างและรักษาสังคมของพวกเขาไว้ให้ได้ การต่อสู้เปลี่ยนแปลงจากคริสต์ศตวรรษที่ 17-18 นำไปสู่การสถาปนาโครงสร้างอำนาจแบบใหม่ ในตะวันตก ที่เรียกกันต่อมาว่าระบอบประชาธิปไตย กระฎุมพีบัดนี้เป็นไปได้ที่ความชอบธรรมทางการเมืองสูงสุดได้ย้ายจากพระเจ้าและกษัตริย์ มาที่ตัวบุคคลอันเป็นสิ่งที่ทั่วไปที่สามัญ ดังเห็นได้จากข้อความที่จารึกในรัฐธรรมนูญทั่วไปว่า "อำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน" องค์อธิปัตย์คือมหาชนที่ไม่ใช่สิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออวดารจากเบื้องบนอีกต่อไป บนพื้นฐานของสิ่งสากลใหม่คือเหตุผลและความคิดแบบกลไกของคนทุกคน อำนาจใหม่มาจากการคิด และการผลิตสร้างใหม่ ด้วยเครือข่ายอันกว้างใหญ่ไพศาลของระบบทุนนิยม กลายเป็นพลังอันไม่รู้จบ ระบบการเมืองใหม่ที่รองรับคตินิยมและคนแบบใหม่นี้คือระบบการเมืองเสรีนิยมหรือประชาธิปไตย ที่อ้างความชอบธรรมและอำนาจสูงสุดมาจากประชาชน

1.3: มโนทัศน์ของความเป็นมนุษย์และระเบียบสังคม(social order)

คติและทฤษฎีความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ที่อยู่รวมกันเป็นสังคมมีมาแต่โบราณแล้ว แม้ก่อนที่ศาสนาพุทธจะเข้ามาอยู่ในฐานะของโลกทรรศน์ที่ครอบงำ ดังเห็นได้จากตำนานสร้างโลกของคนไทยกลุ่มต่างๆในประเทศอินเดีย ตอนใต้ของจีน พม่า ลาว เวียดนามและในประเทศไทย ซึ่งเป็นที่มาพื้นฐานของแนวคิดและความรู้ในกำเนิดของชุมชนและการปกครอง

ประเด็นแรกคือการมีระเบียบสังคมอันแน่นอนเพื่อไม่ให้คนละเมิด หากมีการละเมิดหรือคัดค้านก็จะถูกลงโทษ แม้ว่าคติความเชื่อศาสนาโบราณจะมองมนุษย์อย่างตายตัวและมีธรรมชาติอันไม่ดีก็ตาม แต่คติไทยเดิมยังเอื้ออำนวยต่อการให้โอกาสมนุษย์ในการทำความดีในการยกระดับตนเองและชุมชนได้ต่อไปอีก ดังที่ตำนานสร้างโลกของคนไทยทั้งหลาย จะเหมือนกันในการบรรยายว่ามนุษย์ลงมาจากแกนหรือเป็น “ลูกฟ้า” มีกำเนิดจากสวรรค์เป็นต้น ลักษณะยึดหยุ่นในทางความเชื่อ ซึ่งอาจเกิดจากการขยายตัวของชุมชนและการผลิตไปถึงการแลกเปลี่ยน ทำให้มนุษย์ในสังคมไทยเดิมสามารถยับยั้งขยายชุมชนและชีวิตเมืองออกไปได้ จากชุมชนเมืองเล็กๆไปเป็นเมืองแบบอาณาจักร จากการเพาะปลูกแบบธรรมชาติไปเป็นการค้าแลกเปลี่ยน กระทั่งนำไปสู่มโนทัศน์สำคัญเรื่องกรรมสิทธิ์ในผลผลิตและในเครื่องมือการผลิตที่สำคัญคือที่ดิน

หลังจากศาสนาพุทธเข้ามาเป็นโลกทรรศน์นำในสังคมและการเมืองรัฐไทย ได้นำการเปลี่ยนแปลงหลายอย่าง ข้อหนึ่งคือเปลี่ยนคติการมองบรรทัดฐานทางศีลธรรมเสียใหม่ จากการอาศัยเกณฑ์ภายนอกเป็นหลัก มาสู่การอาศัยเกณฑ์ภายในตัวมนุษย์เอง แหล่งที่มาของบรรทัดฐานนี้ก็เปลี่ยนจากแกน หรือผีบรรพบุรุษและประเพณีท้องถิ่นอันเป็นเฉพาะ มาเป็นธรรมอันเป็นความรู้ที่มีลักษณะเป็นสากล

ทรรศนะทางศาสนากับทางการเมืองยังเป็นเรื่องเดียวกันที่ไม่อาจแยกออกจากกันได้ จุดหมายทางการเมืองของรัฐไทยแต่โบราณมาถึงสมัยใหม่จึงไม่ได้มีแต่วัตถุประสงค์ทางการเมือง หากแต่ควบคู่ไปกับจุดหมายทางธรรมด้วย ในขั้นสูงรัฐและโลกเป็นเพียงเครื่องมือหรือวิถีทางในอันที่จะไปบรรลุจุดหมายทางธรรม กล่าวในแง่ของรัฐและทางโลก ความคิดทางการเมืองเชิงพุทธทรรศน์จึงเน้นความสำคัญที่รัฐในฐานะขององค์รวมของมนุษย์ มากกว่าที่ความเป็นตัวตนของผู้คนในรัฐหรืออาณาจักรเอง

เนื่องจากการอยู่รอดและมั่นคงของรัฐ ย่อมมีความหมายว่าผู้คนในรัฐก็ย่อมมีโอกาสมากที่จะอยู่รอดและมีชีวิตตามสภาพสังคมได้ ในความคิดและปรัชญาการเมืองดังกล่าว สิทธิและสิทธิมนุษยชนจึงไม่มีพื้นที่ในวาทกรรมการเมืองสมัยก่อนได้ ศักดิ์ศรีของ

ความเป็นมนุษย์ยังไม่ได้ถูกประดิษฐ์สร้างขึ้นมาให้เป็นวาทกรรมหนึ่งทางการเมือง มนุษย์ยังเป็นเพียงมรรคหรือหนทางไปสู่จุดหมายทางศาสนา มนุษย์และต่อมาสังคมยังไม่ได้และไม่อาจเป็นจุดหมายของการเมืองได้ ดังนั้นความคิดการเมืองเชิงพุทธจึงมุ่งไปที่ความเป็นเอกภาพระหว่างจิตกับกาย ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครองเป็นต้น นี่เองเป็นที่มาของลักษณะความคิดการเมืองไทยที่ยังอยู่ภายใต้อิทธิพลของความเชื่อทางศาสนา

ในยุคที่สยามผ่านเข้าสู่ระบบโลกสมัยใหม่ เทียนวรรณน่าจะเป็นนักคิดคนแรกๆ ที่นำเสนอคุณธรรมของความเป็นคนบนพื้นฐานของหลักการทางสังคมโลกแบบใหม่ที่ไม่ได้วางอยู่บนคำสอนทางศาสนาแล้วนับแต่ก่อน จริยธรรมที่เขาเสนอจึงมุ่งที่การสร้างคนให้เป็นตัวของตัวเอง ไม่ใช่คนที่จำต้องพึ่งพาผู้ใหญ่หรือผู้มีอำนาจอย่างง้อหว่ไม่ขึ้น เขามองว่าคนที่จะได้ดีต้องมีวิชาความรู้ ไม่ต้องอาศัยเหตุอย่างอื่น “นอกจากความประจักษ์จริงว่า เป็นคนดีแลรอบรู้ทรงคุณวิชาแท้” คุณสมบัติของคนตามที่เขาเห็นจึงวางอยู่บนความถูกต้องความชอบทั้งทางโลกย์และทางธรรม

ในทรรศนะของเทียนวรรณ ผู้อื่นก็มีความสำคัญไม่น้อยกว่าตัวเอง การสร้างแนวคิดที่ให้ความสำคัญทั้งกับอัตวิสัยและภาววิสัยนับได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีความหมายน้อยอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงทางความคิดสังคมและการเมืองในระยะเวลาต่อมา จุดหมายทางการเมืองของรัฐไทยแต่โบราณมาถึงสมัยใหม่จึงไม่ได้มีแต่วัตถุประสงค์ทางการเมือง หากแต่ควบคู่ไปกับจุดหมายทางธรรมด้วย ในชั้นสูงรัฐและโลกเป็นเพียงเครื่องมือหรือวิถีทางในอันที่จะไปบรรลุจุดหมายทางธรรม กล่าวในแง่ของรัฐและทางโลก ความคิดทางการเมืองเชิงพุทธทรรศน์จึงเน้นความสำคัญที่รัฐในฐานะขององค์กรรวมของมนุษย์ มากกว่าที่ความเป็นตัวตนของผู้คนในรัฐหรืออาณาจักรเอง

มโนทัศน์ว่าด้วยมนุษย์แบบใหม่หรือสมัยใหม่จึงเป็นพื้นฐานให้กับนักคิดและปัญญาชนสยามในสมัยปฏิรูปการปกครองมาถึงสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง จากเทียนวรรณมาถึง ก.ส.ร. กุหลาบ ซึ่งให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ของคนแต่ละคนเอง งานเขียนของก.ส.ร. กุหลาบที่สำคัญ คือการอธิบายและกระทั่ “สร้าง” วาทกรรมของประวัติศาสตร์ไทยขึ้นมา อันเป็นการท้าทายและลบหลู่พระบรมเดชานุภาพในที่สุด เพราะสิ่งที่เขานั้นคือ การปลดปล่อยความรู้ให้หลุดออกจากพันธนาการของระบบศักดินา ไปสู่ระบบเสรีที่ปัจเจกชนแต่ละคนสามารถตัดสินใจเลือกรับรู้และเชื่อถือได้ตามสติปัญญาของตนเอง

ในเวลาเดียวกัน แนวคิดว่าด้วยมนุษย์ที่เป็นพลเมืองของชาติบ้านเมืองเดียวกัน และควรต้องได้รับ “ความสุขเสมอกัน” ไปถึงการมีอำนาจที่จะแสดงความคิดเห็น

ในทีละสาระในเรื่องที่เป็ประโยชน์ ก็เกิดมีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ก่อนการปฏิรูปการปกครองเล็กน้อย อันนี้เห็นได้จาก “คำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103” ของคณะเจ้านายและข้าราชการ เป็นต้น ความคิดดังกล่าวยังเสนอไปถึงการที่ราษฎรร่วมกันเป็นเจ้าของชาติด้วย แม้น้ำหนักของการเสนอและทางแก้ไขนั้นจะไม่ได้พูดถึงการเปลี่ยนแปลงในเรื่องสิทธิเสรีภาพของราษฎรก็ตาม หากแต่มุ่งไปที่การแก้ไข “พระราชประเพณีการปกครอง” ซึ่งก็คือการปกครองโดยพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ แต่ก็กล่าวได้ว่าแนวคิดที่มองความเป็นมนุษย์ที่มีลักษณะทั่วไปที่เป็นสากล ได้เริ่มก่อรูปขึ้นแล้ว ความเป็นพลเมืองมาจากการเป็นราษฎรของประเทศที่มีอาณาเขตแน่นอน มีผู้ปกครองและการปกครองที่สามารถจัดการบ้านเมืองและทรัพยากรให้เป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่นได้ด้วยแนวคิดในระยะดังกล่าวยังให้ความสำคัญไปที่ความอยู่รอดของรัฐหรือประเทศชาติและระบบรัฐบาลมากกว่าความปลอดภัยและมั่นคงของราษฎร สิทธิพลเมืองและเสรีภาพทางการเมืองของปัจเจกชนยังเป็นเรื่องรองๆ ที่ไม่มีประเด็นความสำคัญอะไรนัก

ราวทศวรรษ พ.ศ. 2450 เป็นต้นมา แนวคิดเรื่องความเป็นมนุษย์ได้ยกระดับขึ้นจากมนุษย์ที่สามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ในลักษณะทั่วไป มาสู่การตั้งคำถามต่อความชอบธรรมของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์และฐานะของชนชั้นปกครองตามประเพณี นักเขียนและนักหนังสือพิมพ์รวมถึงปัญญาชนของกลุ่มกรรมกรและชาวนาด้วย มีการร้องเรียนถึงการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมของข้าราชการมาก และที่น่าสังเกตคือคำพูดที่มีลักษณะการเมืองแบบราดิคัลได้ปรากฏออกมาอย่างเป็นปกติ เช่น คำพูดว่า “การกดขี่บังคับอันเป็นความทุกข์ยาก” “ความไม่ยุติธรรมในการใช้กฎหมาย” “ความสุขถ้าไม่ถูกบังคับ” เป็นต้น ที่แสดงออกถึงการต่อต้านอย่างเปิดเผยคือนายนรินทร์ ภาสิต ในการคัดค้านและให้ยกเลิกการเก็บเงินค่ารัชูปการและการเกณฑ์แรงงานราษฎรไปใช้งานหลวงต่างๆ การแสดงออกซึ่งความคิดที่เป็นปฏิปักษ์ต่อระบบเก่าอย่างรุนแรงคือกรณีกบฏ ร.ศ. 130 (2454) ซึ่งเสนอรูปแบบรัฐบาลใหม่เป็นรีพับลิค นับจากนั้นมากล่าวได้ว่ามโนทัศน์ว่าด้วยพลเมืองและสิทธิทางการเมืองของราษฎรกลายเป็นความชอบธรรมของราษฎรไปแล้ว ปัญหาคือว่าเมื่อไรและภายใต้สภาพอะไรเท่านั้น ที่ความต้องการสิทธิทางการเมืองอันใหม่ถึงจะปรากฏเป็นจริงขึ้นมา

1.4: การก่อรูปของสิทธิพลเมืองในสยาม

กล่าวโดยทั่วไป ปัญหาสิทธิใหญ่ๆที่ราษฎรประสบและไม่อาจแก้ไขได้ด้วยตนเองนั้น ส่วนใหญ่เรียกได้ว่าเป็นสิทธิขั้นพื้นฐาน (basic rights) อันประกอบไปด้วยสิทธิในการดำรงชีพ (subsistence rights) และสิทธิในความปลอดภัย (security rights) สิทธิพื้นฐานนี้มีอยู่เพื่อทำหน้าที่ในการปกป้องคนที่ไม่อาจช่วยเหลือตัวเองได้ จากความอ่อนแอเกินไปหรือธรรมชาติที่ไม่อาจเอาชนะอุปสรรคเบื้องต้นได้ด้วยตนเอง ให้คนส่วนนี้รอดพ้นจากการถูกทำลายจากเผด็จการของมนุษย์ไป สิทธิพื้นฐานจึงเป็นเสมือนเครื่องป้องกันหรือเกราะสำหรับคนที่ไม่อาจป้องกันตัวเองได้เพียงพอที่จะอยู่รอดและพัฒนาความเป็นคนได้ ให้พ้นจากเอื้อมมือและการข่มขู่ของอุปสรรคปัญหาในการดำรงชีวิต ซึ่งอาจนำไปสู่การสูญเสียสิทธิในการดำรงชีพและสิทธิในความปลอดภัยมั่นคงแห่งชีวิตเป็นต้น กล่าวได้ว่าสิทธิพื้นฐานเป็นการควบคุมพลังทางเศรษฐกิจและพลังทางการเมืองอย่างหนึ่งได้เช่นกัน ไม่เช่นนั้นพลังการเมืองและเศรษฐกิจนี้ก็จะมีอะไรมาควบคุมมันไว้ได้ สิทธิพื้นฐานจึงเป็นการประกันทางสังคม ที่จะไม่ให้ภัยอันตรายมาคุกคามทำลายความเป็นคนลงไป อย่างน้อยก็ไม่ให้ถึงขั้นทำลายความต้องการขั้นพื้นฐานลงไปจนหมด ในประการสุดท้ายสิทธิพื้นฐานจึงเท่ากับเป็นการให้สิทธิในการมีชีวิตแก่คนที่ไม่มีอำนาจ สำหรับใช้คัดค้านพลังบางอย่างซึ่งไม่เช่นนั้นอาจเป็นอันตรายแก่พวกเขามากที่สุด

สิทธิในความปลอดภัยแห่งชีวิต หมายถึงการมีความปลอดภัยและมั่นคงในร่างกาย กล่าวคือไม่ถูกฆ่า ฆาตกรรม ทุบตี ทรมาณ กดขี่ ข่มขืนกระทำชำเราหรือทำร้ายทั้งทางกายและวาจาเป็นต้น สิทธิดังกล่าวนี้เป็นพื้นฐานจำเป็นสำหรับการที่มนุษย์จะสามารถได้รับและได้ใช้สิทธิประการอื่นๆต่อไป กล่าวได้ว่าหากคนยังไม่อาจสามารถมีและได้รับการคุ้มครองในสิทธิความปลอดภัย คนเหล่านั้นก็ยากที่จะสามารถใช้สิทธิด้านอื่นๆได้ ดังนั้นการที่คนได้รับสิทธิต่างๆแล้ว ย่อมมีนัยด้วยว่าเขาก็ย่อมได้รับสิทธิในความปลอดภัยทางร่างกายแล้วด้วยเหมือนกัน

สิทธิในการดำรงชีพหมายความว่าความสามารถในการมีชีวิตอยู่อย่างปกติในขั้นพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับมนุษย์ในสังคม เช่นการทำมาหากินได้ตามอัตภาพ สิทธิในการดำรงชีพจึงหมายถึงความมั่นคงในทางเศรษฐกิจในระดับน้อยที่สุดที่คนพึงจะมีในการดำรงชีพ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจนี้ครอบคลุมถึงอากาศบริสุทธิ์ น้ำสะอาด อาหารพอเพียงและมีสุขอนามัย เสื้อผ้าพอเพียง ที่พักอาศัยพอเพียง และการมีสาธารณสุขและการป้องกันโรคที่พอเพียงด้วยเช่นกัน สิทธิในการดำรงชีพอย่างน้อยในระดับพื้นฐาน ทั้งในส่วนที่คนไปประกอบการ หากเขามีปัจจัยและความสามารถ กับการได้รับการดำรงชีพจากการช่วยเหลือของรัฐ

ในกรณีของคนที่ไม่อาจช่วยตัวเองได้ สิทธิและความมั่นคงทางเศรษฐกิจนี้จึงเกี่ยวพันไปถึงระบบกรรมสิทธิ์ทรัพย์สินในรัฐและสังคมด้วย ไปถึงนโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาล

การก่อรูปขึ้นของมโนทัศน์ที่ปัจจุบันเรียกว่าสิทธิและสิทธิมนุษยชนนั้น เป็นรูปร่างและเป็นจริงได้ ยังต้องอาศัยปัจจัยจำเป็นอื่นๆประกอบอีกด้วย ประการแรกคือสิทธิไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องของการตรากฎหมายเท่านั้น หากที่พื้นฐานกว่านั้นคือการที่สิทธิจะต้องให้พื้นฐานอันเป็นเหตุเป็นผลแก่การเรียกร้องที่ชอบธรรม ประการต่อมาสิทธินั้นนำไปสู่การได้รับเนื้อหาแห่งสิทธิ ไม่ใช่การร้องขอลอยๆหรือรับปากลอยๆ ประการสุดท้ายการมีสิทธิหมายถึงจะต้องมีการรับรองสิทธิเหล่านั้นจากสังคมด้วย เพื่อป้องกันการทำลายขัดขวางจากการข่มขู่ใดๆที่อาจเกิดขึ้นได้ ในอดีตเราอาจเรียกรวมๆกันได้ว่าเป็นความชอบธรรมที่สมาชิกในสังคมการเมืองสามารถอ้างอิงและเรียกร้องได้ หากไม่ได้รับผลประโยชน์หรือการเข้าถึงสิ่งนั้นๆ ทั้งนี้การปฏิบัติในเรื่องสิทธิเรื่องต่างๆนั้น อำนาจอรัฐจักต้องให้การยอมรับหรือปกป้องผู้ได้รับสิทธินั้นจากการละเมิดทำลายของคนอื่นๆ

ในการศึกษาถึงพัฒนาการของมโนทัศน์สิทธิในประวัติศาสตร์ไทยนี้ ทำให้เห็นว่าประเด็นที่สำคัญที่ควรให้ความสนใจอีกข้อหนึ่ง คือพัฒนาการในระยะผ่านจากรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่รัฐประชาธิปไตย ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงสำคัญๆภายใต้การปฏิรูประบบกฎหมาย ระบบการปกครองและระบบวัฒนธรรมการศึกษาและศาสนา ทำให้การเกิดขึ้นของมโนทัศน์สิทธิ(มนุษยชน)มีลักษณะเฉพาะด้วย

ภายใต้ความสัมพันธ์แบบศักดินานิยม การได้มาซึ่งสิทธิต่างๆของราษฎรและขุนนางก็ตี ล้วนมาจากการต่อรองและเรียกร้องในรูปลักษณะต่างๆ จนเกิดการประนีประนอมกันขึ้นระหว่างฝ่ายผู้ปกครองหรือผู้มีอำนาจ กับฝ่ายผู้ถูกปกครองหรือผู้ไม่มีอำนาจ เนื่องจากรัฐและระบอบศักดินาก็มีการสร้างระบบสิทธิของตนเองขึ้นมาเหมือนกัน เช่นสิทธิในการดำรงชีพและในความปลอดภัยแห่งชีวิต ก็มีอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ที่ไม่เท่ากันระหว่างมูลนายกับไพร่และทาสเป็นต้น โดยที่ชนชั้นไพร่ทาสได้รับการคุ้มครองในการดำรงชีวิตและความปลอดภัย อันนี้ถือเป็นหน้าที่ของชนชั้นมูลนายที่จะต้องให้แก่คนในอุปถัมภ์ ในขณะที่ทาสก็มี ความผูกพันจะต้องใช้แรงงานและตอบแทนด้วยความจงรักภักดีและกตัญญูต่อมูลนายเป็นต้น ในความสัมพันธ์ทางการเมืองที่ไม่เท่าเทียมกัน ชนชั้นไพร่ทาสไม่อาจอ้างอิงถึงสิทธิเอาเองฝ่ายเดียวได้ ไม่อาจอาศัยการอ้างอิงจากทฤษฎีนอกสังคมและที่ไม่อยู่ในประเพณีเดิมที่ครอบงำพวกเขาอยู่ การต่อสู้เพื่อสิทธิในอดีตจึงมักเป็นการประนีประนอมและการต่อสู้

เรียกร้องแบบเป็นฝ่ายถูกกระทำ(passive) ซึ่งมีบทบาทในการช่วยสร้างการยอมรับและการรับรองผลประโยชน์ในเรื่องต่างๆให้กับราษฎรได้จำนวนหนึ่ง

ราษฎรเป็นคนกลุ่มใหญ่ของสังคมไทยที่มีปัญหาในสิทธิพื้นฐาน พวกเขาไม่ได้เป็นผู้ที่มีอำนาจทางการเมืองการปกครองหรือเป็นกลุ่มนักคิดหัวก้าวหน้า หากแต่เป็นชนธรรมดาสามัญที่กระจายตัวอยู่ตามท้องถิ่นต่างๆ ประกอบอาชีพทางการเกษตรเป็นหลัก นอกจากนี้ยังรวมไปถึงกลุ่มคนในอาชีพอื่นๆด้วย ราษฎรที่กล่าวถึงนี้ยังรวมเอากลุ่มสตรี พ่อค้าแม่ค้า พระสงฆ์ คนในบังคับต่างชาติ นักโทษ เป็นข้าราชการชั้นผู้น้อย ซึ่งต่างมีปัญหาเฉพาะตนและต้องการเรียกร้องความยุติธรรม อันเกี่ยวเนื่องกับผลประโยชน์หรือสิทธิที่ตนพึงมีพึงได้ด้วย

กลุ่มเกษตรกรเป็นคนกลุ่มใหญ่ที่สุดปัญหาที่คนกลุ่มนี้ประสบมากที่สุดคือเรื่องของที่ดินทำกิน ซึ่งได้แก่ปัญหาในการถือครองที่ดิน การบุกเบิกที่ทำกิน ปัญหาเรื่องการประกาศเขตที่ดินสาธารณะที่ทับที่ดินทำกินแต่เดิมของชาวบ้าน ปัญหาในการออกโฉนดรวมถึงกรณีพิพาทระหว่างบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามกับชาวบ้าน ปัญหาระหว่างเจ้าพนักงานของรัฐกับชาวบ้านในการจัดสรรที่ดินทำกิน ข้อร้องเรียนโดยมากมักจะไม่ได้ได้รับการแก้ไขจากหน่วยงานของรัฐ และอีกจำนวนมากก็ถูกยกฟ้องหรือแพคดี

ในเรื่องสิทธิเหนือที่ดินเห็นได้ว่า ที่ผ่านมามีทั้งฝ่ายราษฎรและรัฐ(หรือกษัตริย์)ต่างก็มีผลประโยชน์ในการถือครองและมีอำนาจเหนือที่ดิน รัฐได้ประโยชน์จากการเก็บภาษีและเกณฑ์แรงงานของไพร่ ในขณะที่ราษฎรได้ผลผลิตและที่ทำมาหากินถึงอยู่อาศัยเป็นครอบครัวและชุมชน การต่อรองและต่อสู้เพื่อผลประโยชน์อันพึงมีพึงได้ตามกรอบแห่งค่านิยมและความเป็นไปได้ ในที่สุดนำไปสู่การยอมรับสิทธิในการใช้ประโยชน์เหนือที่ดินของราษฎร ดังที่กฎหมายได้ยอมรับไว้ เช่นในพระราชกำหนดเก่า 44 กำหนดว่า ราษฎรต้องขอโฉนดจากทางการไว้เป็นสำคัญในเมื่อต้องการได้ใช้ที่ดินนั้นๆเพื่อตนเอง จากนั้นกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จมาตรา 45 ถึง 53 ก็ระบุถึงสิทธิที่จะได้ตามมาจากการครอบครองที่ดินนั้น คือมีสิทธิในการขาย จำนอง ให้เช่าและการให้เป็นมรดก ซึ่งนับเป็นสิทธิในที่ดินที่พอสมควรสำหรับการดำรงชีวิตและอาชีพของราษฎร แต่ประเด็นหลักที่ฝ่ายรัฐยังยึดเป็นหลักในการตีความและใช้กฎหมายเหล่านั้นคือ สิทธิทั้งหลายที่ราษฎรมีในที่ดิน ก็ไม่ตัดสิทธิของพระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินอยู่ดั้งเดิม

ข้อสังเกตคือสิทธิในปัจจุบันการผลิตที่สำคัญยิ่งอันนี้ จึงเป็นสิทธิที่ถูกจำกัดด้วยกฎหมายและขนบธรรมเนียมประเพณีในโครงสร้างอำนาจเก่าที่ไม่เท่าเทียมกันอย่างแน่น

หนา ในระยะยาว สิทธิในกรรมสิทธิ์ที่ดินแบบจำกัดและด้านเดียวนี้ มีผลกระทบต่อการพัฒนาและการดำรงชีวิตของราษฎร ในอันที่จะยกระดับและพัฒนาศักยภาพของตนเองไม่น้อย เนื่องจากขาดพื้นฐานทางวัตถุรองรับการขยายกิจกรรมทางสังคมด้านอื่นๆต่อไป

ปัญหาอีกประการที่ใหญ่หลวงและกระทบกระเทือนชีวิตการทำมาหากินของราษฎรมากได้แก่เรื่องภาษีอากร การเก็บภาษีอากรและค่านาต่างๆนั้นเป็นการเก็บภาษีโดยตรงจากราษฎรในการประกอบอาชีพพื้นฐาน ไม่ใช่จากการค้าขายแลกเปลี่ยนหรือผลิตจากโรงงาน จึงมีผลกระทบต่อชีวิตราษฎรโดยตรง หลายอย่างเป็นภาษีที่ตกทอดมาจากระบบศักดินา เช่นภาษีรัชูปการ การเกณฑ์แรงงาน เป็นต้น ในระบบสังคมที่กำลังได้รับอิทธิพลระบบทุน เมื่อการค้าการส่งออกมีมูลค่ามากขึ้น แรงงานของราษฎรก็มีค่ามากขึ้นเช่นกัน การเกณฑ์แรงงานในลักษณะของการขูดรีดส่วนเกินจึงไม่อาจให้ความรู้สึกที่เป็นธรรมทางเศรษฐกิจในหมู่ราษฎรได้

ปัญหาประการต่อมาคือความยุติธรรมในสังคม ที่ราษฎรพึงได้รับจากการปฏิบัติในการปกครองของเจ้าหน้าที่บ้านเมือง ความยุติธรรมอย่างที่ราษฎรเรียกร้องนั้น คือต้องรับฟังข้อเท็จจริงในส่วนที่เป็นของราษฎรด้วย นั่นคือความยุติธรรมในสังคมต้องเป็นเหตุเป็นผล ที่รับรู้และเข้าใจกันได้ทั้งสองฝ่าย คือฝ่ายราษฎรกับฝ่ายรัฐ ไม่ใช่อำนาจและเหตุผลมีอยู่แต่กับฝ่ายรัฐเพียงฝ่ายเดียว

ประการต่อมาคือความเสมอหน้า การที่ราษฎรอ้างถึง “ความเสมอหน้า” ในการปฏิบัติตามกฎหมาย แท้จริงก็คือหลักการที่ว่า ทุกคนย่อมเสมอภาคกันต่อหน้ากฎหมาย อันเป็นหลักการของระบบกฎหมายสมัยใหม่ ซึ่งสมัยโน้นเพิ่งจะเข้ามาพร้อมกับการปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งในทางปฏิบัติจะพบว่าอันนี้เป็นจุดอ่อนในระบบการปกครองสยามมาแต่โบราณกาลกระทั่งปัจจุบันกาล ที่รัฐบาลแทบทุกสมัยไม่ประสบความสำเร็จนักในการทำให้ราษฎรสามัญชนกับคนชั้นสูงเสมอภาคเท่าเทียมกันต่อหน้ากฎหมายได้

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ภาษาและความคิดของราษฎรที่มีต่อสิ่งที่เป็นสิทธิและผลประโยชน์ของราษฎรทั้งในแง่บุคคลและของชุมชน พัฒนาไปชัดเจนขึ้น เพราะความต้องการในประโยชน์ส่วนบุคคลไม่ใช่เป็นการละเมิดพระราชอำนาจและอภิสิทธิ์ของชนชั้นปกครองอีกต่อไป หากเป็นความชอบธรรมที่มีการรับรองด้วยกฎหมายรัฐธรรมนูญ

กล่าวโดยย่อ กำเนิดและพัฒนาการของแนวคิดสิทธิมนุษยชนในอดีต เต็มไปด้วยอุปสรรคและปัจจัยกับเงื่อนไขทางการเมืองและสังคมหลายอย่าง ที่กีดขวางและบั่นทอนกระทั่งทำลาย ความเป็นมนุษย์ที่มีศักดิ์ศรีในตัวเอง ความสามารถทั้งที่เป็นศักยภาพและที่

เป็นจริงของราษฎรสยาม ในการพัฒนายกระดับชีวิต คุณภาพและในที่สุดคุณธรรมของระบบการปกครองและสังคมถูกบิดเบือนและทำลาย หรือไม่ก็ถูกทำให้เป็นสิ่งนอกคอกที่ไร้บทบาท ความหมายและฐานะในสังคมสยามลงไปอย่างต่อเนื่อง การเคลื่อนไหวของราษฎรทั่วไปจึงจำกัดอยู่ในประเด็นปัญหาของสิทธิพื้นฐานดังได้กล่าวแล้ว การเกิดและพัฒนาไปสู่สิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมืองต้องรอคนอีกกลุ่มและชนชั้น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนในเมืองที่มีการศึกษาและมีอำนาจต่อรองทางการเมืองที่เป็นจริงกับชนชั้นปกครองสยามต่อไป

1.5: การก่อรูปของวาทกรรมสิทธิมนุษยชน

การแสดงออกที่รวมศูนย์ของสิทธิทางการเมืองได้แก่ภาวะของการเป็นพลเมือง (citizenship) ได้แก่การเปลี่ยนผ่านจากสถานะของผู้อยู่ใต้การปกครองที่มีฐานะและอภิสิทธิ์ต่างกันตามตำแหน่งทางสังคมของแต่ละคน เช่นไพร่ ทาสและขุนนาง ไปถึงเจ้านาย มาสู่การเป็นสมาชิกที่มีศักดิ์และสิทธิเท่าเทียมกันด้วยการเป็นพลเมืองของรัฐที่เหมือนกัน อย่างไรก็ตามกล่าวได้ว่า การเกิดขึ้นของสิทธิทางการเมืองมีที่มาสองทาง หนึ่งคือจากการปฏิบัติเปลี่ยนแปลงระบอบศักดินามาสู่ระบอบประชาธิปไตย หนทางนี้เสนอว่าสิทธิการเมืองมาจากการโค่นล้มทำลายของระบบศักดินาหรือฟิวดัลอีกทฤษฎีหนึ่งเสนอว่าสิทธิการเมืองมาได้จากวิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงจากภายในระบอบศักดินาหรือฟิวดัลเอง เช่นการให้สิทธิในกฎบัตรใหญ่แมกนาคาร์ตา ยอมรับสิทธิในการคัดค้านอำนาจรัฐที่ไม่ยุติธรรม การให้เสรีชนมีสิทธิในการทำสัญญาระหว่างกัน เป็นต้น

กล่าวได้ว่าการเคลื่อนไหวในส่วนของผู้ถูกปกครอง ที่ต้องการถ่วงดุลและคานาการใช้อำนาจของรัฐ การมีส่วนร่วมในการกำหนดและสร้างกฎระเบียบในการปกครองที่เป็นเหตุเป็นผล และการยอมให้ประชากรที่ไร้อภิสิทธิ์ทั้งหลายมีอิทธิพลต่อรัฐบาล ล้วนนำไปสู่การเกิดขึ้นของสิทธิทางการเมืองในที่สุด โดยทางประวัติศาสตร์ กลุ่มหัวหอกของการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิพลเมืองนี้ มักได้แก่กลุ่มคนกระฎุมพีที่เรียกว่าชนชั้นกลางในเมืองนั่นเอง ภาวะการเป็นพลเมืองประกอบไปด้วยสามส่วนสำคัญคือ สิทธิพลเมือง(civil rights) สิทธิการเมือง(political rights) และสิทธิทางสังคม(social rights) สิทธิพลเมืองคือส่วนที่ปกป้องเสรีภาพของปัจเจกชน สิทธิการเมืองคือด้านที่ประกันการมีส่วนร่วมในการใช้อำนาจการเมืองของประชาชน และสิทธิทางสังคมคือส่วนที่อำนวยความสะดวกการเข้าถึงความสุขและความพึงพอใจในชีวิตทางวัตถุและทางวัฒนธรรม (ข้อนี้ตรงกับสิทธิพื้นฐานที่ได้อภิปรายไปแล้ว)

ในประเด็นของกำเนิดความเป็นพลเมืองในสังคมไทยและการเกิดขึ้นของสิทธิทางการเมือง อาจกล่าวได้ว่าเป็นผลจากพัฒนาการของสองกระบวนการทางการเมือง อันแรกคือการวิวัฒนาการที่ดำเนินมาภายในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ นับแต่สมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา กระบวนการที่สองมาจากการเคลื่อนไหวทั้งสันติและรุนแรงของราษฎรและกลุ่มคนมีการศึกษาในเมือง ที่เริ่มต้นตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสมัยใหม่ที่กระทบถึงสังคมสยาม กล่าวอย่างสั้นๆ กระบวนการเมืองอันแรกคือการเปลี่ยนแปลงจากเบืองบน กระบวนการเมืองอันที่สองคือการเปลี่ยนแปลงจากเบืองล่าง(แต่ไม่ใช่ชนชั้นล่าง) ปฏิสัมพันธ์และปฏิกริยาของทั้งสองกระบวนการมีผลต่อทิศทางและพัฒนาการของสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมืองในสังคมไทย

ปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงในโลกทรรศน์ของชนชั้นนำสยามและรวมถึงคนชั้นกลางสมัยนั้นค่อนข้างมาก ได้แก่การเข้ามาและคุกคามของประเทศมหาอำนาจตะวันตก จนถึงการทำสนธิสัญญาเบาริ่ง ซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์ของการนำสยามเข้าไปในระบบทุนนิยมโลก และนำไปสู่เงื่อนไขของการสร้างระบบทุนนิยมในประเทศต่อมา กระบวนการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงจากภายในดำเนินไปมากที่สุดในระยะปฏิรูปการปกครองภายใต้การนำของรัชกาลที่ 5 จากนั้นกล่าวได้ว่าเป็นช่วงของการสานต่อและรวมศูนย์อำนาจของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์บนระเบียบโลกใหม่ต่อไป

ในขณะที่มีการประนีประนอมระหว่างการทำให้เป็นสมัยใหม่กับการรักษาระบอบค่านิยมของสังคมศักดินาไทยไว้ ความพยายามจากเบืองบนในการรักษาอำนาจอาญาสิทธิ์ของระบอบกษัตริย์ไว้ท่ามกลางปัจจัยและพลังของระบบเสรีนิยมและสังคมนิยมจากภายนอก แสดงออกที่คำถามว่าควรจะมีหรือไม่มีระบอบประชาธิปไตยในการปกครองสยาม คำตอบที่ได้ออกมาคือควรแต่ยังไม่ถึงเวลา แม้จะมีความต้องการและเหตุผลมากมายในความทันสมัยและประสิทธิภาพของระบบใหม่ก็ตาม ความขัดแย้งดังกล่าวในที่สุดก็มาถึงวาระสุดท้าย เมื่อคณะราษฎรตัดสินใจเข้าทำการยึดอำนาจจากพระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ 7 และทำการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง มาสู่ระบอบประชาธิปไตย โดยที่พระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ หากพิจารณาจากประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงการเมืองดังกล่าวนี้ สิทธิทางการเมืองและพลเมืองก็เริ่มมีการเคลื่อนไหวจากสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา และปรากฏเป็นจริงในขั้นสุดท้ายในการปฏิวัติ 2475

ในส่วนการเคลื่อนไหวของประชาชน สิทธิในที่ดินทำกินยังเป็นการเรียกร้องต่อสู้ที่สำคัญมากที่สุด ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชนเหนือทรัพยากรทั้งประเทศเป็นวาทกรรม

ชุดโครงการวิจัยสิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล

รายงานฉบับสมบูรณ์, ธนศ/บทที่ 1

หลักที่กำหนดการเคลื่อนไหวด้านสิทธิมนุษยชนในสังคมไทย การขาดความสัมพันธ์ทางภูมิปัญญาและความไม่ต่อเนื่องระหว่างชนชั้นล่างโดยเฉพาะชาวไร่ชาวนากับชนชั้นกลางในเมือง ทำให้อำนาจและพลังต่อรองในการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไม่อาจเกิดขึ้นมาได้ ความคิดสิทธิมนุษยชนที่เป็นจริงอย่างทั่วไปและที่มีผลต่อการยกระดับประชาชนผู้เสียเปรียบส่วนมากจึงยังไม่เกิดเป็นจริงขึ้นมา

หากเทียบกับความคิดสิทธิมนุษยชนที่มีฐานและพัฒนาการจากตะวันตก ที่เรียกว่า ลัทธิเสรีนิยม แนวคิดสิทธิมนุษยชนไทยในประวัติศาสตร์มาถึงสมัยการเปลี่ยนแปลงการปกครอง มีลักษณะเด่นที่การคุ้มครองรักษาในอำนาจอันเป็นสิทธิของรัฐและกลไกของรัฐ มากกว่าการให้อำนาจและเสรีภาพแก่ปัจเจกบุคคลและกลุ่มบุคคลนอกรัฐบาล อันเป็นการนำไปสู่การจำกัดและควบคุมอำนาจของรัฐและราชการได้ ดังนั้นอำนาจสูงสุดยังเป็นของรัฐบาลและศูนย์กลางอยู่เช่นเคย การรวมศูนย์การปกครองและการบริหารจัดการเป็นทิศทางหลักที่ดำเนินต่อมาอีกนาน สิทธิพื้นฐานต่างๆของประชาชนโดยเฉพาะในชนบทท้องถิ่นยังถูกละเลยและถูกกดขี่เอาเปรียบจากรัฐและราชการไปถึงภาคเอกชน สิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมืองถูกจำกัดลิดรอนมาเป็นเวลายาวนาน แม้จะมีการสลับกับการเปิดให้มีเสรีภาพบ้างก็เป็นระยะเวลาสั้นๆที่ไม่ได้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในระบบและโครงสร้างทางการเมืองที่แท้จริง แนวคิดและการปฏิบัติของสิทธิมนุษยชนไทยที่ผ่านมามีอาจเรียกได้ว่าเป็นสิทธิมนุษยชนภายใต้อุดมการณ์ลัทธิ “เสรีนิยมแบบอาญาสิทธิ์” (liberal absolutism).

กล่าวได้ว่าช่วงระหว่างร.ศ. 130 ถึง พ.ศ. 2475 แนวความคิดการเมืองและมโนทัศน์ว่าด้วยปัจเจกชนอันมีเสรีภาพและสิทธิทางธรรมชาตินั้น ได้ก่อตัวขึ้นบ้างแล้วในสังคมสยามแน่นอนว่ามโนทัศน์ปัจเจกชนดังกล่าวไม่ใช่เหมือนกับลัทธิปัจเจกชนนิยมตะวันตก ที่สำคัญเพราะอำนาจรัฐและอำนาจทางเศรษฐกิจยังไม่ได้ย้ายจากการยึดครองผูกขาดของชนชั้นเจ้าที่ดินศักดินามายังชนชั้นนายทุนหรือกรรมสิทธิ์ต่างๆและราษฎรชาวไร่ชาวนาทั้งหลาย

การเรียกร้องถึง “มนุษยภาพ” หรือความเป็นคนที่วางอยู่บนความจริง ไม่ใช่บนอำนาจและการหลอกลวงของชนชั้นปกครอง เป็นการปฏิเสธความชอบธรรมตามประเพณีของผู้ปกครองสยามสมัยนั้น เช่นเดียวกับการที่ผู้นำคณะราษฎรได้จัดตั้งกลุ่มลับดำเนินการเพื่อล้มล้างระบบกษัตริย์แบบเดิม ก็เป็นปรากฏการณ์อันเดียวกัน ว่าบัดนี้คนรุ่นใหม่ได้ข้อสรุปใหม่ของพวกเขาล้วนแล้ว ว่าประชาชนสามารถลุกขึ้นเปลี่ยนแปลงรัฐบาลและระบอบการปกครองได้เอง เชื่อดังกล่าวน่าไม่ใช่เป็นเพียงความเพ้อฝัน หากแต่คนเหล่านั้นเชื่อจริงๆว่า การปฏิวัติสังคมอยู่ใน

มือของราษฎรแล้ว และสามารถทำได้ให้บรรลุความสำเร็จ ไม่ใช่เป็นเพียงคำทำนายดังกาลก่อน ด้วย.

1.6: มโนทัศน์สิทธิมนุษยชนหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475

พร้อมๆ กับการเกิดขึ้นของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย ประชาชนในฐานะที่เป็นพลเมืองของชาติก็มีสิทธิอย่างสมบูรณ์ ในยุคใหม่นั้นพลเมืองมีความหมายถึง “ผู้มีสิทธิและหน้าที่อย่างสมบูรณ์” ซึ่งก่อนหน้านี้นี้คำว่าพลเมืองไม่มีการระบุถึงสิทธิและหน้าที่แต่ประการใด สิทธิก็มีการแบ่งออกเป็นสองชนิดคือความเสมอภาคและความเป็นอิสระ ความเสมอภาคนี้เป็นความเสมอภาคกันในทางกฎหมาย ไม่ใช่ในทุกๆ เรื่องทุกอย่าง ส่วนความเป็นอิสระ หมายถึงการทำอะไรได้ทุกอย่างตามความพอใจภายในขอบเขตแห่งกฎหมาย กล่าวโดยสรุปรัฐธรรมนูญได้ให้สิทธิพลเมืองแก่ประชาชนทุกคน เปิดโอกาสให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการปกครอง ทำให้ทุกคนรู้สึกว่าเป็นเจ้าของประเทศด้วย ชาติหรือประเทศไม่ใช่เป็นของเอกชนหรือคณะบุคคลใดโดยเฉพาะ “ประเทศสยามภายใต้รัฐธรรมนูญจึงรวมกันสนิทแน่นแฟ้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันยิ่งกว่าสมัยใดๆ ทั้งหมด”

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ที่นำโดยคณะราษฎร ผลสะท้อนที่เห็นชัดแตกต่างจากสมัยก่อนหน้านี้นี้ คือการมีและแสดงออกในเสรีภาพของปวงชนอย่างถูกต้องตามกฎหมายรัฐธรรมนูญ ดังได้กล่าวแล้วว่าบริบททางสังคมและการเมืองของสยาม ไม่ได้ก่อรูปขึ้นบนพื้นฐานของการตระหนักถึงความเป็นเสรีของเอกชนในการเป็นเจ้าของตนเองและสามารถเข้าปกครองตนเอง มโนทัศน์และความเข้าใจรับรู้ในมโนทัศน์สิทธิและเสรีภาพ จึงค่อยๆ แยกตัวออกเป็นสองชั่ว ชั่วหนึ่งเป็นของราษฎรซึ่งถือโอกาสใช้สิทธิและเสรีภาพใหม่นี้ในการร้องเรียนปัญหาทุกข์ยากลำบากของราษฎรทั้งหลายที่เป็นเรื่องเก่ามานาน ทั้งที่เป็นข้าราชการ เจ้าพนักงานและราษฎรทั่วไป มิติที่ใหม่ของเสรีภาพในที่นี้คือการที่ราษฎรสามารถแสดงออกในความรู้สึกทั้งด้านลบและบวกของพวกตนต่อรัฐและผู้อื่นได้ โดยไม่ต้องมีความหวาดกลัวต่ออำนาจรัฐนั้นๆ ที่จะส่งผลต่อการกระทำของตน กับอีกทรวงหนึ่งที่รัฐและอำนาจเป็นเจ้าของเหนือชีวิตทั้งสุขและทุกข์ของราษฎรทั้งหลายยังดำรงและต่อเนื่องมา อันเป็นผลจากอีกชั่วหนึ่งของการยึดกุมการตีความสิทธิและเสรีภาพโดยรัฐผ่านสถาบันราชการทั้งหลาย ที่ทำให้มโนทัศน์และการปฏิบัติสิทธิเสรีภาพกลายเป็นปฏิบัติต่อรัฐและระบอบการปกครองไป

วาทกรรมของมนุษย์ที่เป็นเสรีทั้งทางสังคมและการเมืองแสดงออกอย่างชัดเจนก็

เมื่อเกิดการปฏิวัติ 2475 จากนั้นมาราษฎรและปัญญาชนเริ่มใช้ศัพท์การเมืองใหม่อย่างมี

ประสิทธิภาพ ไม่ว่าจะเป็นศัพท์การเมืองใหม่เช่น “รัฐธรรมนูญ” “อำนาจนิติบัญญัติ” ไปถึง “ความเสมอภาค” และสิทธิเสรีภาพทั้งหลาย ระเบียบเองที่การพูดถึง “สิทธิเสรีภาพ” ของราษฎรตามกฎหมายเป็นสิ่งที่ทำได้ หากกล่าวว่าวาทกรรมสิทธิมนุษยชนแบบสมัยใหม่ ที่เป็นอำนาจตามเจตจำนงของราษฎรเอง ไม่ใช่มาจากปฏิกิริยาและเป็นการตอบโต้ชนชั้นปกครอง เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ก็ได้ ในขณะที่ก่อนหน้านี้เป็นความต้องการหรือความรู้สึกของราษฎรต่อระบบการปกครองและผู้ปกครองเป็นสำคัญ แต่ในขณะนี้ความต้องการทำนองเดียวกันนี้สามารถพูดออกมาเป็นภาษาได้แล้ว

พลังและอำนาจของภาษาการเมืองใหม่อยู่ที่มันไม่อาจถูกควบคุมหรือจำกัดขอบเขตได้อย่างง่ายๆ ดังนั้นไม่นานภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง สิ่งที่รัฐบาลคณะราษฎรประสพก็คือ การวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลและนโยบายของรัฐอย่างรุนแรงและด้วยภาษาการเมืองแบบใหม่ที่สร้างความสับสนสะท้อนให้กับผู้นำยิ่งนัก คดีการเมืองที่เรียกว่า “เสียนนามแผ่นดิน” จึงเกิดขึ้นมากมายในไม่กี่ปีหลังรัฐบาลใหม่ขึ้นมาปกครอง ผลการพิพากษาโดยศาลอาญาคือการตีกรอบและสร้างบรรทัดฐานใหม่ที่จำกัดควบคุมหลักการสิทธิและเสรีภาพของปวงชนตามรัฐธรรมนูญนั้นโดยทันที ประชาชนไม่อาจอ้างสิทธิตามรัฐธรรมนูญได้เพราะเสรีภาพต้องกระทำโดยอยู่ใต้กฎหมายลูก

น่าสนใจยิ่งนักว่า เครื่องมือในการปกครองของรัฐบาลสมัยนั้น ไม่ได้ช่วยสร้างและส่งเสริมความเป็นประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นในแผ่นดินอย่างจริงจังเท่าใด เอาจริงๆ แล้วก็ต้องว่าเป็นฝ่ายขัดขวางการเติบโตใหญ่ของกระบวนการประชาธิปไตยในสังคมไทยเสียเอง นับแต่วาระแรกของการปฏิวัติประชาธิปไตยเสียด้วย

ธรรมเนียมและการตีความหลักสิทธิเสรีภาพของบุคคลโดยขัดต่อรัฐธรรมนูญดังกล่าว ซึ่งเป็นการตีความแบบจำกัดและลดเสรีภาพของบุคคลลงอยู่ภายใต้กฎหมายลูก ทำให้รัฐธรรมนูญกลายเป็นกฎหมายสูงสุดที่ไร้อำนาจและความศักดิ์สิทธิ์จะถูกดำเนินต่อไปภายใต้กระบวนการยุติธรรมดังกล่าว จนในที่สุดเมื่อรัฐบาลเองก็ดำเนินเข้าสู่ความเป็นระบอบอำนาจนิยมมากขึ้นเรื่อย รัฐธรรมนูญและสิทธิเสรีภาพของปวงชนชาวไทยก็กลายเป็นเพียงกระดาษแผ่นหนึ่งเท่านั้น

แสดงว่าหน่อเนื้อของความไม่เป็นประชาธิปไตยนั้น ได้ก่อตัวและพัฒนาไปพร้อมๆ กับการก่อรูปขึ้นของรัฐบาลและระบอบประชาธิปไตย ความไม่เป็นประชาธิปไตยอย่างน้อยในทางความคิดสำนึกของสถาบันตุลาการอันเป็นอำนาจอธิปไตยหนึ่งของระบอบประชาธิปไตย ตั้งแต่วาระแรกของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จึงมีส่วนและเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญไม่น้อย

ชุดโครงการวิจัยสิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล

ต่ออนาคตแห่งความสำเร็จและความล้มเหลวของระบอบประชาธิปไตยในสังคมไทย หาใช่
ราษฎรและภาคประชาชนไม่

ผลรวมของความรับรู้ทางการเมืองที่ตามมาในวาทกรรมการเมืองสมัยนั้น น่าสนใจมาก
ว่า กลับเป็นการรื้อฟื้นและสานความต่อเนื่องกับวาทกรรมระบบเก่าอย่างเป็นเรื่องเป็นราว แม้
การรื้อฟื้นประเพณีความคิดจากรูปแบบและวิถีคิดของระบอบเก่าในระยะผ่านนั้น อาจไม่ได้ตั้ง
ใจสร้างหรือรื้อฟื้นวาทกรรมการเมืองเก่าในระบอบใหม่ แต่การพลิกผันของอำนาจที่ไม่ถาวร
ทอดและทำให้เป็นของมวลราษฎรไม่มากนักน้อยอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ทำให้ฐานะและความ
มั่นคงของชนชั้นนำกลุ่มใหม่ไม่อาจมีได้ นี่เองเป็นเหตุให้เกิดความต่อเนื่องและสืบทอดของรัฐ
เก่าและประเพณีเก่ามายังรัฐใหม่และประเพณีใหม่สูงกว่าการเกิดขึ้นของรัฐใหม่ที่เป็นของ
ประชาชนทั้งมวลเสียอีก

พัฒนาการดังกล่าวของรัฐประชาธิปไตยในระยะเริ่มต้น จึงมีผลต่อพัฒนาการและ
ฐานะของแนวคิดสิทธิมนุษยชนในสังคมไทยด้วย กล่าวโดยสรุป อุดมการณ์สิทธิมนุษยชนที่
มาจากชีวิตของพลเมืองและชุมชนได้รับการปฏิบัติและเรียนรู้กันน้อยมาก วาทกรรมการเมืองรวม
ศูนย์ไปที่รัฐและรัฐบาล โดยให้น้ำหนักที่ความมั่นคงของรัฐและความเป็นระเบียบของสังคม
แนวคิดด้วยสิทธิมนุษยชนไม่อาจมีความหมายและตรรกะที่เป็นของมันเอง หากแต่ตกอยู่ภาย
ใต้การสร้างและสร้างใหม่ตามสภาพการณ์ทางการเมืองของชนชั้นนำที่กำลังแตกออกเป็นฝ่าย
ต่างๆ การนิยามและการปฏิบัติจึงโน้มเอียงไปในลักษณะของการตอบโต้ต่อปฏิริยาของฝ่าย
ตรงข้าม มากกว่าการเคารพต่อความเป็นจริงของปรัชญาและความคิดด้วยสิทธิมนุษยชนที่
แท้จริง

ไม่ว่าจะตีความสิทธิมนุษยชนในประวัติศาสตร์การเมืองไทยอย่างไร ลักษณะเด่น
ประการสำคัญของมันคือการที่ความคิดการเมืองดังกล่าวนี้ไม่ได้เป็นสิทธิของปัจเจกชน ไม่ได้
นำไปสู่การให้อำนาจแก่บุคคลอย่างเสมอภาคและเสมอหน้ากันได้ หากแต่ถูกทำให้เป็นสิ่งที่
พึงปรารถนาในการรักษาระเบียบสังคม ในขณะที่บทบาทของรัฐที่มีต่อพัฒนาการสิทธิมนุษย
ชนก็มีค่อนข้างน้อยและเป็นด้านลบเสียมากกว่า แม้สถาบันยุติธรรมและศาล กฎหมายซึ่งเป็น
เสาหลักของการดำเนินสิทธิมนุษยชนในสังคมประชาธิปไตย ก็แทบไม่มีบทบาทด้านสร้างสรรค์
เลยในการเมืองไทยโดยเฉพาะในระยะแรกของการสถาปนาระบอบประชาธิปไตยและอุดม
การณ์สิทธิมนุษยชนในแผ่นดินไทยนี้.

บทที่ 2

มโนทัศน์สิทธิมนุษยชนในประวัติศาสตร์ภูมิปัญญา

2:1 มโนทัศน์ว่าด้วยสิทธิกับสิทธิมนุษยชน

บทนี้ต้องการนำเสนอและอภิปรายถึงที่มาและพัฒนาการของแนวคิดและมโนทัศน์สิทธิและสิทธิมนุษยชน อันเป็นประเด็นหนึ่งในปรัชญาการเมืองของสังคม เช่นมโนทัศน์เรื่องความยุติธรรม การเกิดและดำรงอยู่ของมโนทัศน์และการปฏิบัติของความคิดและปรัชญาการเมืองทั้งหลาย ก่อรูปขึ้นในสังคมและระบบการปกครองที่มีความซับซ้อนขึ้น ในทางความคิด มีระบบคิดแบบนามธรรมเช่นศาสนา ปรัชญาและอุดมการณ์ของมนุษย์ ซึ่งนำไปสู่จุดหมายของสังคมนั้นๆ กล่าวโดยรวม มโนทัศน์สิทธิและความยุติธรรม แสดงออกถึงความต้องการของสังคมที่จะพัฒนาระดับไปสู่ระดับที่ดีขึ้น ที่มีความเป็นธรรมมากขึ้น ให้ความสุขความพอใจแก่คนจำนวนมากขึ้นด้วย กล่าวในอีกนัยหนึ่งคือเป็นความต้องการและพยายามในทางธรรมชาติของมนุษย์ที่ต่างจากสัตว์อื่นๆ ที่สามารถยกระดับพัฒนาในทางคุณภาพให้กับเผ่าพันธุ์ของพวกเขาได้

ประเด็นแรกคือการจำแนกและศึกษาความหมายทางประวัติศาสตร์ของมโนทัศน์ทั้งสอง กล่าวได้ว่ามโนทัศน์สิทธิมีมาแต่ดั้งเดิมในรัฐและอาณาจักรการเมืองการปกครองสมัยก่อน ซึ่งจะขอเรียกว่าสิทธิรุ่นที่หนึ่งหรือรุ่นแรก ลักษณะสำคัญคือการสร้างความชอบธรรมให้แก่อำนาจปกครองของผู้นำตามประเพณี ที่ได้รับความชอบธรรมจากอำนาจเหนือสังคม อีกประการคือเป็นการคลี่คลายความขัดแย้งเฉพาะหน้าระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครอง ที่สำคัญคือกลุ่มขุนนางและพระ มากกว่าชนชั้นล่างเช่นชาวนาโพรทาส จะเรียกว่าสิทธิรุ่นแรกเป็นการต่อรองและตกลงกันระหว่างกลุ่มนำและที่พอมีสถานะทางการเมืองและทางเศรษฐกิจกันเองก็ได้

ในทางปรัชญา ด้านหนึ่งการเกิดขึ้นของสิทธิ เป็นการพัฒนาของสังคมที่ต้องการทำให้อำนาจปกครองถูกกำกับด้วยปัจจัยทางจริยธรรมหรือศีลธรรม อีกด้านหนึ่งคือการที่ทั้งผู้ปกครองและผู้อยู่ใต้การปกครองต่างเริ่มรู้จักตัวเองที่มีความสัมพันธ์กับคนอื่น และจะจัดการความสัมพันธ์นั้นกับจุดหมายของสังคมอย่างไรจึงจะพัฒนาไปได้ด้วยดี

ประเด็นที่สองคือว่าด้วยมโนทัศน์สิทธิมนุษยชน ซึ่งจะเรียกว่าสิทธิรุ่นที่สองหรือรุ่นหลัง ความหมายและลักษณะสำคัญคือเป็นการสร้างความชอบธรรมให้แก่ราษฎรจำนวนมากที่ถูกปกครอง มากกว่าให้ความชอบธรรมแก่อำนาจรัฐและกลุ่มนำจำนวนน้อยอีกต่อไป การเรียกร้องและสร้างความหมายให้กับสิทธิรุ่นที่สองนี้ ไม่เพียงแต่เปิดช่องทางในการมีส่วนร่วมทางการเมืองให้แก่ประชาชนมากขึ้น แต่ที่สำคัญในระยะยาวคือการยกระดับและ

พัฒนาความเป็นตัวของตัวเองและคุณสมบัติอันเป็นของราษฎรเอง เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อคุณภาพและปริมาณของสมาชิกสังคมส่วนใหญ่

การเคลื่อนไหวเฉพาะหน้าคือการเรียกร้องต้องการในการเข้าถึงสิทธิพลเมือง สิทธิเศรษฐกิจและสิทธิทางวัฒนธรรม ในระยะยาวคือการพัฒนาให้ประชาชนเป็นประธานหรือเป็นนายของตัวเอง ด้วยการยกระดับความรู้จัดจรรยา โดยผ่านประสบการณ์ของตนเอง ในที่สุดคือการรู้จักตัวเองและรู้จักผู้อื่นอย่างหัดเทียมและเสมอหน้ากัน

2.2 ลักษณะทางการเมืองของสิทธิ

การศึกษาถึงประวัติความคิดของมโนทัศน์สิทธิและสิทธิมนุษยชน มักโน้มเอียงไปในทิศทางประวัติศาสตร์ทางการเมือง อาจพูดได้ว่าวาทกรรมเรื่องสิทธิกับสิทธิมนุษยชนเป็นวาทกรรมที่เป็นปฏิสัมพันธ์กับระบบการปกครองโดยเฉพาะระบบกฎหมาย หรือไม่ก็เป็นปฏิริยาและความพยายามเรียกร้องระบบ(การเมือง)ให้มาปฏิบัติตามข้อตกลงทางกฎหมายไม่ว่าจะเป็นแบบเชิงประจักษ์(positive law) หรือกฎหมายตามธรรมเนียม (common law) และตามศีลธรรมที่สังคมนั้นๆยึดถืออยู่

ที่เป็นเช่นนั้นเพราะเหตุว่าการศึกษาประวัติศาสตร์โดยปกติแล้วมักโน้มเอียงไปใน การค้นคว้าที่หนักไปทางประวัติศาสตร์การเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองกับ ประวัติศาสตร์จึงเป็นคู่แฝดที่ก่อตั้งและร่วมหัวจมท้ายกันมาอย่างยาวนาน อาจกล่าวได้ว่า นานและมีความหมายมากกว่าความสัมพันธ์ระหว่างประวัติศาสตร์กับสาขาวิชาอื่นใด เห็น ได้ว่างานประวัติศาสตร์พรรณานั้น ส่วนใหญ่แล้วได้แก่ประวัติศาสตร์การเมือง ไม่ว่าที่แสดง ออกในพระราชพงศาวดาร หรือในรูปแบบประวัติศาสตร์สมัยใหม่ ซึ่งศูนย์กลางของเรื่องได้ แก่บทบาทและอิทธิพลของกษัตริย์ ขุนนาง ทหาร ผู้นำการเมืองมาถึงผู้นำทางเศรษฐกิจและ เทคโนโลยีเป็นต้น

ความเอนเอียงของประวัติศาสตร์เช่นนี้เอง จึงทำให้การศึกษาค้นคว้าเรื่องสิทธิใน อดีตมักจำกัดอยู่ในวิธีการและความถนัดของวิชาการด้านรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ที่ใกล้ชิด เคียงกัน ต่อเมื่อการศึกษาปรัชญาและความคิดทฤษฎีการเมืองได้รับการปลดปล่อยจาก โครงครอบของศาสนวิทยา ขยายและแพร่หลายไปสู่นักคิดและปัญญาชนนอกระบบมากขึ้น การศึกษาเรื่องสิทธิจึงตกไปอยู่ในบริบทของวิชาปรัชญาด้วย¹ กล่าวได้ว่างานศึกษาทาง

¹ ดูงานเขียนในศตวรรษที่ 18 ของเอมมานูเอล ค้านท์ในเรื่อง Rights; Universal Peace ใน Hans Reiss ed., Kant's Political Writings. Tr. By H.B. Nisbet (Cambridge: Cambridge University Press, 1970); และใน ศตวรรษที่ 19 ของเฮเกิล G.W.F. Hegel, Elements of the Philosophy of Right. (Cambridge: Cambridge University Press, 1991).

วิชาการในเรื่องสิทธิและสิทธิมนุษยชนที่ผ่านมา มีนักวิชาการสองกลุ่มใหญ่ ที่มีความถนัด และเป็นผู้เชี่ยวชาญเรื่องสิทธิมากกว่าคนในสาขาวิชาอื่นๆ สำนักแรกคือนักกฎหมาย สำนักที่สองคือนักปรัชญา

มโนทัศน์(concept)เรื่องสิทธิ(rights)กับสิทธิมนุษยชน(human rights)ในประวัติศาสตร์ไม่ใช่เรื่องเดียวกันแม้จะมีความใกล้เคียงหรือคล้ายคลึงกันในหลายเรื่อง หลายประเด็นก็ตาม กล่าวได้ว่าในประวัติศาสตร์ก่อนสมัยใหม่ คือก่อนการเกิดระบบปกครองที่เรียกต่อมาว่าประชาธิปไตย และก่อนที่ระบบเศรษฐกิจสังคมจะเป็นระบบทุนนิยมสมัยใหม่ มโนทัศน์สิทธิได้เกิดขึ้นแล้ว กล่าวคือเมื่อสังคมได้ก่อเกิดและพัฒนาารรัฐขึ้นมา เพื่อทำหน้าที่ในการปกครองและบริหารสังคมทั้งหมดภายใต้การปกครองของชนชั้นหนึ่งเหนือชนชั้นอื่นๆที่ถูกปกครอง

ในปริณทณการเมืองนี้เองที่เกิดความสัมพันธ์ทางชน ซึ่งมีทั้งมิติของการใช้กำลัง และความรุนแรงในการรักษาอำนาจและความชอบธรรมของผู้ปกครอง แต่การทำให้อำนาจปกครองชอบธรรมที่มั่นคงและยาวนานกว่า มักต้องอาศัยปัจจัยด้านที่เป็นความคิดความเชื่ออันเกิดในผู้ถูกปกครองเอง จุดนี้เองที่ทำให้ความสัมพันธ์ทางชนชั้นดังกล่าว พัฒนามิติเชิงพึ่งพาอุปถัมภ์ขึ้นระหว่างชนชั้นปกครองกับผู้ถูกปกครอง ซึ่งด้านหนึ่งคือการรักษาโครงสร้างอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันเอาไว้ แต่อีกด้านหนึ่งก็เปิดโอกาสและช่องทางให้ผู้ถูกปกครองได้แสดงความต้องการของตนออกมา กระทั่งอาจเป็นการเรียกร้อง ร้องเรียน วิพากษ์วิจารณ์ การกระทำของผู้ปกครองที่ไม่ถูกต้องก็ตาม

แนวคิดและการปฏิบัติเรื่องสิทธิก็เกิดขึ้นในบริบทดังกล่าวนี้เอง ดังเช่นในประวัติศาสตร์ตะวันตก ก็มีแนวคิดเรื่องสิทธิโบราณภายในระบบศักดินาในยุโรปและในระบบศักดินาไทยเป็นต้น ซึ่งความหมายของสิทธิรุ่นที่หนึ่ง(คือบรรดาสิทธิที่เกิดขึ้นก่อนยุคสมัยใหม่ทั้งหลาย) มักสะท้อนถึงอำนาจและความชอบธรรมของผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองตามประเพณีเป็นหลัก

ความหมายของสิทธิรุ่นแรกในยุโรปได้แก่ "immunities, privileges" หรืออำนาจคุ้มกันและอภิสิทธิ์ กลุ่มคนที่เรียกร้องสิทธิดังกล่าวต่อกษัตริย์คือบรรดาขุนนาง ไม่ใช่ชาวไร่ ชาวนา อำนาจคุ้มกันหมายถึงเสรีภาพที่ขุนนางและพระมีจากการจำกัดอำนาจในการจัดการกิจการของพระราชอา อภิสิทธิ์หมายถึงอำนาจของขุนนางที่จะกระทำการในสิ่งที่พวกเขาพอใจได้ในอาณาเขตของพวกเขา ในทางปฏิบัติหมายถึงการที่ขุนนางมีความสามารถที่จะทำอะไรก็ได้ตามใจเขา ถึงขั้นว่ามี "อิสรภาพในการแขวนคอผู้อื่น" (liberty of gallows) ได้ในเขตปกครองของเขา

ประการสุดท้ายโดยเฉพาะเกิดในอังกฤษ คือสิทธิในการมีปากเสียงในการใช้อำนาจปกครองของรัฐบาลกษัตริย์ ซึ่งมีผลกระทบโดยตรงต่อพวกขุนนาง พระและพ่อค้า อันนำไปสู่การที่กษัตริย์จอห์นลงนามในเอกสาร "Magna Carta" (Great Charter) ในปีค.ศ. 1215 เอกสารกฎบัตรใหญ่ให้คำสัญญาว่ากษัตริย์จะเคารพกฎหมายในการปฏิบัติต่อบรรดาสมันตราทั้งหลาย (vassals) แม้ในเอกสารจะมีคำว่า "สิทธิ" ของคนที่เป็นเสรีทั้งหมด(all free men)ด้วยก็ตาม แต่จริงๆแล้วในตอนนั้นการเกิดเอกสาร "Magna Carta" ก็ยังจำกัดในผลประโยชน์ของขุนนางและพระเท่านั้น และก็ไม่ใช่เป็นการต่อสู้เพื่อสิทธิทางการเมืองที่ใหญ่โตอะไรมากนัก

นัยที่แรงที่สุดของแมกนาคาร์ตาคือการทำให้คนเชื่อว่า กฎหมายอยู่เหนือกษัตริย์ได้ทั้งหมดที่คนคิดว่าแมกนาคาร์ตาคือการเริ่มต้นสิทธิการเมืองประชาธิปไตยในอังกฤษนั้น เป็นการตีความและสร้างขึ้นมาจากคนรุ่นหลังทั้งนั้นเลย กระทั่งในศตวรรษต่อไป ที่รัฐสภาอังกฤษถือโอกาสอ้างว่าการใช้พระราชอำนาจแบบอำนาจนิยมของกษัตริย์คือการละเมิดข้อตกลงในสัญญาแมกนาคาร์ตา ในศตวรรษที่ 17 เมื่อกษัตริย์ราชวงศ์สจวร์ตพยายามสถาปนาระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นมา ฝ่ายค้านในรัฐสภาก็อ้างแมกนาคาร์ตา ว่าเป็นหลักประกันอันเก่าแก่ที่ให้การประกันแก่คนอังกฤษในเสรีภาพ(liberty) การพิจารณาคดีอย่างยุติธรรม(fair trial) และการมีรัฐบาลแบบผู้แทน(a representative government)²

ประเด็นสำคัญที่สรุปได้จากประวัติศาสตร์ในส่วนที่แสดงให้เราเข้าใจที่มาและพัฒนาการของแนวคิดและมโนทัศน์ว่าด้วยสิทธิรุ่นแรกได้แก่

การแสดงออกในการเรียกร้องถึงสิทธิและเสรีภาพระดับหนึ่งนั้น เกิดในสังคมที่อำนาจการเมืองหรือการปกครองสามารถกำกับด้วยความเข้าใจในทางจริยธรรมหรือคุณธรรมอันเป็นกรอบรักษาสังคมหรือชุมชนการเมืองนั้นๆไว้

ในกระบวนการเกิดขึ้นของแนวคิดสิทธินี้ ทั้งผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองต่างผ่านขั้นตอนของการรู้จักตัวเองและรู้จักผู้อื่น กษัตริย์ต้องรู้จักและเข้าใจธรรมชาติและความต้องการของขุนนางและพระระดับหนึ่ง ในขณะที่พวกขุนนางและพระก็ต้องรู้จักและเข้าใจธรรมชาติและข้อจำกัดของกษัตริย์ในระดับหนึ่งด้วยเหมือนกัน

การเกิดสิทธิและเสรีภาพจึงเป็นการต่อรองและอ้างถึงความชอบธรรม หน้าที่ พันธะ ไปถึงการคุ้มกันของแต่ละฝ่าย แม้จะมีจุดหมายในประโยชน์ต่างกันบ้าง แต่ก็ต้องหาทางประนีประนอมกันได้ภายใต้วาทกรรมของสิทธิในแต่ละที่นั่นเอง หากการต่อรองและเรียก

² Wallace K. Ferguson and Geoffrey Bruun, *A Survey of European Civilization* (Boston: Houghton Mifflin company, 1962), p. 210.

ร้องกันไม่อาจหาทางออกได้ วาทกรรมสิทธิและเสรีภาพก็จะไม่เกิดขึ้น หากแต่จะเกิดความขัดแย้งรุนแรงและไม่รุนแรงต่างๆขึ้นเช่น การกบฏ ปฏิวัติ รัฐประหารไปถึงการจลาจลและรูปการประท้วงทางศาสนาและพื้นที่บ้านอื่นๆออกมาแทนที่

ในทางทฤษฎีแนวคิดสิทธิอาจไม่ได้เสนอหนทางและจุดหมายการเมืองที่รุนแรงหรือราติคัล แต่เมื่อใดที่มีปัจจัยของความขัดแย้งทางอำนาจและผลประโยชน์อันชอบธรรมของกลุ่มคนปะทุขึ้น ความคิดสิทธิก็จะก่อบทบาทในการหนุนสร้างและเสริมให้กับการเคลื่อนไหวที่นำไปสู่การปะทะโค่นล้มทางการเมืองที่รุนแรงได้เหมือนกัน ทั้งนี้เนื่องจากนัยของสิทธิและสิทธิมนุษยชนนำเอาความรู้สึกภายในของบุคคลนั้นๆออกมา ในขณะที่เป้าหมายของการขัดแย้งต่อสู้ก็เกี่ยวพันถึงอำนาจและกฎหมายเป็นอย่างมาก ทำให้ง่ายแก่การเกิดขบวนการประชาชนขึ้น ตัวอย่างที่มีการอ้างอิงเป็นประจำคือการเรียกร้องสิทธิที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ยุโรปและสหรัฐอเมริกา เช่นในการประกาศกฎบัตรเมกนาคาร์ตา อันถูกทำให้เป็นเสมือนการประกาศสิทธิหรือความเป็นอิสระของคนอังกฤษในยุคแรกก่อนที่ระบบประชาธิปไตยจะเกิดขึ้น

เช่นเดียวกับพัฒนาการของสังคมในด้านอื่นๆ สิทธิอันแรกที่มีการเรียกร้องนั้น ยังเป็นของคนชั้นสูงหรือมีฐานะเช่นบรรดาพระและอีกกลุ่มคือพวกขุนนาง ด้วยการต่อรองขอมิอำนาจหรือสิทธิในผลประโยชน์ของชนชั้นตนไว้บ้าง ไม่ให้ตกเป็นเบี้ยล่างของกษัตริย์แต่ฝ่ายเดียวเท่านั้นดังที่เป็นมาแต่กาลก่อน

ต่อจากยุคแรกนั้นการอ้างและเรียกร้องสิทธิและเสรีภาพก็จะขยายออกไปสู่ความเป็นสากลและทั่วไปมากขึ้น มาถึงการปฏิวัติอันรุ่งโรจน์ของอังกฤษ 1688, การปฏิวัติอเมริกา 1776 และการปฏิวัติฝรั่งเศส 1789 ที่ประกาศอุดมการณ์สิทธิและความเสมอภาคกันของมนุษย์อย่างหนักแน่น จนถึงปลายศตวรรษที่ 18 กว่าที่การเรียกร้องสิทธิจะค่อยตกผลึกมาเป็นของสามัญชนคนส่วนใหญ่มากขึ้น

เหตุการณ์ประวัติศาสตร์เหล่านั้นเป็นหลักเขตที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของแนวคิดและการปฏิบัติเรื่องสิทธิในประวัติศาสตร์สังคมตะวันตกเป็นสำคัญ ที่สำคัญคือการต่อสู้เรียกร้องเพื่อให้อำนาจการเมืองต้องถ่ายทอดลงไปหาคนส่วนข้างมาก กระทั่งพัฒนาต่อมาถึงสิทธิมนุษยชน ที่คนทุกคนอ้างถึงสิทธิและความเท่าเทียมกันในสังคมได้ แม้ในทางปฏิบัติยังต้องใช้เวลาและความพยายามอีกมาก ในการทำให้คนทุกคนเท่าเทียมกันในทางเพศสภาพ(gender) เชื้อชาติสีผิว(race)และวัฒนธรรม

2.3 สิทธิในประวัติศาสตร์สังคมไทย

ในประวัติศาสตร์ไทย สิทธิแต่ดั้งเดิมเกิดขึ้นในโครงสร้างระบบศักดินาไทย ความหมายแต่ดั้งเดิมของสิทธิในประวัติศาสตร์ไทยคืออำนาจอันชอบธรรมและความสำเร็จของผู้เป็นใหญ่ มีมาอย่างน้อยก็จากสมัยอาณาจักรสุโขทัย ตลอดถึงอาณาจักรอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ คำนิยามนี้เป็นของรัฐศูนย์กลางและของระบบกษัตริย์หรือราชาธิปไตย ซึ่งเป็นรูปแบบการปกครองสำคัญในรัฐไทยสยามมายาวนานและต่อเนื่อง³

ในขณะที่ในสังคมระดับพื้นฐานชั้นล่างที่อยู่นอกศูนย์กลางนั้น ก็มีความคิดและระบบคิดเรื่องสิทธิของราษฎรอยู่ได้ การปกครองอีกชุดหนึ่งด้วยเหมือนกัน ที่ให้ความสำคัญแก่การอยู่รอดของส่วนรวม ที่ไม่เน้นความสำเร็จหรือความชอบธรรมของใคร หากแต่คำนึงถึงความต่อเนื่องและการดำรงอยู่ของส่วนใหญ่(หรือส่วนรวม) ท่ามกลางความหลากหลายกระทั่งไร้ระเบียบของโลกธรรมชาติและโลกการเมืองที่เผชิญหน้าพวกเขาอยู่

มโนทัศน์สิทธิของราษฎรจึงก่อรูปขึ้นบนพื้นฐานของชีวิตการเพาะปลูกที่สำคัญที่สุดในพัฒนาการของรัฐและสังคมคนไทย นั่นคือวัฒนธรรม(ปลูก)ข้าว ซึ่งมีคุณลักษณะเด่นอยู่ที่การอาศัยแรงงานรวมหมู่ในการผลิต ในการพึ่งพาและปฏิสัมพันธ์กับธรรมชาติ ในลักษณะของการอ่อนน้อมยอมรับและเรียนรู้โลกไปในเวลาเดียวกัน นอกจากนั้นอิทธิพลของความเชื่อและศรัทธาในคำสอนของศาสนาที่เป็นหลักคือพุทธ ก็มีส่วนในการสร้างและกล่อมเกลาค่านิยมและคุณค่าทางชีวิตปัจเจกชนไปถึงครอบครัวและชุมชนขึ้นในโลกทรรศน์ชาวบ้าน ทั้งหมดนี้เมื่อปฏิสัมพันธ์และเคลื่อนไหวในโครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจกับรัฐก็นำไปสู่แบบแผนการปฏิบัติทางหน้าที่ พันธะผูกพัน ซึ่งให้ความหมายนัยเดียวกับเรื่องของสิทธิ

สภาพแวดล้อมทางการผลิตการปกครองและวัฒนธรรมดังกล่าว ทำให้โลกทรรศน์ของชาวบ้านและชุมชนไม่อาจดำรงอยู่ด้วยการเชื่อและพึ่งพาศูนย์อำนาจหนึ่งเดียว แต่ชาวบ้านจะมีความเชื่อในอำนาจหลากหลาย หากโลกของชาวบ้านมีลักษณะหนักไปทางการมีอำนาจที่กระจัดกระจายและไม่ค่อยรวมศูนย์

โลกของการปกครองและความเชื่อของรัฐที่อยู่ซ้อนเหนือโลกของชาวบ้านลงมาจะมีลักษณะตรงกันข้ามเป็นส่วนใหญ่ เช่นการมีสิทธิอำนาจที่เป็นศูนย์กลางในการเป็นแกนที่รวบรวมและนำเอาลักษณะหลากหลายและซ้อนทับกันของชุมชน เข้ามาให้เป็นเอกภาพ และมีจุดหมายที่เป็นอันเดียวกันได้

³ ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, "สิทธิคนไทยในรัฐไทย" ใน ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ บก., จินตนาการสู่ปี 2000: นวกรรมเชิงกระบวนทัศน์ด้านไทยศึกษา?, กรุงเทพฯ, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2539, น. 181-233.

อำนาจที่เป็นศูนย์กลางนี้แสดงออกในอำนาจปกครองที่รวมศูนย์ของรัฐและศาสนา พุทธ การวิเคราะหณ์ในทัศน์และการปฏิบัติทางการเมืองของรัฐและชุมชนไทยในอดีตจึง โน้มเอียงไปกับลักษณะความสัมพันธ์ที่เป็นโครงสร้างแน่นอระหว่างอำนาจรัฐส่วนกลาง กับหมู่บ้านและชุมชนที่กระจัดกระจายทั่วพระราชอาณาจักร โดยมีกรอบความเชื่อและอุดม การณที่รับอิทธิพลจากคำสอนของศาสนาพุทธนิกายเถรวาทเป็นสำคัญ

อันนี้เป็นแนวการมองแบบโครงสร้างนิยมที่มีจุดอ่อนตรงที่ให้ความสำคัญต่อรัฐ เหนือชุมชน ให้ความสำคัญแก่ศูนย์กลางเหนืออาณาบริเวณรอบนอกหรือชายขอบ และ อำนาจแบบทางการเมืองเหนืออำนาจไม่เป็นทางการเป็นต้น ซึ่งก็คือการมองแบบด้านเดียวที่ ขาดพลวัติ งานวิจัยนี้พยายามแก้ไขจุดอ่อนทั้งหลายของวิธีการแบบโครงสร้างนิยมเท่าที่จะ ทำได้ ด้วยการเพิ่มมิติของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยในอดีตกับราษฎรและชุมชน แสดง ออกในลักษณะของกลุ่มสังคมต่างๆที่อยู่หล้อมล้อมกัน และแตกกระจายออกไปจากแรง ครอบงำของศูนย์กลาง

ความสัมพันธ์ทางการเมืองการปกครองดังกล่าวจึงไม่มีเส้นอาณาเขต(borders) และไม่ใช่อำนาจสัมพันธ์กันในแนวราบ⁴ ปัญหาหนึ่งสำหรับนักศึกษาศาสตร์ประวัติศาสตร์ของรัฐ โบราณในอุษาคเนย์ได้แก่ การที่รัฐโบราณเหล่านั้นดูเหมือนไม่ได้ทำการ"ปกครอง"หรือ" บริหาร"อย่างจริงจังอย่างเป็นระบบระเบียบแน่นอน คำถามคืออะไรเป็นปัจจัยในการยึดโยง รัฐเหล่านั้นให้ดำรงอยู่ได้และขยายตัวได้อีกในบางรัฐ⁵

หากเปรียบเทียบกับรัฐสมัยใหม่ รัฐโบราณเช่นในอุษาคเนย์ดำรงอยู่บนความ เป็นเอกภาพ(ระดับหนึ่ง)ระหว่างความเชื่อในทางศาสนากับความคาดหวังในทางโลกหรือ การเมืองจุดหมายใหญ่ของรัฐและผู้ปกครอง ไม่ใช่การสร้างหรือพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญดั่ง สมัยใหม่ หากแต่อยู่ที่การนำพาและอบรมสั่งสอนให้ผู้อยู่ใต้ปกครองสามารถบรรลุถึงธรรม และการหลุดพ้นในโลกนี้ได้

โลกการเมืองก็ดำเนินไปตามโลกธรรมชาติ คือมีการแบ่งหน้าที่และฐานะออกไป อย่างเด่นชัด ผู้คนไม่เท่าเทียมกัน ขึ้นกับว่าใครมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดเคียงลึงค์ศักดิ์สิทธิ์มาก กว่ากัน คนที่มีอำนาจจึงมักกลายเป็นศูนย์กลาง เพราะจะมีคนอื่นๆพากันมาเข้าเป็นลูก น้อย เพื่อจะได้สัมผัสกับอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ได้ด้วย

⁴ Somkiat Wanthana, "The Politics of Modern Thai Historiography", *Ph. D Dissertation*, Department of History, Monash University, 1986, p. 118.

⁵ คำถามนี้ได้มาจาก Lorrain Gesick, คำนำใน *Centers, Symbols, and Hierarchies: Essays on the Classical States of Southeast Asia*. (New Haven, Conn.: Yale University, Southeast Asian Studies, 1983).

นัยของโครงสร้างและสัมพันธภาพของกลุ่มคนและชนชั้นต่างๆในรัฐไทยดังกล่าว คือการที่กลุ่มผู้ปกครองจำเป็นต้องสร้างแนวร่วมและการยอมรับจากกลุ่มคนอื่นๆเท่าที่จำเป็นในการรักษาอำนาจปกครองของศูนย์กลางอยู่ตลอดเวลา ความชอบธรรมในรัฐบาลจึงมีลักษณะเฉพาะและไม่ยั่งยืน สะท้อนออกในปัญหาของการสืบทอดตำแหน่งและการท้าทายกระทั่งแย่งชิงโค่นล้มอำนาจหัวหน้ารัฐบาลตลอดเวลา

ในเวลาเดียวกันกลุ่มคนได้ปกครองจากขุนนางลงไปถึงราษฎร ต่างรักษาความเป็นอิสระอย่างสัมพัทธ์ของพวกตนเอาไว้ การต่อต้านถึงขั้นโค่นล้มอำนาจและความชอบธรรมของผู้ปกครองโดยราษฎรทั่วไปจึงไม่ใช่เรื่องที่เกิดขึ้นได้ง่ายนัก จนดูเหมือนว่าราษฎรสนใจและรู้สึกมากกว่าในปัญหาการใช้อำนาจและวิธีการรักษาความเป็นธรรมของผู้ปกครอง มากกว่าการเข้าใช้กำลังของพวกตนในการทำลายโค่นล้มอำนาจรัฐเสียเอง

ความสัมพันธ์และการรับรู้ต่ออำนาจการเมืองและการปกครองดังกล่าว มีผลต่อความเข้าใจและการสร้างมโนทัศน์สิทธิในเวลาต่อมาด้วย ในประการแรกคือสิทธิแต่เดิมมีลักษณะเฉพาะ คือเป็นความชอบธรรมตามฐานะหน้าที่และชนชั้น ยังไม่อาจเป็นสิ่งสากลทั่วไปได้ ดังเห็นได้จากการที่สิทธิที่เป็นความหมายทางการ ให้ความสำคัญอย่างมากแก่ความชอบธรรมของผู้ทำหน้าที่ปกครองเป็นอันดับแรก

คำอธิบายนี้มาจากความเชื่อในทฤษฎีการเมืองแนวพุทธ ซึ่งมีอิทธิพลต่อความเชื่อทางการเมืองของชนชั้นปกครองในรัฐไทยที่เป็นอาณาจักรนับแต่พุทธศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา กล่าวคือผู้ที่เป็นกษัตริย์มาจากความยินยอมพร้อมใจของผู้อยู่ใต้การปกครอง แสดงออกในคติชื่อพระมหากษัตริย์มาจากการเลือกตั้งของประชาชนในชุมชนนั้น ให้ทำหน้าที่ปกครองแทนพวกตน เป็นการหักล้างคติความเชื่อศาสนาพราหมณ์แต่เดิม ด้วยการเสนอว่าความชอบธรรมของกษัตริย์ไม่ใช่มาจากความศักดิ์สิทธิ์ทางสายเลือดเช่นวรรณะกษัตริย์ของศาสนาพราหมณ์ หรือมาจากการใช้กำลังอาวุธเข้ายึดอำนาจโดยราษฎรไม่ได้ยอมรับด้วย หากมาจากความยินยอมพร้อมใจของราษฎรเอง

ลักษณะเด่นของสิทธิดั้งเดิมประการที่ 2 คือเป็นการอ้างทางจริยธรรมอยู่มาก (moral rights claims) กล่าวคือหลังจากการสร้างชนชั้นปกครองขึ้นแล้ว คติพระมหากษัตริย์ก็ยกกระดับเพื่อสร้างอำนาจในการปกครองที่เด็ดขาดขึ้นมา แต่ยังกำกับด้วยคติพุทธธรรมอันได้แก่ธรรมราชา แม้อาณาจักรอยุธยาจะเพิ่มคติพราหมณ์ในเรื่องเทวราชาเข้าไปด้วยก็ตาม⁶

⁶ อธิราช บุนนาคมีความเห็นว่าระบบกษัตริย์ในอาณาจักรไทยเช่นอยุธยาที่ดี ไม่ใช่ระบบเทวราชา หากแต่การนำเอาสัญลักษณ์ของเทพเจ้าฮินดูเข้ามา ก็เพื่อเสริมการใช้อำนาจของธรรมราชา นักประวัติศาสตร์ไทยรุ่นใหม่เชื่อบุคคลโครงการวิจัยสิทธิมนุษยชนในสถานการณ์สากล

ความเป็นเฉพาะของกษัตริย์ในรัฐโบราณในอุษาคเนย์อยู่ที่ระดับความเหนือกว่าคนอื่น ๆ ในการเชื่อมโยงอาณาจักรกับพุทธจักรเข้าด้วยกัน มากกว่าการสร้างเคารพและเชื่อในความเป็นเฉพาะในตัวของกษัตริย์เอง⁷ ในระยะยาว(อภิ)สิทธิในการปกครองของกษัตริย์นำไปสู่การมีหน้าที่ในการปกครองอาณาจักรที่สามารถจัดการกับระบบอาณาจักรที่มีอาณาเขตใหญ่ขึ้น และมีระบบเศรษฐกิจการค้าและการผลิตที่ซับซ้อนมากขึ้น

การไม่ปฏิบัติหน้าที่หรือปฏิบัติอย่างไม่เป็นธรรม ไม่มีประสิทธิภาพ ก็นำไปสู่การสูญเสียบุญบารมีหรือความชอบธรรมในการดำรงฐานะผู้ปกครองสูงสุดได้ ดังนั้นสิทธิอันเป็นอำนาจอันชอบธรรมของผู้ปกครองจึงไม่ได้วัดที่ตัวกฎหมายเพียงอย่างเดียว หากที่สำคัญกว่าคือการปฏิบัติในด้านศีลธรรมของอำนาจนั้นๆ สิทธิดังกล่าวจึงถูกกำกับด้วยจริยธรรม กลายมาเป็นหน้าที่ในการปกครองไป

สังคมไทยจึงคุ้นเคยกับคติของสิทธิที่ถูกกำกับหรือถูกทำให้เป็นหน้าที่ มากกว่าสิทธิที่เป็นอำนาจโดยสมบูรณ์ของปัจเจกชนบนพื้นฐานของความเป็นมนุษย์และเหตุผลนิยม นั่นคือมโนทัศน์และความรับรู้เรื่องสิทธิแบบไทยแต่เดิมมาจะผูกพันและเชื่อมโยงกับฐานะและหน้าที่ของบุคคลในสังคมซึ่งไม่เท่าเทียมกัน มากกว่าที่จะเข้าใจว่าเป็นเรื่องของความชอบธรรมของคนทุกคนที่เสมอภาคเท่าเทียมกันในความเป็นคนเหมือนกัน

มองอีกอย่างก็ได้ว่าแนวคิดเรื่องสิทธิแบบโบราณมีนัยอันสำคัญอยู่ที่การอ้างถึงการปฏิบัติทางจริยธรรมของผู้ปกครอง มากกว่าเนื้อหาของสิทธิในทางกฎหมาย การอ้างอิงถึงความชอบธรรมในสิทธิถูกใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองและอำนาจระหว่างชนชั้นนำด้วยกันเอง และบางโอกาสก็เป็นการอ้างของชาวบ้านในการลุกฮือก่อจลาจลหรือกบฏได้บ้างเหมือนกัน อันนี้เป็นลักษณะของการที่สิทธิกลายเป็นอุดมการณ์ในรัฐ เนื่องจากว่าอุดมการณ์เป็นตัวแทนของพรรคชน ความเชื่อและการยอมรับของกลุ่มคนต่างๆ และเป็นการปฏิบัติเป็นประสบการณ์จากชีวิตจริง ซึ่งไม่อาจถูกทำความเข้าใจได้เพียงแค่ว่าถูกหรือผิดอย่างหนึ่งอย่างใดเท่านั้น⁸

นอกจากนี้คำสอนในศาสนาพุทธดังกล่าวแล้วยังมีส่วนสร้างกรอบกติกาทางการเมืองให้กับระบบการปกครองที่สำคัญอันหนึ่ง นั่นคือกติกาของการมีฉันทานุมติ

อย่างนั้นเพราะคิดตามคติ God-King ของยุโรป ดู “ประวัติศาสตร์ความคิดของสังคมไทยช่วงต้น: การแพร่ขยายและพัฒนาการของความคิดพุทธศาสนาในสังคมไทย” เอกสารประกอบการสัมมนา วันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2529, หน้า 59-61.

⁷ Lorrain Gesick, อ้างแล้ว, น. 4

⁸ เป็นข้อคิดของ Althusser อ้างใน Eugene Goodheart, *The Reign of Ideology* (New York: Columbia University Press, 1997), p. 3.

(consensus)ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง แต่สัญญาที่ไม่อาจเรียกว่าเป็นสัญญา สังคมระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครองได้ เพราะกษัตริย์ในฐานะของธรรมราชาไม่อยู่ในฐานะที่ทำให้สัญญากับราษฎรได้ เพราะมีฐานะที่สูงกว่าและไม่ใช่ “คน” เหมือนกัน จึงเป็นสัญญาที่มีเงื่อนไขและมีข้อผูกมัดอันเฉพาะหลายอย่าง

แท้จริงแล้วความเป็นเทพที่อวตารลงมาหรือเป็นผู้มีบุญญาธิการเหนือคนธรรมดาที่ดี ทำให้ราษฎรยอมรับความถูกต้องชอบธรรมในการใช้อำนาจปกครองของกษัตริย์มากกว่าการยอมรับในสัญญาแล้ว แต่นั่นไม่ได้หมายความว่า ความเชื่อและการยอมรับในคำสอนทางศาสนาและอำนาจรัฐจะทำให้ราษฎรไม่เคยคิดคัดค้านหรือสงสัยในพฤติกรรมและการปฏิบัติของผู้ปกครองเลยก็หาไม่

ตรงกันข้ามศาสนาพุทธได้ช่วยสร้างเงื่อนไขและข้อผูกมัดในอำนาจสูงสุดของกษัตริย์ ด้วยการให้อำนาจทางโลกต้องขึ้นต่อหรืออยู่ใต้อำนาจธรรมที่มีพระภิกษุเป็นผู้แทนในโลกนี้ นัยในทางการเมือง คือทำให้คนทั่วไปสามารถคัดค้านต่อต้านกระทั่งโค่นล้มกษัตริย์ได้ หากกษัตริย์สูญเสียบุญบารมีและผู้นำฝ่ายตรงข้ามที่อาจเป็นขุนนางหรือผู้นำชาวบ้านที่มีบุญบารมีแข็งแกร่งกล้าเกิดขึ้นมา

การให้อำนาจกษัตริย์ในทางปฏิบัติแล้วถูกกำกับและบั่นทอนได้โดยอำนาจทางธรรมทำให้ชาวบ้านและชุมชนสามารถยึดถือและปฏิบัติความถูกต้องเป็นธรรมในทรรคนะและตามวิถีชีวิตของราษฎรเองได้โดยไม่ถูกทำให้กลายเป็นผู้พึ่งพาที่ไร้อำนาจโดยสิ้นเชิง ดังนั้นการตั้งคำถามและไม่ยอมเชื่อฟังการใช้อำนาจในบางเรื่องบางอย่างของผู้มีอำนาจจึงยังเป็นเรื่องตรงข้ามที่ดำรงอยู่ตลอดมา เพียงแต่ว่าเมื่อไรและในลักษณะเช่นไรที่ความขัดแย้งดังกล่าวจะปะทุออกมา

ความหมายนัยทางการเมืองของสิทธิแต่ดั้งเดิม นอกจากการให้ความชอบธรรมแก่อำนาจของผู้ปกครองตามฐานะแล้ว คือการที่รัฐหรือผู้ปกครองยอมรับในการใช้และอ้างถึงอำนาจบางอย่างในการรักษาประโยชน์ของผู้ถูกปกครอง ในข้อนี้ต้องมองก่อนว่าความหมายอำนาจในสังคมและการเมืองไทยนั้นมีหลากหลาย ไม่มีอำนาจที่เป็นเอกภาพเป็นหนึ่งเดียวของใครคนใดคนหนึ่ง หากแต่อำนาจมีลักษณะเป็นสิ่งรูปธรรม หลากหลาย มีแหล่งของความชอบธรรมและเป็นที่มาของการใช้อำนาจหลายแห่ง และในที่สุดอำนาจนั้นเปลี่ยนผ่านถ่ายทอดไปยังคนอื่น ๆ ได้⁹

⁹ ข้อคิดนี้ได้มาจากบทความของเบน แอนเดอร์สัน ดู Benedict Anderson, “The Idea of Power in Javanese Culture,” ใน Benedict Anderson, *Language and Power: Exploring Political Cultures in Indonesia* (Ithaca: Cornell University Press, 1990); pp. 17-77.

จากความหมายอำนาจดังกล่าว ทำให้ความหมายของสิทธิอีกประการหนึ่งคือการที่รัฐยอมรับในอำนาจของคนอื่นที่ไม่กระทบกระเทือนและบั่นทอนทำลายอำนาจรัฐส่วนกลางลงไปได้ การที่รัฐไทยยอมรับเช่นนี้ได้ เพราะมีความสามารถและประสบการณ์ในการดูดซับและรับเอาความหลากหลายของอำนาจต่างๆ เข้าไว้ในรัฐได้โดยไม่ทำลายรัฐที่เป็นศูนย์กลางลงไปได้

มิติข้อนี้จะแสดงออกในสิทธิที่เป็นการทำให้ความทุกข์ยากและลำบากนานาประการ(grievances)ของราษฎรกลายเป็นสิ่งชอบธรรมขึ้นมา สามารถอ้างถึงผลประโยชน์และความต้องการของราษฎรเองมากขึ้น ในที่สุดสิทธิที่เป็นของราษฎรจะนำไปสู่การแสดงออกในคุณค่าและความเป็นชุมชนออกมา พื้นฐานเหล่านี้จะเป็นที่มาของแนวคิดมโนทัศน์สิทธิสมัยใหม่และสิทธิมนุษยชนได้

2.4 ความหมายของสิทธิในระบบศักดินา

สิทธิภายใต้ระบบศักดินาก่อรูปขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างชนชั้นปกครองกับไพร่และทาส ในทางสังคมระบบศักดินาวางอยู่บนความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ระหว่างผู้ใหญ่กับผู้ย่อย ในบริบทของเศรษฐกิจการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลักและที่พึ่งพาธรรมชาติเป็นสำคัญด้วยนั้น จุดหมายของการผลิตสำหรับราษฎรจึงไม่ใช่การเพิ่มผลผลิต หากแต่อยู่ที่การผลิตที่เพียงพอสำหรับการอยู่รอดขั้นพื้นฐาน นั่นหมายถึงการรอดพ้นหรือช่วยเหลือให้หลีกเลี่ยงหรือประคับประคองตัวได้จากหายนภัยทางเศรษฐกิจทั้งหลาย

ทรรศนะวิสัยของราษฎรดังกล่าวมีผลต่อแนวความคิดและยอมรับในการเอารัดเอาเปรียบและความยุติธรรมว่าเป็นอย่างไรด้วย กล่าวคือราษฎรอาจยอมรับการใช้อำนาจในการเก็บภาษีและเกณฑ์แรงงานได้ แต่รัฐจะต้องให้ผลตอบแทนอย่างเหมาะสมกับพวกเขา ในการประกันการดำรงอยู่และการอยู่รอดของสมาชิกครัวเรือนของพวกเขา

ดังนั้นราษฎรจึงวัดความยุติธรรมทางสังคมและสิทธิทางสังคมจากการปฏิบัติหน้าที่และการตอบสนองตามพันธะผูกพันของผู้มีอภิสิทธิ์และอำนาจที่พึงกระทำต่อผู้น้อยที่อยู่ใต้การดูแล สิทธิจึงมีรากมาจากปริณทลทางเศรษฐกิจคือการผลิตและการประกันความอยู่รอดไปถึงการมีโอกาสดำเนินการแลกเปลี่ยนในตลาด¹⁰ หากแต่ต้องอาศัยปริณทลทางการเมืองในการปฏิบัติและนำไปสู่การกระทำที่มีผลทางสังคมอย่างแท้จริง

¹⁰ ธีรยุทธ บุญมี, “ประวัติศาสตร์ความคิดของสังคมไทยช่วงต้น: การแพร่ขยายและพัฒนาการของความคิดพุทธศาสนาในสังคมไทย” เอกสารประกอบการสัมมนา วันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2529, หน้า 7.

ระบบอุปถัมภ์และการพึ่งพาอาศัยกันและกันระหว่างนายกับไพร่ทาส นำไปสู่การสร้างพันธะผูกพันและหน้าที่ของแต่ละฝ่ายขึ้นมา ในส่วนของมูลนาย ความชอบธรรมในการมีอำนาจเหนือผู้น้อยกว่า ทำให้บทบาทเหล่านั้นกลายเป็นหน้าที่ของนายไปในที่สุด นั่นคือการมีหน้าที่ในการให้การคุ้มครองและในการช่วยเหลือ¹¹ ท่านองรับผิดชอบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้อยู่ใต้การปกครอง แม้หน้าที่เหล่านี้หลายครั้งจะเป็นเพียงความคาดหวังหรือจุดหมายที่เป็นนามธรรมมากกว่าเป็นการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมอย่างแท้จริงก็ตาม

ในที่นี้เราต้องการทำความเข้าใจในความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ดังกล่าวว่าจะมีนัยต่อการมีสิทธิของผู้อยู่ใต้การปกครองอย่างไร แม้ว่าจะมีข้อเท็จจริงในการปฏิบัติที่ไม่หนักแน่นนักก็ตาม อย่างน้อยก็กล่าวได้ว่ามีร่องรอยของความคาดหวังบางอย่างในสัมพันธ์ภาพดังกล่าว¹²

ในทางกลับกันผู้น้อยก็มีความผูกพันที่จะต้องตอบแทนทั้งทางกายและทางใจ ทางกายคือการให้แรงงานและผลผลิตส่วนหนึ่ง ส่วนทางใจคือการให้ความ"เคารพ เชื่อฟังและเกรงใจ"¹³ จุดที่น่าสนใจคือทำอย่างไรความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์นี้จึงจะคงอยู่อย่างเหนียวแน่นพอสมควร รวมทั้งมีความต่อเนื่องและมั่นคงในระดับหนึ่ง ซึ่งสะท้อนความมั่นคงและความสมานฉันท์ของระเบียบสังคมนั้นได้ด้วย

ปัจจัยที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงและสร้างความต่อเนื่องให้เกิดมาจากอิทธิพลของค่านิยมทางสังคมที่เป็นหลัก นั่นคือความคิดเรื่องกตัญญูกตเวที¹⁴ หมายถึง"การรู้อุปการะคุณที่ท่านทำให้หรือการรู้คุณท่าน และการตอบแทนผู้มีอุปการะคุณ"¹⁵ ซึ่งแสดงออกในความคิดเรื่องบุญคุณได้เหมือนกัน เห็นได้ว่าฝ่ายที่ต้องการความกตัญญูกตเวทีอย่างมากคือฝ่ายผู้เป็นใหญ่หรือผู้ปกครอง การได้รับกตัญญูกตเวทีไม่เพียงแต่นำมาซึ่งประโยชน์ทางเศรษฐกิจและอื่นๆ หากที่สำคัญกว่าคือการทำให้ชนชั้นนายรู้สึกถึงความเป็นคนที่เหนือกว่าคนชั้นล่างทั้งหลาย

¹¹ Akin Rabibhadana, "Clientship and Class Structure in the Early Bangkok Period," in William Skinner and A. Thomas Kirsch, eds., *Change and Persistence in Thai Society: Essays in Honor of Lauriston Sharp* (Ithaca: Cornell University Press, 1975), p. 109.

¹² ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, "วิวัฒนาการของมโนทัศน์สิทธิมนุษยชนในประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาไทย" วารสารศิลปศาสตร์ มธ. ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม-ธันวาคม 2544, น. 3-15.

¹³ เพิ่งอ้าง, หน้า 108.

¹⁴ อ้างแล้ว, หน้า 110.

¹⁵ มานิต มานิตเจริญ, *พจนานุกรมไทย ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 12* (กรุงเทพฯ, รวมสาส์น, 2536), หน้า 4.

อาจกล่าวได้ว่าความกตัญญูของผู้น้อยด้อยอำนาจต่างหากที่ให้ความเป็นคนที่มีความค่าแก่ผู้ปกครอง ตรงนี้เองที่นำไปสู่จุดของการผกผันที่สำคัญ เนื่องจากการกดบังคับให้ผู้
น้อยต้องอยู่ภายใต้อำนาจของผู้ใหญ่อย่างสมบูรณ์จะไม่มีวันทำให้ผู้น้อยเกิดความรู้สึก
กตัญญูทดแทนได้อย่างแท้จริงขึ้นมาได้

ดังนั้นจึงเกิดช่องที่เอื้อต่อการที่ไพร่ทาสและผู้อยู่ใต้อำนาจสามารถใช้ประโยชน์จาก
ฐานะของการเป็นผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ ที่จะทำให้นายตระหนักว่าเนื้อหาสำคัญของการพึ่งพากัน
นั้นอยู่ที่การตอบแทนซึ่งกันและกันอย่างเท่ากัน(reciprocity) ผู้น้อยคาดหวังได้รับการปก
ป้องและช่วยเหลือจากผู้ใหญ่ในฐานะของสิทธิ คือเป็นสิ่งชอบธรรมที่พวกเขาควรได้รับ ไม่
ใช่การร้องขอหรือเป็นความเมตตาของผู้ใหญ่เท่านั้น หากเป็นหน้าที่อันพึงปฏิบัติของผู้ใหญ่
เองต่างหากด้วย

กล่าวได้ว่าชนชั้นปกครองถูกบังคับด้วยความสัมพันธ์ดังกล่าว ที่จะต้องยอมรับการ
ปฏิบัติที่ตอบแทนซึ่งกันและกันระหว่างนายกับไพร่ทาสด้วยความรู้สึกเยี่ยงมนุษย์ด้วยกัน
ซึ่งเป็นเงื่อนไขเบื้องต้น(prerequisite) ของการมีความเท่าเทียมกันในฐานะของมนุษย์ ทั้ง
หมดนี้คือกระบวนการที่หน้าที่ของชนชั้นนายกลายเป็นสิทธิของชนชั้นไพร่ทาสไปได้¹⁶

2.5 คำจำกัดความของสิทธิสมัยใหม่และสิทธิมนุษยชน

คำจำกัดความของสิทธิสมัยใหม่และสิทธิมนุษยชนมีหลายอัน แต่โดยทั่วไปมี
ความหมายและลักษณะที่ร่วมกันอยู่ชุดหนึ่ง ความหมายหนึ่งที่นักประวัติศาสตร์ให้ไว้คือ
สิทธิหมายถึงรูปแบบหนึ่งของสิ่งที่ควรได้ ที่คนๆหนึ่งหรือกลุ่มหนึ่งสามารถอ้างเอามาเป็น
ประโยชน์ของตนได้

การอ้างนี้กระทำไปภายใต้กฎหมายบ้านเมือง ซึ่งในทางหลักการลงโทษการขัด
ขวางไม่ยอมให้การอ้างถึงสิทธิประโยชน์ที่ว่านี้ได้ (any form of entitlement which a
person or a group of people can claim under some positive law which, at least in
principle, penalizes the refusal to grant this entitlement.”)

ในอีกแง่หนึ่ง”คำว่าสิทธิก็หมายถึง”ประโยชน์อันควรได้”(entitlements) ซึ่งผู้คนเชื่อ
ว่าพวกเขาสามารถอ้างสิทธิในสิ่งเหล่านั้นได้ บนพื้นฐานของความเชื่อที่คนหมู่มากหรือ
กว้างขวางเชื่อว่าสิ่งอันควรได้เหล่านั้นพึงเป็นสิทธิควรได้ของเขา แม้ว่าสิทธิเหล่านั้นจะไม่ได้
มีการระบุอย่างแจ่มชัดในกฎหมาย หากแต่เป็นสิทธิที่วางอยู่บนความเชื่อทางศีลธรรมหรือ

¹⁶ ข้อคิดนี้ได้มาจาก Eugene Genovese, *Roll, Jordan Roll: The World the Slave Made* (New York: Vintage Books, 1976), p. 146.

ทางอุดมการณ์” (entitlements which they believe they can claim on grounds of a widely accepted set of beliefs about what such entitlements should be, even if it is not expressed in any actual legally enforceable law, but based on some moral or ideological belief.”)

ในประเด็นสุดท้าย สิทธิคือสิ่งที่คนอื่นๆก็ต้องมองเห็นเช่นนั้นเหมือนกับเรา (A right is something which must be recognized as such by other people)

เห็นได้ว่านิยามและความหมายของสิทธิที่พูดกันทั่วไปนั้นคือสิทธิแบบสมัยใหม่ ซึ่งเกิดขึ้นในสังคมที่มีการอย่างเป็นระบบที่วางอยู่บนตรรกและความเป็นเหตุเป็นผลของปัจเจกชนด้วยกันเอง จึงสรุปได้เช่นกันว่าหลักการใหญ่ของสิทธิสมัยใหม่มีสองด้านคือการทำในสิ่งที่ถูกต้องตามเหตุและผล(rectitude) และสองคือประโยชน์อันควรได้ เพราะสิทธิเหล่านั้นเป็นธรรมชาติอันไม่อาจปฏิเสธได้ของคนทุกคน(inalienable rights) เป็นการให้อำนาจในการอ้างเอาจากผู้อื่นหากสิทธินั้นถูกละเมิดหรือปฏิเสธไป

ประเด็นที่สิทธิมนุษยชนให้ความสนใจอยู่ที่ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ถือสิทธิ(right-holder)กับผู้มีหน้าที่ทำให้สิทธิเป็นจริง (duty-bearer) ไม่ใช่ในทางกลับกัน¹⁷

ข้อคิดที่ได้จากความหมายของสิทธิดังกล่าวคือ

1) ต้องมีปัจเจกชนหรือบุคคลที่เป็นผู้กระทำหรือเป็นประธาน(subject) กับต้องมีสังคมที่เป็นจินตนากรรมร่วมกัน(imagined society)ของสมาชิกในชุมชนการเมืองนั้นๆ จากนั้นจึงมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับคนอื่นๆในสังคมนั้นอย่างเป็นอิสระเสรี

สังคมที่ว่่านี้ก็มีพัฒนาการในทางเศรษฐกิจการเมืองพอสมควร จนทำให้สมาชิกสังคมสามารถตระหนักและเกิดสำนึกในสิ่งอันควรได้หรือพึงได้ของแต่ละคนหรือกลุ่มขึ้นมา เรียกว่าเป็นสิ่งที่คนพึงมีพึงได้เพื่อประโยชน์ของเขาเองในการดำรงชีวิตทางสังคม ไม่ใช่เพื่อการยังชีพทางกายหรือตามธรรมชาติและสัญชาตญาณเป็นสำคัญ สิ่งที่คุณควรได้นี้จึงไม่ใช่สิ่งที่ขาดไม่ได้ เช่นอากาศหรือน้ำในธรรมชาติ ที่คนได้จากธรรมชาติก่อนแล้ว หากสิ่งอันพึงได้ที่เป็นสิทธินี้ มักเชื่อมโยงกับการเกิดขึ้นของจิตสำนึกของบุคคล และของอุดมการณ์ที่ทำให้คนแต่ละคนเป็นส่วนหนึ่งของสังคมนั้นด้วย นอกจากนั้น การที่จะได้มาซึ่งประโยชน์อันควรได้เหล่านั้น คนเราต้อง“อ้างเอา”กับอำนาจหรือรัฐ

¹⁷ Jack Donnelly, “Human Rights and Asian Values: A Defense of ‘Western’ Universalism,” in Joanne R. Bauer and Daniel A. Bell, eds., *The East Asian Challenge For Human Rights* (New York: Cambridge University Press, 1999), p.61.

2) สิทธิในแง่หนึ่งจึงต้องเกี่ยวข้องกับกฎหมายบ้านเมืองหรือโพลิตีฟลอร์มาก เพราะอาจเกิดความขัดแย้งกันระหว่างคนแต่ละคนที่อ้างเอาประโยชน์ที่คิดว่าตนควรได้กันทั้งนั้น จนกระทั่งขัดแย้งกันเอง จึงต้องมีบรรทัดฐานและกรอบที่สังคมยอมรับอย่างสงบเป็นหลัก

3) แต่กฎหมายบ้านเมืองก็ไม่ใช่พื้นฐานที่ถูกต้องที่สุดในการตัดสินว่าใครควรได้สิทธิอะไรหรือไม่ เพราะกฎหมายอาจลำเอียงในการพิจารณาเรื่องสิทธิระหว่างคนที่มีอำนาจกับคนไม่มีอำนาจ ดังนั้นจึงมีการให้พิจารณาที่พื้นฐานอีกอันหนึ่งคือความเชื่อของสังคม หรือคนหมู่มากว่าพวกเขายอมรับและเชื่อว่าสิทธิคืออะไรใครควรได้ ความเชื่อของสังคมนี้ไม่จำเป็นต้องสอดคล้องหรืออยู่บนกฎหมาย หากแต่อาจเป็นอุดมการณ์หรือความเชื่อทางศีลธรรมก็ได้

4) ในประการสุดท้าย ซึ่งคิดว่าเป็นการสรุปหัวใจใหญ่ของสิทธิก็ได้ นั่นคือในที่สุดแล้วเนื้อหาและความหมายของสิทธินั้น แม้จะเริ่มต้นจากการอ้างและคิดของคนๆหนึ่งหรือกลุ่มหนึ่ง แต่ในที่สุดแล้วสิทธินั้นๆจะมีความหมายเป็นจริงหรือไม่ ขึ้นอยู่กับว่าคนอื่นๆทั่วไปยอมรับตระหนักและมองเห็นถึงความหมายของสิทธินั้นๆเหมือนกับเราหรือไม่ด้วย ดังนั้นการปฏิบัติของสิทธิจึงหมายถึงการตระหนักยอมรับของคนอื่นๆ ไม่ใช่เพียงแค่เราใช้สิทธิเท่านั้น

นอกจากนั้นการอภิปรายถึงสิทธิ ก็ยังต้องจำกัดอยู่ในสองข้อ คือประการแรกสิทธิที่เราพูดถึงนั้น เป็นเรื่องหรือสิ่งที่อาจทำหรือแสวงหามาได้ด้วย การกระทำของมนุษย์ในสังคม ไม่ใช่ในเรื่องของธรรมชาติ เช่นขาวนาอาจอ้างถึงสิทธิในการมีระบบชลประทานเพื่อการเกษตรของพวกเขา แต่จะเป็นเรื่องเหลวไหลหากพวกเขาจะไปอ้างสิทธิในการให้ฝนตกในไร่นาของพวกเขาตามที่ต้องการ เพราะการที่ฝนจะตกแดดจะออก ตามปกติแล้วไม่ใช่มาจากการกระทำของมนุษย์ในสังคม หากเป็นเรื่องของธรรมชาติ

ประการที่สอง จากทฤษฎีของนักประวัติศาสตร์ สิทธิไม่ได้ดำรงอยู่ในนามธรรม (abstract) หากแต่อยู่ในที่ที่คนเรียกร้องได้หรือคิดได้ว่าพวกเขาขาดมันไป เราอาจคิดในทางปรัชญาได้ ว่าคนทุกคนควรมีสิทธิในการเลือกว่าเขาจะกินหมูหรือไม่กิน แต่จะเป็นเรื่องผิดฝาผิดเวลา หากเราไปประณามชุมชนมุสลิมในอดีตว่าได้ละเมิดสิทธิมนุษยชนของสมาชิกชุมชนที่ไม่ให้ทางเลือกในการกินแก่พวกเขา กล่าวโดยสรุปก็คือสิทธิเป็นสิ่งที่คนยอมรับมันอย่างนั้น (A rights is what is recognized as such)¹⁸

การอ้างเอาจากอำนาจหรือรัฐ หมายความว่าสิทธินั้นได้มีการกำหนดรองรับไว้ในชุมชนนั้นด้วยแล้ว ไม่ว่าจะในรูปแบบของกฎหมายหรือของประเพณีและธรรมเนียมปฏิบัติที่

¹⁸ Eric Hobsbawm, *Workers: World of Labor* (New York: Pantheon Books, 1984), pp. 297-8.

กระทำสืบต่อกันมา ปัญหาคือว่าทำไมต้องมีการอ้างและเรียกร้องเอาจากชาวบ้านหรือบุคคล คำตอบคือต้องมีความขัดแย้งหรือการไม่อาจปฏิบัติตามกรอบในสังคมนั้นได้ อาจเป็นปัญหาจากการใช้อำนาจปกครองของรัฐเอง หรืออาจมาจากปัญหาภายในชุมชน

ประการสุดท้ายอาจมาจากปัญหาของตัวบุคคลเองก็ได้ ปมเงื่อนของปัญหาขัดแย้งเหล่านั้นอยู่ที่การเปลี่ยนแปลงและการไม่สืบทอดต่อเนื่องของพัฒนาการสังคม กระทั่งนำไปสู่การปะทะกันระหว่างความคิดอุดมการณ์และมโนทัศน์สังคม อันเรียกรวมๆว่าโลกทรรศน์ของคนในชุมชนที่เริ่มมีรอยแตกร้าวระหว่างกลุ่มและชนชั้นต่างๆออกมา ในที่สุดการเกิดขึ้นของการเรียกร้องสิทธิ จะต้องมาจากการเกิดจิตสำนึกทางสังคมและการเมืองอย่างใหม่ที่ตรงข้ามหรือขัดแย้งกับโลกทรรศน์เก่าที่ดำรงอยู่ในฐานะครอบงำและมีอำนาจอยู่ การเรียกร้องกระทั่งการต่อสู้ในเรื่องสิทธิจึงมักแสดงออกผ่านวาทกรรมอีกชุดหนึ่ง เป็นวาทกรรมของการต่อต้าน ของการประท้วง ของการวิพากษ์และในที่สุดของการกบฏต่อโครงสร้างและความสัมพันธ์ดั้งเดิม

เงื่อนไขใจกลางของการเรียกร้องสิทธิได้แก่ตัวตน การปะทุขึ้นของความคิดวิทยาศาสตร์ ที่ให้ความสำคัญที่มากขึ้นของปัจเจกชนที่เป็นอิสระเป็นตัวของตัวเอง (กล่าวกันว่า การมีสำนึกทางสังคมของบุคคล หมายความว่าเขาหรือเธอจะต้องลดหรือไม่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์อีกต่อไป) มีส่วนอย่างมากในการเปิดเวทีให้กับการเคลื่อนไหวเรียกร้องทางการเมือง ที่มุ่งไปสู่การค้นหาและสร้างอัตลักษณ์ใหม่ให้กับตนเอง ของชุมชนทางการเมืองที่เรียกว่า"ชาติ" อันเป็นกายภาพอันใหม่ ที่ให้ความชอบธรรมแก่ปัจเจกชนที่ไม่มีฐานะและอำนาจตามธรรมเนียมและประเพณี

จากนั้นรัฐชาติจึงเปิดโอกาสและให้เวทีแก่ตัวตนอื่นๆที่ถูกกดขี่เอารัดเปรียบมาก่อน ภายใต้โครงสร้างสังคมฐานันดร ได้แก่คนที่เป็นเพศที่ถูกกดขี่เช่นสตรี และที่มีฐานะจำกัดเช่น ทาส เด็ก ชนกลุ่มน้อย ชนต่างผิวพรรณ เป็นต้น ในแง่หนึ่งมองได้ว่าเป็นการตื่นตัวของการมีความชอบธรรมในความเป็นตัวของเขาเอง ที่ไม่จำเป็นต้องอาศัยการพึ่งพาผู้อื่นหรือผู้ใหญ่ ในการสร้างและมีอัตลักษณ์และฐานะของตัวเองอีกต่อไป

ปัญหาของสิทธิในระบบการปกครองแสดงออกในความขัดแย้งระหว่างทฤษฎีความคิดกับการปฏิบัติที่เป็นจริงอันเกี่ยวพันและอยู่ในปริบทพลทางการเมือง นั่นคือปัญหาของสิทธิเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสัมพันธภาพทางอำนาจของคนและกลุ่มคนในสังคมเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาถึงพื้นฐานและปัจจัยที่มีส่วนในการให้ความเข้าใจในเรื่องสิทธิแก่คนในสังคม จะเห็นได้ว่าปัญหาเรื่องสิทธิไม่อาจพิจารณาเพียงแค่ว่าเป็นเรื่องของการเมืองในความหมาย แคบๆระหว่างผู้ปกครองกับประชาชนเท่านั้น หากแต่ในทัศนะเรื่องสิทธิกลับมีรากและความเชื่อมโยงกับระบบความเชื่อและระบบวัฒนธรรมในสังคมนั้นๆอยู่อย่าง

สำคัญ เนื่องจากการทำให้สิทธิปรากฏเป็นจริงขึ้นมา จำต้องเกี่ยวพันและเรียกร้องการมี
พันธผูกพันหรือหน้าที่ระหว่างตัวเรากับคนอื่น ๆ ไปจนถึงกับสังคม ชุมชนและรัฐและโลก
ด้วยในที่สุด

ในข้อนี้ทำให้ความหมายของอำนาจที่ว่่านี้อาจคลุมไปหมดตั้งแต่อำนาจตาม
ประเพณี อำนาจทางศาสนาและการเรียนรู้อันเรียกรวมๆ ได้อำนาจทางวัฒนธรรมไปถึง
อำนาจของ การปกครองหรือรัฐ ซึ่งได้แก่อำนาจทางการเมือง การเกิดขึ้นของสิทธิในสังคม
ในระยะยาวมักมุ่งไปที่การสร้างอุดมการณ์ที่คนจำนวนมากเห็นด้วยและศรัทธาอย่างมั่นคง
ว่าจะเป็นพลังที่จะนำไปสู่การคลี่คลาย หรือบรรลุดนัยทางการเมืองและวัฒนธรรมของ
ชุมชนหรือสังคมนั้นๆ กล่าวคือสิทธิจะมีบทบาทในการกำกับและช่วยผลักดันให้ความ
สัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ และระหว่างคนหรือตนเองกับคนอื่น ๆ ทั้งในรูปของชนชั้น
เชื้อชาติ ไปถึงวัยและเพศ ที่แตกต่างหลากหลายกันให้สามารถดำเนินไปสู่ภาวะที่แต่ละ
ฝ่ายและแต่ละคนสามารถใช้ศักยภาพในการพัฒนาตนเองให้เป็นจริงได้มากที่สุด

ลักษณะเด่นของสิทธิคือการอ้างถึงการได้อะไรบางอย่างในสังคมนั้นของผู้อ้าง ที่
มองเห็นชัดที่สุดคือสิทธิตามกฎหมาย ซึ่งว่าไปแล้วเป็นกรอบหนึ่งของปัญหาสิทธิมนุษยชน
ซึ่งมาในพัฒนาการของประวัติศาสตร์ยุคสมัยใหม่ จึงได้กลายมาเป็นด้านหลักของสิทธิของ
คนในสังคมการเมืองไป แต่ก็เห็นได้เช่นกันว่า การอ้างถึงสิทธิตามกฎหมาย ก็เป็นจุดของ
ความขัดแย้งที่หนักหน่วงอันหนึ่ง เพราะคนในสังคมจำนวนมาก ไม่อาจได้รับการคุ้มครอง
หรือได้ใช้ประโยชน์จากสิทธิตามกฎหมายเหล่านั้นได้อย่างจริงจัง ในแง่นี้ปัญหาของสิทธิ จึง
แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งทางความคิดและหลักการปฏิบัติของสิทธิในสังคมหนึ่งๆ ว่ามี
ความเป็นมาและเนื้อหาอย่างไรด้วย

นอกจากการอ้างอิงที่บุคคลหรือชุมชนในการมีส่วนร่วมและผลประโยชน์ระดับ
ต่างๆ ในทรัพยากรและการบริการของสังคมแล้ว ปัญหาของสิทธิยังอยู่ที่ว่าการอ้างของคน
ในเรื่องไหน ถึงควรจะได้รับการบังคับใช้ให้เป็นจริง ไม่ใช่เรื่องที่มีการบังคับใช้อยู่แล้ว
ประเด็นนี้เกี่ยวพันกับการเลือกและเจตนารมณ์ของคนในสังคม ทำให้เรื่องของสิทธิมี
ลักษณะของการคิดแบบปรัชญามากกว่าเรื่องทางกฎหมายอันเป็นเทคนิคเฉพาะล้วนๆ ดัง
นั้นก่อนที่จะมีสิทธิอย่างจริงจังเกิดขึ้นได้ สังคมจะต้องพิจารณาและตัดสินใจว่าอะไรควรจะ
ได้รับการยอมรับให้เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานทางกฎหมาย(หรือระเบียบ)ของทุกคนในชุมชนนั้น

เมื่อสมาชิกชุมชนทุกคนยอมรับและยึดถือในหลักเบื้องต้นนี้ได้แล้ว ขั้นตอนต่อไปก็
ที่กระจางว่า สิทธิพื้นฐานนั้นหมายถึงการอ้างถึงที่เกี่ยวข้องกับคนอื่น ๆ คือคนอื่นต้องเข้ามา
เป็นส่วนหนึ่งของการอ้างนี้ จึงจะทำให้เกิดสิทธินี้ขึ้นมา ตรงนี้เองที่ทำให้ปัญหาของสิทธิ

เป็นเรื่องของปัญหาจริยธรรมหรือศีลธรรมไปด้วย คือการที่คนอื่นต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจและเลือกในเรื่องที่เราอ้างความเป็นสิทธิ

การตัดสินใจและเลือกในทางสังคม ย่อมเกี่ยวพันกับการวินิจฉัยว่าอะไรถูกอะไรผิด อะไรดีอะไรเลวเป็นต้น มาถึงจุดนี้อาจกล่าวได้ว่า สิทธิคือการอ้างซึ่งทำให้ผู้อื่นเกิดพันธะผูกพันหรือหน้าที่ในกาลเทศะและสภาพแวดล้อมหนึ่งๆ ที่จะยอมรับการอ้างของเรา ไม่ว่าในความเป็นจริงขณะนั้นกฎหมายบ้านเมืองจะยอมรับหรือไม่ก็ตาม ดังนั้นสิ่งที่สิทธิมนุษยชนอ้างและเรียกร้องจากผู้อื่นจึงต้องเป็นสิ่งที่ถูกต้องด้วย(rectitude)

ข้อที่น่าพิจารณาต่อไปได้แก่ อะไรคือพื้นฐานรองรับความถูกต้อง ที่ทำให้เกิดพันธะผูกพันหรือหน้าที่เหล่านี้ อะไรคือหลักการที่ทำให้คนอื่นยอมรับและปฏิบัติตามพันธะกรณีได้ ปัจจุบันคำตอบคือ กฎหมายหรือกฎข้อบังคับในสถาบันต่างๆนั่นเอง จุดนี้คือความสัมพันธ์ระหว่างพลเมืองกับรัฐ กระนั้นก็ตามกฎหมายก็ไม่ใช่ว่าจะประสบความสำเร็จในการบังคับให้คนอื่นปฏิบัติตามที่ต่อผู้อื่นที่อ้างสิทธิอย่างถูกต้องเสมอไป แสดงว่าต้องมีหลักคิดอะไรบางอย่างที่เป็น สิ่งพื้นฐานกว่ากฎหมายและการบังคับด้วยอำนาจพิเศษภายนอกมนุษย์ ในสังคมตะวันตกได้แก่ความเป็นเหตุเป็นผล(rationality)ของมนุษย์ที่เป็นปัจเจกชน

คำสอนทางพุทธศาสนาอธิบายว่าหลักการรองรับการให้สิทธิและหน้าที่ระหว่างคนฐานะต่างๆ(สังเกตว่ายังไม่ใช่คนที่เป็นามธรรมที่เป็นสิ่งสากลทั่วไป) ขึ้นอยู่กับความเข้าใจและมีสำนึกใน ๑) การไม่เอารัดเอาเปรียบซึ่งกันและกัน ๒) เคารพซึ่งกันและกัน ๓) เกื้อกูลซึ่งกันและกัน ๔) ผูกน้ำใจซึ่งกันและกันอย่างละเอียดอ่อน สิ่งที่มีผลและอิทธิพลต่อการทำตามหน้าที่และพันธะผูกพันที่สามัญและมีลักษณะทั่วไปที่สุด แสดงออกในลักษณะสองด้าน คือด้านที่เป็นสังคม หรือองค์รวมของบรรดา "คนอื่น ๆ" อีกด้านคือในทางอัตวิสัยหรือตัวเราเอง

ประการแรกด้านที่เป็นสังคมหรือชุมชน ได้แก่การมีความเห็นและความรับรู้ร่วมกันของคนในสังคมชุมชนนั้น ในเรื่องสำคัญเช่นจุดหมายสังคมที่ร่วมกัน ความต้องการที่ร่วมกัน ผลประโยชน์ที่ร่วมกันและรวมถึงความรู้สึกที่ร่วมกันในระดับหนึ่งด้วย ว่าการที่สร้างและรักษาอะไรที่ร่วมกัน ในชุมชนนี้เอาไว้ได้นั้นจะต้องอาศัยการดำรงอยู่ของสิทธิต่างๆที่จำเป็น ดังนั้นการเกิดขึ้นของสิทธิและการอ้างถึงสิ่งที่คนต้องการจากสังคมนั้นอย่างชอบธรรม จึงต้องมาจากความเห็นและความรับรู้ ในเป้าหมายที่เป็นของชุมชนร่วมกัน หากปราศจากความรู้สึกและผลประโยชน์ ที่เป็นของส่วนรวมหรือชุมชนแล้ว การเรียกร้องต้องการในสิทธิอะไรก็จะมีพลังและไม่อาจปรากฏเป็นจริงขึ้นมาได้

ประการที่สองคือด้านอัตวิสัยหรือความเป็นตัวตน -"อัตลักษณ์"- ของคนแต่ละคน ข้อนี้เกี่ยวพันกับภาวะทางจิตและความคิดของปัจเจกชน เห็นได้จากข้อแรก สิ่งที่สำคัญ

ในการพิจารณา และเลือกว่าข้ออ้างของคนเรื่องไหนถึงจะเหมาะสมที่จะยกระดับให้เป็น สิทธิ ก็ขึ้นอยู่กับการใช้สติปัญญาในการตระหนักถึงผลที่แท้จริงที่จะเกิดขึ้น ของการเลือก ทางออกแบบไหน ในสิ่งที่เรียกว่าผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชน ทั้งที่เป็นจริงหรือในความ คิดเข้าใจก็ตาม

การที่ปัจเจกชนต้องตัดสินใจและเลือกหนทางสำหรับตนเองและของคนอื่น ทำให้เรื่อง ของสิทธิ เป็นปัญหาทางจริยธรรมด้วย ที่ผ่านมานักคิดสำนักเสรีนิยมเสนอว่า สิทธิทางจริย ธรรม (moral rights) เกิดมาจากการผสมผสานร่วมกันระหว่างผลประโยชน์ทั้งหลายกับปัญญา เดิบใหญ่และเข้มแข็งด้วยผลประโยชน์ที่แบ่งปันกันได้ในระหว่างสมาชิกของชุมชน ใน สังคมที่ไม่ใช่ตะวันตก ที่ผ่านกระแสโลกาภิวัตน์และวิกฤตการณ์ระบบทุนนิยมยุคหลัง (late Capitalism) มิติด้านอัตวิสัยจำเป็นต้องให้ความสนใจไปที่สิทธิของมนุษย์ในการยกระดับ และพัฒนาตนเองให้เหนือตรรกและวิสัยทัศน์ที่มุ่งเพียงแค่ประโยชน์ทางวัตถุของระบบทุนนิยม

แนวความคิดที่ใช้ในการวิจัย มองว่าแม้สิทธิจะเน้นที่ศักยภาพของมนุษย์ที่เริ่ม ต้น ที่ตนเองเป็นหลักและจุดหมายในขั้นสุดท้าย แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธสังคมและชุมชนอันเป็น สภาพทางภววิสัยที่ทำให้ มนุษย์สามารถใช้และพัฒนาเปลี่ยนแปลงอัตวิสัยของตนเองที่ เป็นจริงได้ กล่าวในที่สุดแล้ว ความหมายและความสำเร็จของสิทธิ จะเกิดขึ้นได้ก็แต่ใน สังคมหรือชุมชนเท่านั้น

ประเด็นที่น่าคิดต่อไปได้แก่ ลักษณะปฏิสัมพันธ์ระหว่างมโนทัศน์สิทธิกับลักษณะ ทั่วไปของสังคมและโลกที่มีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาด้วยเช่นกัน เช่นในสังคมศักดินา เนื้อหาของสิทธิแสดงออก ในความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างคน(เจ้านายและมูลนาย กับไพร่ทาส) ฝ่ายแรกมีอภิสิทธิ์และอำนาจเหนือคนและทรัพยากร จึงอยู่ในฐานะที่ให้การ ค้ำครอง ให้สิทธิในการทำมาหากินและให้ความยุติธรรม

ในขณะที่ฝ่ายหลังมีแรงงานและพลังในการผลิตตอบสนองให้แก่รัฐตามต้องการ เนื้อหาของสิทธิในความสัมพันธ์แบบศักดินาจึงแสดงออกที่ความรู้สึกกตัญญูตเวทีที่คน ส่วนมากมีต่อคนส่วนน้อย มากกว่าการให้ความสำคัญและการตระหนักยอมรับถึงฐานะ และศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ที่เสมอภาคและเท่าเทียมกันบนเงื่อนไขที่เป็นสิ่งทั่วไปที่คน มีตามธรรมชาติได้ หลังจากการก่อตัวขึ้นของสังคมทุนนิยมเสรีและอุดมการณ์ชนชั้น กระฎุมพีขึ้นแล้ว ประชาชนผู้ถูกปกครองทั้งหลายถึงสามารถอ้างและเรียกร้องสิทธิที่เป็น ของปัจเจกชนตามธรรมชาติได้ ในบริบททางสังคมและการเมืองที่เป็นประชาธิปไตยนี้เอง ที่ ความคิดเรื่องสิทธิของมนุษย์ได้ยกระดับขึ้นเป็นจุดหมายหนึ่งของชุมชนที่เป็นสังคมการ เมือง

6/10/46

บทที่ 3 วิวัฒนาการทางสังคมของมโนทัศน์สิทธิมนุษยชน

แนวคิดหรือมโนทัศน์ว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ก็เช่นเดียวกับแนวคิดทางการเมืองและสังคม(รวมทั้งเศรษฐกิจ)ทั้งหลาย ที่เกิดและพัฒนามาในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ไม่มีมโนทัศน์ทางสังคมอะไรที่เกิดมาในสูญญากาศ ดังนั้นบริบทและความสัมพันธ์ทางสังคมและทางการเมืองจึงมีความสำคัญต่อการเข้าใจและการศึกษาถึงความหมายและมิติต่างๆของมโนทัศน์ดังกล่าว

พัฒนาการที่ทำให้แนวคิดสิทธิมนุษยชนปรากฏออกมาเป็นมโนทัศน์ทางสังคมและการเมืองที่มีความหมายต่อบุคคลและกลุ่มคนส่วนมากนั้น เป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ทั้งในทางโครงสร้างและในความสัมพันธ์ทางสังคม ที่ครอบคลุมปริณทลทางการเมือง เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ในข้อที่สำคัญที่เกี่ยวกับการพิจารณาปัญหาเรื่องสิทธิมนุษยชน ได้แก่การก่อรูปและพัฒนาของมโนทัศน์และความเข้าใจในความหมายของความเป็นมนุษย์ในประวัติศาสตร์ของพัฒนาการทางเศรษฐกิจการเมือง ประเด็นใหญ่คือการที่ความหมายและมโนทัศน์ของความเป็นมนุษย์ในสังคม มีความสัมพันธ์อย่างไรกับจุดหมายและการดำรงอยู่ของรัฐหรืออาณาจักร

ภายใต้โลกทรรศน์ไทยพุทธ ความเป็นมนุษย์ของราษฎรทั่วไปไม่ได้มีจุดหมายของตนเองในรัฐและการปกครอง เพราะปริณทลของอำนาจและการเมืองเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบของกษัตริย์และชนชั้นขุนนางที่ได้รับมอบหมายลงมาเป็นลำดับชั้น ราษฎรเป็นเพียงปัจจัยที่ช่วยเสริมสร้างและทำให้จุดหมายของรัฐภายใต้การนำพาของกษัตริย์สามารถไปบรรลุได้ ความเป็นมนุษย์ของผู้คนทั้งหลายในอาณาจักรจึงขึ้นอยู่กับ การนำพาและช่วยเหลือของกษัตริย์และพระศาสนา ไม่มีความเป็นคนที่แยกออกจากอำนาจและบุญบารมีของกษัตริย์ ดังนั้นสิทธิการเมืองและสิทธิพลเมืองจึงไม่มีความหมายและไม่มีพื้นที่ในการปฏิบัติได้

แนวคิดและความเชื่อดังกล่าวจะเปลี่ยนแปลงไปในระยะของการเข้าสู่โลกสมัยใหม่ ความหมายของความเป็นคนใหม่นี้แสดงออกในประเด็นหลักๆเช่น ในเรื่องของความเสมอภาคเท่าเทียมกันในความเป็นเจ้าของและที่มาของรัฐบาล ในศักดิ์ศรีของความเป็นคน (human dignity) และในความยุติธรรมทางสังคม(social justice) ที่ขยายกว้างในมิติต่างๆของสังคมที่ซับซ้อนขึ้นและความเป็นปัจเจกชนที่ลึกซึ้งขึ้นด้วย เหนืออื่นใดความหมายของความเป็นคนใหม่นี้ ก่อรูปขึ้นในมโนทัศน์สมัยใหม่ว่าด้วยปัจเจกชนผู้เป็นศูนย์กลางของการ

เปลี่ยนแปลงทางสังคมทั้งปวงเอง จากนั้นไปความคิดที่เกี่ยวกับมนุษย์ผู้เป็นปัจเจกชนจะถูกยกระดับทำให้เป็นสิ่งสากลและทั่วไปด้วย

3.1: การเกิด “ปัจเจกชนนิยม” ในโลกสมัยใหม่

การอธิบายปรากฏการณ์และการเกิดขึ้นของมโนทัศน์และการปฏิบัติเรื่องสิทธิมนุษยชน (ซึ่งต่างจากสิทธิธรรมชาติ) ที่เรียกรวมกันว่าวาทกรรมของสิทธิมนุษยชน แยกไม่ออกจากการก่อตัวและพัฒนาไปของระบบสมัยใหม่ (modernity) ซึ่งเป็นผลผลิตเฉพาะในทางประวัติศาสตร์ หมายความว่ามันเกิดในระบอบที่แน่นอนหนึ่งในประวัติศาสตร์อันยาวไกล สถานที่ซึ่งก่อกำเนิดแนวคิดและการปฏิบัติเรื่องสิทธิมนุษยชนคือสังคมยุโรปในช่วงศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา

ลักษณะเด่นของวาทกรรมสิทธิมนุษยชนคือการที่สิทธินี้ย้ายมาเป็นของปัจเจกชนทั้งหลายโดยสมบูรณ์ โดยการอธิบายว่าเป็นผลมาจากการที่ปัจเจกชนสามารถปลดปล่อยตนเองจากพันธนาการของอำนาจและสถาบันทางการเมืองและศาสนาที่เป็นของชนชั้นนำจำนวนน้อย นำไปสู่คุณลักษณะของมนุษย์สมัยใหม่ที่เรียกว่าลัทธิปัจเจกชนนิยม (individualism) ซึ่งรวมถึงกระบวนการปลดปล่อยจากพันธนาการของสังคมด้านหนึ่ง กับการเป็นเจ้าของตนเองหรือ subject ที่สามารถใช้พลังของตนเองไปบรรลุความคิดฝันของตนเองได้

ในทางทฤษฎีการดำรงอยู่ของปัจเจกชนที่เป็นเสรี หมายถึงการตัดขาดจากความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสังคมนั้นๆ และบั่นทอน ความสัมพันธ์เชิงพึ่งพาอาศัยต่อกันในระบบพิวดีลและศักดินารูปแบบต่างๆลงไป เปิดช่องให้กับการก่อรูปขึ้นของสำนักแห่งความเป็นเจ้าของในสิ่งต่างๆ โดยอิสระของแต่ละคนเอง

ในทางเศรษฐกิจการเมือง ปัจเจกชนที่เป็นเสรีคือแนวคิดของระบบทุนนิยมที่วางอยู่บนลัทธิเสรีนิยมของตลาดและแรงงาน ตลาดเป็นสถานที่สำหรับการแลกเปลี่ยนและสนองความต้องการทั้งหลายของปัจเจกชนทั้งหลายได้อย่างไม่สิ้นสุด ส่วนแรงงานเสรีก็มาจากปัจเจกชนที่เป็นเสรีจากพันธนาการของระบบพิวดีลและศักดินา ระบบทุนนิยมค่อยๆก้าวขึ้นมาเป็นรูปแบบหลักของการผลิตและการผลิตซ้ำ พลังการผลิตและความสัมพันธ์ทางสังคมของการผลิตก็เปลี่ยนไปตามตรรกะและพลังของระบบทุนนิยมเสรี

เช่นเดียวกับระบบการเมืองการปกครอง และกรอบความคิดโลกทรรศน์ มีการก่อรูปของชนชั้นใหม่ๆที่มาจากนายทุน พ่อค้าและนักอุตสาหกรรม ซึ่งมีความขัดแย้งกับชนชั้นเจ้าที่ดินและกษัตริย์ ความขัดแย้งดังกล่าวนำไปสู่การผลักดันให้เกิดสิทธิทางการเมืองของบรรดาพ่อค้ากระฎุมพีและนายทุนทั้งหลาย ชัยชนะทางการเมืองของชนชั้นนายทุนอุตสาหกรรม

กรรมในที่สุด ได้ทำให้สิทธิการเมืองดังกล่าวกลายมาเป็นคุณค่าสังคมสมัยใหม่อันพึงประสงค์ไป สิทธิและเสรีภาพของปัจเจกชนจึงมีทั้งด้านที่ขัดแย้งและส่งเสริมตัวเอง คือด้านที่นำไปสู่การปลดปล่อยคนจำนวนมาก และมีด้านที่ครอบงำและพันนาการคนส่วนมากเอาไว้ได้ด้วย แสดงออกในด้านที่ให้แรงงานเป็นเสรี แต่อีกด้านก็ส่งเสริมและรักษาการแข่งขันในตลาดและระบบกรรมสิทธิ์ทรัพย์สินส่วนตัวเอาไว้ โลกทรรศน์แบบสมัยใหม่จึงเป็นผลจากความขัดแย้งระหว่างพลังการผลิตกับความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยมและระหว่างวัฒนธรรมและโลกทรรศน์เก่ากับสมัยใหม่

อย่างไรก็ตาม การอธิบายตามทฤษฎีดังกล่าวนี้ เป็นการสร้างความจริงขึ้นหลังจากที่สังคมทุนนิยมตะวันตกและปรัชญาความคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนได้ก่อรูปขึ้นในระยะผ่านทางการเมืองตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมาจนก่อรูปมั่นคงในศตวรรษที่ 19 แม้ทฤษฎีที่ว่าสิทธิมนุษยชนในทางหลักการแล้วคือสิทธิของปัจเจกชนจะถูกต้องตามตรรกของระบบทุนนิยมและลัทธิเสรีนิยม แต่ก็ยังเป็นที่ยกเถียงและวิพากษ์วิจารณ์กันต่อมา ว่าในความเป็นจริงแล้ว มนุษย์ที่เป็น “ปัจเจกชน” นั้นมีอยู่จริงหรือไม่ หรือว่าลัทธิปัจเจกชนนิยมเป็นเพียง “การสร้าง” ขึ้นของวาทกรรมสมัยใหม่ เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับอุดมการณ์ประชาธิปไตยกระฎุมพีและลัทธิเสรีนิยมในทางการเมืองและทางเศรษฐกิจ

เนื่องจากว่าแม้ในสังคมอเมริกันและสังคมยุโรปตะวันตกเองก็ตาม แนวคิดที่ว่าด้วยสิทธิของปัจเจกชนอย่างธรรมชาติและทั่วไปก็ไม่ได้เกิดมาแต่แรก กงโดเซต(Condorcet) นักปฏิวัติฝรั่งเศสเขียนไว้ว่า มโนทัศน์ว่าด้วยสิทธิปัจเจกชนไม่มีในแนวคิดทางกฎหมายของกรีกและโรมัน เขาคาดคะเนว่าแนวคิดสิทธิปัจเจกชนคงเกิดขึ้นราวสมัยเรอเนซองส์หรือสมัยปฏิรูปศาสนา ไม่น่าจะเก่าไปกว่านั้น¹

การอ้างถึงสิทธิของปัจเจกชนดูเป็นจริงเป็นจังมากขึ้น เมื่อมีการพูดถึงการปฏิวัติอเมริกาและฝรั่งเศส ทั้งสองปฏิวัติใหญ่นี้เอง ที่ทำให้เกิดการอ้างและใช้สิทธิธรรมชาติของมนุษย์อย่างกว้างขวางขึ้นมา² กระนั้นก็ตามในระยะเวลาของการเกิดและแพร่ขยายความคิดเรื่องสิทธิปัจเจกชนนั้น ก็มีคนกลุ่มไม่น้อยที่ไม่ได้รับสิทธิและเสรีภาพดังกล่าวเลย ต้องทำการต่อสู้เรียกร้องอีกนานกว่าจะได้มา

¹ อ้างถึงใน Isaiah Berlin, *Liberty*. Ed. By Henry Hardy (New York: Oxford University Press, 2002), p. 176.

² Lynn Hunt, "The Paradoxical Origins of Human Rights," in Lynn Hunt ed., *Human Rights and the Revolutions* p. 3-15.

กรรมในที่สุด ได้ทำให้สิทธิการเมืองดังกล่าวกลายมาเป็นคุณค่าสังคมสมัยใหม่อันพึงประสงค์ไป สิทธิและเสรีภาพของปัจเจกชนจึงมีทั้งด้านที่ขัดแย้งและส่งเสริมตัวเอง คือด้านที่นำไปสู่การปลดปล่อยคนจำนวนมาก และมีด้านที่ครอบงำและพันนาการคนส่วนมากเอาไว้ได้ด้วย แสดงออกในด้านที่ให้แรงงานเป็นเสรี แต่อีกด้านก็ส่งเสริมและรักษาการแข่งขันในตลาดและระบบกรรมสิทธิ์ทรัพย์สินส่วนตัวเอาไว้ โลกทรรศน์แบบสมัยใหม่จึงเป็นผลจากความขัดแย้งระหว่างพลังการผลิตกับความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยมและระหว่างวัฒนธรรมและโลกทรรศน์เก่ากับสมัยใหม่

อย่างไรก็ตาม การอธิบายตามทฤษฎีดังกล่าวนี้ เป็นการสร้างความจริงขึ้นหลังจากที่สังคมทุนนิยมตะวันตกและปรัชญาความคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนได้ก่อรูปขึ้นในระยะผ่านทางการเมืองตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมาจนก่อรูปมั่นคงในศตวรรษที่ 19 แม้ทฤษฎีที่ว่าสิทธิมนุษยชนในทางหลักการแล้วคือสิทธิของปัจเจกชนจะถูกต้องตามตรรกของระบบทุนนิยมและลัทธิเสรีนิยม แต่ก็ยังเป็นที่ยกเถียงและวิพากษ์วิจารณ์กันต่อมา ว่าในความเป็นจริงแล้ว มนุษย์ที่เป็น "ปัจเจกชน" นี้มีอยู่จริงหรือไม่ หรือว่าลัทธิปัจเจกชนนิยมเป็นเพียง "การสร้าง" ขึ้นของวาทกรรมสมัยใหม่ เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับอุดมการณ์ประชาธิปไตย กระฎุมพีและลัทธิเสรีนิยมในทางการเมืองและทางเศรษฐกิจ

เนื่องจากว่าแม้ในสังคมอเมริกันและสังคมยุโรปตะวันตกเองก็ตาม แนวคิดที่ว่าด้วยสิทธิของปัจเจกชนอย่างธรรมชาติและทั่วไปก็ไม่ได้เกิดมาแต่แรก กงโดเซต์(Condorcet) นักปฏิวัติฝรั่งเศสเขียนไว้ว่า มโนทัศน์ว่าด้วยสิทธิปัจเจกชนไม่มีในแนวคิดทางกฎหมายของกรีกและโรมัน เขาคาดคะเนว่าแนวคิดสิทธิปัจเจกชนคงเกิดขึ้นราวสมัยเรอเนซองส์หรือสมัยปฏิรูปศาสนา ไม่น่าจะเก่าไปกว่านั้น¹

การอ้างถึงสิทธิของปัจเจกชนดูเป็นจริงเป็นจังมากขึ้น เมื่อมีการพูดถึงการปฏิวัติอเมริกาและฝรั่งเศส ทั้งสองปฏิวัติใหญ่นี้เอง ที่ทำให้เกิดการอ้างและใช้สิทธิธรรมชาติของมนุษย์อย่างกว้างขวางขึ้นมา² กระนั้นก็ตามในระยะเวลาของการเกิดและแพร่ขยายความคิดเรื่องสิทธิปัจเจกชนนั้น ก็มีคนกลุ่มไม่น้อยที่ไม่ได้รับสิทธิและเสรีภาพดังกล่าวเลย ต้องทำการต่อสู้เรียกร้องอีกนานกว่าจะได้มา

¹ อ้างถึงใน Isaiah Berlin, *Liberty*. Ed. By Henry Hardy (New York: Oxford University Press, 2002), p. 176.

² Lynn Hunt, "The Paradoxical Origins of Human Rights," in Lynn Hunt ed., *Human Rights and the Revolutions* p. 3-15.

ขึ้นกว่าแต่ก่อนได้อย่างจริงจัง บัดนี้เอกชนสามารถเป็นนายของตนเองได้อย่างเป็นจริง
อย่างน้อยในวิถีชีวิตและความใฝ่ฝันในวัฒนธรรมทางวัตถุทั้งหลาย

3.2: การเกิดโลกสมัยใหม่ในประเทศไม่ใช่ตะวันตก(non-Western)

ระบบและความเป็นสมัยใหม่ (modernity) ที่มาจากพัฒนาการของอารยธรรมตะวันตกแพร่หลายมีอิทธิพลไปทั่วโลกโดยเฉพาะนับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 19 มา มีคนเรียกกระแสดังกล่าวว่าเป็นยุคล่าอาณานิคม เมื่อสิ้นศตวรรษและขึ้นศตวรรษที่ 20 ลัทธิอาณานิคมก็พัฒนายกระดับขึ้นเป็นลัทธิจักรวรรดินิยม (imperialism)⁴

ประเด็นที่น่าสนใจในการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจและการเมืองตะวันตกโดยเฉพาะในคริสต์ศตวรรษที่ 19 คือการ"เปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่" (The Great Transformation)⁵ อันเป็นหนังสือคลาสสิกของคาร์ล โพลันยี(Karl Polanyi) ที่เสนอว่าในศตวรรษดังกล่าว ได้มีการแปรเปลี่ยนครั้งสำคัญใหญ่ๆ 4 ด้าน

คือหนึ่งเกิดระบบการดูแลอำนาจของประเทศตะวันตกทั้งหลาย ทำให้เกิดภาวะสันติภาพยาวนานกว่าที่เคยเป็นมาก่อน สองเกิดระบบการเงินระหว่างประเทศที่ใช้ระบบทองคำเป็นแกนกลางของการแลกเปลี่ยน สามคือเกิดระบบตลาดที่ควบคุมโดยตัวมันเอง (self-regulating market) ในเศรษฐกิจของประเทศทั่วโลก และสุดท้ายคือการเกิดรัฐชาติที่เป็นเสรีและที่เข้าแทรกแซงในกิจการสังคม ผลโดยรวมของการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่นั้น นำไปสู่ภาวะที่ประเทศต่างๆ ทั่วโลกถูกดึงให้เข้าสู่กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจเหมือนกันอย่างมาก การผลิตทางเศรษฐกิจและการแทรกแซงของรัฐมีผลต่อชีวิตและสถานะของความเป็นมนุษย์อย่างกว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งกว่าสมัยใดในประวัติศาสตร์โลก

การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในระบบสังคมของยุโรปและอเมริกา กับการแผ่ลัทธิอาณานิคมไปทั่วโลก ทำให้การแทรกซึมและครอบงำของระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ที่มาพร้อมกับ การปฏิรูปและทำให้ประเทศเป็นสมัยใหม่ (modernization, modernism) นำเอามิติใหม่ของการดำรงชีวิตเข้ามา ความเจริญทางวัตถุค่อยกลายมาเป็นปัจจัยที่ขาดไม่ได้ในการดำรงชีพ การเกิดและเติบโตอย่างไม่มีจุดสิ้นสุดของตลาด นำไปสู่การเปิดและทะลายอาณาจักรและเมืองไปถึงหมู่บ้านทุกแห่งในปริมาณที่การคมนาคมไปถึงได้

⁴ ดูงานสำคัญของเลนิน V.I. Lenin, *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism* (New York: International Publishers, 1939, 1977).

⁵ Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time* (Boston: Beacon Press, 1957; Original printing 1944).

แน่นอนสยามในสมัยนั้นก็ตกอยู่ในวังวนของลัทธิอาณานิคมและการขยายตัวของทุนนิยมโลกด้วยเช่นกัน ผลกระทบของระบบทุนนิยมไม่เพียงแต่ในชนชั้นนำเท่านั้น หากแต่กระจายแทรกซึมไปทั่วทั้งทุกชนชั้นและกลุ่มคน แม้จะไม่เสมอภาคเหมือนกันก็ตาม กล่าวโดยย่อคือเงื่อนไขทางวัตถุของชีวิตก้าวขึ้นมาเป็นปัจจัยหลักอันหนึ่งในชีวิตสังคมสมัยใหม่หรือสังคมที่มีการพัฒนา ปฏิสัมพันธ์ระหว่างเงื่อนไขทางวัตถุของชีวิตกับระบบค่านิยมและศีลธรรมหรือเรียกรวมๆว่าวัฒนธรรม จะเป็นตัวกำหนดความหมายและการปฏิบัติในเรื่องสิทธิแบบใหม่ด้วยเช่นกัน

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองนำไปสู่การปรับเปลี่ยนในด้านความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับคนอื่น ๆ และระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติของพวกเขา ดังแสดงออกในปัญหาสำคัญๆเช่นเรื่องกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน แนวโน้มใหญ่ที่เกิดคือการที่ทรัพย์สินอันแต่เดิมเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนหรือกลุ่มคน มีลักษณะเป็นสิทธิเชิงซ้อนและที่เรียกว่าสิทธิกลปนาหรือสิทธิในการใช้เป็นหลัก รูปแบบสัมพันธ์ภาพทางทรัพย์สินใหม่ที่จะเกิดขึ้นได้แก่การที่กรรมสิทธิ์กลายเป็นของปัจเจกบุคคลมากขึ้น กระทั่งกลายเป็นทรัพย์สินส่วนตัว เป็นกรรมสิทธิ์โดยสมบูรณ์ของบุคคล

การอ้างถึงกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของชุมชนหรือกลุ่มคนถูกทำลายลง นั่นคือความเชื่อมโยงต่อเนื่องระหว่างชุมชนกับธรรมชาติถูกตัดขาดไป ระเบียบของชุมชนไม่อาจเป็นตัวแทนของระเบียบสังคมที่เป็นธรรมชาติอีกต่อไป ในกระบวนการดังกล่าวนี้ ที่ดินและสิ่งของถูกทำให้เป็นสินค้า ความสัมพันธ์และการพึ่งพิงระหว่างคนที่ไม่เท่าเทียมกันเปิดทางให้กับตลาด ที่เข้ามาทำหน้าที่ในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างคนกันใหม่ เป็นความสัมพันธ์ที่สองฝ่ายไม่จำเป็นที่จะต้องรู้จักหรือมีพันธะผูกพันต่อกันในทางจิตใจอย่างยาวนาน สิ่งที่มีผู้ซื้อมีพันธะต่อผู้ขายไม่มีอะไรมากไปกว่าการจ่ายราคาค่าแรงในอัตราที่ตกลงกันไว้เท่านั้นเอง

ในขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไป ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลกทางจิตวิญญาณก็มีการเปลี่ยนแปลงไปด้วยเช่นกัน การเข้ามาของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีช่วยส่งเสริมความสามารถของมนุษย์ในการควบคุมธรรมชาติโดยตรงมากขึ้น และลดการพึ่งพาหรืออาศัยพระเจ้าหรือเทวดาเป็นผู้นำทางดังแต่ก่อน เมื่อเป็นอิสระมากขึ้นจากพระ พรหมณ์และเทวดา คนก็เป็นเจ้าของตัวเองหรือที่เรียกว่าปัจเจกชนสมัยใหม่มากขึ้น ด้วยการมีทรัพย์สินส่วนตัวและการแสวงหาและสะสมความรู้ด้วยตนเอง

ในเวลาเดียวกัน ระบบเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของลัทธิเสรีนิยม จำเป็นต้องมีอำนาจใหม่ที่ทำให้ความชอบธรรมและให้ความมั่นใจแก่ปัจเจกชนในการสร้างและรักษาสังคมของพวกเขาไว้ให้ได้ การต่อสู้เปลี่ยนแปลงจากคริสต์ศตวรรษที่ 17-18 นำไปสู่การสถาปนา

โครงสร้างอำนาจแบบใหม่ ในตะวันตก ที่เรียกกันต่อมาว่าระบอบประชาธิปไตยกระฎุมพี บัดนี้เป็นไปได้ที่ความชอบธรรมทางการเมืองสูงสุดได้ย้ายจากพระเจ้าและกษัตริย์ มาที่ตัวบุคคลอันเป็นสิ่งทั่วไปที่สามัญ ดังเห็นได้จากข้อความที่จารึกในรัฐธรรมนูญทั่วไปว่า "อำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน" องค์อธิปัตย์คือมหาชนที่ไม่ใช่สิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออวตารจากเบื้องบนอีกต่อไป บนพื้นฐานของสิ่งสากลใหม่คือเหตุผลและความคิดแบบกลไกของคนทุกคน

อำนาจใหม่มาจากการคิด และการผลิตสร้างใหม่ ด้วยเครือข่ายอันกว้างใหญ่ไพศาลของระบบทุนนิยม กลายเป็นพลังอันไม่รู้จบ ระบบการเมืองใหม่ที่รองรับคติสังคมและคนแบบใหม่ก็คือระบบการเมืองเสรีนิยมหรือประชาธิปไตย ที่อ้างความชอบธรรมและอำนาจสูงสุดมาจากประชาชน ทว่าระบบการเมืองใหม่นี้ก็ไม่ได้สร้างแต่ระบอบประชาธิปไตยเสรีนิยมเท่านั้น หากยังสร้างระบอบตรงข้ามกันขึ้นมาด้วย คือระบอบอำนาจเบ็ดเสร็จของระบอบทุนอุตสาหกรรม เช่นระบอบนาซีเป็นต้น ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าในประวัติศาสตร์ของการเกิดสิทธิมนุษยชนนั้นก็นำมาซึ่งความขัดกันด้วยเหมือนกัน(paradox) นั่นคือการสร้างทั้งปัจเจกชนที่เสรีและรัฐที่ทำลายความเป็นเสรีของปัจเจกชน⁶

การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างสมัยใหม่ดังกล่าว ทำให้ระบบการศึกษามีความสำคัญต่างจากแต่ก่อนด้วย นั่นคือการสร้างความรู้ที่ไม่ผูกติดกับฐานะและเพศสภาพ (gender) หากเป็นความรู้สากลหรือเป็นวิทยาศาสตร์ จุดหมายของความรู้สมัยใหม่ คือการฝึกฝนทำให้ผู้เรียนมีความสามารถและทักษะในการออกไปปฏิบัติวิชาชีพต่างๆได้ เช่น แพทย์ นายช่าง นายทหาร วิศวกร กระทั่งนักเขียนในเวลาต่อมา ที่สำคัญความรู้แบบสมัยใหม่นี้มีส่วนในการสร้างลัทธิในความสำคัญและบทบาทของบุคคลที่ไม่ได้มีฐานะพิเศษอะไรในสังคมหรือชุมชนขึ้นมา ตัวอย่างที่เด่นของการให้ความสำคัญแก่ความรู้ที่ไม่ใช่เพื่อสร้างฐานะและรับใช้ชนชั้นปกครองตามเดิม ได้แก่การเกิดขึ้นของนักคิดปัญญาชนที่ทำหน้าที่ในการขีดเขียนและนำเสนอความคิดเห็นแทนราษฎรทั่วไปที่ยังขาดการศึกษา

อาชีพใหม่ที่เกิดขึ้นคือกลุ่มคนที่เรียกว่าทนาย และต่อมาเมื่อมีระบบโรงพิมพ์แบบสมัยใหม่ จึงเกิดมีนักเขียนนักหนังสือพิมพ์อิสระขึ้น เช่นกรณีของเทียนวรรณ, ก.ส.ร. กุหลาบ และนรินทร์ ภาสิต ซึ่งเป็นนักหนังสือพิมพ์ ทำตัวเป็นนักคิดนักเขียนอิสระ ที่ไม่สังกัดเจ้านายและอำนาจใดๆในขณะนั้น หากแต่พอใจจะทำงานอันมาจากความคิดความอ่านของตนเอง เพื่อให้ราษฎรทั่วไปที่ไม่ได้อ่านและเข้าใจความรู้สมัยใหม่ ได้มีโอกาสรับรู้วิชาความรู้ใหม่ๆ จะได้ช่วยทำให้สังคมไทยเกิดการปรับปรุงไปในทิศทางที่ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่

⁶ อ้างแล้ว Lynn Hunt, "The Paradoxical Origins of Human Rights."

โดยไม่ได้ตั้งใจ บรรดาปัญญาชนสาธารณะเหล่านั้น(public intellectuals) ได้นำเสนอบทบาทใหม่ของพวกเขาให้แก่รัฐและสังคม ในนามของราษฎรทั้งหลาย ด้วยการเสนอความคิดเห็น รวมถึงการร้องทุกข์ ฎีกา จนถึงการวิพากษ์วิจารณ์ผู้ปกครองและรัฐบาล กลายเป็นประเด็นทางการเมืองไป⁷ เพราะข้อเสนอวิจารณ์และคำร้องทุกข์เหล่านั้น ส่วนหนึ่งมีผลต่อการรับรู้และปรับปรุงนโยบายและการปฏิบัติของรัฐไปได้บ้าง หรือไม่ก็สร้างให้เกิดปฏิกิริยาเชิงลบในส่วนของรัฐ เช่นกรณีของเทียนวรรณและนรินทร์ ภาษิตเป็นต้น

3.3: มโนทัศน์ของความเป็นมนุษย์และระเบียบสังคม(social order)

คติและทฤษฎีความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ที่อยู่รวมกันเป็นสังคมมีมาแต่โบราณแล้ว แม้ก่อนที่ศาสนาพุทธจะเข้ามาอยู่ในฐานะของโลกทรรศน์ที่ครอบงำ ดังเห็นได้จากตำนานสร้างโลกของคนไทยกลุ่มต่างๆในประเทศอินเดีย ตอนใต้ของจีน พม่า ลาว เวียดนามและในประเทศไทย ซึ่งมี 3 ประเภทหลักๆ คือแบบญี่ปุ่น-ย่าสร้างโลก แบบน้ำเต้า และแบบเทวดาลงมากินจวนดิน โดยที่แบบเรื่องญี่ปุ่นย่าสร้างโลกและแบบน้ำเต้า เป็นความเชื่อดั้งเดิมของชนชาติไทก่อนรับพุทธศาสนา ส่วนแบบเรื่องเทวดาลงมากินจวนดินเป็นความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลพุทธศาสนาแล้ว⁸ กล่าวได้ว่าคติดั้งเดิมมีการสร้างแบบแผนของการอธิบายมนุษย์กับสังคมและรัฐโดยวางอยู่บนความเชื่อและการนับถือผีบรรพบุรุษและต่อมาคือธรรม

ประเด็นแรกคือการมีระเบียบสังคมอันแน่นอนเพื่อไม่ให้คนละเมิด หากมีการละเมิดหรือคัดค้านก็จะถูกลงโทษ เช่นตำนานความเชื่อเรื่องต้นกำเนิดของมนุษย์ในโลก หลังจากมีชุมชนมนุษย์แล้ว เรื่องใหญ่ที่ตำนานหรือคำสอนทางศาสนาจะระบุอย่างมีนัยสำคัญ เพราะจะนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงและการจัดระเบียบสังคมครั้งใหญ่ของมนุษย์ ก็คือการที่มนุษย์รุ่นแรกเกิดเหล่านี้กระทำการละเมิดกฎเกณฑ์หรือความดีงามตามธรรมชาติหรือภาวะกึ่งเทพลงไป เมื่อกระทำความผิดเทพหรือแค้นถึงลงโทษ ในพงศาวดารล้านช้างแกลงโทษด้วยการบันดาลให้น้ำท่วมตายหมด เหลือแต่ขุนผู้เป็นใหญ่เพียงสามคน หลังจากนั้นแค้นยกโทษให้กับมนุษย์ ด้วยการให้มาเกิดอีกหนจากน้ำเต้าปุง 3 หน่วยที่แค้นมอบมาให้กับขุนทั้ง 3 คน

⁷ ดุณครินทร์ เมฆไตรรัตน์ การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475 (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์อัมรินทร์วิชาการ, 2540), หน้า 119-48.

⁸ ศิราพร ณ ถลาง, ชนชาติไทในนิทาน: แลลอดผ่านคติชนและวรรณกรรมพื้นบ้าน (กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์มติชน, 2545), หน้า 76-77.

ที่น่าสังเกตก็คือการเกิดอีกครั้งของมนุษย์ มาพร้อมกับการมีฐานะที่ไม่เท่าเทียมกัน และมีความสัมพันธ์ที่แน่นอนตายตัวในสังคม ดังข้อความในตำนานขุนบรมว่าไว้ดังนี้⁹

“แต่นั้นคนทั้งหลายฝูงเกิดมาในน้ำเต้า ฝูงออกมาทางอุ้งลือนั้นเป็นไทย ฝูงออกมาสู่ที่นั้นเป็นข้า คนฝูงลวดนั้นเป็นช้อยเป็นไพร่เขาเจ้าขุนทั้งสาม”

สภาพโดยธรรมชาติมนุษย์มีแนวโน้มที่จะเดินไปสู่หนทางของความชั่วร้าย ความเชื่อในเรื่องมนุษย์แต่ดั้งเดิมมาจึงเน้นหนักไปที่ด้านลบและการมีจุดอ่อนในตัวเอง ซึ่งเท่ากับเป็นการตอกย้ำถึงความจำเป็นและความชอบธรรมในการที่จะต้องมีผู้นำที่เหนือกว่ามนุษย์โดยทั่วไปมาปกครองและนำพา ดังที่ตำนานขุนบรมอธิบายต่อไปว่า

“คนแผ่พวกมามากนัก มากอย่างทราย หลายอย่างน้ำ ท่อว่าหาทั่วพระยาบ่ได้ ฟูलगเชิง ทั้งขุนเด็กขุนคานยอกสอนเขากับแพ้(ไม่ยอม) แม้ว่าใครเขา กับเอาคำ (ไม่ฟัง)”

ในอัครคัมภีร์พุทธก็มีการอธิบายถึงกำเนิดโลก มนุษย์และสังคม โดยวิวัฒนาการมาจากความอยากหรือตัณหาของมนุษย์ ที่ค่อยๆทำให้ความเป็นพรหมหรือเทวะของมนุษย์เสื่อมลง จนในที่สุดเป็นคนธรรมดาที่มีความไม่สมบูรณ์ เริ่มทำความบาป ความผิด ต่อผู้อื่น จนทำให้สังคมตามธรรมชาตินั้นอยู่ไม่ได้ ต้องหาคนมาเป็นผู้ปกครอง ซึ่งได้แก่กษัตริย์อันเป็นวาระของสุวรรณาภพพรหมณ์ จากนั้นบรรดาคนธรรมดาก็แบ่งออกเป็นวรรณะหรือชนชั้น แพศย์ และศูทร ประกอบเป็นสังคม 4 ชนชั้น ตามลำดับของธรรมที่แต่ละชนชั้นมี¹⁰

เมื่อธรรมชาติมนุษย์เป็นด้านลบ และการมีระเบียบสังคมอันมั่นคงต้องอาศัยอำนาจของผู้ปกครองอันมีลักษณะพิเศษเหนือมนุษย์ คติและความเชื่อในเรื่องจริยธรรม ความดี และความชั่วในสังคมย่อมให้น้ำหนักไปที่ปัจจัยและบรรทัดฐานอันอยู่ภายนอกตัวมนุษย์ กล่าวคืออยู่ที่สังคมและการเมืองภายใต้การปกครองนำพาของธรรมราชาเอง

เมื่อทุกคนมีฐานะอันแน่นอนตายตัว หน้าที่ในสังคมก็ย่อมแน่นอนไปด้วย คนที่ดีที่อยู่ในศีลธรรมของสังคมจึงได้แก่คนที่ปฏิบัติต่อผู้ที่อยู่ในฐานะชนชั้น เพศ วัยต่างๆได้อย่างถูกต้องตามขนบธรรมเนียมและประเพณี หลักปฏิบัติทางศีลธรรมเหล่านี้นำไปสู่เป้าหมายใหญ่คือความเรียบร้อยของระเบียบสังคม ในด้านกลับกันก็ทำหน้าที่ควบคุมแยกสลายป้องกันความขัดแย้งอันอาจเกิดจากความไม่เท่าเทียมกันและจากลักษณะความสัมพันธ์ที่เป็นปฏิปักษ์กันทั้งหลายในโครงสร้างแบบไทย ไม่ว่าจะในทางการเมือง เศรษฐกิจ เพศและวัย

⁹ ธีรยุทธ บุญมี, “ประวัติศาสตร์ความคิดของสังคมไทยช่วงต้น: การแพร่ขยายและพัฒนาการของความคิดพุทธศาสนาในสังคมไทย” เอกสารประกอบการสัมมนา วันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2529, หน้า 13.

¹⁰ “อัครคัมภีร์พุทธ” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ ๑๑ พระสุตตันตปิฎก เล่ม ๓ ทีฆนิกายปาฏิภค (กรุงเทพฯ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, ๒๕๒๕), หน้า ๖๔. และดู ปรีชา ช้างขวัญยืน ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๒๓.

แม้ว่าคติความเชื่อศาสนาโบราณจะมองมนุษย์อย่างตายตัวและมีธรรมชาติอันไม่ดัดก็ ตาม แต่คติไทยเดิมยังเชื่ออำนวยความสะดวกให้โอกาสมนุษย์ในการทำความดีในการยกระดับ ตนเองและชุมชนได้ต่อไปอีก ดังที่ตำนานสร้างโลกของคนไททั้งหลาย จะเหมือนกันในการ บรรยายว่ามนุษย์ลงมาจากแกนหรือเป็น “ลูกฟ้า” มีกำเนิดจากสวรรค์เป็นต้น ลักษณะยึด หย่นในทางความเชื่อ ซึ่งอาจเกิดจากการขยายตัวของชุมชนและการผลิตไปถึงการแลกเปลี่ยน ทำให้มนุษย์ในสังคมไทยเดิมสามารถขยายชุมชนและชีวิตเมืองออกไปได้ จาก ชุมชนเมืองเล็กๆไปเป็นเมืองแบบอาณาจักร จากการเพาะปลูกแบบธรรมชาติไปเป็นการค้า แลกเปลี่ยน กระทั่งนำไปสู่มนทัศน์สำคัญเรื่องกรรมสิทธิ์ในผลผลิตและในเครื่องมือการ ผลิตที่สำคัญคือที่ดิน

หลังจากศาสนาพุทธเข้ามาเป็นโลกทัศน์ในสังคมและการเมืองรัฐไทย ได้นำการ เปลี่ยนแปลงหลายอย่าง ข้อหนึ่งคือเปลี่ยนคติการมองบรรทัดฐานทางศีลธรรมเสียใหม่ จาก การอาศัยเกณฑ์ภายนอกเป็นหลัก มาสู่การอาศัยเกณฑ์ภายในตัวมนุษย์เอง แหล่งที่มาของ บรรทัดฐานนี้ก็เปลี่ยนจากแกน หรือผีบรรพบุรุษและประเพณีท้องถิ่นอันเป็นเฉพาะ มาเป็น ธรรมอันเป็นความรู้ที่มีลักษณะเป็นสากล

ส่วนธรรมชาติมนุษย์ที่เป็นด้านลบนั้น ก็ยังถูกทำให้กลายเป็นสำนึกของแต่ละคนเอง ที่จะต้องหมั่นแก้ไขฝึกฝนเพื่อให้สามารถกระทำความดีถูกต้องอยู่ได้ แม้กระนั้นก็ตามอกุศล มূলจิตก็ยังคงมีอยู่ในใจมนุษย์ตลอดเวลา การทำลายต้นตอของมันมีแต่ต้องยุติสังสารวัฏ ของการเกิดแก่เจ็บตายลงไป มนุษย์ในโลกทัศน์ศาสนาพุทธจึงมีทั้งด้านที่สดใสและกว้าง ไกล กับด้านที่มีมืดแคบและฝังรากลึกในจิตใจของคนอย่างยากจะแก้ไขให้หลุดพ้นได้¹¹

การอธิบายมนุษย์และสังคมด้วยพุทธธรรมเป็นการปฏิบัติทั่วไปของวาทกรรมการ เมืองไทยในยุคสมัยใหม่ ในคาถาธรรมบรรยาย รัชกาลที่ 4 ทรงอธิบายถึงมนุษย์ว่าเป็นสัตว์ มีใจสูงดังความว่า

“ความที่มนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้นเป็นสัตว์มีใจสูง โดยความเป็นไปของอาการอัน วิจิตรด้วย โดยความคิดในสิ่งที่เป็นประโยชน์มีประการต่างๆ เป็นไปในกาลยืดยาวด้วย ปัญญาของมนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้น ยังเป็นไปในกาลยืดยาว มนุษย์ทั้งหลายย่อมชวนชวาย ในกิจการงาน มีประการต่างๆ ย่อมปรารถนาความสุขกลัวความทุกข์เบื้องหน้าแต่ตายไป ด้วยเหตุนี้มนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้น บัณฑิตย่อมกล่าวด้วยความแปลกกันกว่าสัตว์วิธจนา นทั้งหลาย ด้วยประการดังนี้”

¹¹ ข้อคิดอันนี้ได้มาจากธีรยุทธ บุญมี “ประวัติศาสตร์ความคิดของสังคมไทยช่วงต้น: การแพร่ขยายและ พัฒนาการของความคิดพุทธศาสนาในสังคมไทย”, หน้า 18.

นอกจากเป็นสัตว์ใจสูงแล้วด้วยการมีปัญหา มนุษย์ยังเป็น “สัตว์ใจเกิน” ด้วยการติดอยู่ในค้นหา ด้วยความสำคัญผิด เช่นเดียวกันเทียนวรรณก็อธิบายถึงความหมายของมนุษย์ว่า “เป็นสัตว์ใจสูงใจกล้าใจสามารถ จึงได้เรียกว่ามนุษย์” ที่ต่างจากแนวพรรณนะของรัชกาลที่ 4 และบรรดาเจ้านายสมัยนั้น ได้แก่การที่เทียนวรรณ ไม่ได้เน้นที่จุดอ่อนและธรรมชาติอันไม่ดีของคนอย่างเป็นทางการเป็นหลัก ตรงกันข้าม เทียนวรรณกลับนำเสนอคุณลักษณะด้านบวกอันเป็นสิ่งที่คนทุกคนสามารถฝึกฝนและเรียนจนทำได้

เทียนวรรณกล่าวว่าความกล้าสามารถของมนุษย์คือ “สามารถจะเล่าเรียนศึกษาจำทรง แลอนุมัติอนุমানคาดคะเนกิจการน้อยใหญ่ละเอียดหยาบสูงต่ำดีชั่วใกล้ไกล หรือที่ล่วงลับไปแล้วนานนับได้หมื่นปี, หรือที่ยังไม่มีไม่เกิดขึ้นในเบื้องหน้า อันจะมีจะเกิดมาก็ได้. แลสามารถจะประกอบกิจการงานที่ละเอียดหยาบสูงต่ำดีชั่วประการใดๆ ในปัจจุบันให้เป็นให้มีขึ้นในตนแลผู้อื่นก็ได้ดังความมุ่งหมาย, แลทั้งสามารถจะล่วงรู้การแลสมัยแลธาตุในท้องฟ้าอากาศ แลอรรถาครัยน้ำใจสัตว์ชาติเดียวกันและสัตว์อื่นด้วย, แลสามารถจะเผด็จพิทยาโลกธรรมให้สำเร็จมโนรสรู้เท่าถึงที่สุดแห่งทุกข์ แฉ่งซึ่งมรรคผลแลนฤพานก็ได้ในชาติที่เรียกว่ามนุษย์”¹²

ข้อที่น่าสังเกตอย่างมากคือการที่เทียนวรรณให้ความสำคัญกับความเป็นมนุษย์ที่ ความสามารถและความกล้าอันมีอยู่ในตัวของตนเอง ไม่ใช่ความสามารถที่มาจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือได้มาจากประเพณีและความเชื่อแต่โบราณกาล ทั้งยังเป็นความสามารถที่จะ สร้างจากการปฏิบัติให้เกิดขึ้นกับตัวเองและผู้อื่นได้ด้วย นั่นคือจุดหมายของความเป็นมนุษย์อย่างหนึ่งคือการยกระดับสร้างสรรค์ตนเองให้ดีขึ้นเช่นเดียวกับการช่วยผู้อื่นด้วยเช่นกัน คุณสมบัติภายในตัวมนุษย์เองนี้ ไม่ใช่บรรทัดฐานทางศาสนาดังแต่ก่อน ที่ใช้อ้างเพื่อบรรลุจุดหมายของการสร้างรักษาระเบียบอันดีงามของสังคม หากแต่เป็นคุณสมบัติทางโลกของมนุษย์ที่สามารถดัดแปลงสังคมในโลกนี้ได้ด้วยตนเอง

คุณธรรมของมนุษย์คืออะไร เทียนวรรณไม่ได้นำเอาพุทธธรรมมาอธิบายถึงคุณธรรมในการคุมความประพฤติของมนุษย์ ทั้งๆที่เขาก็มีความรู้ด้านนี้พอสมควร เขากล่าวว่า หากจะเอาธรรมของมนุษย์ ก็มีเช่น “กรรมกิเลส 4 สัมปะธา 4 อริยทรัพย์ 7 กรรมบท 10 นี้ แลเป็นอย่างต่ำ ถ้าสูงขึ้นไปถึงศีล 5 ศีล 8 ศีล 227 สัทธรรม 7 มรรค 8 ย่อมเป็นธรรมของมนุษย์ หรือจะทำมนุษย์ให้ได้เป็นมนุษย์อยู่ได้ต่อไป” แต่ถ้าไม่มีธรรมดังกล่าวนี้ เขาเสนอว่า “ก็เอาความสุจริต ความซื่อสัตย์ ความกตัญญู ความเมตตา ความอดทน 5 อย่างนี้ อาจ

¹² เทียนวรรณ “ว่าด้วยชื่อของมนุษย์ใครตั้งให้” ใน *ตุลวิภาคพจนกิจ* เล่ม 5(2) เมษายน ร.ศ. 124 หน้า 1516-17

จะเป็นนิสัยปัจจัยของมนุษย์ได้อยู่ อาจทำผู้ประกอบให้ได้รูปได้นามเป็นมนุษย์ และจะเป็นถึงเทวดาด้วยก็ได้”

เทียนวรรณน่าจะเป็นนักคิดคนแรกๆที่นำเสนอคุณธรรมของความเป็นคนบนพื้นฐานของหลักการทางสังคมโลกแบบใหม่ที่ไม่ได้วางอยู่บนคำสอนทางศาสนาแล้วๆดังแต่ก่อน จริยธรรมที่เขาเสนอจึงมุ่งที่การสร้างคนให้เป็นตัวของตัวเอง ไม่ใช่คนที่จำต้องพึ่งพาผู้ใหญ่หรือผู้มีอำนาจอย่างใจหวั่นไม่ขึ้น เขามองว่าคนที่จะได้ดีต้องมีวิชาความรู้ ไม่ต้องอาศัยเหตุอย่างอื่น “นอกจากความประจักษ์จริงว่า เป็นคนดีแลรอบรู้ทรงคุณวิทยาแท้” คุณสมบัติของคนตามที่เขาเห็นจึงวางอยู่บนความถูกต้องความชอบทั้งทางโลกย์และทางธรรม

ในวรรณคดีของเทียนวรรณ ผู้อื่นก็มีความสำคัญไม่น้อยกว่าตัวเอง การสร้างแนวคิดที่ให้ความสำคัญทั้งกับอัตวิสัยและภววิสัยนับได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีความหมายน้อยอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงทางความคิดสังคมและการเมืองในระยะเวลาต่อมา

3.4: พุทธธรรมกับการก่อรูปของวาทกรรมการเมืองในสยามยุคสมัยใหม่
กล่าวได้ว่าพุทธศาสนาช่วยให้ชนชั้นนำไทยและราษฎรทั่วไปมีโลกทัศน์และชีวทัศน์ต่อความเป็นมนุษย์ที่ไม่แตกต่างกันอย่างหน้ามือกับหลังมือ ทำให้การปรับปรุงแนวคิดและกุศโลบายการปกครองของผู้ปกครองสามารถยืดหยุ่นได้มากขึ้นด้วย ด้านหนึ่งมาจากความเป็นสากลและทั่วไปของคำสอนทางศาสนา อีกด้านมาจากประเพณีการปกครองของระบบกษัตริย์ที่อาศัยความชอบธรรมของพุทธศาสนาเป็นหลักมายาวนาน เกิดการประยุกต์และปรับปรุงทำที่และแนวคิดให้อยู่ด้วยกันมาได้เป็นระยะๆ

ในสมัยรัตนโกสินทร์จะเห็นถึงคุณูปการและความสำคัญของพุทธธรรมในการปกครองและการเมืองสยาม แม้กระทั่งเมื่อเผชิญกับการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก การทำให้เป็นสมัยใหม่หรือศิวิไลซ์ก็ดำเนินไปได้ในระดับที่ไม่ทำให้เกิดความแตกแยกภายในอย่างรุนแรง ด้วยการประนีประนอมและยืดหยุ่นกับกลุ่มและฝ่ายต่างๆ อาศัยจากการอ้างอิงถึงธรรมเนียมปฏิบัติในอดีตกาลมาเป็นพื้นฐานของการปฏิบัติที่แหวกจากที่เคยทำกันมา ไม่ว่าจะเป็นการสร้างขึ้นใหม่หรือจินตนาการโดยชนชั้นนำเองก็ตาม ทั้งหมดนี้ได้อาศัยแนวคิดและสังเคราะห์หลักคำสอนจากพุทธศาสนาเป็นกรอบโครงสำคัญของโลกทัศน์ไทยสมัยใหม่

ทฤษฎีการเมืองของศาสนาพุทธทำให้ราษฎรซึ่งเป็นคนของเมืองอย่างเฉพาะ (parochial man) กลายเป็นคนโดยสากล (universal man) โดยมีบุญกรรมที่เป็นคำสอนสากลเป็นปัจจัยกำหนดเดียวกัน คติคนที่เป็นนามธรรมในวาทกรรมการเมืองพุทธ จึงทำให้ทั้งผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองมีทรรศนะของชีวิตและความเป็นไปของชีวิตที่เหมือนกันได้

នគរបាលប្រចាំទីក្រុងសង្កាត់ព្រៃឫស្សីអនុវត្តលក្ខខណ្ឌការងារនៅទីក្រុងសង្កាត់ព្រៃឫស្សី

ကုလသမဂ္ဂ

[illegible][illegible]

3.4: วัตถุประสงค์ของการวิจัย
 3.4.1: เพื่อศึกษาผลกระทบของ
 3.4.2: เพื่อศึกษาผลกระทบของ
 3.4.3: เพื่อศึกษาผลกระทบของ
 3.4.4: เพื่อศึกษาผลกระทบของ

[illegible]

កម្មវិធីសង្គមកម្មស្របច្បាប់សម្រាប់ក្រុមប្រឹក្សាភិបាលស្ថាប័នសាធារណៈ

[illegible]

“ព្រះបាទសីហនុវិរ្ទ័យ”

ក្រសួងពាណិជ្ជកម្ម

วาทกรรมการเมืองไทยนับแต่สมัยกรุงสุโขทัยและอยุธยามาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ จึงมองสังคมและการเมืองอย่างเป็นเอกภาพ ทำนองเดียวกับการมองสิ่งมีชีวิตอื่นในธรรมชาติ แนวคิดดังกล่าวนี้เรียกว่าลัทธิองค์อินทรีย์ (organicism) ดังเช่นการนิยามเปรียบเทียบรัฐกับร่างกายมนุษย์ เช่นในพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 เรื่องรวมเกียรติ์ กล่าวว่า

“อันพระนครทั้งหลาย ก็เหมือนกับกายสังขาร
กษัตริย์คือจิตวิญญาณ เป็นประธานแก่ร่างอินทรีย์”

เป็นการเปรียบเทียบพระนครว่าเหมือนร่างกาย กษัตริย์เหมือนดวงใจและวิญญาณ ซึ่งเปรียบเสมือนประธานหรือหัวหน้าสูงสุดของร่างกาย ส่วนราษฎรเปรียบเหมือนแขนขา

ในพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 4 เรื่องปฏิจลสมุปบาทธรรม ทรงอธิบายเรื่องวิญญาณ โดยเปรียบเทียบว่า วิญญาณเปรียบเสมือนดังจิตอันเป็นพนักงานลงสู่ปฏิสนธิ

“มีครุณาเหมือนสมเด็จพระบรมกษัตริย์ เมื่อนายช่างตกแต่งพระนครสำเร็จแล้วกาลใด พระองค์ได้อิสรภาพเปนใหญ่ในการ พระนครภารา แลมีฉันใดวิญญาณนี้เมื่อสังขารตกแต่ง ปฏิสนธิเข้ารับเป็นพนักงานให้ผลอันร้ายและดีตามสมควร ที่สังขารแต่งให้มีอุปมาดังนั้น”¹³

มโนทัศน์ดังกล่าวแสดงว่า มิติและความรับรู้เข้าใจในมนุษย์และความเป็นมนุษย์ รวมถึงชุมชน และจุดหมายของสังคมมีความหมายในแนวคิดและความเชื่อทางพุทธศาสนาเป็นอันเดียวกัน สารและเนื้อหาของรัฐและการเมืองจึงถูกกำกับและตีความภายในกรอบของพุทธธรรม ศรัทธาทางศาสนากับทางการเมืองยังเป็นเรื่องเดียวกันที่ไม่อาจแยกออกจากกันได้

จุดหมายทางการเมืองของรัฐไทยแต่โบราณมาถึงสมัยใหม่จึงไม่มีราษฎรที่เป็นตัวของตัวเองอยู่ในนั้นด้วย มีแต่ราษฎรที่เป็นนามธรรม ที่ขึ้นต่อการดำรงอยู่ของกษัตริย์ รัฐจึงมีวัตถุประสงค์ทางการเมืองที่ควบคู่ไปกับจุดหมายทางธรรมด้วย ในชั้นสูงรัฐและโลกเป็นเพียงเครื่องมือหรือวิถีทางในอันที่จะไปบรรลุจุดหมายทางธรรม กล่าวในแง่ของรัฐและทางโลก ความคิดทางการเมืองเชิงพุทธธรรมจึงเน้นความสำคัญที่รัฐในฐานะขององค์รวมของมนุษย์ มากกว่าที่ความเป็นตัวตนของผู้คนในรัฐหรืออาณาจักรเอง

เนื่องจากการอยู่รอดและความมั่นคงของรัฐ ย่อมมีความหมายว่าผู้คนในรัฐก็ย่อมมีโอกาสมากที่จะอยู่รอดและมีชีวิตที่ดีตามสภาพสังคมได้ ในความคิดและปรัชญาการเมืองดังกล่าว แนวคิดและการปฏิบัติที่จัดอยู่ในขอบข่ายแห่งสิทธิและสิทธิมนุษยชนจึงโน้มเอียงที่

¹³ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “ปฏิจลสมุปบาทธรรม” ใน *โลกประวัติศาสตร์* ปีที่ 4 ฉบับที่ 4 (ตค.-ธค.) 2541, หน้า 5.

จะอิงจุดหมายทางศาสนา คือการหลุดพ้นจากกฎแห่งกรรมในโลกนี้ มากกว่าการสร้างเป้าหมายของความสำเร็จที่เป็นของคนแต่ละคนในโลกนี้

โดยเฉพาะการสร้างพื้นที่และความชอบธรรมให้กับคนธรรมดาสามัญนั้น ไม่อาจมีพื้นที่ในวาทกรรมการเมืองสมัยก่อนได้ ศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ยังไม่ได้ถูกประดิษฐ์สร้างขึ้นมาให้เป็นวาทกรรมหนึ่งทางการเมือง มนุษย์ยังเป็นเพียงมรรคหรือหนทางไปสู่จุดหมายทางศาสนา มนุษย์และต่อมาสังคมยังไม่ได้และไม่อาจเป็นจุดหมายของการเมืองได้

ทว่าก็ยังมีความพยายามที่จะค้นหาจุดหมายอันดีงามในโลกนี้ให้กับมนุษย์ด้วยกันเอง การแสวงหาชีวิตที่ดีที่มีคุณธรรม จะได้มาก็ต้องอาศัยรูปแบบรัฐที่ดีและผู้ปกครองที่มีบุญญาภิหาร ซึ่งคือระบบกษัตริย์ที่เป็นธรรมราชา ที่จะสามารถช่วยนำพาชีวิตทางสว่างให้แก่มวลมนุษย์ในสังคม ดังนั้นความคิดการเมืองเชิงพุทธจึงมุ่งไปที่ความเป็นเอกภาพระหว่างจิตกับกาย ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครองเป็นต้น นี่เองเป็นที่มาของลักษณะความคิดการเมืองไทยที่ทั้งอยู่ได้อิทธิพลของความเชื่อทางศาสนาและในเวลาเดียวกันก็ใช้ประโยชน์จากความเชื่อทางศาสนาไปบรรลุดูจุดหมายทางการเมืองของผู้ปกครองด้วยเช่นกัน

จากสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์มา คติความเข้าใจในฐานะและบทบาทของมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงไปจากแต่เดิม ก่อนหน้านั้นในทางการเมือง รัฐและชนชั้นผู้ปกครองมีทรรศนะต่อคนทั่วไปอย่างเป็นรูปธรรม ไม่ใช่สิ่งทั่วไปหรือเป็นนามธรรมอย่างในศาสนา คนเหล่านั้นอยู่ในฐานะต่างกัน ตามลักษณะความสัมพันธ์ที่พวกเขามีกับเจ้านายหรือผู้มีอำนาจเหนือขึ้นไป ไม่มีบุคคลใดที่เป็นอิสระจากผู้เป็นใหญ่ในสังคมดำรงอยู่ได้

ในแง่นี้จึงกล่าวได้ว่าสังคมศักดินาไทยนั้นไม่อาจมีปัจเจกชนดำรงอยู่อย่างมีความหมายได้ ด้วยเหตุว่าความสัมพันธ์ทางสังคมเรียกร้องให้มีระเบียบสังคมที่เป็นแบบลดหลั่นไม่เท่าเทียมกัน แต่ต้องพึ่งพาอาศัยกันและกันโดยตลอด เช่นเดียวกับระบบอำนาจและระบบความเชื่อก็เป็นความสัมพันธ์ในแนวดิ่ง ความสัมพันธ์ทางสังคมดังกล่าววางอยู่บนอุดมการณ์และคำสอนทางศาสนา จึงไม่แปลกที่เป้าหมายของการปกครองและการเมืองไม่อาจแยกออกจากจุดหมายทางศาสนาได้ ไม่อาจมีจุดหมายและอุดมการณ์ทางการเมืองและการปกครองที่เป็นของรัฐแต่ฝ่ายเดียว นั่นคือไม่มีกระบวนการที่เรียกว่า secularization หรือ “การได้ถอนศาสนาออกจากสังคม”¹⁴ เกิดขึ้นได้อย่างจริงจัง อุดมการณ์และคติความเชื่อดังกล่าว เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับพัฒนาการของรัฐที่หลุดจากศาสนจักรในตะวันตก (secular state) จึงถูกเรียกว่าโลกทรรศน์การเมืองแบบก่อนสมัยใหม่หรือแบบดั้งเดิม แต่ทั้ง

¹⁴ คำแปลนี้เป็นของอาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์. ดู “จากปอนาะถึงมหาวิทยาลัยอิสลาม” มติชนรายวัน วันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2546.

จะอิงจุดหมายทางศาสนา คือการหลุดพ้นจากกฎแห่งกรรมในโลกนี้ มากกว่าการสร้างเป้าหมายของความสำเร็จที่เป็นของคนแต่ละคนในโลกนี้

โดยเฉพาะการสร้างพื้นที่และความชอบธรรมให้กับคนธรรมดาสามัญนั้น ไม่อาจมีพื้นที่ในวาทกรรมการเมืองสมัยก่อนได้ ศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ยังไม่ได้ถูกประดิษฐ์สร้างขึ้นมาให้เป็นวาทกรรมหนึ่งทางการเมือง มนุษย์ยังเป็นเพียงมรรคหรือหนทางไปสู่จุดหมายทางศาสนา มนุษย์และต่อมาสังคมยังไม่ได้และไม่อาจเป็นจุดหมายของการเมืองได้

ทว่าก็ยังมีความพยายามที่จะค้นหาจุดหมายอันดีงามในโลกนี้ให้กับมนุษย์ด้วยกันเอง การแสวงหาชีวิตที่ดีที่มีคุณธรรม จะได้มาก็ต้องอาศัยรูปแบบรัฐที่ดีและผู้ปกครองที่มีบุญญาภิบาล ซึ่งคือระบบกษัตริย์ที่เป็นธรรมราชา ที่จะสามารถช่วยนำพาชีวิตทางสว่างให้แก่มวลมนุษย์ในสังคม ดังนั้นความคิดการเมืองเชิงพุทธจึงมุ่งไปที่ความเป็นเอกภาพระหว่างจิตกับกาย ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครองเป็นต้น นี่เองเป็นที่มาของลักษณะความคิดการเมืองไทยที่ทั้งอยู่ใต้อิทธิพลของความเชื่อทางศาสนาและในเวลาเดียวกันก็ใช้ประโยชน์จากความเชื่อทางศาสนาไปบรรลุจุดหมายทางการเมืองของผู้ปกครองด้วยเช่นกัน

จากสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์มา คติความเข้าใจในฐานะและบทบาทของมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงไปจากแต่เดิม ก่อนหน้านั้นในทางการเมือง รัฐและชนชั้นผู้ปกครองมีพระศนะต่อคนทั่วไปอย่างเป็นรูปธรรม ไม่ใช่สิ่งทั่วไปหรือเป็นนามธรรมอย่างในศาสนา คนเหล่านั้นอยู่ในฐานะต่างกัน ตามลักษณะความสัมพันธ์ที่พวกเขามีกับเจ้านายหรือผู้มีอำนาจเหนือขึ้นไป ไม่มีบุคคลใดๆที่เป็นอิสระจากผู้เป็นใหญ่ในสังคมดำรงอยู่ได้

ในแง่นี้จึงกล่าวได้ว่าสังคมศักดินาไทยนั้นไม่อาจมีปัจเจกชนดำรงอยู่อย่างมีความหมายได้ ด้วยเหตุว่าความสัมพันธ์ทางสังคมเรียกร้องให้มีระเบียบสังคมที่เป็นแบบลดหลั่นไม่เท่าเทียมกัน แต่ต้องพึ่งพาอาศัยกันและกันโดยตลอด เช่นเดียวกับระบบอำนาจและระบบความเชื่อก็เป็นความสัมพันธ์ในแนวดิ่ง ความสัมพันธ์ทางสังคมดังกล่าววางอยู่บนอุดมการณ์และคำสอนทางศาสนา จึงไม่แปลกที่เป้าหมายของการปกครองและการเมืองไม่อาจแยกออกจากจุดหมายทางศาสนาได้ ไม่อาจมีจุดหมายและอุดมการณ์ทางการเมืองและการปกครองที่เป็นของรัฐแต่ฝ่ายเดียว นั่นคือไม่มีกระบวนการที่เรียกว่า secularization หรือ “การไถ่ถอนศาสนาออกจากสังคม”¹⁴ เกิดขึ้นได้อย่างจริงจัง อุดมการณ์และคติความเชื่อดังกล่าว เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับพัฒนาการของรัฐที่หลุดจากศาสนจักรในตะวันตก (secular state) จึงถูกเรียกว่าโลกทรรศน์การเมืองแบบก่อนสมัยใหม่หรือแบบดั้งเดิม แต่ทั้ง

¹⁴ คำแปลนี้เป็นของอาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์. ดู “จากปอนาะถึงมหาวิทยาลัยอิสลาม” มติชนรายวัน วันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2546.

นี้ไม่ได้หมายความว่า ไม่เกิดมีการเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยเดิมกับพุทธจักรเลย ทั้งหมดนี้จะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงในระยะของปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยรัตนโกสินทร์กับอำนาจและอารยธรรมตะวันตกในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา

คติความรับรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นจะสร้างทรรคนะทางการเมืองที่มองคนอย่างเป็นนามธรรมทั่วไป คนเหล่านั้นแม้จะมีฐานะและสติปัญญาที่ต่างกัน แต่ก็เริ่มมีความหมายในตัวเอง สามารถรับผิดชอบและตัดสินใจความถูกต้องได้ด้วยตัวเอง ดังกรณีรัชกาลที่ 4 วิวาทคำพุดโบราณที่ว่า “หญิงเป็นควาย ชายเป็นคน” ว่าไม่ถูกต้อง และมีพระราชวินิจฉัยว่าหากหญิงไม่สมัครใจแต่งงาน พ่อแม่ก็ไม่อาจบังคับได้ ที่สำคัญมากในการนำมาซึ่งความหมายของคนที่เป็นอิสระแก่ตนเอง ที่เรียกว่าปัจเจกบุคคล ก็คือการปฏิรูประบบกฎหมายและการสร้างประมวลกฎหมายอาญา ร.ศ. 127 ขึ้น อันเป็นบรรทัดฐานใหม่ที่สำคัญในการปรับเปลี่ยนทรรคนะและท่าทีของรัฐต่อราษฎรและระหว่างราษฎรด้วยกันเอง ที่ไม่ได้อยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ของระบบศักดินาอีกต่อไป

ความหมายของความเป็นคนที่ก้าวหน้าและปฏิเสธความสัมพันธ์ระบบไพร่ได้แก่ทรรคนะของบรรดาคนที่มีอาชีพอิสระและมีโลกทรรศน์สมัยใหม่ที่เป็นแบบวิทยาศาสตร์หรือทางโลกมากขึ้น กลุ่มอาชีพอิสระแรกๆนั้นได้แก่การทำงานเขียนและหนังสือพิมพ์ การเป็นทนายแก้ต่างให้กับราษฎร เช่น เทียนวรรณและ ก.ส.ร. กุลลภเป็นต้น แต่กลุ่มที่จะรับเอาความคิดและมโนทัศน์ทางสังคมและการเมืองแบบใหม่ไปเคลื่อนไหวอย่างมีผลกลับกลายเป็นกลุ่มคนที่อยู่ในระบบราชการโดยเฉพาะทหารอาชีพ

3.5: การสร้างมโนทัศน์ “บุคคล” และ “สังคม”

การเกิดขึ้นของมโนทัศน์และการปฏิบัติเรื่องสิทธิแยกไม่ออกจากการก่อตัวขึ้นของสังคมสมัยใหม่ที่สมาชิกมีคุณสมบัติสำคัญในการเป็นเจ้าของสังคมนั้นๆด้วย ในสังคมไทยเดิมราษฎรเป็นเจ้าของผลผลิต การก่อรูปของสิทธิพลเมืองและการเมืองในสังคมไทยเกิดขึ้นพร้อมกับการมี “บุคคล” และสังคมหรือพื้นที่สาธารณะในวาทกรรมทางการเมือง

หลังจากมีการปฏิรูประบบกฎหมายเสียใหม่ จากระบบกฎหมายเก่าที่วางอยู่บนพระธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ มาสู่ระบบกฎหมายสมัยใหม่ที่เป็นแบบตะวันตก ผลประการสำคัญของการสร้างระบบกฎหมายสมัยใหม่คือ การสร้างให้มีปัจเจกบุคคลเกิดขึ้นในสังคม

ไทยในทางนิติบัญญัติ¹⁵ เนื่องจากกฎหมายสมัยใหม่เช่นกฎหมายอาญาและแพ่ง ต่างถือว่าคู่กรณีเป็นปัจเจกชนที่มีเหตุผลเป็นของตนเอง และบุคคลอาศัยอยู่ในสังคม การกระทำที่ละเมิดหรือเป็นภัยต่อบุคคลจึงถือว่าเป็นการทำผิดต่อสาธารณะด้วย ในขณะที่ระบบกฎหมายเก่าของไทย ปฏิบัติต่อคู่กรณีบนพื้นฐานของฐานะตำแหน่งทางสังคมเช่นศักดินา และฐานะตำแหน่งของคนในลำดับของความเหลื่อมล้ำ การทุบตีผู้อื่นในธรรมเนียมกฎหมายเก่า ยังไม่ถือว่าเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมายทันที หากผู้กระทำเป็นมูลนายหรือผู้มีอำนาจ และผู้ถูกกระทำเป็นข้าทาส ลูกเมียหรือผู้น้อยกว่า เนื่องจากมีมาตราที่ให้ผู้เป็นใหญ่ควบคุมดูแลและลงโทษผู้น้อยกว่าได้เป็นต้น ในขณะที่กฎหมายสมัยใหม่ถือว่าการใช้กำลังประทุษร้ายผู้อื่นถือเป็นการทำผิดกฎหมายบ้านเมืองได้เลย

เช่นเดียวกับการสร้างบุคคลให้เกิดขึ้นในวาทกรรมทางกฎหมาย ได้แก่การเกิดขึ้นของสาธารณะหรือ"ประชุมชน" ซึ่งเป็นส่วนรวมที่รวมเอาคนจำนวนมากในนั้นมากที่สุด คำที่ใช้แทนส่วนรวมในระยะผ่านได้แก่คำว่า "หลวง" ซึ่งมาจากมโนทัศน์เก่าที่รัฐหมายถึงแผ่นดินรวมถึงข้าราชการบริพารและราษฎรทั้งหลาย ที่เป็นของกษัตริย์ ในขณะที่คำว่า "ส่วนรวม" หรือสาธารณะ ที่ก่อรูปขึ้นมาใหม่ จะให้ความหมายที่แตกต่างออกไป เนื่องจากรัฐที่เป็นประชาชาติ จะไม่ใช่สมบัติของใครคนใดคนหนึ่งอีกต่อไป หากต้องเป็นของพลเมืองทุกคนร่วมกัน

ในอดีตก่อนการปฏิรูประบบกฎหมายสมัยใหม่ การกระทำผิดของคนอาจไม่ใช่ความผิดต่อรัฐหรือหลวง เพราะมีการแยกระหว่างอาณาบริเวณของหลวงออกจากพื้นที่ของราษฎร เช่นในกฎหมายตราสามดวงระบุไว้ชัดเจน ระหว่างความผิดต่ออาญาหลวงกับความผิดที่เป็นอาญาราษฎร ในระยะยาวนานของการมีและบังคับใช้กฎหมายใหม่ นำไปสู่การแปรเปลี่ยนมโนทัศน์ว่าด้วยรัฐที่เป็นของหลวง(กษัตริย์) มาสู่รัฐที่เป็นสาธารณะของพลเมืองทั่วไป และการที่คนเริ่มมีสำนึกถึงความเป็นบุคคลของแต่ละคนแทนที่การเป็นคนของใครอยู่ตรงไหนของสังคม

การใช้กฎหมายใหม่จะเป็นผลจึงต้องนำไปสู่การยกเลิกธรรมเนียมศักดินาในความคิดและการปฏิบัติทางกฎหมายด้วย อีกประการที่สำคัญมากคือกฎหมายสมัยใหม่ถือว่าทุกคนเท่าเทียมกันต่อหน้ากฎหมาย อันเป็นหลักของความเสมอภาคและทั่วไปแห่งกฎหมาย ข้อนี้ก็ตรงข้ามกับคติของกฎหมายเก่าเช่นกัน ทำให้บทบาทของกฎหมายต้องเปลี่ยนไปอย่างมาก การทำให้ระบบกฎหมายใหม่เป็นผล จึงเป็นมูลเหตุหนึ่งของปัญหาขัดแย้ง

¹⁵ ดูรายละเอียดใน Tamara L. Loos, "Gender Adjudicated: Translating Modern Legal Subjects In Siam" Ph.D Dissertation, Cornell University, 1999, Ch. 3.

ระหว่างราษฎรกับข้าราชการไม่น้อยเหมือนกัน ในระยะยาว การเปิดมิติใหม่ของระบบกฎหมายไปถึงการเผยแพร่และกระทั่งมีโรงเรียนกฎหมายขึ้น ล้วนเป็นการนำไปสู่การเกิดแนวความคิดใหม่ทางการเมืองที่ราษฎรเริ่มตระหนักถึงบทบาทและความสำคัญของพวกตนมากขึ้น กล่าวได้ว่าพร้อมๆกับการนำเข้ามาของความคิดทางการเมืองและกฎหมายสมัยใหม่ เราก็สามารถเห็นความตึงตึง(tension) ที่ก่อตัวขึ้นจากปัจจัยและพลังในระบบเก่า ทั้งที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจก็ตาม ดังตัวอย่างของการให้นิยามและความหมายของคำว่า “ที่สาธารณะ” ในประมวลกฎหมายอาญา ร.ศ. 127 ที่อธิบายว่า ที่สาธารณะคือที่ว่างเปล่าหรือสถานที่ซึ่งคนทั่วไปสามารถหรือมีอำนาจเข้าไปได้ ที่สาธารณะในมโนทัศน์สังคมไทยระยะผ่านจึงยังไม่ใช่สถานที่หรือที่ซึ่งประชาชนเป็นเจ้าของหรือมีอำนาจเหนือ หากแต่เพียงมีความสามารถในการเข้าไป(ใช้ประโยชน์?) ได้เป็นสำคัญ ทั้งนี้เนื่องมาจากคติดั้งเดิมที่ว่า ที่สาธารณะซึ่งแสดงออกในคำว่าแผ่นดินนั้นเดิมเป็นของพระมหากษัตริย์โดยสิ้นเชิง เมื่อมีการแยกกรรมสิทธิ์ออกจากการครอบครอง ทำให้ที่ดินกลายเป็นทรัพย์สินที่มีค่าอย่างหนึ่ง กษัตริย์จึงต้องระบุให้สิทธิในที่ดินยังเป็นของกษัตริย์อยู่ แม้จะให้ราษฎรไปครอบครองทำกินได้ก็ตาม เหตุผลมาจากปัญหาอำนาจการเมือง เพราะหากให้ราษฎรผู้ผลิตเป็นเจ้าของที่ดินได้อย่างเต็มที่ คือมีอำนาจเหนือที่ดิน อาจทำให้กลายเป็นปรปักษ์ต่ออำนาจของกษัตริย์ในฐานะเจ้าแผ่นดินได้ ดังนั้นจึงต้องตัดทอนและจำกัดสิทธิของเจ้าของที่ดินลง มิให้เป็นอันตรายต่อองค์พระมหากษัตริย์และป้องกันรักษาผลประโยชน์ของบ้านเมืองด้วย¹⁶ จึงทำให้คติสมัยใหม่ที่รัฐและแผ่นดินควรจะเป็นของราษฎรนั้นเป็นสิ่งที่ชนชั้นนำไทยไม่อาจคิดและยอมรับได้ มองจากจุดนี้ธรรมเนียมการปกครองฉบับแรกที่ร่างโดยคณะราษฎร ซึ่งระบุไว้ในมาตรา ว่า อำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน จึงเป็นการแตกหักกับประเพณีเดิมดังกล่าวนี้ ด้วยการระบุความเป็นเจ้าของประเทศและอำนาจอธิปไตยว่าเป็นของประชาชน ไม่ใช่เพียงแค่มารจากประชาชนเท่านั้น

น่าสังเกตว่าการที่ชนชั้นนำสยามยินดีรับกฎหมายสมัยใหม่เข้ามาใช้ในการปกครองนั้น มีเงื่อนไขหลายอย่างที่อำนวยความสะดวกสยามสามารถประยุกต์และปรับระบบกฎหมายเก่าให้เข้าสู่ระบบกฎหมายใหม่ได้ค่อนข้างราบรื่น ประการหนึ่งคือการที่ยุโรปสมัยนั้นได้มีการศึกษาและนำเอาอารยธรรมอินเดียรวมถึงกฎหมายฮินดูด้วยไปสอนในสถาบันการศึกษา เช่นสถาบันการสอนกฎหมายในประเทศอังกฤษได้ทำการสอนวิชากฎหมายฮินดูที่สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา โดยเน้นทางคัมภีร์พระธรรมศาสตร์และบทบัญญัติของพระมนูสาราจารย์ ซึ่งกฎหมายเหล่านี้มีรากฐานที่มาอันเดียวกับกฎหมาย

¹⁶ ร.แสงกาต์ ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม ๑ (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525),

ชุดโครงการวิจัยสิทธิมนุษยชนในสถานการณ์สากล

ตราสามดวง เงื่อนไขเหล่านี้ทำให้ผู้ปกครองสยามเห็นว่ากฎหมายสมัยใหม่ที่ศึกษาจาก
อังกฤษนั้นมีความเหมาะสมกับสภาพวัฒนธรรมของสยามด้วย¹⁷

ประเด็นในที่นี้คือ เมื่อพูดถึงอิทธิพลและผลกระทบของอารยธรรมตะวันตกหรือสมัย
ใหม่ที่มีต่อการปฏิรูปและเปลี่ยนแปลงประเทศให้ทันสมัยนั้น เรามักว่าเป็นกระบวนการสาย
ตรงจากตะวันตกมาสู่สยาม ในที่นี้ข้อสังเกตจากงานวิจัยนี้มีอยู่ว่า แม้ความคิดและรูปแบบ
ของการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงในระบบต่างๆจะเป็นแบบตะวันตกก็ตาม หากแต่เมื่อพิจารณา
ถึงความเป็นจริงของการนำเข้าและนำมาปฏิบัติแล้ว จะพบว่าชนชั้นนำสยามได้ดัดแปลง
และประนีประนอมความเป็นสมัยใหม่เหล่านั้นให้สอดคล้องกับคติและประเพณีของการปก
ครองสยามให้มากที่สุด จนกลายเป็นความต้องการและมีเนื้อหาที่ใกล้เคียงกับโลกทัศน์
ไทยพุทธมากกว่าที่จะเป็นแบบตะวันตกอย่างแท้จริง จุดนี้คือการเริ่มต้นของความแตกแยก
ในทางความรู้และการประเมินสถานการณ์ของประเทศที่ต่างระดับและน้ำหนักกัน
ระหว่างฝ่ายพระมหากษัตริย์กับฝ่ายข้าราชการโดยเฉพาะทหารที่มาจากชนชั้นสามัญ และ
กับชนชั้นกรรมสิทธิ์ทั่วไป

ในส่วน of ข้าราชการและคนรุ่นใหม่ที่เป็นผลิตผลของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นใน
สยามสมัยการปฏิรูป จะเห็นคติความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นในการมองคนอย่างเป็นทางการนามธรรมทั่ว
ไป ราษฎรทั้งหลายนั้นแม้จะมีฐานะและสติปัญญาที่ต่างกัน แต่ก็เริ่มมีความหมายในตัว
เอง สามารถรับผิดชอบและตัดสินใจรับผิดชอบชีวิตตัวเอง ความหมายของความเป็นคนที่
ก้าวหน้าและปฏิเสธความสัมพันธ์ระบบไพร่ได้แก่พระศนะของบรรดาคนที่มีอาชีพอิสระอยู่
ในเมือง มีการศึกษากว้างขวางขึ้น และที่มีโลกทัศน์สมัยใหม่ที่เป็นแบบวิทยาศาสตร์หรือ
ทางโลกมากขึ้น อันได้แก่ชาวกรรมสิทธิ์หรือคนชั้นกลางในเวลาต่อมา ซึ่งสถาบันที่เอื้อต่อ
การเติบโตทางความคิดและเศรษฐกิจได้แก่ข้าราชการ กลุ่มอาชีพอิสระแรกๆนั้นได้แก่
การทำงานเขียนและหนังสือพิมพ์ การเป็นทนายแก้ต่างให้กับราษฎร เช่น เทียนวรรณและ
ก.ส.ร. กุหลาบเป็นต้น

3.6: มโนทัศน์ว่าด้วยประเทศหรือชาติ

พระศนะและมโนทัศน์เรื่องชาติเป็นกระบวนการรับรู้และให้ความหมายใหม่แก่รัฐ
ไทยที่กำลังแปรเปลี่ยนไปสู่การเป็นรัฐประชาชาติ ในกระบวนการดังกล่าวมีพระศนะว่าด้วย

¹⁷ กนิษฐา ชิตช่วง "มูลเหตุของการร่างกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. ๑๒๗" ใน *ไทยคดีศึกษา รวมบทความทาง
วิชาการเพื่อแสดงมุขิตาจิตร อาจารย์พันเอกหญิง คุณนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา* (กรุงเทพฯ, อมรินทร์พริ้นติ้ง,
2533), หน้า 48.

รัฐชาติที่ต่างกันสองฝ่าย คือฝ่ายของชนชั้นนำผู้ปกครองมาแต่เดิม ซึ่งมีความเชื่อมาแต่โบราณว่าอาณาจักรหรือรัฐเป็นของกษัตริย์ผู้เป็นธรรมราชา แนวคิดนี้ต่อมายกระดับเป็นความคิดว่าด้วยรัฐคือตัวตนของกษัตริย์นั่นเอง กับอีกฝ่ายคือราษฎรและชนชั้นกระฎุมพีทั้งหลายรวมถึงบรรดาข้าราชการรุ่นใหม่ด้วย ที่มีความคิดและความเข้าใจว่า รัฐหรือชาติเป็นของมวลราษฎรทั้งหลาย

แนวคิดที่ว่าด้วยชาติหรือประเทศของชนชั้นนำเป็นการต่อเนื่องของความรับรู้และอำนาจทางประเพณีที่มีมายาวนาน พื้นฐานของมโนทัศน์ดังกล่าววางอยู่บนจักรวาลทรรศน์พุทธศาสนา กล่าวได้ว่าการสถาปนากรุงเทพฯเป็นราชธานีใหม่ของรัฐไทยลุ่มเจ้าพระยา สืบต่อจากอาณาจักรอยุธยา ได้ก่อให้เกิดแนวคิดอีกชุดหนึ่งทางการเมืองการปกครอง ซึ่งได้รับผลกระทบจากสภาพบ้านแตกและการล่มสลายของราชวงศ์ปกครองเดิม สถาบันกษัตริย์ถูกทำลายและสร้างขึ้นใหม่

ในสภาพการณ์เช่นนั้นเอง ที่แนวความคิดทางการเมืองอันเน้นถึงความเหนือกว่าและชอบธรรมที่สุดของหลักกรรมแห่งพุทธศาสนาเป็นจุดหมายที่เห็นแจ่มชัดที่สุด และให้ผลต่อความรับรู้และความต้องการทางจิตใจของผู้คนทุกชั้นชนในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี การนำเอาหลักการทางพุทธศาสนา เข้ามาเป็นปัจจัยองค์ประกอบสำคัญของแนวคิดทางการเมืองและการปกครองของพระมหากษัตริย์ เพื่อรื้อฟื้นพลังและความชอบธรรมของสถาบันกษัตริย์ใหม่นั้น ในระยะยาวปรากฏว่ามีผลต่อการปรับเปลี่ยนทรรศนะและโลกทรรศน์ทางการเมืองและสังคมของชนชั้นนำสยามเองด้วยอย่างมาก¹⁸ เนื่องจากระบบปกครองแบบที่เป็นอยู่นั้น ไม่เอื้อต่อการถ่วงดุลและคานอำนาจ ยิ่งการแบ่งแยกอำนาจปกครองด้วยแล้ว ยิ่งเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ ไม่อาจแม้แต่จะมีการคิดกันขึ้นมา

การที่สถาบันกษัตริย์ในราชวงศ์จักรี เริ่มให้น้ำหนักและความสำคัญต่อปัจจัยศาสนาพุทธอย่างจริงจังต่อระบบปกครองเอง เป็นการสร้างมิติทางภูมิปัญญาที่เอื้อต่อการกำเนิดวาทกรรมการเมืองชุดหนึ่ง ทำให้ความชอบธรรมทางการเมือง ไม่ได้มีการตัดสินและแข่งขันกันในทางกำลังและอาวุธแต่เพียงอย่างเดียวหรืออย่างสำคัญ หากแต่มีความเป็นไปได้ที่การต่อสู้ประลองอำนาจ จะปรากฏออกมาในปริบททางความรู้และภูมิปัญญาด้วย แม้ผลในทางปฏิบัติจะเป็นจริงก็ต่อเมื่อกษัตริย์พระองค์นั้น ประสพความสำเร็จในการสถาปนาอำนาจการเมืองการปกครองเหนือเจ้านายพระองค์อื่นๆ และควบคุมนำพาบรรดาขุนนางใหญ่ๆ ได้ จากนั้นการปฏิบัติและแสดงการยอมรับหลักกรรมและปฏิบัติตนอยู่ในหลักหรือ

¹⁸ ดูบทวิเคราะห์ที่น่าสนใจในประเด็นการปฏิรูปของรัชกาลที่ 1 ใน David K. Wyatt, "The Subtle Revolution of King Rama I of Siam," in *Studies in Thai History* (Chiang Mai: Silkworm Books, 1994), pp.131-172.

ยอมขึ้นต่อศาสนาธรรมและความรู้ ก็เป็นเรื่องที่ทำได้ไม่ยากต่อไป เพราะความสำเร็จในทางโลกการเมืองดังกล่าวนั้น หมายความว่ากษัตริย์พระองค์นั้น จะต้องมียุทธศิลป์และพระปรีชาสามารถในระดับที่ประกันการดำรงอยู่ของสถาบันและราชอาณาจักรได้ การเข้าถึงพระธรรมและสัจธรรมแห่งโลกจึงเป็นเรื่องที่ผู้ปกครองซึ่งสว่างใจแล้ว จะสามารถตระหนักและเข้าใจถึงกลไกและความสำคัญในฐานะและบทบาทของพุทธธรรมเป็นอย่างดี แท้ที่จริงแล้วพุทธจักรในการปกครองไทยเดิมมา ไม่ได้มีองค์การที่แข็งแกร่ง พอที่จะทำการควบคุมและบังคับสถาบันกษัตริย์ได้ดังเช่นศาสนาจักรคริสเตียนในยุโรป แต่การที่จุดเริ่มต้นของกรุงเทพฯ ดำเนินนโยบายทางศาสนาในการวางแนวทางของรัฐ และให้บทเรียนอันสำคัญในการรักษาราชบัลลังก์และอาณาจักรแก่ผู้นำรุ่นหลัง ช่วยทำให้การตระหนักถึงบทบาทและฐานะอันสำคัญของศาสนาพุทธต่อการปกครองเป็นเรื่องสำคัญและไม่อาจละเลยได้

จุดหัวเลี้ยวหัวต่ออันสำคัญของการพัฒนาแนวคิดการเมืองการปกครองให้ไปกันได้ระหว่างแนวความคิดทางการเมืองแบบเดิมอันมีพื้นฐานมาจากจักรวาลทรรศน์ศาสนาพุทธ กับแนวคิดการเมืองการปกครองแบบสมัยใหม่ ที่มีพื้นฐานมาจากอารยธรรมตะวันตก ได้แก่ สมัยของรัชกาลที่ ๔ นั้นเอง แน่หน่อนว่าการเผชิญหน้าและปะทะสังสรรค์กันระหว่างความคิดเก่าแบบไทยเดิมกับความคิดใหม่แบบวิทยาศาสตร์ของตะวันตก ย่อมนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งทั้งที่สงบสันติและที่รุนแรงได้

กระบวนการทำให้สยามเป็นสมัยใหม่(หรือเป็นแบบตะวันตก)นั้น ตามที่ธงชัย วินิจจะกูลได้วิเคราะห์ไว้อย่างลึกซึ้งในการศึกษาเรื่องกำเนิดของสยามที่อยู่ในแผนที่สมัยใหม่¹⁹ ได้แก่การที่ศาสตร์แบบตะวันตก เข้ามาพร้อมกับมหาอำนาจตะวันตกซึ่งรองรับพลังอำนาจของความรู้ใหม่เหล่านั้นให้เป็นจริงได้ในโลกนี้และในเวลาอันไม่นานนัก สิ่งที่ความรู้ใหม่กระทำต่อความรู้และสังคมสยามเก่าก็คือการข่มขู่ อันรวมไปถึงการทำให้ความรู้เก่าเริ่มไร้คุณค่าและความหมาย หรือแม้กระทั่งแค่ทำให้ความรู้เดิมเกิดลักษณะคลุมเครือขึ้นในความคิดของคนไทยเอง เหนือนี้ก็เพียงพอที่จะทำให้สถานการณ์สูงอมต่อขั้นตอนสุดท้าย คือการที่ความคิดสมัยใหม่แบบตะวันตกเข้ามาแทนที่ความรู้ไทยเดิมได้นั่นเอง ทั้งหมดนี้ดำเนินไปด้วยการร่วมมือ ซึ่งเจือด้วยการทะเลาะขัดใจกันระหว่างผู้นำสยามกับฝ่ายตะวันตก แต่ก็ร่วมกันเปิดทางและผลักดันให้ศาสตร์ตะวันตกเข้ามาและดำเนินไปเหนือความรู้แบบเดิม โดยเฉพาะสมัยแห่งการปฏิรูปสยามประเทศสมัยรัชกาลที่ 4 และที่ 5

¹⁹ Thongchai Winichakul, *Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation* (Chiangmai: Silksworm Books, 1994).pp. 56-61.

ในเรื่องของแนวความคิดทางการเมือง อาจกล่าวได้ว่าการปรับเปลี่ยนจุดยืนทางความคิดเรื่องการเมืองของไทย ก็มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในระบอบเวลาดังกล่าวนี้ด้วย ผลอันสำคัญของการปรับมุมมองทางอำนาจการเมือง ได้แก่การที่อำนาจทางโลกเขยิบขึ้นมา มีฐานะนำและครอบงำเหนืออำนาจทางธรรม อย่างเรียกว่าเกือบจะเด็ดขาด มโนทัศน์หลักในเรื่องอำนาจการเมืองถ้ามองจากพัฒนาการของแนวความคิดอำนาจการเมืองดั้งเดิมแบบสมัยกรุงศรีอยุธยา ที่อำนาจกษัตริย์ขึ้นกับบุญญาภิบาล ได้แก่ความคิดที่ว่าอำนาจนั้นเป็นสิทธิเด็ดขาดของพระมหากษัตริย์เอง ไม่ใช่อำนาจที่มาจากและยังขึ้นต่อบุญและบารมีของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอกแต่ฝ่ายเดียวอีกต่อไปดังความเชื่อแต่ก่อนมา

ในระยะก่อตั้งราชวงศ์จักรีได้ให้ความสำคัญแก่การสร้างความชอบธรรมของอำนาจปกครองใหม่ ที่เน้นประสบการณ์อันเป็นจริงของผู้นามากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็ยอมรับข้อจำกัดในประสบการณ์ของมนุษย์ด้วยเช่นกัน ด้วยการให้อำนาจของพุทธธรรมมีความศักดิ์สิทธิ์สูงสุดเหนือกว่าอำนาจของกษัตริย์ พุทธธรรมจึงเข้ามามีส่วนในการก่อรูปอุดมการณ์การปกครอง ที่สำคัญคือการนำเอาพุทธคติมาเป็นจุดหมายในนโยบายการปกครองบ้านเมือง มีการเคลื่อนไหวทางศาสนาและภูมิปัญญา กล่าวได้ว่าไม่อาจแยกศาสนาออกจากการเมืองสังคมได้ อาจเรียกว่าเป็นการเคลื่อนไหวไปสู่การสร้าง"ศาสนาของสังคม"(civil religion) แสดงออกในการนำเสนอความคิดเรื่องอำนาจในการปกครองโดยอิงวาทกรรมพุทธศาสนา สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ แสดงถึงการยอมรับอำนาจที่เหนือกว่ากษัตริย์ นั่นคือพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์ ดังคำอาราธนากรรมฐาน แล วิปัสสนาภาวนา ของคนในสมัยรัชกาลที่ ๑ ที่ว่า ขอเอาพระเจ้าคุณพระเจ้าในอดีตอนาคตปัจจุบัน มาเป็นที่พึ่ง จนกว่าจะเข้านิพพาน

"ขอนมัสการกราบไหว้พระพุทธเจ้า อันเปนนิตอนาคตปัจจุบันสิ้นกาลทุกเมื่อฯ"

"แล้วจะขอเป็นข้าแห่งพระเจ้าฯ จงมาเป็นเจ้าเป็นใหญ่แก่ข้า...สิ่งอื่นจะได้เป็นที่พึ่งแห่งข้าหาบมิได้"

ความเป็นอิสระแห่งตนของคนนั้นไม่อาจนึกถึงได้ การพึ่งสิ่งอื่นใดก็ไม่อาจทำได้ นอกจากพึ่งพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า และพระอริยสงฆ์เจ้า อันเป็นทั้ง "อดีตอนาคตปัจจุบัน" ด้วย ดังนั้นการเป็นข้าของสิ่งที่มีอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์เหนือกว่ามนุษย์นั้นย่อมเป็นสิ่งที่พึงกระทำอย่างยิ่ง โดยเฉพาะสิ่งนั้นมีอำนาจเหนือกาลเวลาของมนุษย์ด้วย นั่นคือการยอมตนลงเป็นทาสของพระพุทธเจ้า พระสงฆ์และพระธรรม

ว่าการที่กษัตริย์และชนชั้นนายอมลงเป็นทาสของธรรม ก็ไม่ได้นำไปสู่การสร้าง ความเท่าเทียมกันระหว่างชนชั้นปกครองกับราษฎรให้มากขึ้น หากเป็นการสร้างความชอบธรรมในการปกครองให้กับชนชั้นนำมากกว่า ดังเห็นได้ว่าในเวลาต่อมา คติอำนาจแบบรัตน

โกสินทร์ก็ถูกแก้ไขใหม่ให้เป็นทันสมัยมากขึ้น ด้วยการทำให้ชนชั้นสูงแตกต่างโดยธรรมชาติจากราษฎร เป็นกระบวนการทำให้เป็นแบบเหตุผลrationalization ซึ่งเห็นชัดมากขึ้นนับแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ข้อนี้นิธิ เอียวศรีวงศ์วิพากษ์ว่าเป็นความคิดการปฏิบัติของรัชกาลที่ 6 ในการสร้างค่านิยมศักดินาขึ้นมาใหม่อีกในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์สยาม ได้แก่การเน้นเรื่องสุมวลชาติหรือชาติภูมิของคนที่จะเป็นข้าราชการขุนนาง

ข้อสังเกตในที่นี้คือเมื่อสังคมสยามได้รับผลกระทบจากอิทธิพลภายนอก อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศ ในท่ามกลางกระบวนการเปลี่ยนแปลงนี้เอง ที่กลุ่มชนชั้นนำก็มีการปรับตัว เพื่อให้เข้ากับสถานการณ์ใหม่ได้ พุดในทางปรัชญาคือเป็นกระบวนการที่กลุ่มชั้นนำของสยามเริ่มทำความรู้จักกับอัตวิสัยและการดำรงอยู่ของตนเอง ก่อรูปและสร้างอัตลักษณ์และความเป็นตัวของตัวเองขึ้นมา ทั้งในด้านของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเดียวกันและระหว่างกลุ่มชั้นนำกับคนอื่นๆทั้งในและนอก พระราชอาณาจักร การสร้างความเป็นประธาน(subject)ของกลุ่มชั้นนำดังกล่าว มีผลไปสู่การฉีกและก่อรูปทางชนชั้นขึ้น พัฒนาการต่อไปคือการทำให้ฐานะและอภิสิทธิ์รวมถึงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของบรรดากลุ่มและพวกชนชั้นนำต่างๆ กลมกลืนกันเป็นผลประโยชน์ทางชนชั้นอันเดียวกันหมด โดยมีสถาบันกษัตริย์เป็นศูนย์กลาง

ดังนั้น แนวความคิดที่ว่า"อำนาจเป็นสิทธิขาด" ของพระมหากษัตริย์ จึงได้รับการฟื้นฟูในสมัยหลังต้นรัตนโกสินทร์ ควบคู่ไปกับการฟื้นฟูอุดมคติของกษัตริย์ที่เป็นธรรมราชา การขึ้นครองราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ 4 เป็นอีกข้อต่อของการปรับปรุงคติและความเชื่อเรื่องอำนาจสิทธิขาดของพระมหากษัตริย์ และต่อยอดถึงความรับผิดชอบของกษัตริย์ในการปกครองอาณาประชาราษฎร์มากขึ้น เมื่อฟื้นฟูความคิดเรื่องอำนาจสิทธิขาดของกษัตริย์แล้ว ปัญหาคือฐานะและบทบาทของขุนนางและพระราชวงศ์จะดำเนินไปอย่างไร รัชกาลที่ 4 ทรงแต่งตั้งให้พระปิ่นเกล้ามีฐานะเหมือนเป็นกษัตริย์องค์ที่สอง เป็นการสร้างดุลยภาพกำลังอำนาจไว้ ส่วนฝ่ายขุนนางอาศัยสมเด็จพระยามหาศรีสุริยวงศ์เป็นแกนในการควบคุมพลังฝ่ายขุนนาง ทำให้เกิดดุลยภาพในอำนาจและประโยชน์ที่ส่วนใหญ่พึงพอใจมากที่สุด

การเกิดขึ้นของความเป็นตัวตนมาพร้อมกับความต้องการทำความเข้าใจตัวเองและโลกรอบข้างอย่างเป็นเหตุเป็นผลด้วย ตามมาด้วยความต้องการในการแสดงและถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจนี้ไปยังคนอื่นๆ กระบวนการดังกล่าวเห็นชัดขึ้นในราวสมัยรัชกาลที่ 4 โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯเอง ที่เริ่มสร้างและแสดงวาทกรรมดังกล่าวในเรื่องราวหลากหลายทั้งการเมือง การปกครอง ศาสนาไปถึงวิทยาศาสตร์และอื่นๆ ดังตัว

อย่างจากพระราชนิพนธ์เรื่อง สถาบันกษัตริย์ ซึ่งทรงให้ความสำคัญค่อนข้างมากกับประวัติความเป็นมา ทรงกล่าวถึงวิวัฒนาการของการมีกษัตริย์ในการปกครองว่า

"ดินแดนที่ยังไม่มีกษัตริย์นั้นมีโจรผู้ร้ายโดยไม่มีผู้ตัดสิน และมีศัตรูคนประเทศอื่นมาย่ำยีเบียดเบียนบ้านเมือง จนไม่เป็นอันทำมาหากิน จึงต้องสมมติให้คนหนึ่งเป็นกษัตริย์ครอบครองทำหน้าที่รักษา ความสงบทั้งภายในและภายนอกประเทศ มีอำนาจสิทธิขาดที่จัดสรรให้คนพวกหนึ่ง ทำหน้าที่ไปสงครามต่อสู้กับประเทศอื่นที่มาทำร้ายแก่บ้านเมือง และให้คนอื่นพวกหนึ่ง อยู่รักษาบ้านเมือง ครอบครัว เลี้ยงอาหาร"²⁰

คำอธิบายกล่าวต่อไปว่า กษัตริย์จะแต่งตั้งพรรคพวกของพระองค์ให้ ทำหน้าที่คอยควบคุมกิจการการบริหารบ้านเมืองด้านต่างๆ รวมทั้งจัดสรรผลประโยชน์ ที่จะได้รับให้ด้วย คนพวกนี้คือเจ้านายและขุนนาง กษัตริย์จึงมีความจำเป็นในแง่ที่เป็น จักรกลสำคัญต่อการคงอยู่ของระบบ หน้าที่ของพระเจ้าแผ่นดินอีกประการหนึ่งคือการทำนุบำรุงและป้องกันพุทธศาสนาไม่ให้มีศัตรูชาติใดมาทำลายได้ ดังเห็นได้จากคำปฏิญาณพระองค์ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

วิธีการคิดแบบกลไกหรืออินทรีย์ภาพถูกนำมาใช้มากขึ้นในการวิเคราะห์ระบบการเมืองการปกครองอาณาจักร เริ่มการพิจารณาถึงความเป็นจริงของระบบการปกครอง เห็นฐานะของกษัตริย์ที่เป็นกลไกชิ้นสำคัญในระบบนี้ โดยที่จักรกลนี้มีประสิทธิภาพด้วยการมีอำนาจอันสูงสุดนั่นเอง อำนาจนี้มาจากการที่ปัจจัยส่วนต่างๆ ของแผ่นดินสามารถดำเนินไปด้วยกันได้อย่างสมานฉันท์ ภายใต้วาทกรรมใหม่นี้รัชกาลที่ 4 มองเห็นลักษณะการเมือง ว่าผู้นำจำเป็นต้องอาศัยและใกล้ชิดราษฎรมากยิ่งขึ้น

คู่ไปกับการพยายามทำความเข้าใจให้กับตนเองได้แก่การแสดงและถ่ายทอดความคิดทางการเมืองและความรู้ต่างๆ ให้แก่คนอื่น ในทางปฏิบัติคือการถ่ายทอดความรู้และความคิดการเมืองเหล่านี้ให้แก่พระราชโอรส โดยทรงหวังว่าจะให้เป็น "กษัตริย์ของประชาชน" ความคิดนี้เห็นได้จากการตั้งชื่อลูกชายใหญ่ มิได้ใช้พระนามที่เป็นชื่อเทพเจ้าอีกต่อไป ทรงให้เหตุผลแก่คนทั่วไปว่า พระนามที่เป็นชื่อเทพเจ้าจะทำให้พระชนม์ไม่ยืนดังเช่น กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส และกรมหมื่นวิษณุวรดิษ ภาร จึงเปลี่ยนมาให้นามแก่เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ว่า "กรมขุนพินิตประชานาถ" หมายถึงผู้เป็นที่พึ่งที่คุ้มครองแห่งประชาชน"²¹

²⁰ น.จ.ช., สบ.4 เอกสารส่วนบุคคลพระยาอนุমানราชธน 1-25 เล่ม 1 ปีที่ 8 เบ็ดเตล็ด (พ.ศ.2481-84) พระราชบัญญัติว่าด้วยราคาที่ดิน พ.ศ.2399อ้างในนฤมล ธีรวัฒน์, "แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525, น.178.

²¹ เพิ่งอ้าง, น. 335.

จากพัฒนาการทางความคิดความเชื่อในฐานะและหน้าที่ของกษัตริย์ดังกล่าวนี้เอง ทำให้ในทัศนต่อรัฐและชาติมีลักษณะของการขึ้นต่อการดำรงอยู่ของสถาบันกษัตริย์เป็นหลัก หากไร้ซึ่งสถาบันกษัตริย์ ชาติก็ไม่อาจดำรงอยู่ได้เหมือนกัน แม้ว่ากษัตริย์เองก็มองเห็นความหลากหลายของความเป็นชาติมากขึ้น มีราษฎรที่มาจากหลายชาติ ศาสนา และภาษา กระทั่งการขยายอำนาจของลัทธิอาณานิคมเข้ามาในภูมิภาคนี้ ทำให้ชนชั้นนำต้องมองถึงชาติสยามอย่างเป็นรัฐที่มีเส้นเขตแดนอันแน่นอนก็ตาม แต่ทั้งหมดนั้นไม่อาจทำให้ฐานะและบทบาทของสถาบันกษัตริย์ลดหย่อนลงไป ตรงกันข้ามสถานการณ์ที่ตึงเครียดขึ้น กลับยิ่งทำให้ความชอบธรรมของกษัตริย์ในการเป็นตัวแทนและผู้รักษาปกป้องชาติไว้ยิ่งสูงเด่นและไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้เลย จุดนี้เองที่ต่อมากจะกลายเป็นปมเงื่อนของความขัดแย้งทางความคิดในเรื่องชาติ ระหว่างชนชั้นปกครองดั้งเดิมกับชนชั้นกระฎุมพีใหม่ทั้งหลายซึ่งเริ่มมองหาและเห็นตัวตนของพวกเขาในตัวของรัฐและชาติใหม่นี้ด้วยเหมือนกัน²²

นอกจากวิธีการมองถึงสังคมของตนเองอย่างเป็นองค์อินทรีย์แล้ว อีกวิธีการหนึ่งคือการมองสังคมอย่างเป็นกระบวนการวิวัฒนาการ ดังตัวอย่างของเทียนวรรณและนักคิดร่วมสมัยอื่นๆ

เทียนวรรณเริ่มมีทรรศนะในการรับรู้โลกและประเทศอย่างใหม่ในระยะที่สยามเปิดรับความก้าวหน้าจากตะวันตก เขาวิเคราะห์พัฒนาการของสังคมและประเทศว่าเป็นไปตามลำดับขั้นจากต่ำสู่สูง ขั้นต้นคือเริ่มจากกำเนิดของสัตว์ อันได้แก่ “สิ่งมีชีวิต แลใจตรอง มีวิญญาณ ความรู้สึก แลสัญญาความจำ แลเจตสิกความคิดอ่าน” ในขั้นแรกนี้มนุษย์ยังไม่มีแม้ภาษาการพูดและขนบธรรมเนียม มีแค่ขั้น 5 อายุคน 6 แลสิ่งคฤหาสน์ชายกะเทย มีการสืบพันธุ์จึงนำไปสู่การตั้งหมู่คณะเหล่าก๊กกองต่างๆขึ้น

เขาแบ่งลำดับพัฒนาการของสังคมออกเป็นขั้นตอนธรรมชาติและความเจริญของสังคมขั้นแรกมนุษย์สังคมพัฒนามาบนพื้นฐานของปริมาณคือพลกำลัง จำนวนผู้คนและอาวุธดีมาน้อยกว่ากัน ขึ้นต่อมาสังคมพัฒนามาบนฐานของความรู้และปัญญา ขั้นที่สามเป็นสังคมที่วางอยู่บนการผลิตเศรษฐกิจและการศึกษา จนเกิดรูปแบบการปกครองต่างๆขึ้นจากระบบกษัตริย์ถึงระบบบริพัตร ซึ่งในรูปแบบการปกครองที่นักคิดสมัยนั้นคิดว่าก้าวหน้าที่สุด ปัจจุบันสำคัญอีกอันในการปกครองสังคมขั้นที่เจริญแล้วนี้ได้แก่ศาสนา ที่จะมีส่วนช่วยอย่างมากในการปกครองผู้คน เมื่อกล่าวถึงปัจจัยสำคัญของประเทศในยุคเจริญแล้ว เทียนวรรณระบุว่า 4 ประการคือ 1) ปัญญา 2) กำลัง 3) ทรัพย์ 4) อาหาร

²² ดูคำอธิบายที่ต่างออกไปใน อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 -2475 (กรุงเทพ, สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538).

พรรณสะท้อนระบบการปกครองและประเทศแบบใหม่ที่เป็นแบบวิวัฒนาการ มีผลต่อวิถีคิดและพรรณนาระบบการเมืองของสามัญชนมาก ที่สำคัญคือการรับรู้ต่อบทบาทและฐานะของราษฎรที่มีความหมายต่อสังคมต่างไปจากพรรณของชนชั้นปกครอง การมองเห็นตัวตนของราษฎรที่เป็นตัวของตัวเอง นำไปสู่การบั่นทอนคติความเชื่อในธรรมชาติของคนตามระบบศักดินาที่ไม่เท่าเทียมกัน

ตัวอย่างที่ปรากฏออกมาได้แก่ข้อเขียนเรื่อง “มนุษย์ภาพ” ของกุลหลาบ สายประดิษฐ์ ซึ่งเขียนโดยใช้นามจริงไม่ใช่นามปากกาตั้งที่ทำการเขียนนิยายและเรื่องสั้นหรือบทวิจารณ์อื่นๆ เพื่อให้ผู้อ่านเห็นถึงความจริงใจและบริสุทธิ์ใจของผู้เขียน บทความชิ้นนี้ซึ่งจะถูกเซ็นเซอร์จากรัฐบาลทางอ้อม มีสมมติฐานข้อหนึ่งว่า คนเราไม่ว่าจะแตกต่างทางชนชั้นอย่างไร ย่อมมาจากที่เดียวเหมือนกันหมด กุลหลาบอ้างชาร์ลส ดาวินในเรื่องกำเนิดมนุษย์จากจุดนี้ทำให้เขาสามารถวิพากษ์ชนชั้นปกครองและอำนาจที่มีอยู่ได้ว่าไม่ใช่เป็นความจริงแท้ของมนุษย์และสังคม หากเป็นการปรุงแต่งที่หลอกลวงคนทั่วไปที่ไร้อำนาจให้ยอมรับ²³ ทั้งหมดนี้จะเป็นพื้นฐานให้เกิดความคิดการเมืองที่รุนแรง(ราดิคัล)ต่อไปได้

3.6: มโนทัศน์เรื่องความยุติธรรมทางสังคม

การนำเสนอวาทกรรมการเมืองที่เป็นระบบอย่างสากลแสดงออกชัดมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นไป ดังพระราชนิพนธ์เรื่องนานาธรรมวิจารณ์ ซึ่งอธิบายความหมายและที่มาของความยุติธรรมในบ้านเมืองไว้ว่า

“ความว่าแต่ต้นกาลปฐาแต่ต้นยุค(ค) แผ่นดินมีเชื้อสาสิ่งอกเต็มไปไม่สิ้นไม่สุด ก็มนุษย์ ทั้งปวงเก็บเชื้อสาสิ่งกันแต่พออิ่มแล้วก็ไป ไม่ได้มีที่เก็บที่ไว้ มีคนหนึ่งเกียจคร้าน เก็บเอาเชื้อสาสิ่งกินแล้วก็เก็บเอาไปไว้เวลาอื่น ไม่มาเก็บวันละสองหน มีคนถามหาว่า เวลาเก็บเชื้อสาสิ่งทำไมจึงไม่มา บอกว่าเก็บเอาไปรักษาไว้ พอกินแล้วจึงไม่มา คนอื่นเห็นชอบด้วยเขาอย่าง ก็ด้วยเหตุนี้ คนก็เก็บเชื้อสาสิ่ง ไปเก็บสะสมไว้สำหรับตัวมากๆ ไม่รู้ประมาณ จนการชิงกันจะเก็บให้มากมีขึ้น ก็ทะเลาะวิวาทกัน ที่ต้นข้าวสาสิ่งอกอยู่นั้น กิ่งอกขึ้นไม่ทันความประสงค์ของคน เมืองอกขึ้น คนก็ชิงกัน เป็นความไม่สบายเกิดขึ้นในหมู่คน

“ด้วยเหตุนี้คนทั้งปวง จึงปรึกษาพร้อมกันแบ่งเชื้อสาสิ่งปนไว้ๆ สำหรับตัวละคนๆ เชื้อสาสิ่งอกขึ้นในไร่ของ ใครคนนั้นก็เก็บกัน เมื่อไม่ออกก็เอาเมดเข้าเพาะมาหว่าน มาปลูกมาทำขึ้น จึงยังมี คนโลภมากส่วนของตัวเก็บล้น ยังอยากได้อีก ไปลักเข้าในนาของผู้อื่น ฤาลาง

²³ กุลหลาบ สายประดิษฐ์ “มนุษย์ภาพ” 8 ธันวาคม พ.ศ. 2474 ไทยใหม่ และ ศรีกรุง พิมพ์ซ้ำใน วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 19 ฉบับที่ 1 (มค. เมษ), 2536, น. 7-17.

คนเกียจคร้านไม่ทำนาของตัว ลักเข้าในนาแลเข้าที่เขาเก็บไว้ในบ้านของ ผู้อื่นกินบ้าง เมื่อเขาถามว่าลักไปฤา แต่แรกรับดี ครั้นเขาติเตียนนินทาซึ่งซึ่ง ก็ไปปิดไม่รับ ฝ่ายเจ้าของนากลัวผู้ร้ายลักก็หาไม้ค้อนก่อนดินไว้คอยตีคอยฆ่าผู้ร้าย ฝ่ายผู้ร้ายก็ถือท่อนไม้ แลก่อนดินก่อนหินต่อสู้เจ้าของเข้าแลเจ้าทรัพย์ ด้วยเหตุนี้ เป็นไปโดยลำดับ การฆ่าฟันรันตีจ้องลักฟอลงต่างๆ เกิดมีขึ้น คนทั้งปวง มีแต่วิวาทรบราฆ่าฟันกัน

" ด้วยเหตุนี้คนทั้งปวงอ่อนใจลำบากด้วยความทุกข์นั้นมาก จึงเกิดความจะหาที่พึ่งให้คุ้มความทุกข์นั้น จึงร้องหาว่าท่านผู้ใดหนอจะมาเป็นที่พึ่งแก่เรานำบัดทุกข์ไทยอันนี้ เราจะยอมเป็นข้าให้ใช้ จะแบ่งส่วนเข้าในนา ของเราให้เป็นค่าจ้าง ก็ครั้งนั้นคนทั้งปวงเลือกได้ผู้หนึ่ง มีสติปัญญา อุดม ความเพียรมาก อยากจะให้คนทั้งปวงเป็นสุขเสมอกันรักการยุติธรรมเป็น ที่ยิ่ง เข้ามารับอาษา คนทั้งปวงจึงยอมปฎิญาอยู่ในอำนาจแล้วแบ่งส่วนเข้าในนาของตัว ให้ว่า เป็นสิบบรดฤาเท่าไรก็ตามเกิด ก็เข้าค่านาเป็นของท่านผู้จะเป็นเจ้านั้น ให้ท่านแบ่งปัน ให้คนในครอบครัวของท่าน แลผู้ที่รับอาษาทำการงาน ปราบปรามแลรวังคนทั้งปวง ท่านผู้นั้นจึงได้เป็นเจ้าแผ่นดินใหญ่ เรียกนามว่า มหาสมบัติราช (สมมติยะราช) เลือกคนผู้ฉลาดแลเที่ยงธรรมเป็นตระลาการ ผู้พิพากษาความในถิ่นที่ต่างๆ โดยสมควร แลเลือกคนที่มีฝีมือกล้าหาญ เป็นทหารสำหรับลาดตรวจตราห้ามปรามความชั่วแลจับโจรผู้ร้ายมาทำโทษ ตามชนบทรายการ อำมาตย์ฝ่ายพลเรือนแลทหารจึงเกิดขึ้นดังนี้ เข้าในนา ที่คนทั้ง แดนดินยอมยกส่วนถวาย ก็ให้มีพนักงานเรียกแลชนมาแลให้มีพนักงานรักษาเก็บไว้แลได้แจกจ่ายให้ไปเป็นเบี้ยหวัดแลรางวัลแก่คนที่ทำราชการ ให้เป็นกำลังเลี้ยง ชีวิตไม่ต้องทำนา ผู้ที่ทำราชการ ให้มารับปฎิญาสาบาลทานบลให้ชื่อสัตย์ เที่ยงธรรม อย่าทำชั่วแลอย่าทำทรยศขอ(ต่อ)ท่านผู้เป็นเจ้าชื่อมหาสมมติยะราช นั้นๆ"

ตำนานการเกิดกษัตริย์ในข้อเขียนนี้ นำเรื่องราวมาจากอัครคฤณสูตร ต้นฉบับข้างบนนี้เป็นพระราชนิพนธ์ภาษาไทยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ตีพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือพิมพ์วิจิตรวาทธรรม เล่ม 2 ฉบับ 9 จำนวนเดือน 8 ปี 1247 หน้า 253-280 ไม่ทราบปีที่ทรงนิพนธ์ ชื่อของบทนิพนธ์นี้คือ "นารามธรรมวิจารณ์" ซึ่งแปลว่าคาถาถ้อยคำสำหรับเลือกสันธรรมลัทธิต่างๆ นิพนธ์บทนี้ มีเนื้อหาหลักที่เรื่องความยุติธรรมและการรักษาให้เกิดความยุติธรรมในสังคมหรือในบ้านเมือง

หลังจากทรงอธิบายถึงเหตุผลและความจำเป็นที่บ้านเมืองทุกแห่ง ต้องมีผู้รักษาความยุติธรรมและดำเนินการให้เกิดความยุติธรรมแล้ว ในตอนท้ายบทนิพนธ์ทรงกล่าว ถึงเหตุที่มาของตำราความยุติธรรมและผู้รักษาความยุติธรรม ซึ่งมีเหมือนกันในทุกแห่ง ว่ามีความเป็นมาอย่างไร คำตอบคือการกลับไปหาจุดกำเนิดเริ่มต้นของสังคมมนุษย์และการปกครอง ซึ่งก็คือเนื้อหาในอัครคฤณสูตรนั่นเอง

ข้อที่น่าสนใจในเชิงเปรียบเทียบกับความเข้าใจของความคิดการเมืองในพุทธศาสนายุคแรก โดยเฉพาะในเรื่องกำเนิดโลก มนุษย์และสังคมการเมืองนั้น พบว่ารัชกาลที่ 4 ทรงมีแนวพระราชดำริอีกชุดหนึ่งซึ่งต่างจากความหมายที่เข้าใจและยึดถือกันมาแต่กาลก่อน จุดหมายหลักของวาทกรรมเรื่องกำเนิดโลกและมนุษย์ คือการสร้างความเป็นระเบียบให้แก่สังคมตามจักรวาลทรรศน์พุทธ

ในเวลาต่อมาจุดหมายทางการเมืองของวาทกรรมการเมืองแนวพุทธ ที่มีการวิวัฒน์ตามการปฏิบัติและสังคมแต่ละท้องถิ่น คือการปกครองโดยศูนย์กลางหรือกษัตริย์ และคือการรักษาทรัพย์สินและวิภาคแจกจ่าย ความมั่งคั่งให้แก่ราษฎร โดยที่แกนของวาทกรรมนี้คือธรรม ซึ่งเป็นบุญบารมีอันสูงส่งของกษัตริย์หรือผู้ปกครอง ลักษณะและคุณสมบัติสำคัญต่างๆ จึงล้วนเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับการดำรงฐานะของธรรมราชาเอาไว้นั่นเอง

แต่ในพระราชดำริของรัชกาลที่ 4 ในการอภิปราย เรื่องกำเนิดสังคมและการปกครองนั้น ทรงให้ความสำคัญอย่างยิ่งต่อจุดหมายทางการเมืองที่จำเพาะยิ่งคือ ความยุติธรรม อันเป็นเรื่องทางโลกล้วนๆ เพราะเป็นพื้นฐานให้แก่ความสัมพันธ์ที่เป็นระเบียบและสงบของคนทั้งหลาย ไม่ได้นำเสนอเรื่องกำเนิดโลกและมนุษย์ เพื่อเป้าหมายในทางนามธรรมที่เป็นสากล อันมาจากความคิดเรื่องระเบียบของจักรวาลดังแต่ก่อน

อย่างไรก็ตาม พระราชนิพนธ์นี้ก็ยังมีความต่อเนื่องและสนทนากับวาทกรรมเก่าดั้งเดิมด้วยเหมือนกัน กล่าวคือในลักษณะของความเป็นสากลและทั่วไปก็ยังเห็นได้ เมื่อทรงเปรียบเทียบความยุติธรรม ว่าไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องของสยามเท่านั้นที่จำต้องมีและรักษา หากแต่ทรงกล่าวว่า "กฎหมายแบบแผนตัดสินคดีเนื้อความของคนเป็นอันมากซึ่งมีในบ้านเมืองนั้น ๆ คล้ายๆ กัน ไม่ผิดกันนัก มูลคดีต้องกันเกือบหมด ต่างๆ กันบ้างแต่สารคดีซึ่งเป่งกิ่งก้านต่อออกไปตามกาลประเทศบ้านเมืองต่างๆ"

ความเป็นสากลและทั่วไปของหลักคิดที่ว่า ด้วยความยุติธรรมนี้จึงอยู่ที่ความเหมือนกันในแทบทุกประเทศในโลก(ทางภูมิศาสตร์)นี้ ที่ทรงเห็นว่ากฎหมายและวิธีการพิพากษาคดีต่างๆ ในแทบทุกบ้านเมืองคล้ายกันนั้น ก็เพราะว่ากฎหมายและการพิพากษานั้น จำต้องวางอยู่บนความยุติธรรม และความยุติธรรมนั้นเป็นสิ่งที่รู้และเข้าใจได้ในคนทั้งหลายเหมือนกัน ด้วยว่า "ยุติธรรมนี้อำนาจ ความรู้ ความฉลาดของคนชื่อตรง และมีเมตตาปราณี แก่คนทั้งปวง ย่อมคิดเห็นถูกต้องโดยมากได้" หมายความว่าคุณสมบัติทั่วไปในคน อันได้แก่ความรู้ ความฉลาดของคนชื่อตรง และมีเมตตา ทำให้สามารถคิดและเห็นในสิ่งที่ เป็นความชอบธรรมเหมือนกันได้ เป็นการให้ความสำคัญแก่คุณสมบัติในตัวคน ที่ไม่ใช่เรื่องของบุญและบารมี อันสูงส่งที่สะสมมาแต่ชาติปางก่อนอีกต่อไป หากแต่ได้แก่ความรู้ และความ

ฉลาด ซึ่งเป็นเรื่องของสติปัญญา และการเรียนรู้ เป็นคุณลักษณะทางธรรมชาติก็จริง แต่ก็ เป็นสิ่งที่คนสร้างได้ในทางสังคมเช่นกัน

ที่สำคัญอีกประการคือ การที่มองคนสยามในระนาบเดียวกับคนทั่วไปทั้งโลก เป็นการมองอย่างทั่วไปบนความรู้ที่เป็นภูมิศาสตร์ ในวาทกรรมการเมืองไทยแต่ดั้งเดิม ก็มีการ มองอย่างทั่วไปเหมือนกัน หากแต่เป็นสิ่งที่ทั่วไปที่ไม่ได้วางอยู่บนความเป็นจริงทางภูมิศาสตร์ หรือทางสังคม หากเป็นความเชื่อจากฐานของจักรวาลทรรศน์ ที่ถือว่าสรรพสิ่งเหมือนกัน ด้วยมีบุญกรรมกำหนด เป็นการมองอย่างทั่วไปที่เริ่มต้นจากสภาวะนามธรรมหรือจิต แล้ว ไปสู่จุดสุดท้าย ที่เป็นสภาวะนามธรรมหรือจิตอีกเช่นกัน โดยที่สภาวะทางกาย หรือที่เป็น วัตถุธรรมในปัจจุบันสมัยนั้น ถูกข้ามและลดความสำคัญหรือบทบาทลงไปยังอย่างรวดเร็ว

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 การอธิบายและทำความเข้าใจในมโนทัศน์เรื่องความยุติธรรมเป็นเรื่องเร่งด่วนและมีความสำคัญยิ่งต่อการปรับเปลี่ยนระบบการปกครองของรัฐบาล ในกระแสของการปฏิสัมพันธ์กับความเป็นสมัยใหม่และตะวันตกแล้ว กรมหมื่นพิชิตปริชา กร(พระยศในขณะนั้น)ทรงอธิบายคำว่า "ยุติธรรม" ว่าเป็นความถูกต้องตามธรรม โดยที่ ธรรมมีความหมายถึง "ความจริงที่จะเป็น เป็นอยู่ เป็นแล้ว เหมือนพระธรรมคือความเป็นไป ของธรรมดาสัตว์สังขารที่จำจะต้องเป็นตามความจริง"

ความคิดดังกล่าวทำให้เห็นร่องรอยของความเป็นแบบสมัยใหม่แล้ว กล่าวคือมองว่า "เป็นสารธรรมที่ประชุมชนนิยมถือตามกันเป็นหมู่ๆ พร้อมกัน" ธรรมนิยามนี้แยกออกได้เป็น 4 ประการคือ ธรรมที่เป็นเครื่องเลี้ยง 1 ได้แก่การผลิตที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ ธรรมที่เป็น เครื่องทำให้มาก ให้บริบูรณ์ 1 ได้แก่การเศรษฐกิจทั้งปวง ธรรมอันเสมอ 1 คือการแลก เปลี่ยนอย่างเสมอกัน และธรรมอันมันไม่อันตราย 1 คือการป้องกันและรักษาชีวิตปัจจัยทั้ง หลาย

แนวความคิดที่เป็นแบบใหม่เห็นได้จากคำอธิบายที่ว่า ความยุติธรรมมีพื้นฐานมา จากกฎแห่งสังคม กฎที่ว่านี้ทรงเอามาจากคำว่า law มูลเหตุอันก่อให้เกิดความจำเป็นต้อง มีระบบยุติธรรม สืบเนื่องมาจากการที่มหาชนไม่อาจถือทำตามธรรมสารถี ด้วยมีโมหะ ทำให้เห็นประโยชน์ส่วนตนเป็นใหญ่ เกิดการขัดแย้งวิวาทกันเป็นต้น การตัดสินบังคับคดีให้ถูก ต้องตามพระราชกำหนดกฎหมายและความจริง ก็คือเป็นความยุติธรรม โดยนัยนี้ความยุติ ธรรมไม่ได้มุ่งไปที่การแก้ไขหรือลงโทษผู้ผิดเพื่อทำให้ผู้ถูกกระทำได้รับผลตอบแทนในความ เสียหาย หากแต่อยู่ที่การรักษาระเบียบแห่งความถูกต้องหรือธรรมของสังคมนั้นไว้ไม่ให้เอน เอียงเป็นอันตรายต่อส่วนบุคคลและส่วนรวมไปได้ รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชจึงเน้นความ สำคัญของความยุติธรรมไปที่ตุลาการ โดยที่อำนาจพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางและสูง สุดเหนือระบบยุติธรรมและกฎหมายของแผ่นดิน อำนาจนี้จึงเป็นหลักประกันของความยุติ

ธรรม หากแต่ต้องมีตุลาการที่เป็นธรรมทำหน้าที่อย่างถูกต้องด้วย อำนาจษัตริย์จึงจะสามารถปกป้องรักษาความยุติธรรมไว้ได้ หากไม่ก็จะเป็นการบ่อนทำลายลงไป²⁴

เพื่อให้ความยุติธรรมดำรงอยู่ใน “ประชุมชน” หรือสังคม ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการปรับปรุงพระชนมต่อความยุติธรรมในการปฏิบัติ จากเดิมที่พิจารณาโทษคดีความตามจารีตนครบาล มาเป็นการใช้และอ้างอิงหลักฐานและพยานให้มากขึ้น ไม่ใช่อาศัยการใช้อำนาจของรัฐและเจ้าหน้าที่ไปค้นหาความจริงออกมา ดังคำปรารภใน พระราชบัญญัติยกเลิกวิธีพิจารณาโจรผู้ร้ายตามจารีตนครบาล ร.ศ. 115 “ทรงดำริเห็นว่า หลักฐานในการพิจารณาอรรถคดีโดยยุติธรรมก็ต้องอาศัยสักชีพยานเปนใหญ่ยิ่งกว่าสิ่งอื่น และการพิจารณาความโจรผู้ร้าย แลคดีโทษหลวงทั้งปวงทุกวันนี้ ก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขลักษณะกระบวนการแลลักษณะพยานให้ดีขึ้น อาจจะชำระถ้อยความ เอาความเท็จจริงได้รวดเร็วสะดวกกว่าแต่ก่อน ไม่จำเป็นต้องใช้พิจารณาโดยจารีตนครบาล อันมีทางเสื่อมเสียยุติธรรมดังได้กล่าวมาแล้วนั้นอีกต่อไป” (การเน้นเป็นของผู้เขียน สะกดการันต์ตามแบบเดิม)

ความยุติธรรมไม่ใช่ระเบียบที่กำหนดอยู่ในกรอบของอำนาจและความถูกต้องทางศาสนาอีกต่อไป โดยที่พระมหากษัตริย์เป็นตัวแทนของอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในการบังคับและตรวจตราให้ระเบียบของคนและของโลกดำรงอย่างถูกต้องตามคติโบราณมา หากแต่หันไปให้น้ำหนักและความสำคัญแก่หลักฐานอันเป็นสิ่งภววิสัยภายนอก เป็นเรื่องของสังคม มากกว่าการอาศัยอ้างอิงแต่อำนาจและธรรมเนียมแต่ดั้งเดิมมา

การใช้อำนาจในกฎหมายเก่าที่เรียกว่าจารีตนครบาลนั้น ได้แก่การใช้วิธีการต่างๆ ดังนี้คือ “มาตรา 1 สำหรับโจร ยกเลิกการเขียนถามโจร, ยกเลิกจำ 5 แล 3 ประการ โจรณาคู สำหรับตระลาการ ยกเลิกมัดโยงคู่ความไม่ให้สุมุด, ตบปากคู่ความ, ทวนคนกลาง, จำคาผู้ลเมิดกลางคัน, จำชื่อคาผู้ขาดมัด, จำชื่อผู้ไม่ลงเล็บสำนวน, จำชื่อผู้ขัดไม้ไปสืบ, จำชื่อผู้ขัดหมาย, มัดแช่น้ำตากแดดเร่งสินไหม, ตบปากผู้อุทธรณ์เกินกำหนด, มัดแช่น้ำตากแดดผู้ไม่ยอมทำมัด, จำชื่อผู้ขาดนัด, จำชื่อแลทวนลูกความไม่ยอมแก้ความ, สับเสียงผู้ฟ้องให้ส่งลูกสาว, สำหรับอุทธรณ์ ยกเลิกสับเสียงผู้ฟ้อง, ฯลฯ”

มาตรา 2 ห้ามมิให้ข้าราชการผู้หนึ่งผู้ใดลงอาญาด้วยเครื่องเขียนเครื่องจำ ฤาเครื่องทรมานอย่างอื่นแก่ร่างกายผู้ต้องหว่าเปนโจรผู้ร้าย เพื่อชักพอกเอาคำให้การด้วยประการหนึ่งประการใด แม้ขึ้นทำผิดพระราชบัญญัตินี้แล้ว ให้ถือว่าผู้นั้นทำนอกทำเหนือ

²⁴ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร “ธรรมสารวินิจฉัย” ใน *วชิรญาณวิเศษ* พ.ศ. 2428 พิมพ์ซ้ำใน *วารสารธรรมศาสตร์* ปีที่ 22 ฉบับที่ 3 (กันยายน-ธันวาคม พ.ศ. 2539) หน้า 10-14.

พระราชโองการ พระราชบัญญัติ พระราชกำหนดกฎหมาย ให้ลงพระราชอาญาตาม
โทษานุโทษ

มาตรา 3 ในการที่จะพิพากษาคดีมีโทษนั้น ให้ผู้พิพากษาพิเคราะห์เอาตามหลักฐาน
แลสักขีพยานบรรดามีในคดีนั้น ๆ ถ้าเห็นมีหลักฐานมั่นคงว่าผู้ต้องหาเป็นโจรผู้ร้าย ถึงจะรับ
เป็นสัจจามีรับประการใด ก็ให้พิพากษาโทษไปตามพระราชบัญญัติลักษณะพยาน รัตนโกสิ
นทรศก 113 นั้นทุกประการ

ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นระดับหนึ่งว่า มีความพยายามในการกำกับการใช้อำนาจรัฐ
ให้อยู่ในขอบเขตและความชอบธรรมของกฎหมาย ไม่ให้เจ้าหน้าที่ลูกเอกอำนาจในการ
พิจารณาและชักฟอกผู้ต้องหา กระทั่งถึงการพิพากษาโทษก็ต้องว่าไปตามหลักฐานและ
พยาน แสดงว่าในทัศนะเรื่องความยุติธรรมเริ่มพัฒนาไปบนหลักคิดของกฎหมายแบบใหม่
ที่เป็นธรรมและเป็นเหตุผลมากขึ้น

3.7: สุนิโลกทรรศนัของสิทธิมนุษยชน

มโนทัศน์ว่าด้วยมนุษย์แบบใหม่หรือสมัยใหม่จึงเป็นพื้นฐานให้กับนักคิดและ
ปัญญาชนสยามในสมัยปฏิรูปการปกครองมาถึงสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทำให้เกิด
ระบบคิดที่ไม่ได้อิงกับแนวคิดของพุทธศาสนาแต่ฝ่ายเดียว หากเริ่มคิดค้นและวิเคราะห์จาก
องคัพพของชุมชน มองเห็นความเชื่อมโยงระหว่างศูนย์กลางที่เป็นประธานกับบริวารที่
เป็นสมาชิกส่วนย่อยๆทั้งหลาย อิทธิพลการคิดและวิเคราะห์ในเชิงปัจเจกนิยมได้ก่อตัว
มาอย่างน้อยก็ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์แล้ว มาเสริมกับความรับรู้ใหม่ที่มาจากภูมิปัญญา
ตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมาอีก โลกทรรศนัใหม่แสดงออกในกลุ่มเจ้านายและข้า
ราชการใน ร.ศ. 103 ที่เปรียบเทียบฐานะและอนาคตของสยามกับของประเทศยุโรปที่ดี
วิไลซ์ มาถึงเทียนวรรณและ ก.ส.ร. กุหลาบ ซึ่งให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ของคนแต่ละ
คนเอง งานเขียนของก.ส.ร. กุหลาบ ที่สำคัญคือการอธิบายและกระทั้ง “สร้าง” วาทกรรม
ของประวัติศาสตร์ไทยขึ้นมาใหม่ อันเป็นการท้าทายและลบหลู่พระบรมเดชานุภาพในที่สุด
เพราะสิ่งที่เขานั่นคือ การปลดปล่อยความรู้ให้หลุดออกจากพันธนาการหรือจากวาท
กรรมของระบบศักดินา ไปสู่ระบบเสรีที่ปัจเจกชนแต่ละคนสามารถตัดสินใจเลือกรับรู้และเชื่อ
ถือได้บนพื้นฐานของวิธีการที่วางอยู่บนความเป็นเหตุผลและตรรกของศาสตร์สมัยใหม่

วิธีการทางประวัติศาสตร์ของก.ส.ร. กุหลาบที่น่าสนใจอันหนึ่งคือการจำแนกสรรพ
สิ่งออกเป็นระบบตามชั้น กลุ่มและประเภทของสิ่งนั้นๆ (classification) วิธีการดังกล่าวนี้มี
ความหมายอย่างมากต่อการนำเสนอและตีความข้อมูลในประวัติศาสตร์ ด้านหนึ่งมันช่วย
ในการจัดระบบความรู้และการเรียนรู้ให้ง่ายขึ้น ทำให้องค์ความรู้มีลักษณะจัดตั้งที่เป็น

ใช้สิทธินั้นได้ภายในขอบเขตเท่าใดที่นิติธรรมของประเทศอนุญาตให้ ทั้งหมดนั้นเขียนขึ้นก่อนการปฏิวัติ 2475 ไม่นานนัก อันเป็นดัชนีบ่งถึงความสุกงอมของแนวความคิดสิทธิการเมืองของสามัญชนที่เป็นปฏิปักษ์กับระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แนวคิดใหม่เรียกร้องถึงความจริงของมนุษย์(ที่เป็นนามธรรม) นั้นควรเป็นจุดหมายของรัฐและการปกครอง งานเขียนของนักประพันธ์รุ่นนั้น จึงเน้นหนักไปที่การเรียกร้องสิทธิทางการเมือง ที่สำคัญได้แก่เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น ซึ่งหลายคนต้องใช้ทั้งชีวิตในการต่อสู้เพื่ออุดมการณ์ของมนุษยภาพที่แท้จริง

ปัจจัยที่ช่วยเร่งและทำให้วาทกรรมของสิทธิมนุษยชนปรากฏออกมาอย่างเป็นรูปธรรมก็คือการปฏิวัติ 2475 ด้านหนึ่งเพราะอำนาจรัฐใหม่ที่เป็นแบบระบอบประชาธิปไตยนี้ อ้างความชอบธรรมจากอุดมการณ์สิทธิและเสรีภาพของราษฎร แต่ดังได้กล่าวมาแล้วว่าอำนาจรัฐกระฎุมพีก็ไม่ได้นำไปสู่การมีสิทธิมนุษยชนเสมอไป หากแต่อาจนำไปสู่ระบอบตรงข้ามมันได้เช่นกัน ในกรณีของไทย ปัญหาและวิกฤตการณ์ของการสร้างชาติใหม่ ทำให้แนวความคิดของสิทธิมนุษยชนกลายเป็นความคิดต่อต้านรัฐและรัฐบาลไป

16/10/46

ควบคู่ไปกับแนวคิดที่ให้ความชอบธรรมต่อฐานะของราษฎรในประเทศ ก็คือ ความคิดที่ปฏิเสธความชอบธรรมของระบบกษัตริย์แบบเดิม นายร้อยตรีนากกล่าวใน ประเด็นดังกล่าวว่า “ควรให้พระเจ้าแผ่นดินอยู่ใต้กฎหมายเพราะจะเป็นสมมติรัฐบาลไม่ได้ ราษฎรของเรายังไม่มีความรู้พอ ถ้าพระเจ้าแผ่นดินอยู่ใต้กฎหมายก่อนที่จะทรงทำอะไร จะต้องเข้าที่ประชุมเสียก่อน เมื่อที่ประชุมเห็นชอบแล้ว จึงจะดำเนินการได้ ไม่ใช่คิดทำคนเดียว เห็นดีคนเดียว นายร้อยตรีบรรจบ สังกัดกรมทหารม้าที่ ๑ ให้การว่า “นายร้อยเอกขุนทวยหารพิทักษ์พูดว่า พวกเราควรจะต้องตรงต่อชาติไทยของเรา ไม่ควรจะต้องคิดตักต้อนคนเดียว ข้าพเจ้าเข้าใจว่า คนๆเดียวนั้นคือ พระเจ้าอยู่หัว”⁴¹

ที่กล่าวมาแล้วนั้นเป็นการอธิบายถึงพัฒนาการของแนวคิดที่ส่งเสริมการเรียกร้องสิทธิทางการเมืองของราษฎร โดยแสดงออกในทางปฏิกิริยาต่อระบอบปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราช ในขณะที่เดียวกันก็แสดงถึงความรับรู้ใหม่ที่ว่า ประชุมชนหรือสังคมเป็นของราษฎร การสร้างภาพของแผ่นดินใหม่นี้เกิดขึ้นภายใต้มนต์คำขวัญเรื่องชาติ ที่ราษฎรมีส่วนเป็นเจ้าของและมีส่วนร่วมในการปกครองด้วย แต่ปัญหาคือราษฎรไม่สามารถเรียกร้องและทำให้เปลี่ยนแปลงได้ เนื่องจากไม่มีกำลังและความสามารถพอ จำต้องอาศัยคนที่ มีกำลังอาวุธ นั่นคือมีแต่พวกทหารเท่านั้นถึงสามารถทำได้ ดังที่ผู้นำของคณะร.ศ. 130 กล่าวในตอนต้นของการคิดกระทำการว่า “หากทหารไม่ทำแล้ว ใครมือเปล่าที่ไหนจะกล้าทำ”⁴²

ในแง่นี้กำเนิดของการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิการเมือง ก็ถูกนำไปขึ้นต่อกลุ่มบุคคลที่ต้องมีกำลังอำนาจเท่านั้น และเป็นกำลังทางอาวุธด้วย ไม่ใช่การเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อรักษาหรือสร้างความเป็นธรรมในผลประโยชน์และแนวความคิดของชนชั้นที่แน่นอน ซึ่งย่อมจะนำไปสู่การต่อรองและยอมรับซึ่งกันและกันในจุดหนึ่ง หากไม่ต้องการทำให้เกิดการโค่นล้มกันอย่างไม่มือนาค

ขณะเดียวกันเป็นการกำหนดกรอบและแนวทางของการพัฒนาแนวคิดว่าด้วยสิทธิการเมืองในสมัยต่อมาอีกด้วย ที่ทำให้วาทกรรมสิทธิทางการเมืองมุ่งสู่จุดหมายของการสร้างและรักษารัฐเป็นสำคัญ ดังเช่นความเชื่ออย่างเต็มเปี่ยมของคณะร.ศ. 130 ว่าหากสถาปนาระบอบปกครองแบบบริบูรณ์แล้ว ก็จะบรรลุถึงความเจริญและศรีวิไลเยี่ยงประเทศที่เจริญแล้ว เป็นการมองว่ารัฐและรัฐบาลนั้นเป็นเครื่องมือในการทำให้ราษฎรและประเทศ

⁴¹ กขช. ร. 6 บ. 12/4 คำให้การนายร้อยตรีบรรจบ 5 มีนาคม ร.ศ. 130 อ้างในแถมสุข นุ่มนนท์, หน้า 77.

⁴² ร.ต. เจริญ ศรีจันทร์ และ ร.ต. เนตร พูนวิวัฒน์, *กบฏ ร.ศ. 130* หน้า 66 อ้างใน อัจฉราพร กมุทพิศมัย *กบฏ ร.ศ. 130 กบฏเพื่อประชาธิปไตย: แนวคิดทหารใหม่* (กรุงเทพฯ, อมรินทร์วิสาหการ, 2540), หน้า 161.

บทที่ 4:

กำเนิดและพัฒนาการของมโนทัศน์สิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง

บทนี้ต้องการเสนอแนวทางการกำเนิดของมโนทัศน์ว่าด้วยสิทธิพลเมืองและในที่สุดสิทธิทางการเมือง ซึ่งก็คือการที่ราษฎรทุกคนมีสิทธิและเสรีภาพและการเป็นเจ้าของประเทศชาติร่วมกัน กำเนิดและการพัฒนาของมโนทัศน์สิทธิพลเมือง เป็นผลมาจากการเคลื่อนไหวเรียกร้องคัดค้านจากประชาชน ในระยะแรกของการเคลื่อนไหวดังกล่าว มาจากกลุ่มทหารเป็นหลัก ด้วยความร่วมมือทั้งทางจัดตั้งและความสามารถควบคุมอาวุธและกำลังพล รวมถึงการศึกษาสมัยใหม่ที่กระตุ้นสำนึกทางการเมืองแบบรักชาติให้เกิดขึ้นมาในคนกลุ่มนี้ ทำให้พวกนี้กลายเป็นหัวหอกของการเรียกร้องสิทธิทางการเมืองไปโดยปริยาย ในทางประวัติศาสตร์ความคิดการเมือง กระบวนการเคลื่อนไหวนี้อาจถอยกลับไปยังคำกราบบังคมทูลการจัดการบ้านเมือง ของคณะเจ้านายและขุนนางในร.ศ. 103 จากนั้นมาถึงกรณี “กบฏเง็กเหม็ง” ร.ศ. 130 ซึ่งล้มเหลวเสียก่อน จุดสุดยอดของกระบวนการความคิดทางการเมืองนี้คือการปฏิวัติหรือการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ภายใต้การนำของคณะราษฎร

5.1 คำประกาศแห่งสิทธิของพลเมืองและความเป็นคน

คำประกาศแห่งสิทธิของความเป็นมนุษย์ที่เสมอภาคกันในทางสังคมและการเมืองของราษฎรไทยอย่างเต็มภาคภูมิและด้วยความเชื่อมั่นได้แก่ *ประกาศของคณะราษฎร ฉบับที่ 1* ในเช้าตรู่วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 คำประกาศฯแสดงออกถึงความรู้สึกของราษฎรต่อสถานะของพวกเขาในความตอนหนึ่งว่า

“.....ความตกต่ำในการเศรษฐกิจและความผิดเคืองทำมาหากินซึ่งราษฎรได้รู้กันอยู่ทั่วไปแล้ว รัฐบาลของกษัตริย์เหินออกกฎหมายมิสามารถแก้ไขให้ดีขึ้นได้ การที่แก้ไขไม่ได้ก็เพราะรัฐบาลของกษัตริย์นี้มีได้ปกครองประเทศเพื่อราษฎรตามที่รัฐบาลอื่นๆได้กระทำกัน รัฐบาลของกษัตริย์ได้ถือเอาราษฎรเป็นทาส (ซึ่งเรียกว่าไพร่บ้าง ข้าบ้าง) เป็น สัตว์เดรัจฉาน ไม่นึกว่าเป็นมนุษย์ เพราะฉะนั้นแทนที่จะช่วยราษฎร กลับพากันทำนาบน หลังราษฎร จะเห็นได้ว่าภาษีอากรที่บีบคั้นเอาจากราษฎรนั้น กษัตริย์ได้หักเอาไว้ให้ส่วนตัว ปีนึงเป็นจำนวนหลายล้าน ส่วนราษฎรสิ กว่าที่จะหาได้แต่เล็กน้อย เลือดตาแทบกระเด็น ถึงคราวเสียภาษีราชการหรือภาษีส่วนตัว ถ้าไม่มีเงินรัฐบาลก็ยึดทรัพย์หรือใช้งานโยธา แต่

พวกเข้ากลับนอนกินกันเป็นสุข ไม่มีประเทศใดในโลกจะให้เงินเจ้ามากเช่นนี้ นอกจากพระเจ้าชาร์และพระเจ้าไกเซอร์เยอรมัน ซึ่งชนชาตินั้นได้โค่นราชบัลลังก์เสียแล้ว”¹

ในคำประกาศนี้มีข้อความอันบ่งบอกถึงแนวความคิดใหม่ ซึ่งทำทลายทรรศนะเรื่องสิทธิและฐานะของคนในโครงสร้างอำนาจแบบเก่า เช่นวลีว่า“การทำนาบนหลังคน” ซึ่งในปีพ.ศ. 2471 มีการอธิบายความหมายว่า“คือพื้งน้ำพักน้ำแรงของผู้อื่นด้วยอำนาจก็ดี ด้วยอุบายเล่ห์กลก็ดี ด้วยการหยิบบีบหรือด้วยการขอกก็ดี เป็นของเลวทรามต่ำช้าที่สุด”² อันที่จริงนั้นชนชั้นนำและกลุ่มคนมีฐานะในสังคมสยามมีความรับรู้ในเรื่องการเอาเปรียบกันระหว่างมูลนายกับไพร่ทาสมานานแล้ว ในหนังสือเรื่องเมืองไทยของสังฆราชปาเลอกัวส์ก็ได้ระบุว่ากรักยกยอกเงินของไพร่สมโดยนายไม่ว่าใหญ่หรือน้อยเพื่อประโยชน์ส่วนตัว ที่เรียกว่า “ทำนาบนหลังไพร่” คือทำนาบนหลังราษฎรนั้น “พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงทราบดี แต่พระองค์หลับพระเนตรเสีย” เพราะเงินปีที่ข้าราชการได้รับพระราชทานนั้นน้อยนักไม่พอเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง แต่ในคราวนี้นัยที่ใหม่และรุนแรงกว่าเดิม อยู่ที่ว่าไม่ยอมรับว่าพฤติกรรมดังกล่าวเป็นเรื่องปกติหรือที่อาจกระทำไ้ระหว่างคนด้วยกันเอง แม้จะมีฐานะและหน้าที่ไม่เท่าเทียมกันก็ตาม แสดงว่าในทัศนที่คัดค้าน“การทำนาบนหลังคน”นั้นได้เกิดขึ้นก่อนหน้าการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว และคงเป็นแนวคิดที่มีผู้เห็นด้วยจำนวนหนึ่งโดยเฉพาะในหมู่ข้าราชการและปัญญาชนที่ได้รับการศึกษาจากยุโรป

ประกาศคณะราษฎรยังนำเสนอความคิดที่แหวกแนวอย่างยิ่งในความคิดการเมืองไทยที่วางอยู่บนพุทธทรรศน์ นั่นคือการเสนอว่า “ราษฎรเป็นผู้มีบุญคุณเสียภาษีอากรให้พวกเจ้าได้กิน” ตรงกันข้ามพวกเข้ากลับ “ว่าราษฎรมีเสียงทางการเมืองไม่ได้ เพราะราษฎรยังโง่ ถ้าราษฎรโง่เจ้าก็โง่เพราะเป็นคนชาติเดียวกัน ที่ราษฎรรู้เท่าไม่ถึงเจ้านั้น ไม่ใช่เพราะโง่ เป็นเพราะขาดการศึกษาที่พวกเจ้าปกปิดไว้ไม่ให้เรียนเต็มที่ เพราะเกรงว่าราษฎรได้มีการศึกษาก็จะรู้ความชั่วร้ายที่ทำไว้และคงจะไม่ยอมให้ทำนาบนหลังตน”

¹ ประกาศของคณะราษฎร ฉบับที่ 1 ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช ขัตติยา กรรณสูต รวบรวม, เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477 (กรุงเทพฯ, โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2518), หน้า 209. (เน้นโดยผู้เขียนบทวิจยนี้)

² ปรีดี พนมยงค์ “ปัญหาเกี่ยวแก่การลงอาญาผู้กระทำผิดกฎหมาย” ใน รวมปาฐกถาซึ่งแสดงที่สามัคยาจารย์สมาคม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๐ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๔ อำนวยการตีพิมพ์และเรียบเรียง (ศรีศุภร์ บุรณศิริ) พิมพ์ในการปลงศพ หลุน อินทรมนตรี ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาศ วันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๗๔) ปาฐกถาชิ้นนี้ตีพิมพ์ใหม่ใน ใน ประชุมกฎหมายมหาชนและเอกชน ของปรีดี พนมยงค์ (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526), หน้า 123.

ที่กล่าวว่าข้อความข้างบนนี้เป็นความคิดแหวกแนว ก็เนื่องมาจากในคตินิยมความคิดการเมืองไทยพุทธนั้น ราษฎรไม่มีความชอบธรรมและเหตุอันใดที่จะมีบุญคุณต่อพวกเจ้าหรือผู้ปกครองคือกษัตริย์ ตรงกันข้ามกษัตริย์ต่างหากที่เป็นผู้มีบุญคุณและมีหน้าที่นำพาช่วยเหลือให้ราษฎรได้เลื่อมใสและรู้จักทำกรรมดี จะได้มีบุญสะสมไว้ชาติหน้าจะได้พ้นเวรพ้นกรรม

อีกประการหนึ่งคือการที่ประกาศนี้เรียกร้องให้ราษฎรเข้าไปมีเสียงและสิทธิในการเมือง ข้อนี้ก็แหวกธรรมเนียมการเมืองดั้งเดิมอีกเหมือนกัน เพราะการเมืองในระบบกษัตริย์นั้นเป็นเรื่องของหน้าที่ ไม่ใช่สิทธิของบุคคลทั่วไปที่ไม่รู้หัวนอนปลายตีน การปกครองเป็นเรื่องใหญ่และสำคัญยิ่ง จนไม่อาจปล่อยให้คนธรรมดาหรือแม้ขุนนางที่ไม่มีบุญบารมีเพียงพอ ขึ้นมาทำหน้าที่ดังกล่าวได้ จะนำไปสู่กลียุคไกลาฬ เกิดวิปริตผิดธรรมชาติไปเสียอีก

ส่วนประโยคที่ว่า“ถ้าราษฎรโง่เขลาก็โง่เพราะเป็นคนชาติเดียวกัน” ก็ยังเป็นความคิดแหวกแนวเหนือความรับรู้แบบไทยเดิมแน่ๆ คติการเมืองแบบไทยพุทธ อุดมการณ์ของรัฐบาลไทยนั้นวางอยู่บนระบบกษัตริย์มาโดยตลอด ถือว่ากษัตริย์“ทรงดำรงสถานะเป็นแกนกลางของโลกชีวิตแห่งสังคมการเมืองทั้งมวล”³ หมายความว่ากษัตริย์กับสังคมการเมืองเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก ในความเชื่อดังกล่าวกษัตริย์จึงเป็นเสมือน“ผู้ที่ทรงกระทำสังคมการเมืองมีขึ้นและดำรงอยู่ได้” เป็นผู้สร้างความสงบเรียบร้อยในสังคม “เพราะพระองค์ทรงชุ่แผ่นดินให้หายและถือแผ่นฟ้าให้คว่ำ” ยิ่งกว่านั้น“พระองค์ยังทรงดำรงพระ”ชาติ”ที่แตกต่างและยิ่งใหญ่เหนือกว่าคนทั้งปวงอีกด้วย กล่าวคือทรงเป็นทวิชาติ คือเกิดสองครั้งแรกถือกำเนิดเป็นชาติมนุษย์เช่นคนทั่วไป ครั้งที่สองกำเนิดเป็นชาติกษัตริย์โดยผ่านพระราชพิธีราชาภิเษก แม้การเกิดเป็นชาติมนุษย์ กษัตริย์ก็แตกต่างและยิ่งใหญ่กว่ามนุษย์ธรรมดา เพราะมีชนกชนนีที่ไม่ล้าหลัง มีอุทรที่ถือปฏิสนธิบริสุทธิ์ตลอดเจ็ดชั้นแห่งบุรพบิดา อันใครๆ ไม่กล้าคัดค้านยกโทษได้”⁴ กล่าวโดยสรุปความคิดการเมืองไทยเดิมยอมรับแต่เพียงว่าผู้มีอำนาจเป็นถึงกษัตริย์ปกครองบ้านเมืองได้นั้น ย่อมเป็นผู้มีบุญบารมีอันสูงส่งยิ่ง ต้องบำเพ็ญบุญกุศลมาหลายชาติ ดังนั้นชาติหรือกำเนิดของแต่ละคนจึงไม่อาจนำมาเป็นบรรทัดฐานอันเดียวกันที่ใช้วัดว่าราษฎรกับเจ้าเป็นคนจำพวกเดียวกันได้

³ ดูสมเกียรติ วันทะนะ, “เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนึก” ใน สมบัติ จันทร์ทรงศักดิ์ วัฒนธน์ สถาอานันท์ บก., *อยู่เมืองไทย รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแด่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ 60 ปี* (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), หน้า 99.

⁴ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *พระธรรมเทศนา* (พระนคร, มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2514), หน้า 100 อ้างใน สมเกียรติ วันทะนะ “เมืองไทยยุคใหม่...” หน้า 100.

การพูดว่าประเทศเป็นของราษฎร และอำนาจการปกครองควรมาจากราษฎร ไม่ใช่เป็นของและมาจากกษัตริย์แต่ฝ่ายเดียว อันเป็นแนวคิดที่ด้วยอำนาจอธิปไตยอย่าง สมัยใหม่นั้น ไม่ได้เริ่มมีการพูดและประกาศเป็นครั้งแรกโดยคณะราษฎร หากมีการเริ่มพูด บ้างอย่างประปรายและไม่เป็นระบบแล้ว อย่างน้อยก็ในงานเขียนของเทียนวรรณ ก่อนหน้า นี้ ในปี ร.ศ. 103 (พ.ศ. 2428) ก็ได้มีกลุ่มเจ้านายและข้าราชการ กราบบังคมทูลความเห็น เรื่องการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ 5 มาก่อนแล้วเช่นกัน เพียงแต่ว่าไม่รุนแรงและอาจจริงเอาจังเท่ากับของคณะราษฎร มาถึงการ “ก่อกำเริบ” ของคณะร.ศ. 130 ที่ค่อนข้างแน่ชัดว่าจะเสนอให้มีการเปลี่ยนระบบปกครอง ประเทศจากสมบูรณาญาสิทธิราชไปเป็นแบบรีพับลิค

แน่นอนคำว่าชาติในที่นี้ หมายถึงรัฐชาติสมัยใหม่ ที่เป็นสิ่งให้คุณสมบัติของ ความเป็นอันเดียวกันแก่พลเมืองทั้งปวงในรัฐชาตินั้น ไม่เลือกชนชั้นวรรณะและสีผิวเพศ พรรณ ความคิดเรื่องพลเมืองกับรัฐชาติก็เป็นสิ่งประดิษฐ์สมัยใหม่ในโลกตะวันตกเหมือนกัน ซึ่งเกิดขึ้นมาภายหลังการปฏิวัติทางภูมิปัญญาและปฏิวัติประชาธิปไตยในสหรัฐ อเมริกาและฝรั่งเศส แต่ในประวัติศาสตร์ไทย รัฐชาติในความหมายของรัฐที่มีอธิปไตยเป็น ของตนเอง ได้ก่อกำเนิดทางความคิดอย่างน้อยมาแต่สมัยการปฏิรูปการปกครองของรัชกาล ที่ 5⁵ ในขณะที่การปฏิบัติที่เป็นจริงของการสร้างรัฐชาติยังไม่อาจพัฒนาไปอย่างเต็มรูปแบบได้ เนื่องจากอิทธิพลของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชครอบงำอยู่ กระทั่งถึงสมัยการ ปฏิวัติ 2475 รัฐประชาชาติจึงจะอุบัติขึ้นอย่างจริงจัง และสามารถประกาศหลักของสิทธิ แห่งการเป็นพลเมืองในรัฐอย่างเสมอภาคกันขึ้นมาได้ ดังที่ประกาศฯแถลงต่อไปว่า

“ราษฎรทั้งหลาย พึงรู้เถิดว่าประเทศเราเป็นของราษฎร ไม่ใช่ของกษัตริย์ตามที่ เขาหลอกลวง บรรพบุรุษของราษฎรเป็นผู้ทำให้ประเทศมีอิสรภาพพ้นมือจากข้าศึก พวกเจ้ามี แต่ขลุ่ยมือเปิดและกวาดทรัพย์สมบัติเข้าไว้ตั้งหลายร้อยล้าน เงินเหล่านี้เอามาจากไหน? ก็ เอามาจากราษฎรเพราะวิธีทำนาบนหลังคนนั่นเอง!”

หลังจากประกาศนโยบายหลัก 6 ประการและเสนอรูปแบบระบบรัฐบาลใหม่ ให้ กษัตริย์อยู่ใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญแล้ว ประกาศคณะราษฎรก็ลงท้ายด้วยการรับรองในสิทธิ และเสรีภาพของราษฎร รวมทั้งการให้ความหวังต่ออุดมคติของสังคมพระศรีอารีย์ไว้ด้วย

“ราษฎรทั้งหลาย จงพร้อมใจกันช่วยคณะราษฎร ให้ทำกิจอันจะคงอยู่ชั่วฟ้าดินนี้ ให้สำเร็จ คณะราษฎรขอให้ทุกคนที่มีได้ร่วมมือเข้ายึดอำนาจจากรัฐบาลกษัตริย์เหนือ

⁵ ดูคำอธิบายเรื่องกำเนิดของรัฐประชาชาติไทย ในสมเกียรติ วันทะนะ “เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐ กับประวัติศาสตร์สำนัก”, หน้า 71-128.

กฎหมาย พึ่งตั้งอยู่ในความสงบและตั้งหน้าหน้าากิน อย่าทำการใดๆ อันเป็นการขัดขวางต่อ คณะราษฎรนี้ เท่ากับราษฎรช่วยประเทศและช่วยตัวราษฎร บุตร หลาน เหลน ของตนเอง ประเทศจะมีความเป็นเอกราชอย่างพร้อมบูรณ์ ราษฎรจะได้รับความปลอดภัย ทุกคนจะต้องมีงานทำไม่ต้อง อุดตาย ทุกคนจะมีสิทธิเสมอกัน และมีเสรีภาพพ้นจากการเป็นไพร่ เป็นข้า เป็นทาสพวกเจ้า หมดสมัยที่เจ้าจะทำนาบนหลังราษฎร สิ่ง que ทุกคนพึงปรารถนา คือ ความสุขความเจริญอย่างประเสริฐซึ่งเรียกเป็นศัพท์ว่า "ศรีอาริย์" นั้น ก็จะต้องบังเกิดขึ้นแก่ ราษฎรถ้วนหน้า"

ประเด็นที่น่าสนใจคือแนวคิดใหม่เกี่ยวกับความเป็นมนุษย์ของราษฎรทั่วไปทั้ง หลายก็ดี การเปรียบเทียบระหว่างกษัตริย์กับราษฎรก็ดี ไปถึงการอ้างสิทธิของการมีส่วนใน การปกครองบ้านเมืองนั้น เกิดขึ้นมาได้อย่างไรในโครงสร้างสังคมและอำนาจอันหล่อมล้า อย่างยิ่งเช่นสังคมสยาม เหตุไรเมื่อเกิดความคิดเรื่องมนุษย์และสิทธิสมัยใหม่แล้ว จึงไม่ สามารถหาช่องทางอย่างสันติในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงฐานะของคนในสังคมให้เป็นที่ ยอมรับกันได้ การศึกษาถึงประวัติศาสตร์ของมโนทัศน์สิทธิจึงไม่เพียงแต่ให้ภาพและความ รับรู้ในมโนทัศน์ดังกล่าว หากยังให้ข้อคิดและบทเรียนทางการเมืองแก่คนรุ่นหลังในการทำ ความเข้าใจการคลี่คลายของสิทธิมนุษยชนว่ามีปัญหาและอุปสรรคอะไรบ้าง ที่สำคัญใน การวิจัยนี้คือการค้นหาว่า การก่อตัวขึ้นของมโนทัศน์สิทธิมนุษยชนดังกล่าวนี้ มีพื้นฐานและ การพัฒนาจากแนวคิดมโนทัศน์สิทธิดั้งเดิมในสังคมสยามอะไรบ้าง มีสิทธิดั้งเดิมอะไรที่ สามารถสร้างความต่อเนื่องไปยังสิทธิมนุษยชน หรือว่าแนวคิดสิทธิมนุษยชนไม่ได้ก่อเกิดมา จากสิทธิดั้งเดิมในสังคมไทยเลย หากแต่เป็นการรับเอามาจากภายนอกทั้งหมด คำถาม เหล่านี้เกิดจากการวิวาทะระหว่างฝ่ายที่เสนอว่าสิทธิมนุษยชนเป็นผลิตผลโดยเฉพาะของ พัฒนาการตะวันตกและสิทธิที่ขยายตัวไปในสังคมยุโรป ในขณะที่สิทธิดั้งเดิมทั้งหลายในเอเซียและนอกตะวันตกอื่นๆนั้น ไม่อาจพัฒนาไปสู่การเกิดขึ้นของสิทธิมนุษยชนสมัยใหม่ได้ เลย

การปฏิวัติ 2475 จึงกล่าวได้ว่าเป็นจุดหัวเลี้ยวหัวต่ออันสำคัญยิ่งในประวัติ ศาสตร์สิทธิมนุษยชนไทย เพราะความคิดและความรู้สึกไปถึงความต้องการทางสังคมของ ราษฎรในอดีตนั้น ถูกสังเคราะห์และนำไปสู่การปฏิบัติทางการเมืองอย่างจริงจังและประสบ ความสำเร็จเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์การเมืองไทย กล่าวได้ว่าความเป็นคนของราษฎร ถูกยกระดับขึ้นมาเป็นจุดหมายทางการเมืองเป็นครั้งแรก มโนทัศน์สิทธิแบบศักดินาถูกทำ ให้เป็นสิทธิที่รับรองอำนาจความเป็นบุคคลของราษฎรแต่ละคน การอ้างความชอบธรรมใน การเปลี่ยนแปลงระบอบกษัตริย์ก็ไม่ได้ผูกพันกับคติความเชื่อเก่าอีกต่อไป หากแต่มาจาก ความเป็นจริงของราษฎรเอง ประเด็นที่ต้องวิเคราะห์ต่อไปตามโจทย์ที่ตั้งไว้ในโครงการวิจัย

นี้ ได้แก่การศึกษาถึงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงในมโนทัศน์ของสิทธิ ว่ามีความต่อเนื่องหรือแตกหักของความคิดสิทธิดั้งเดิมแบบต่างๆหรือไม่ และอะไรที่ได้ยกระดับขึ้นสู่สิทธิมนุษยชนสมัยใหม่

5.2 ความหมายของสิทธิทางการเมือง: การเป็นพลเมือง

การแสดงออกที่รวมศูนย์ของสิทธิทางการเมืองได้แก่ภาวะของการเป็นพลเมือง (citizenship) ได้แก่การเปลี่ยนผ่านจากสถานะของผู้อยู่ใต้การปกครองที่มีฐานะและอภิสิทธิ์ต่างกันตามตำแหน่งทางสังคมของแต่ละคน เช่นไพร่ ทาสและขุนนาง ไปถึงเจ้านาย มาสู่การเป็นสมาชิกที่มีศักดิ์และสิทธิเท่าเทียมกันด้วยการเป็นพลเมืองของรัฐที่เหมือนกัน

ในทางประวัติศาสตร์ สภาพดังกล่าวได้แก่ระยะผ่านจากระบบศักดินาหรือฟิวดัลมาสู่ระบบประชาธิปไตยกระฎุมพี กระบวนการเปลี่ยนผ่านดังกล่าว ก็มีทั้งรุนแรงถึงขั้นโค่นล้มโครงสร้างระบอบเก่า เช่นการปฏิวัติฝรั่งเศส การปฏิวัติรัสเซีย หรือการสร้างระบอบมหาชนรัฐขึ้นมาเองเช่นการปฏิวัติอเมริกาเป็นต้น บ้างก็เปลี่ยนแปลงอย่างสันติกว่าเช่นในอังกฤษ ที่การเปลี่ยนแปลงสามารถเกิดขึ้นในระบบปกครองภายใต้กษัตริย์ อย่างไรก็ตามกล่าวได้ว่า การเกิดขึ้นของสิทธิทางการเมืองมีที่มาสองทาง หนึ่งคือจากการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงระบอบศักดินามาสู่ระบอบประชาธิปไตย หนทางนี้เสนอว่าสิทธิการเมืองมาหลังจากการโค่นล้มทำลายของระบบศักดินาหรือฟิวดัล⁶ อีกทฤษฎีหนึ่งเสนอว่าสิทธิการเมืองมาได้จากวิวัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงจากภายในระบอบศักดินาหรือฟิวดัลเอง เช่นการให้สิทธิในกฎบัตรใหญ่แมกนาคาร์ตา ยอมรับสิทธิในการคัดค้านอำนาจรัฐที่ไม่ยุติธรรม การให้เสรีชนมีสิทธิในการทำสัญญาระหว่างกันเป็นต้น⁷

กล่าวได้ว่าการเคลื่อนไหวในส่วนของผู้ถูกปกครอง ที่ต้องการถ่วงดุลและคานการใช้อำนาจของรัฐ ไปถึงการมีส่วนร่วมในการกำหนดและสร้างกฎระเบียบ ในการปกครอง ที่เป็นเหตุเป็นผล และการมีอิทธิพลบ้างจากประชากรที่ไร้อภิสิทธิ์ทั้งหลาย ล้วนนำไปสู่การเกิดขึ้นของสิทธิทางการเมืองในที่สุด ภาวะการเป็นพลเมืองประกอบไปด้วยสามส่วนสำคัญ คือ สิทธิพลเมือง(civil rights) สิทธิการเมือง(political rights) และสิทธิทางสังคม(social rights) สิทธิพลเมืองคือส่วนที่ปกป้องเสรีภาพของปัจเจกชน เนื่องจากว่า"พลเมือง"หรือ citizen ซึ่งจาง จาก รุสโซนักปรัชญาการเมืองแห่งสำนักสัญญาสังคมท่านหนึ่ง อธิบายว่า

⁶ Charles Tilly, "Where Do Rights Come From?", in Theda Skocpol ed., *Democracy, Revolution, & History* (Ithaca: Cornell University Press, 1998), p. 56.

⁷ Barrington Moore, Jr., *Social Origins of Dictatorship and Democracy* (Boston: Beacon Press, 1966), p. 415.

หมายถึงสมาชิกของสังคมการเมืองที่เป็นองค์การทางการเมืองหนึ่ง อันมีสิทธิ เสรีภาพและ
เจตจำนงอันเป็นอิสระของตนเอง

สังคมการเมืองหรือประชาสังคม จึงเป็นองค์การซึ่งให้กำเนิดคนทุกคนที่เป็น "พล
เมือง"หรือราษฎรอย่างเท่าเทียมกัน ภาวะการเป็นราษฎรหรือพลเมืองจึงเป็นการเปลี่ยน
สถานภาพของคนจากภาวะธรรมชาติ(ที่เกิดมาไม่เท่าเทียมกัน) มาสู่สถานภาพทางสังคม(ที่
ช่วยให้คนเท่าเทียมเสมอภาคกัน) ราษฎรทุกคนมีสิทธิเสรีภาพในขอบเขตแห่งผล
ประโยชน์ของประชาสังคม มีกรรมสิทธิ์โดยชอบธรรมตามกฎหมาย ไม่ใช่ด้วยการใช้กำลัง
หรืออิทธิพลและประเพณีเก่าเข้าครอบครอง และที่สำคัญคือการมีเสรีภาพทางใจ อันจะช่วย
ทำให้คนสามารถเป็น เจ้านายของตัวเองอย่างแท้จริง

รุสโซสรุปให้เห็นถึงความหมายอันสำคัญของราษฎร ในความคิดทางการเมืองของ
สำนักสัญญาประชาคมได้อย่างดีด้วยการกล่าวว่า "ความรักชาติไม่อาจมีได้โดยปราศจากอิ
สรภาพ ไม่อาจมีอิสรภาพได้โดยปราศจากคุณธรรม ไม่อาจมีคุณธรรมได้โดยปราศจาก
ราษฎร จึงสร้างราษฎรขึ้น แล้วท่านจะมีทุกอย่างที่ท่านต้องการ ถ้าปราศจากราษฎร ท่านจะ
ไม่มีอะไรเลยนอกจากทาสอันต่ำต้อย ตั้งแต่ชั้นผู้ปกครองของรัฐลงไปทีเดียว"⁸

จึงเห็นได้ว่าสถานะของความเป็นราษฎรหรือพลเมืองนั้นเป็นปัจจัยที่มีความ
หมายนัยทางการเมืองแบบประชาธิปไตยอย่างยิ่ง โดยเฉพาะคุณภาพของคนในประชา
สังคม แบบที่รุสโซต้องการนั้นที่สำคัญอยู่ที่คุณภาพทางการเมือง ซึ่งได้มาจากการเปลี่ยน
แปลงมนุษย์ในภาวะธรรมชาติให้เข้ามาสู่ภาวะทางสังคม ซึ่งมนุษย์สามารถควบคุมกำหนด
และสร้างไม่แต่ตัวเองเท่านั้นหากยังรวมไปถึงชะตากรรมและอนาคตของสังคมที่ตนเอง
สังกัดอยู่ด้วย

ดังนั้นสิทธิการเมืองในยุคสมัยใหม่จึงมีนัยถึงระบอบปกครองประชาธิปไตย
ลักษณะเด่นสองด้านของมันคือ หนึ่งด้านที่เกี่ยวกับรัฐ จะต้องนำไปสู่ระบบการแบ่งอำนาจ
และดุลย์อำนาจรัฐ ในการใช้อำนาจปกครองก็จะต้องมีการจำกัดอำนาจ เจ้าหน้าที่ของรัฐ
จะต้องมีความรับผิดชอบ(accountability)ต่อการใช้อำนาจในหน้าที่ต่างๆ สองด้านที่เกี่ยว
กับสังคมและพลเมือง จะต้องส่งเสริมและเคารพในสิทธิพื้นฐานทั้งหลายของพลเมือง การ
ละเมิดสิทธิทั้งหลายจะต้องได้รับการตอบสนองอย่างทันที่⁹ ปฏิสัมพันธ์ของทั้งสองด้าน

⁸ รุสโซ, "บทความว่าด้วยเศรษฐกิจการเมือง" เสน่ห์ จามริกแปล *ความคิดทางการเมือง* (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์
ชวนพิมพ์, ๒๕๑๕) หน้า ๔๑๖-๗ อ้างใน ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ *สังคมและการเมืองไทย* (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์
พีพี, ๒๕๒๑), หน้า ๔๒-๓.

⁹ Adamantia Pollis and Peter Schwab, eds., *Human Rights: New Perspectives, New Realities*.
(Boulder, Colorado, 2000), 164.

แสดงออกในกระบวนการทางการเมือง ที่วางอยู่บนการต่อรองและการต่อสู้ระหว่างภาครัฐกับประชาสังคม ระหว่างอำนาจนิยมในระดับต่างๆของผู้ปกครอง กับการมีส่วนร่วมในการใช้อำนาจการเมืองของประชาชน¹⁰

คุณสมบัติของพลเมืองดังกล่าวข้างต้นนั้นสังเคราะห์และตีความจากประสบการณ์และประวัติศาสตร์การเมืองตะวันตกโดยเฉพาะในยุโรประยะที่กำลังพัฒนาเข้าสู่สังคมประชาธิปไตย คุณสมบัติและลักษณะเด่นของระบอบประชาธิปไตยในระยะเวลาต่อมา กลายเป็นคุณสมบัติและลักษณะทั่วไปของระบอบปกครองสมัยใหม่ ที่ถูกนำไปเผยแพร่และจำลองแบบไปปฏิบัติในประเทศและรัฐอาณานิคมทั้งหลายทั่วโลก ดังนั้นจากกล่าวในทางกลับกันก็ได้ว่า ลักษณะทั่วไปของระบอบประชาธิปไตยนั้น เป็นความจริงก็สืบเนื่องมาจากความสำเร็จในการล่าอาณานิคมทั่วโลกโดยมหาอำนาจตะวันตก จากนั้นมาตะวันตกกลายเป็นศูนย์กลางของความเจริญของความก้าวหน้าในทุกๆด้าน ประเทศและรัฐอาณานิคมที่ไม่ใช่ตะวันตกทั้งหลายมีแต่ต้องเลียนแบบและทำให้ตัวเองกลายเป็นแบบตะวันตกไป

เมื่อมองย้อนกลับไปจากปัจจุบัน คุณลักษณะสำคัญเหล่านั้นมีเงื่อนไขเฉพาะที่เป็นผลพวงของการคลี่คลายหลายๆด้านในสังคมยุโรปเอง มากกว่าที่จะถือได้ว่าเป็นคุณลักษณะทั่วไปของประเทศและสังคมทั้งหลาย ดังนั้นกระบวนการก่อรูปและเกิดสิทธิพลเมืองในประเทศนอกตะวันตกจึงไม่อาจดำเนินไปตามเส้นทางดังกล่าวเพื่อไปบรรลุผลทางการเมืองของการสร้างระบอบประชาธิปไตยและอุดมการณ์สิทธิเสรีภาพของปัจเจกชน ลักษณะสำคัญที่ไม่เหมือนกันในกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองระหว่างตะวันตกกับตะวันออกได้แก่ รูปแบบและเนื้อหาของการมีส่วนร่วมและการถ่วงดุลอำนาจรัฐและอำนาจชนชั้นปกครอง ที่สำคัญคือการที่ระบบกษัตริย์ถูกปฏิบัติเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมทั้งทางโครงสร้าง ค่อยๆนำไปสู่การเปิดโอกาสและเวทีการเมืองให้กับชนชั้นกรรมที่และประชาชนทั่วไปที่เป็นผู้ขายและผิขาวก่อน ในการเข้ามากำหนดและแข่งขันกันเข้าสู่ระบบรัฐบาลระดับต่างๆ ทั้งนี้โดยมีระบบเศรษฐกิจที่ต่อมารู้จักกันดีว่าเป็นระบบทุนนิยม ก่อรูปและกลายเป็นระบบที่ดำเนินและมีอำนาจในตัวเองด้วยกำกับอยู่ในโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางสังคมการเมืองใหม่นี้

ในทางตะวันออกระยะเปลี่ยนผ่านที่ก่อรูประบบการปกครองใหม่ ซึ่งได้อิทธิพลมาจากลัทธิอาณานิคม ไม่เอื้ออำนวยต่อการเปิดโอกาสและเวทีให้แก่ราษฎรทั่วไปได้เข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองและการปกครองได้มากนัก ปัญหาหนึ่งคือวิกฤตระหว่างรัฐเก่ากับรัฐ

¹⁰ T.H. Marshall, *Class, Citizenship, and Social Development* (Garden City: Doubleday, 1965), p. 78

อ้างถึงใน Charles Tilly, "Where Do Rights Come From?", p. 59.

ใหม่ ระหว่างข้าราชการในระบบเก่ากับข้าราชการในระบบใหม่ ระหว่างชนชั้นนำทางอำนาจเก่ากับใหม่ และระหว่างรัฐเอกราชใหม่กับเจ้าอาณานิคมเก่าทั้งหลาย ปัญหาและความขัดแย้งทั้งหลายนั้นนำไปสู่ความเห็นพ้องต้องกันของฝ่ายการเมืองในรัฐใหม่ว่า จำเป็นต้องจำกัดการมีส่วนร่วมและการเข้าร่วมทางการเมืองของราษฎรทั่วไปไว้ระยะหนึ่งจนกว่าสถานการณ์จะสุกงอมและพร้อมทั้งภายนอกและภายในประเทศ

ว่าไปแล้วปัจจัยในการเมืองระหว่างประเทศ มีผลกระทบอย่างมากต่อการสร้างและดำรงอยู่ของรัฐหลังยุคอาณานิคมทั้งหลาย เห็นได้จากการครอบงำของอุดมการณ์ต่อต้านลัทธิอาณานิคมในขบวนการเอกราชและในรัฐบาลประเทศเกิดใหม่ การต่อต้านประเทศเมืองแม่ในตะวันตก ก็เป็นเหตุที่ทำให้อุดมการณ์และการปฏิบัตินโยบายการเมืองประชาธิปไตยแบบเสรีนิยมไม่ได้รับความเชื่อถือมากนัก ตรงข้ามกับการเติบโตใหญ่ของอุดมการณ์สังคมนิยมและคอมมิวนิสต์ ซึ่งโดยหลักทฤษฎีทำการต่อต้านและทำลายระบบทุนนิยมตะวันตกจะมีแรงจูงใจต่อขบวนการกู้เอกราชมากกว่า

อย่างไรก็ตามผลโดยรวมคือ นำไปสู่ระบบการเมืองที่มีการกีดกันสิทธิทางการเมืองไปถึงการจำกัดการมีส่วนร่วมทางการเมืองของราษฎรค่อนข้างสูง กลายเป็นลักษณะเด่นทั่วไปของกระบวนการสร้างระบอบประชาธิปไตยในประเทศโลกที่สามทั้งหลาย ปัญหาที่แท้จริงแล้วยังมีรากลึกไปในประวัติศาสตร์ของรัฐเก่าทั้งหลายรวมทั้งไทยด้วย

5.3: การก่อรูปของสิทธิพลเมืองระยะแรกในสยาม

กำเนิดความเป็นพลเมืองในสังคมไทยและการเกิดขึ้นของสิทธิทางการเมือง อาจกล่าวได้ว่าเป็นผลจากพัฒนาการของสองกระบวนการทางการเมือง อันแรกคือการวิวัฒนาการที่ดำเนินมาภายในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช นับแต่สมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา กระบวนการที่สองมาจากการเคลื่อนไหวทั้งสันติและรุนแรงของราษฎรและกลุ่มคนที่เริ่มต้นตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสมัยใหม่ที่กระทบถึงสังคมสยาม กล่าวอย่างสั้นๆ กระบวนการเมืองอันแรกคือการเปลี่ยนแปลงจากเบื้อบน กระบวนการเมืองอันที่สองคือการเปลี่ยนแปลงจากเบื้อล่าง ในบริบทของสังคมศักดินาไทย กระบวนการเปลี่ยนแปลงทั้งสองด้านนั้นมีความสัมพันธ์และเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกันด้วย ไม่ใช่แยกออกจากกัน ปฏิสัมพันธ์และปฏิริยาของทั้งสองกระบวนการมีผลต่อทิศทางและพัฒนาการในเนื้อหาของสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมืองในสังคมไทยด้วย

ปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงในโลกทรรศน์ของชนชั้นนำสยามสมัยนั้นค่อนข้างมาก ได้แก่การเข้ามาและคุกคามของประเทศมหาอำนาจตะวันตก จนถึงการทำสนธิสัญญาเบาริง ซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์ของการนำสยามเข้าไปในระบบทุนนิยมโลก

และนำไปสู่เงื่อนไขของการสร้างเศรษฐกิจระบบทุนนิยมในประเทศต่อมา กระบวนการปรับตัวและเปลี่ยนแปลงจากภายในดำเนินไปมากที่สุดในระยะปฏิรูปการปกครองภายใต้การนำของรัชกาลที่ 5 จากนั้นกล่าวได้ว่าเป็นช่วงของการสานต่อและรวมศูนย์อำนาจของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชบนระเบียบโลกใหม่ต่อไป

ที่ผ่านมายังมีการศึกษาในเรื่องกระบวนการเปลี่ยนแปลงจากไพร่ ทาสไปสู่การเป็นพลเมืองในรัฐไทยสมัยใหม่น้อยมาก โดยเฉพาะทางด้านประวัติศาสตร์ภูมิปัญญา การศึกษาค้นคว้าเรื่องการปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 ส่วนใหญ่ได้แก่ปัญหาการจัดตั้งองค์กรของรัฐแบบใหม่ที่จะเป็นระบบบริหารราชการไทยต่อมา เป็นการเน้นที่สถาบันในโครงสร้างรัฐแต่ด้านเดียว ในขณะที่ละเลยความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน¹¹ งานศึกษาทางประวัติศาสตร์ที่เป็นคลาสสิกไปแล้วคือ *ฐานันดรไพร่*¹² ของขจร สุขพานิช

ฐานันดรไพร่ ได้เสนอแนวคิดใหญ่ว่าชนชั้นไพร่มีการเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอด ไม่ใช่เป็นวรรณคดีที่หยุดนิ่ง ลักษณะใหญ่ของไพร่ทาสคือการไร้ซึ่งสิทธิในการเคลื่อนย้ายและในการทำมาหากินอย่างเสรี การเปลี่ยนแปลงที่มีนัยสำคัญคือการเปลี่ยนฐานะจากไพร่ที่เป็นข้าและบ่าวในมูลนายจนได้เป็นพลเมือง คือจากไพร่ทาสมาเป็นเสรีชน ก่อนหน้านั้นก็เริ่มได้รับการผ่อนปรนจากรัฐทีละขั้นๆ ด้วยการลดระยะเวลาในการเข้าเดือนจากปีละ 6 เดือนลดลงเหลือเพียง 3 เดือน

ขจรฯ กล่าวว่าประกาศการผ่อนปรนไพร่ดังกล่าวของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น “นับได้ว่าเป็นเอกสารมนุษยธรรมฉบับหนึ่งของประเทศ” แต่ “จุดเริ่มต้นที่จะมีการปลดปล่อยไพร่ทั้งหลายให้ก้าวไปสู่ความเป็นไทยในที่สุด คือมีอิสระในการใช้เวลา กำลังและความคิดของตนไปในทางที่ตนสมัคร” ก็คือปีพ.ศ. 2425 เมื่อกรุงเทพพระมหานครมีอายุได้ร้อยปี นั่นคือระยะปฏิรูปการปกครองของรัชกาลที่ 5 ที่เรียกว่า “กรรมวิธีแปลงไพร่มาเป็นพลเมือง” โดยอาศัยกฎหมายสองแนวแรกคือเงินช่วยราชการแผ่นดิน ส่วนอีกแนวคือการรวบรวมรายจกรรจ้ทั้งมวลให้เข้ามาเป็นทหารแผนใหม่และอยู่ได้บังคับบัญชาแต่แห่งเดียว จนที่สุดก็ออกพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารร.ศ. 124 (พ.ศ. 2448) ให้รายจกรรจ้ทั่วพระราชอาณาจักร ยกเว้นคนจีน คนป่าดอยและพระภิกษุ เข้ามาเป็น “ไพร่พล” เป็นประชากรมีสิทธิหน้าที่เท่าเทียมกันในการรับใช้ประเทศชาติด้วยการเป็นทหาร

¹¹ ดูชัยอนันต์ สมุทวณิช, 100 ปีแห่งการปฏิรูประบบราชการ: วิวัฒนาการของอำนาจรัฐและอำนาจการเมือง (กรุงเทพฯ, โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535), หน้า 11.

¹² ขจร สุขพานิช, “ฐานันดรไพร่” ใน *ประวัติศาสตร์และการเมือง หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย* (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516).

กระบวนการดังกล่าวคือการเปลี่ยนแปลงในสิทธิพลเมืองจากเบื้องบน กล่าวคือ เป็นการให้สิทธิแก่ราษฎรมากขึ้น โดยความเมตตาของกษัตริย์ นั่นคือพระเจ้าให้น้ำหนักแก่ความมีมนุษยธรรมของระบบไพร่ก็ด้วยความเห็นอกเห็นใจและลดหย่อนการเกณฑ์แรงงานไพร่ของพระมหากษัตริย์ แต่พระเจ้าก็คงมองเห็นจากข้อมูลในประวัติศาสตร์ ว่าระบบไพร่และการควบคุมของกษัตริย์นั้นไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอที่จะให้ประโยชน์จากระบบดังกล่าวได้เต็มที่ นอกจากนั้นมีการหลบหนีและร้องเปลี่ยนมูลนายไม่น้อยจากไพร่ไพร่หลวงพากันหาช่องทางไปเป็นไพร่สมของมูลนายบางคน ข้อมูลเหล่านี้แสดงถึงการต่อสู้และการต่อต้านระบบไพร่โดยบรรดาไพร่ทั้งหลายเอง ทั้งหมดนี้นำไปสู่การที่ชนชั้นปกครองจำต้องยอมรับในสถานะที่ไม่พึงประสงค์ของบรรดาไพร่ ทำให้เกิดการประนีประนอมในระบบขึ้นมา ซึ่งได้แก่การยอมรับและให้สิทธิจำนวนหนึ่งแก่ไพร่ ที่จะมีเวลาในการทำมาหากินและมีอิสระจากระบบเกณฑ์แรงงานมากขึ้นระดับหนึ่ง

ทั้งนี้ก็ไม่ปฏิเสธว่าชนชั้นปกครองก็มีทรศนะที่วางอยู่บนความจริงอันทุกข์ยากของราษฎรด้วยในระดับหนึ่งเช่นกัน นึกคิดว่าการเกิดขึ้นและเป็นจริงของสิ่งที่เรียกอย่างกว้างๆ ว่าสิทธิในสังคมที่มีความเหลื่อมล้ำและไม่เท่าเทียมกันอย่างมากเช่นสังคมศักดินาและสังคมทาสนั้น ไม่อาจได้มาจากการต่อสู้เรียกร้องหรือการพยายามโค่นล้มระบบอำนาจที่เป็นอยู่ได้ หากแต่จะต้องมาจากการต่อสู้หลายแหล่งและหลากหลายรูปแบบวิธีการ ที่สำคัญไม่น้อยคือการต่อรองและทำให้ฝ่ายปกครองตระหนักถึงความเป็นจริงของอีกฝ่ายหนึ่งให้ได้ว่าการดำรงอยู่ของชนชั้นมูลนายก็ต้องพึ่งพาการทำงานและความจงรักภักดีของชนชั้นไพร่ทาสด้วยเหมือนกัน

ในโครงสร้างสังคมดังกล่าวนี้เอง ทาสและไพร่มีความสัมพันธ์เชิงส่วนตัวผ่านระบบอุปถัมภ์กับชนชั้นมูลนาย ดังนั้นการรักษาสถาบันประโยชน์และความปลอดภัยมั่นคงของมูลนายก็หลีกเลี่ยงไม่พ้นจะนำไปสู่การคาดหวัง ว่าทาสและไพร่พึงจะมีทรศนะอย่างไรต่อพวกเขา กล่าวอย่างสั้นๆ ชนชั้นมูลนายต้องการให้ไพร่และทาสมีความจงรักภักดีและซื่อสัตย์ต่อกันให้มากที่สุดที่จะเป็นไปได้ ความคาดหวังดังกล่าวจึงมีส่วนในการช่วยให้ทาสต้องมองเห็นด้านที่เป็นคนที่มีคุณสมบัติดังที่พวกเขาต้องการด้วยขึ้นมา

ในแง่หนึ่งจึงเหมือนกับว่าบรรดามูลนายที่มีความคิด ก็ต้องวาดภาพของความเป็นมนุษย์ในตัวเองขึ้นมา เพื่อให้ทาสและไพร่เกิดความภักดีและรักใคร่ได้ แม้ในขั้นตอนการทำให้ภาพลักษณ์ของชนชั้นมูลนายสวยงามและน่ารักใคร่นั้น จะมาจากความต้องการส่วนตัวของมูลนายเองก็ตาม(และจากการสั่งสอนทางศาสนา) แต่การแสดงออกในการยำเกรงและเคารพนอบน้อมของคนอื่นๆต่างหาก ที่ทำให้มูลนายตระหนักถึงอำนาจและความจริงในภาพลักษณ์ของตนขึ้นมา จนยอมรับและเชื่อว่าตนนั้นเป็นมนุษย์ที่มีคุณธรรมด้วย ตรงนี้

เองที่จะเป็นพื้นฐานของการก่อตัวของสิทธิและสัมพันธภาพทางการเมืองและอำนาจระหว่างสองฝ่ายต่อไป

ในความเป็นจริง การผ่อนปรนหรือการแปลงไพร่มาเป็นพลเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 แสดงถึงปัญหาและความขัดแย้งที่ดำรงอยู่ภายในระบบไพร่และระบอบปกครองอาญาสิทธิ์ที่ถูกท้าทายและกระทบกระเทือนจากการเข้ามาของอำนาจและอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตก การแผ่อำนาจที่เหนือกว่าในทางอารยธรรมของตะวันตก มีผลในการทำให้ปัญหาความขัดแย้งในระบอบปกครองกษัตริย์สยามยิ่งวิกฤตและเผยจุดอ่อนของมันมากขึ้น จุดหนึ่งที่สำคัญคือระบบไพร่และระบบทาส

เมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงต้องการที่จะปรับปรุงระบบการบริหารและปกครองของประเทศให้รอดพ้นการคุกคามของตะวันตก ก็ทรงพบว่ามิชอบจำกัดจากภายในระบบโครงสร้างการปกครองแบบเดิมที่เป็นอุปสรรคต่อการปฏิรูปเป็นอย่างมาก¹³ โดยเฉพาะในเรื่องการควบคุมกำลังพล ปัญหาการเงินและปัญหาความมั่นคงของรัฐในสถานการณ์ของการขยายอำนาจลัทธิอาณานิคมตะวันตก

กล่าวในส่วนของการผ่อนปรนการแปลงไพร่มาเป็นพลเมือง เริ่มด้วยการรับสมัครทหารและการชักจูงไพร่มาเป็นทหาร ความพยายามของทางการในระยะแรกในการรับสมัครทหารนั้นไม่ได้ผล จำนวนทหารที่ได้มายังไม่พอ จนต้องเปลี่ยนวิธีการหลายอย่าง ที่สำคัญคือการจัดระบบให้มีไพร่เป็นแบบเดียว คือไพร่หลวง หรือที่เจ้าพระยามหินทรฯเรียกว่า “คนกลางของแผ่นดิน”¹⁴ จนมาถึงการทำให้ราษฎรทั้งหลายกลายเป็นทหารของรัฐ ไม่ใช่อยู่ได้สังกัดมูลนายอีกต่อไป

หลังจากนั้นรัฐจะต้องจัดทำสำมะโนครัวใหม่ให้มีประสิทธิภาพ คือต้องรู้จำนวนคนทั้งหมดในแต่ละเมือง ปัญหาต่อไปคือเงิน ส่วนหนึ่งให้เป็นเงินเดือนแก่มูลนายที่สูญเสียไพร่ไป อีกส่วนสำหรับเป็นเงินเดือนแก่ทหารเกณฑ์ ปัญหาการเมืองในประเทศคือชาวบ้านกลัวการเป็นทหาร ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศเกรงว่าอังกฤษและฝรั่งเศสจะไม่พอใจ อ้างว่าไทยจะสะสมกำลังเพื่อทำสงครามกับฝรั่งเศส รัฐบาลสยามจึงต้องระวังมากเป็นพิเศษโดยเฉพาะมณฑลชายพระราชอาณาเขต

¹³ นันทิยา สว่างวุฒิธรรม “การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อนการจัดการเกณฑ์ทหาร (พ.ศ. 2325-2448)” วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. 2529.

¹⁴ กษ. รัชกาลที่ 5 เอกสารเย็บเล่มสมุดพิเศษ เล่ม 3 หน้า 261-263 เจ้าพระยามหินทรฯกราบบังคมทูลเสนอความเห็นในการจัดการคนเป็นทางราชการแผ่นดิน, อ้างใน นันทิยา หน้า 294, เชิงอรรถ 1

กระทั่งมีการปฏิรูปกระทรวงทั้งหลายแล้ว จึงออกพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร โพร่ทุกคนกลายเป็นพลเมืองเสรี มีสิทธิเลือกเข้ารับราชการ หรือเลือกที่จะค้าขาย หรือรับจ้างได้ ถ้าสามารถเสียค่าราชการตามระบุ เป็นการยกเลิกการสังกัดมูลนายระดับต่างๆ แต่พลเมืองใหม่ยังไม่อิสระเต็มที่ เพราะต้องเสียเงินค่ารัชูปการ ถ้าไม่มีเงินเสีย ต้องถูกเกณฑ์ทำงานให้รัฐ “เงินค่าราชการจึงเป็นเสมือนภาษีรายหัวที่บ่งบอกถึงความเป็นไพร่ชัดเจน” เงินนี้เลิกในสมัยรัชกาลที่ 8 ปีพ.ศ. 2481¹⁵

วิเคราะห์จากกระบวนการแปลงไพร่มาเป็นพลเมืองข้างต้นนี้ ประเด็นที่น่าสังเกตคือ มีการเปลี่ยนวิธีคิดและการมองมนุษย์และสังคมในแบบใหม่ในหมู่ชนชั้นนำมากขึ้น เช่นเปลี่ยนจากการมองราษฎรอย่างเป็นรูปธรรมหลากหลายวัฒนธรรมเผ่าพันธุ์ ที่แบ่งย่อยไปตามฐานะและอำนาจมูลนายและท้องถิ่นต่างๆ ไปสู่ราษฎรที่เป็นนามธรรมหรือทั่วไป ดังคำเรียกว่า “คนกลางของแผ่นดิน” คือเหมือนกับเป็นคนกลุ่มเดียวที่เป็นของแผ่นดิน แนวคิดดังกล่าวอาจใกล้เคียงกับมโนทัศน์ “พลเมือง” หรือ citizen มากที่สุด ที่น่าสนใจคือฝ่ายที่นิยามและให้ความหมายแก่มโนทัศน์ใหม่ “คนกลางของแผ่นดิน” ก็ยังคงเป็นรัฐและชนชั้นปกครองฝ่ายเดียวกันเอง

หากจะวิเคราะห์ต่อไป คำถามก็คือถ้ามองราษฎรอย่างไม่มีสังกัดและไม่แตกต่างกันตามมูลนายแบบเดิมอีกต่อไปแล้ว ถ้าเช่นนั้นอะไรคือพื้นฐานใหม่ที่รองรับคนกลางนี้ คำตอบคือสถาบันกษัตริย์ ในสังคมวิทยาทางการเมืองใหม่นี้ อำนาจที่ชอบธรรมและสูงสุดได้แก่พระมหากษัตริย์ที่กำลังก่อตั้งความเป็นสถาบันที่เคลื่อนไหวได้ ไม่ใช่แต่เพียงสถาบันศักดิ์สิทธิ์ ในนามหรือตามพิธีกรรมดังโบราณมาเท่านั้น หากแต่เป็นสถาบันทางสังคม ที่มีความสัมพันธ์และมีความขัดแย้งหรือเติบโตเฉกเช่นสถาบันสังคมอื่นๆ เช่นกัน

น่าคิดว่าพร้อมๆ กับการปฏิรูปและเปลี่ยนแปลงสถาบันสังคมและการเมืองดั้งเดิมทั้งหลายในอาณาจักร สถาบันกษัตริย์ก็ได้มีการปรับปรุงและสร้างภาพลักษณ์ใหม่ให้กับตนเองเรียบร้อยแล้ว ดังแนวพระราชดำริของรัชกาลที่ 4 ที่อธิบายว่าการเป็นกษัตริย์คือการที่คนทั้งหลายยกให้เป็น เพื่อมารักษาความสงบและ ศีลธรรมอันดีของชุมชนนั้น รัชกาลที่ 5 ก็ทรงมีพระกระแสเชิงวิพากษ์ต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ด้วยเช่นกัน ดังพระบรมราโชวาทที่พระราชทานพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ความตอนหนึ่งว่า “อย่าถือว่าเกิดมามีบุญ ต้องถือว่าตัวเกิดมามีกรรม สำหรับจะเทียมแอกไถ ทำการที่

¹⁵ เฟิงฮ้าง, นันทิยา สว่างวุฒิธรรม, หน้า 290.

หนัก การซึ่งจะมีวาสนาขึ้นต่อไปนั้นเป็นความทุกข์ มิใช่ความสุข การเป็นเจ้าของแผ่นดินไม่ใช่สำหรับมั่งมี ไม่ใช่สำหรับคุมเหงคนเล่นตามชอบใจ..."¹⁶

รัชกาลที่ 6 ยิ่งทรงมีความคับข้องใจมากขึ้นกับสถานะและบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ภายหลังกรณีก่อ "การกำเริบ" ของคณะร.ศ. 130 ดังนั้นทีกในจดหมายเหตุรายวันหลังจากการจับกุมคณะก่อกำเริบแล้วว่า อนาคตเมืองไทยคงต้องเป็นไปอย่างประเทศอื่นๆ ที่จะต้องมี "คอนสติตูชัน" แบบหนึ่งแบบใด "แล้วแต่ประชาชนจะเห็นชอบและประสงค์ทั่วกันเกิด ส่วนตัวเราเองนั้นย่อมรู้สึกอยู่ดีว่า การเป็นเจ้าของแผ่นดินมีความลำบากปานใด คับใจเพียงใด ที่ยังคงอุตสาหะทำการไปโดยเต็มสติกำลังและความสามารถก็โดยหวังใจให้บังเกิดผลอันดีที่สุดแก่ชาติบ้านเมืองของเราเท่านั้น การใดๆ ที่เราจะทำไปให้บรรลุถึงซึ่งความสำเร็จได้ ก็ด้วยอาศัยความพร้อมใจแห่งข้าราชการอันเป็นผู้รับหน้าที่ทำการงานของรัฐบาล ตั้งแต่เสนาบดีลงไปจนถึง ผู้มีตำแหน่งหน้าที่น้อยๆ อาศัยความไว้วางใจแห่งท่านเหล่านั้น อันมีอยู่ในตัวเรา ไว้วางใจว่ามีความมั่งดีและมีความสามารถพอที่จะเป็นหัวหน้าเป็นเหี่ยวหาทั้งหลายได้ ถ้าเมื่อใดความไว้วางใจอันนี้ เสื่อมถอยลงไป ฤๅสิ้นไปแล้ว ตัวเราก็เท่ากับท่อนไม้อัน ๑ ซึ่งบุคคลได้ทำขึ้นไว้เป็นเดวิด ตั้งไว้ในศาล จะมีผู้เคาะพ่นถึงก็แต่ผู้ที่มีปัญญาถ่อย ปราศจากความคิดเท่านั้น."¹⁷

การวิจารณ์ตนเองและสถาบันกษัตริย์โดยชนชั้นนำเองในเงื่อนไขระยะเวลาที่สยามกำลังมีปัญหาทั้งภายในและภายนอก มีส่วนในการช่วยให้ชนชั้นนำสยามหันมามองและตระหนักถึงความสำคัญและการสนับสนุนอันจำเป็นจากบรรดาราชฎและคนชั้นล่างทั้งหลาย ว่ามีส่วนในการดำรงอยู่และการแก้ไขเปลี่ยนแปลงระบอบปกครองให้เจริญก้าวหน้าต่อไปได้ กล่าวได้ว่าแรงกระแทกจากอำนาจตะวันตก นำไปสู่การพัฒนาของความขัดแย้งจากปัจจัยภายในของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชเอง ระหว่างชนชั้นนำ กษัตริย์ และระหว่างชนชั้นนำกับชนชั้นกลางใหม่ เช่น ข้าราชการและทหารเป็นแรงกำหนด และผลักดันการเคลื่อนไหวไปสู่การขยายสิทธิพลเมืองในเวลาต่อมา

ในประเด็นของโครงสร้างอำนาจและการสร้างให้สถาบันกษัตริย์เป็นศูนย์กลางนี้ เสน่ห์ จามริกเสนอข้อคิดว่า การแปลงไพร่ทาสให้เป็นพลเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น เป็นส่วนหนึ่งของความพยายามในการสร้างฐานอำนาจและการสนับสนุนจากขุนนางและคนชั้น

¹⁶ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ แนวพระราชดำริทั่วรัชกาล (กรุงเทพฯ, คุรุสภา, 2527), หน้า 123

¹⁷ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ จดหมายเหตุรายวัน ร.ศ. 130 ปี ๒๖ จ.ศ. 1272 พุทธศักราช 2454 เล่ม 2 วันที่ 13 มกราคม ถึง วันที่ 31 มีนาคม ใน จดหมายเหตุรายวันในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าชวลิต เกษมสันต์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2517, หน้า 97-98. (เน้นโดยผู้วิจัย)

ชุดโครงการวิจัยสิทธิมนุษยชนในสถานการณ์สากล

กลางในการ “ฟื้นฟูพระราชอำนาจ” เพื่อถ่วงดุลย์อำนาจกับฝ่ายบริหารที่ยังอยู่ได้อำนาจของกลุ่มขุนนางเก่าที่มีสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่สุริยวงศ์เป็นแกนนำ¹⁸ กระบวนการแปลงไพร่มาเป็นพลเมืองจึงกลายเป็นกระบวนการฝึกกำลังคนสำหรับการก่อตัวขึ้นของอำนาจรัฐที่มีลักษณะประชาธิปไตยและรวมศูนย์ภายใต้การบริหารแบบระบบคณะรัฐมนตรี อันเป็นผลจาก “การจัดองค์กรบริหารแบบกำหนดอำนาจและภารกิจออกเป็นกระทรวง โดยถือเอากระทรวงเป็นโครงสร้างหลัก และเป็นจุดสูงสุดของอำนาจการบังคับบัญชา”¹⁹

กระบวนการแปลงไพร่เลขดังกล่าวเริ่มจากปีพ.ศ. 2430 ด้วยการ “เร่งรัดลักแปลงเลขจากไพร่สมวงศ์ต่างๆ รวมทั้งที่อยู่ในบังคับบัญชาของบรรดาขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยให้เข้ามาเป็นไพร่หลวงขึ้นตรงต่อวังหลวงเพื่อประโยชน์ในราชการแผ่นดิน”²⁰ ตามมาด้วยการรับสมัครชายฉกรรจ์ทั้งหมดให้เข้ามาเป็นทหารตามแผนใหม่ (พระราชบัญญัติทหาร พ.ศ. 2431) “เป็นการขยายพระบรมราโชบายฝึกกำลังคนจากในพระบรมมหาราชวังออกไปสู่หัวเมืองทั้งหลาย”²¹

ในอีกด้านหนึ่ง นโยบายการรับสมัครทหารในกรมทหารหน้าดังกล่าว เป็นการแก้ปัญหาค่าขาดหนี้ของไพร่อีกทางหนึ่ง มีการประกาศจะให้สวัสดิการมากมาย เช่น เสื้อผ้าและเงินเดือนๆละ 4 บาทเมื่อปลดเป็นทหารกองหนุนแล้ว จะได้รับตราภูมิตรลอดชีวิต มีลูกหลานข้าราชการและไพร่ที่ต้องการหนีออกจากมูลนาย พวกนี้มาสมัครมากมาย แต่ภายหลังเมื่อพบว่าทางการไม่ได้ให้สวัสดิการตามที่ประกาศไปจริงๆ คนก็ไม่มาสมัครอีก²²

จนในที่สุดจึงเปลี่ยนจากระบบสมัครมาเป็นระบบเกณฑ์ตามพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารฉบับแรก พ.ศ. 2443 กระบวนการแปลงไพร่มาสู่พลเมืองดังกล่าว ด้านหนึ่ง“จึงเป็นเสมือนวางรากฐานทางกฎหมายของปฏิรูปการเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ เปลี่ยนแปลงจากพันธะผูกพันระหว่างไพร่กับมูลนายต่างๆ มาสู่พันธะผูกพันของพลเมืองต่อประเทศชาติโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นจุดศูนย์กลาง”²³ ซึ่งความหมายของการเป็นพลเมืองดังกล่าวไม่ได้มุ่งเน้นไปที่ความเป็นอิสระของราษฎร มากเท่ากับความผูกพันที่ราษฎรพึงมี

¹⁸ เสน่ห์ จามริก, *การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2540) หน้า 72-82.

¹⁹ เพิ่งอ้าง, หน้า 11.

²⁰ ขจร สุขพานิช, *ฐานันดรไพร่* หน้า 103 อ้างใน เสน่ห์ จามริก *การเมืองไทย.....*, หน้า 78.

²¹ อ้างแล้ว, เสน่ห์ จามริก, *การเมืองไทย.....*, หน้า 79.

²² ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ, *ระบบไพร่ในสังคมไทย* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2526), หน้า 110-113.

²³ เพิ่งอ้าง, หน้า 79.

ต่อพระมหากษัตริย์ อีกด้านหนึ่งคือการสะท้อนถึงความต้องการที่จะเป็นอิสระ(liberty)เป็นตัวของตัวเอง(autonomy) ของราษฎรเอง โดยยังไม่ได้มีความมุ่งหมายถึงการเข้าไปมีส่วนร่วมในการปกครองหรืออำนาจรัฐแต่ประการใด

กระบวนการแปลงไพร่มาเป็นพลเมืองดังกล่าวแล้ว สะท้อนถึงความขัดแย้งของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชที่กำลังก่อตัวขึ้นจากผลของการปฏิรูปการปกครองและการแผ่เข้ามาของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลกและความรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่ต่างๆ ด้านหนึ่งการปฏิรูปการปกครองนำไปสู่การรวมศูนย์อำนาจการปกครองไว้ที่สถาบันพระมหากษัตริย์

กระบวนการเปลี่ยนแปลงรัฐไทยตอนนี้จึงเรียกได้ว่าการพัฒนาเข้าสู่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราช (absolutist state) อีกด้านหนึ่งก็นำไปสู่การเกิดรัฐประชาชาติหรือรัฐชาติสมัยใหม่ ที่ราษฎรเปลี่ยนจากฐานะของไพร่ทาส มาสู่การเป็นพลเมืองที่เป็นอิสระจากพันธนาการเดิม มาเป็นสมาชิกของรัฐอย่างเสมอหน้ากัน ดูเผินๆเหมือนกับราษฎรจะได้เสรีภาพเป็นไทแก่ตัวเองแล้ว ยิ่งในต่อนั้นมีการประกาศเลิกทาสด้วย หลังจากรัชกาลที่ 5 ทรงริเริ่มด้วยการนำเสนอความคิดนี้ในที่ประชุมสภาที่ปรึกษาแผ่นดิน

แต่เมื่อพิจารณาให้ดี การเลิกทาสและยุติระบบไพร่ก็ดีโดยชนชั้นปกครองเอง ไม่ได้มีจุดหมายใหญ่ที่การทำให้ราษฎรทั้งหลายมีสิทธิและเสรีภาพเป็นของตนเอง หากที่จริงจุดหมายอยู่ที่การสร้างความมั่นคงและความปลอดภัยให้กับอาณาจักร ซึ่งในทางปฏิบัติก็คือตัวพระมหากษัตริย์นั่นเอง การที่การเลิกทาสและยุติระบบไพร่ไม่อาจเป็นจุดหมายของการปลดปล่อยราษฎรให้เป็นไทอย่างจริงจังได้นั้น มีปัจจัยและเหตุผลหลายประการ

ประการหนึ่งคือความไม่พร้อมและไม่เพียงพอในโครงสร้างและระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ที่เข้ามารองรับชีวิตการทำมาหากินและการดำรงชีพของราษฎรทั้งหลายได้ ดังเห็นได้จากลูกหลานขุนนางและคนมีชื่อที่เข้ามาสมัครเป็นทหารแผนใหม่ ก็เพื่อต้องการการคุ้มครองและอภิสิทธิใหม่จากพระมหากษัตริย์ แทนที่จะไปแสวงหาจากมูลนายดังแต่ก่อนอีกต่อไป

กล่าวได้ว่าสิ่งที่ราษฎรส่วนนั้นต้องการ ไม่ใช่ความเป็นอิสระแก่ตัวเอง หากแต่เป็นการอุปถัมภ์แบบใหม่มากกว่า ดังเห็นได้ว่าการประกาศเกษียรอายุลูกทาส เพื่อปิดกั้นไม่ให้คนนำลูกหลานมาขายเป็นทาสอีกต่อไป ก็มีคนไม่น้อยที่ยังขัดขืนกฎหมาย เพราะไม่อาจหาช่องทางอื่นในการประกอบอาชีพหรือปลดปล่อยหนี้สินได้ การเอาลูกเมียลงเป็นทาสจึงเป็นหนทางของการหาเงินที่คนชั้นล่างคุ้นเคยและกระทำกันมายาวนานมาก

ปัจจัยทางการเมืองและอำนาจก็มีส่วนอย่างสำคัญในการไม่เปิดทางและเอื้ออำนวยให้ราษฎรมีความเป็นอิสระในตัวเองได้ แรงงานและผลิตผลจากไพร่ทาสราษฎรยังเป็นส่วนสำคัญในการรักษาฐานะและความสะดวกสบายของบรรดาขุนนาง คหบดีและคนมี

อันจะกินทั้งหลายเอาไว้ คนเหล่านี้จึงไม่กระตือรือร้นในการยกเลิกระบบทาสและไพร่อย่าง
ง่ายๆ รวมทั้งไม่แสดงการสนับสนุนการเลิกทาสและไพร่ของรัฐบาล แต่ก็ไม่อาจคัดค้านหรือ
ต่อต้านได้อย่างออกหน้า นอกจากทำอย่างเงียบๆ และอย่างหนึ่งก็คือการลักลอบซื้อขาย
ทาสกันต่อไปอีก

อย่างไรก็ตามแนวโน้มเช่นนี้ก็ไม่อาจดำรงอยู่ต่อไปได้ การเปลี่ยนแปลงที่เป็น
สมัยใหม่ทางเศรษฐกิจได้ขยายตัวเติบโตใหญ่ไป แม้ยังจำกัดและไม่ได้สร้างให้เกิดการปฏิวัติ
ในโครงสร้างเศรษฐกิจก็ตาม ช่วงแห่งการเปลี่ยนผ่านจากระบบศักดินามาสู่ทุนนิยม มัก
เปิดโอกาสและสร้างกลุ่มคนใหม่ๆ ให้เกิดขึ้นมา แต่จะมีบทบาทในทางการเมืองมากหรือ
น้อยขึ้นอยู่กับประวัติศาสตร์เฉพาะของแต่ละสังคม

ในกรณีสยามดังจะเห็นได้ว่าเริ่มมีกลุ่มใหม่ก่อตัวมากขึ้น คนที่จะมาเป็นนัก
เขียน นักหนังสือพิมพ์ และทนาย รวมถึงพ่อค้าและช่างฝีมือและเกษตรกรรมใหม่ คนเหล่านี้
ที่อาจเรียกกว้างๆ ว่าคนชั้นกลางจะได้รับการยกเว้นไม่ต้องถูกเกณฑ์เป็นทหาร นำสังเกตว่า
อาชีพพ่อค้าหรือนายทุนจะได้รับอภิสิทธิ์จากการเกณฑ์เป็นทหารในระยะแรกนี้ ในขณะที่
ราษฎรอาชีพอื่นๆ หากไม่ต้องการถูกเกณฑ์ ต้องเสียค่าราชการให้ตามกำหนด ดังนั้นตั้งแต่
เริ่มแรกระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชได้เลือกกลุ่มคนชั้นกลางใหม่ที่มีโอกาสและประโยชน์
เข้ามาเป็นพันธมิตรทางการเมือง เพื่อจะเป็นฐานให้กับแนวความคิดสมัยใหม่ที่สนับสนุน
และคำจูนรัฐ การเปลี่ยนเข้าสู่รัฐสมัยใหม่ของสยาม จึงไม่ได้สร้างกลุ่มคนและชนชั้นที่จะ
ขึ้นมาเป็นตัวแทน และเป็นกระบอกเสียงและกำลังในการผลักดันการเปลี่ยนแปลงจากภายใน
ในระบบ ให้กับพลเมืองทั่วไปซึ่งยังเป็นคนส่วนใหญ่ที่เสียเปรียบและขาดแคลนมากกว่า

ที่เองเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้การศึกษาที่ผ่านมาในประเด็นการปฏิรูปการปกครอง
ของสยาม จึงเห็นแต่คำอธิบายที่มาจากความต้องการอันเป็นของชนชั้นนำ ซึ่งมักสรุป
เสนอทำนองว่าสภาพและฐานะของราษฎรสยามยังไม่พร้อมที่จะทำให้สามารถปฏิบัติการ
ปกครองแบบสมัยใหม่ได้อย่างแท้จริง มีแต่ต้องอาศัยการปฏิรูปจากเบื้องบนและจากความสามารถ
และความสามัคคีของบรรดาผู้นำ การเปลี่ยนแปลงที่ก้าวหน้าจึงจะมีผลบังเกิดขึ้น
ได้อย่างแท้จริง

ในขณะที่สังคมสยามขณะนั้นได้รับผลกระทบจากอิทธิพลทางเศรษฐกิจและการ
เมืองสมัยใหม่มากขึ้น จนเกิดกลุ่มคนใหม่ที่เรียกว่า “คนชั้นกลาง” การเกิดขึ้นของกลุ่มคน
ใหม่เหล่านี้ต่างจากผู้นำตามประเพณีดั้งเดิม กล่าวคือคนใหม่มีสำนึกในเรื่องการเปลี่ยน
แปลงให้ทันสมัย อันเป็นเงื่อนไขของความเป็นชาติ ของความมั่นคงของชาติ ไปถึงการรับรู้
แบบใหม่เกี่ยวกับอำนาจรัฐและการปกครอง ที่มีหน้าที่และบทบาทแบบใหม่

ปัญหาขัดแย้งเกิดขึ้นเพราะสำนึกและความรับรู้ดังกล่าว “เป็นสำนึกที่ตรงกัน ระหว่างชนชั้นนำ 2 กลุ่มในสถานภาพทางอำนาจที่แตกต่างกัน และไม่สามารถประสาน รวมขอมระหว่างฝ่ายที่ครองอำนาจกับฝ่ายที่เรียกร้องต้องการมีส่วนร่วมในอำนาจ”²⁴ ดู เหมือนว่ากลุ่มที่เรียกร้องการเปลี่ยนแปลงกลุ่มต่างๆกับฝ่ายชนชั้นนำเก่าไม่ได้ขัดแย้งกันใน เรื่องการปฏิรูประบบการเมืองการปกครองโดยเสียเชิง แต่ที่เป็นปมเงื่อนจนทำให้ต้องเกิดการ ใช้กำลังหักล้างกัน อยู่ที่วิธีการและเงื่อนเวลามาโดยตลอด

แต่เมื่อพิจารณาข้อเขียนอันแสดงถึงแนวความคิดของคนทั้งสองฝ่าย จะพบว่าลึกลงไปมีความขัดแย้งพื้นฐานดำรงอยู่และทำให้การรับรู้ในความทันสมัยที่เหมือนกัน ไม่อาจ นำไปสู่การปฏิบัติและการปรับปรุงที่เข้ากันได้บริบทของสังคมสยามช่วงเวลาดังกล่าว ดังนั้นแม้ฝ่ายชนชั้นนำและกลุ่มคนใหม่จะมีความต้องการและเหตุผลมากมายในความทันสมัยและประสิทธิภาพของระบบใหม่ก็ตาม แต่ก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงความขัดแย้งที่เป็น ปฏิบัติกันได้ ในที่สุดก็มาถึงวาระสุดท้าย เมื่อคณะราษฎรตัดสินใจเข้าทำการยึดอำนาจจาก พระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ 7 และทำการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง มาสู่ระบอบ ประชาธิปไตย โดยที่ให้พระมหากษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ

5.4: สิทธิพลเมืองที่ไร้อำนาจ

การปฏิรูปการปกครองสยามในสมัยรัชกาลที่ 5 มีส่วนในการสร้างบุคลิกและเนื้อหา ของราษฎรใหม่ให้เกิดขึ้นในสังคมไทย ประชากรใหม่ที่ว่านี้ต่อมาคือพลเมืองของประเทศ นั้นเอง แต่ในกระบวนการสร้างและพัฒนาของพลเมืองสยามนี้ ไม่ได้มีจุดหมายแต่แรกเริ่ม ที่จะสร้างให้เป็นพลเมืองที่เป็นอิสระแก่ตนเองและกระทั้งมีอำนาจในการเข้ามาปกครอง ประเทศด้วย

จากการศึกษาถึงพัฒนาการของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชในตะวันตก พบว่าธาตุแท้ ของรัฐดังกล่าวคือการเพิ่มพลังและให้อำนาจใหม่แก่กลไกศักดินาในการครอบงำต่อไป²⁵ ประเด็นที่น่าสนใจก็คือรัฐดังกล่าวซึ่งมีคุณลักษณะหลายอย่างที่เป็นการริเริ่มระบบทุนนิยม แต่ยังไม่ใช่ต้นแบบของระบบทุนนิยม การเกิดขึ้นของรัฐทุนนิยมในเวลาต่อมาเป็นผลจาก ความขัดแย้งที่เป็นปฏิปักษ์ระหว่างชนชั้นศักดินากับนายทุนต่างหาก กล่าวอีกอย่างก็คือแม้ รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชจะไม่ได้ต้องการสร้างรัฐทุนนิยมมาแทนที่ตนเอง แต่ก็เป็นผู้สร้าง เงื่อนไขและช่วยผลักดันให้รัฐนายทุนเกิดขึ้นมาได้ เมื่อวิเคราะห์รัฐสมบูรณาญาสิทธิราช

²⁴ เสน่ห์ จามริก, *การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ*, หน้า 105.

²⁵ ดู Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State* (London: Verso, 1979), p. 18.

ของไทย ก็เห็นลักษณะคล้ายกัน คือรัฐดังกล่าวดูเหมือนกำลังนำพารัฐสยามเข้าสู่การเป็น รัฐสมัยใหม่และเป็นสังคมทุนนิยม แต่ในความเป็นจริงจุดหมายเหล่านั้นไม่ได้มีอยู่อย่างตั้งใจเลย มีหน้าซำยังกล่าวได้ว่าการปฏิรูปต่างๆมุ่งไปสู่การสถาปนาอำนาจสูงสุดของสถาบัน กษัตริย์เหนือประชากรส่วนใหญ่ของรัฐเสียมากกว่า การทำให้ราษฎรเป็นเสรีชนที่มีอำนาจ การเมืองเป็นของตนเอง

เมื่อพิจารณาในเนื้อหาจากพระราชบัญญัติ และกฎระเบียบต่างๆ ที่ออกมาใน สมัยการปฏิรูปการปกครอง ที่สัมพันธ์กับการดัดแปลงและสร้างราษฎรแบบใหม่ที่เป็นพล เมืองก็ตาม พบว่าแนวคิดของรัฐถูกกำหนดด้วยอุดมการณ์ศักดินา ในขณะที่ต้องการให้การ แสดงออกทางสังคมของราษฎร เป็นแบบสมัยใหม่ อันเป็นความขัดแย้งในการปกครองอยู่ เช่นการส่งเสริมให้มีเสรีภาพในการ แสดงความคิดเห็นมากขึ้น แต่ต้องอยู่ในกรอบของความ สุจริตและจงรักภักดี

ดังเห็นได้จากกระบวนการสร้างข้าราชการในระบบใหม่ขึ้นมา แนวคิดใหม่ว่า ด้วยการให้ข้าราชการที่ไว้ใจได้สามารถแสดงความเห็นคัดค้านพระมหากษัตริย์ได้ หรือให้ “เสรีภาพทางความคิดและการพูด” แก่ที่ปรึกษาในพระองค์นั้น มาจากการแต่งตั้งปรีวีเคาน์ซิลหรือที่ปรึกษาในพระองค์ เราเห็นความตื้นตึง ในแนวคิดใหม่ดังกล่าวได้จากพระบรม ราชโองการของรัชกาลที่ 5 เมื่อทรงแสดงแก่ปรีวีเคาน์ซิลว่า

“พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์ในการสุจริตอย่างเดียว จะให้การ ทั้งปวง ซึ่งเป็นการเจริญแก่บ้านเมืองสำเร็จไป เพราะฉะนั้นจึงได้ลดหย่อนผ่อนพระราชอิศ ริยยศลง มิได้ถือพระองค์ยอมให้ท่านทั้งหลายทูลท้านทัดขัดขวาง ในการซึ่งทรงพระราชดำริ ซึ่งยังไม่ต้องด้วยยุติธรรม แลให้กราบทูลการซึ่งตัวได้คิดเห็นว่าเป็นคุณ ตามความคิดของตน เพื่อจะให้เป็นคนเป็นประโยชน์แก่ราษฎรไปภายหน้า...”²⁶

แต่เสรีภาพในการคิดและพูดของขุนนางในที่ปรึกษาพระองค์เหล่านั้น ทำให้เกิด ปัญหาข้อสงสัยในคนทั้งหลายได้อีกว่า คนเหล่านั้นอาจใช้ “อำนาจพูดการได้ทุกสิ่งทุก อย่าง” ไปในทางเป็นประโยชน์แก่ตนเอง หรือไปในทางเสื่อมเสียแก่ผู้อื่นก็ได้ จะมีหลัก ประกันอันใดว่า การได้อำนาจใหม่แก่ตนนี้จะยังให้เกิดผลดีคือความเจริญ แก่พระมหา กษัตริย์และแก่บ้านเมือง ดังนั้นจึงมีพระราชดำริให้บรรดาผู้ได้รับแต่งตั้งให้เป็นปรีวีเคาน์ซิล “จะต้องถวายนุสญ์” เพื่อให้ข้าราชการและราษฎรไว้วางใจประการหนึ่ง พระเจ้า

²⁶ ตรีโกวิท เล่มที่ 1 หน้า 108, อนุสรณ์ในการพระราชทานเพลิงศพ พันตำรวจตรี หลวงนภาศิริวัฒน์ วัดธาตุทอง วันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2516. (การเน้นเป็นของผู้เขียน)

แผ่นดินเป็นที่วางพระราชหฤทัยประการหนึ่ง และตัวเองเป็นที่ไว้ใจแก่ตัวเองอีก ประการหนึ่ง

ปัญหาของการเกิดสิทธิและเสรีภาพที่เป็นของพลเมือง ซึ่งยังไม่แน่ว่าจะอาจก่อรูปขึ้นได้จริงจัง จึงไม่ใช่เรื่องใหญ่เท่ากับปัญหาของการที่ชนชั้นนำจำต้องลดฐานะและจำกัดอำนาจตามประเพณีของตนลงไป นำไปสู่ภาวะการณ์ของการประนีประนอมระหว่างการทำให้เป็นสมัยใหม่กับการรักษาระบบค่านิยมของสังคมศักดินาไทยไว้ ความพยายามจากเบื้องบนในการรักษาอำนาจอาณานิธิ ของระบอบกษัตริย์ไว้ ท่ามกลางการเคลื่อนไหวของปัจจัยและพลังของระบบทุนเสรีนิยมและประชาธิปไตยจากภายนอก แสดงออกที่คำถามว่า ควรจะมีหรือไม่มีระบอบประชาธิปไตยในการปกครองสยาม คำตอบที่ได้ออกมาคือควรแต่ยังไม่ถึงเวลา หรือถ้าจำต้องปรับเปลี่ยน ก็ต้องทำอย่างจำกัดจำเขี่ยอย่างชนิดที่ไม่ให้กระทบกระเทือนโครงสร้างและสถาบันดั้งเดิมต่างๆ ได้เลย อันเป็นลักษณะเด่นของการปฏิรูปจากเบื้องบนตลอดมา

ทางออกและข้อเสนอซึ่งเกิดจากการริเริ่มเกือบทั้งหมดโดยพระมหากษัตริย์เอง เช่น สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงประกาศตั้งเคาน์ซิลออฟสเตตหรือที่ปรึกษาาราชการแผ่นดิน และปรีวิเคาน์ซิลหรือที่ปรึกษาในพระองค์ ที่ปรึกษาทั้งสองประเภทนี้ “จะทรงตั้งราชตระกูลแลข้าราชการซึ่งมีตระกูล แลผู้มีสติปัญญา่องไวเขียนแหลมรอบรู้ในราชกิจการต่างๆ” ไปถึงการตั้งคณะเสนาบดี 12 กระทรวง แนวคิดและรูปแบบการปกครองสมัยใหม่แบบตะวันตกกลายมาเป็นสถาบันสนับสนุนอำนาจของกษัตริย์และถ่วงดุลย์อำนาจบริหารของฝ่ายเสนาบดีไป

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ มีการแต่งตั้งรัฐมนตรีสภาและองคมนตรีสภา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ก็มีการแต่งตั้งอภิรัฐมนตรีสภาและสภากรรมการองคมนตรี ความพยายามทั้งหลายเหล่านั้น เป็นการตอบสนองของชนชั้นนำสยามในการปฏิรูประบบการปกครองที่โดยจุดหมายใหญ่ยังรักษาพระราชอำนาจและประเพณีธรรมเนียมดั้งเดิมเอาไว้ให้ได้มากที่สุด

ข้อที่เป็นจุดอ่อนของความพยายามในการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงหรือให้สิทธิทางการเมืองจากเบื้องบนดังที่ได้กล่าวมานี้ อยู่ที่การขาดบทบาทและการเข้าร่วมในการสร้างสรรค์และค้นหาการปฏิบัติสิทธิทางการเมืองโดยกลุ่มคนนอกอำนาจและนอกศูนย์กลางอำนาจรัฐศักดินา ทำให้ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชที่กำลังก่อรูปขึ้นนั้น ไม่ได้ใช้ประโยชน์จากปัจจัยของความเป็นสมัยใหม่ทั้งหลายได้เต็มที่หรืออย่างมีนัยทางบวกต่อสังคมการเมืองทั้งมวล ดังจะเห็นได้จากการที่ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชเสื่อมคลายลงอย่างรวดเร็วภายหลังการสวรรคตของรัชกาลที่ 5 แล้วในที่สุดก็ดำเนินไปสู่จุดอวสานในรัชกาลที่ 7

กล่าวในทางหลักการแล้ว แนวคิดพลเมืองใหม่ที่เป็นสมาชิกของประเทศชาตินั้น จะต้องมุ่งไปที่การให้ฐานะทางกฎหมายที่เสมอกันแก่ประชากรทั้งหมด มีการปลดปล่อยคนเหล่านั้นจากพันธนาการของระบบศักดินาและระบบไพร่ทาสเป็นเงื่อนไขบังคับ ก่อน จากนั้นคือการรับแนวคิดแบบตะวันตกในการสร้างให้ราษฎรใหม่กลายมาเป็นผู้ผลิตมูลค่าในการแลกเปลี่ยนให้ตลาด ไม่ใช่เป็นเพียงผู้ให้แรงงานและสิ่งของแก่มูลนาย แต่ในความเป็นจริงสังคมสยามขณะนั้นไม่มีโอกาสและพื้นที่มากพอสำหรับให้พลเมืองเหล่านี้มีฐานะและบทบาทในชีวิตทางเศรษฐกิจที่เป็นผู้ผลิตในระบบทุนได้อย่างจริงจัง แม้การผลิตทางเกษตรกรรม แต่ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เข้าช่วย ก็ทำไม่ค่อยได้มากนัก กล่าวโดยสรุปคือรัฐเองก็ไม่อยู่ในฐานะที่จะสร้างและดำเนินระบบเศรษฐกิจใหม่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงในระบบกฎหมายและการเมือง ได้แก่การเปลี่ยนแปลงทางระบบเศรษฐกิจ ที่มีการค้าแลกเปลี่ยนและการผลิตใหม่ๆเพิ่มมากขึ้นอันเป็นผลจากการขยายตัวของทุนต่างชาติประสานกับทุนท้องถิ่น เกิดมีชนชั้นกระฎุมพีพ่อค้าที่เรียกว่าชนชั้นกลางจำนวนหนึ่ง และเกิดมีเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ราษฎรในสังคมทำการผลิตเพื่อตลาดมากขึ้น การเข้ามาของเทคโนโลยีสมัยใหม่ รวมถึงการพิมพ์ในระบบทุนนิยม ทำให้เกิดการแพร่หลายของแนวคิดสังคมใหม่ๆมากขึ้น แต่ที่สำคัญสุดคือแนวคิดและความเชื่อทางการเมืองในหมู่ราษฎรที่มีการเรียนรู้มากขึ้น ซึ่งจะกลายมาเป็นปัจจัยกำหนดชะตากรรมของชนชั้นปกครองเองไปในที่สุด

แนวคิดหนึ่งที่ราษฎรรับมาเป็นจุดหมายของสังคมมากขึ้นคือความคิดว่าด้วยความเจริญก้าวหน้า หรือ “ศิวิไลเซชัน” ซึ่งยังอยู่กับเรามาถึงปัจจุบัน การต้องการความเจริญกลายเป็นสิ่งที่ถูกต้องและให้ความชอบธรรม แก่ขุนนางและราษฎรที่จะเสนอเรียกร้องและประท้วงไปยังรัฐบาลได้ ไม่ใช่เป็นการทำลายหรือทำตัวเป็นศัตรูของผู้มีอำนาจไป ซึ่งในสมัยก่อนไม่อาจกระทำได้ การอ้างความเจริญช่วยให้ขุนนางและราษฎรสามารถนำเอาปัญหาทุกขวิรอนและความไม่ยุติธรรมต่าง ๆ นานาที่พวกเขาประสบจากอำนาจบ้านเมืองหรือจากคนอื่นก็ตาม ขึ้นมาเคลื่อนไหวต่อสู้เรียกร้องให้รัฐบาลเข้ามาจัดการ ตัดสินและคลี่คลายให้ถูกต้องต่อไป ทั้งหมดนี้เป็นการวางพื้นฐานให้กับการเกิดขึ้นของอุดมการณ์และความต้องการใหม่ ๆ ที่มุ่งไปสู่ระบบการเมืองและการปกครองที่ราษฎรทั่วไปจะต้องมีส่วนร่วมในรัฐอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

กระบวนการแปลงไพร่มาเป็นพลเมืองดังกล่าวแล้ว สะท้อนถึงความขัดแย้งของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชที่กำลังก่อตัวขึ้นจากผลของการปฏิรูปการปกครองและการแผ่เข้ามาของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลกและความรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่ต่างๆ ด้านหนึ่งการปฏิรูปการปกครองนำไปสู่การรวมศูนย์อำนาจการปกครองไว้ในสถาบันพระมหากษัตริย์ รัฐไทย

ตอนนี้จึงเรียกได้ว่ามีพัฒนาเข้าสู่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราช (absolutist state) อีกด้านหนึ่งก็นำไปสู่การเกิดรัฐประชาชาติหรือรัฐชาติสมัยใหม่ ที่ราษฎรเปลี่ยนจากฐานะของไพร่ทาส มาสู่การเป็นพลเมืองที่เป็นอิสระจากพันธนาการเดิม มาเป็นสมาชิกของรัฐอย่างเสมอหน้ากัน ดูเผินๆเหมือนกับราษฎรจะได้เสรีภาพเป็นไทแก่ตัวเองแล้ว แต่เมื่อพิจารณาให้ดีๆ การเลิกทาสและยุติระบบไพร่กิติ ไม่ได้มีจุดหมายใหญ่ที่การทำให้ระบบปกครองเป็นเสรีและราษฎรทั้งหลายมีสิทธิและเสรีภาพเป็นของตนเอง หากแต่เป็นการปรับปรุงและเสริมสร้างความมั่นคงและประสิทธิภาพให้แก่อำนาจรัฐศูนย์กลางในมิติสมัยใหม่มากกว่า

5.5: มโนทัศน์ในการสร้างรัฐและระบบการปกครองสมัยใหม่

วาทกรรมของนักคิดและปัญญาชนสมัยปฏิรูปการปกครองพุ่งเป้าไปสู่ปัญหาการสร้างรัฐสมัยใหม่ รูปแบบของรัฐบาลและการปกครอง รวมถึงกลไกการบังคับควบคุมการทำงานของข้าราชการและผู้ปกครองระดับต่างๆ ทั้งนี้สะท้อนความจริงของยุคสมัยของการเกิดรัฐประชาชาติในศตวรรษที่ 19 มาถึงการสร้างชาติในศตวรรษที่ 20 ดังนั้นวาทกรรมการเมืองจึงมีรัฐเป็นศูนย์กลางมาโดยตลอด ก่อนที่จะเปลี่ยนผ่านมาสู่มนุษย์และสังคมในปลายศตวรรษที่ 20 ที่น่าสนใจคือนักคิดและปัญญาชนทั้งที่เป็นเจ้านาย ข้าราชการและราษฎร ในสมัยนั้นยังไม่อาจสร้างแนวความคิดของระบบการเมืองแบบสมัยใหม่ได้อย่างแท้จริง เพราะไม่เคยมีตัวอย่างรูปธรรมและแนวคิดคำสอนที่ทำให้เข้าใจยอมรับได้อย่างถ่องแท้ หากแต่เป็นการได้รับอิทธิพลจากสังคมและการปฏิบัติในประเทศมหาอำนาจตะวันตกเป็นสำคัญ ด้วยการที่ชนชั้นนำไทยเคยไปศึกษาทำงานในประเทศเหล่านั้น หรือไม่ก็ได้รับการอ่านฟังข่าวจากผู้อื่นและจากสื่อมวลชนทั้งในและนอกประเทศเป็นต้น ประเด็นที่การวิจัยนี้ถามก็คือ บรรดานักคิดและปัญญาชนไทยสมัยนั้นนำเสนอและมีกรอบความคิดอย่างไรในเรื่องการเมืองการปกครองสมัยใหม่

การเสนอแนวความคิดว่าด้วยรูปแบบและลักษณะของรัฐและรัฐบาล เห็นได้จากข้อเขียนของเทียนวรรณ และ “คำกราบบังคมทูลของคณะเจ้านายและข้าราชการ ร.ศ. 103” รูปแบบรัฐที่มีการพูดถึงก่อนหน้านั้นแล้ว คือระบบ “ปรีไสเดนต์” ซึ่ง “ให้ราษฎรทั้งแผ่นดินพร้อมใจกันเลือกสรรบุคคลที่ควรจัดไว้เป็นขึ้น แล้วตั้งให้เป็นปรีไสเดนต์ใหญ่ และปรีไสเดนต์รอง ครอบครองแผ่นดินผู้ซึ่งขาดว่าราชการบ้านเมือง เป็นวาระเป็นคราวมีกำหนดเพียง 4 ปีและ 8 ปี” ความรับรู้ต่อระบบปกครองใหม่แบบ รีพับลิกันนี้ มีมาแต่สมัยรัชกาลที่ 4 แล้ว แต่ยังไม่มียุทธวิธีและความเรียกร้องต้องการจากราษฎรไทย แม้เทียนวรรณก็พูดถึงระบบ “ปรีไสเดนต์” ในแนวเดียวกับรัชกาลที่ 4 คือ “เห็นว่าเป็นการอัศจรรย์ยิ่งนัก เป็นชนบทรรมนิยมที่ควรจะสรรเสริญอยู่แล้ว”

ในความรับรู้และเข้าใจของนักคิดไทย ระบบการปกครองสมัยใหม่ทั้งหลายของตะวันตกนั้น ถูกมองด้วยโลกทัศน์ไทยพุทธ ดังนั้นคำที่ใช้เรียกระบบปกครองนั้น แทนที่จะออกมาในรูปของระบบที่สามารถทำงานได้ในตัวมันเองจากกลไกส่วนต่างๆ ที่ประกอบกันอย่างมีเหตุผล นักคิดไทยมองจากวิถีคิดของระบบการเมืองดั้งเดิม ว่าเป็น “ชนบทรรมนิยม” หรือเป็นเรื่องของ “พระราชประเพณี” ใหม่ นั่นคือในทัศนะของนักคิดไทย ระบบการเมืองก็ยังเป็นเรื่องของผู้นำสูงสุดที่ดำรงอยู่ในศูนย์กลางของอำนาจ หากแต่ผู้นำใหม่นี้มีความสามารถและปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ใหม่ๆ ที่เปลี่ยนแปลงได้ จึงทำให้สามารถดำเนินการปกครองในรูปแบบใหม่ไปได้

ในบรรดานักคิดรุ่นแรกๆ เทียนวรรณเป็นผู้หนึ่งที่มีความคิดก้าวหน้ามากที่สุด ในความรู้เรื่องการเมืองและการปกครองสมัยใหม่ เขาวิเคราะห์ถึงความเจริญก้าวหน้าในด้านต่างๆ ของตะวันตกคือยุโรปและสหรัฐอเมริกา โดยให้ความสำคัญที่การพัฒนาและเปลี่ยนแปลงที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องยาวนานในด้านต่างๆ ทั้งจากภูมิศาสตร์ การผลิต การค้นคว้าวิทยาศาสตร์และการเดินทางไปทั่วโลก การเปลี่ยนแปลงสุดท้ายในประเทศตะวันตก หลังจากการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์และเศรษฐกิจแล้ว คือการเปลี่ยนแปลงทางการปกครอง สมัยนั้นระบบประชาธิปไตยยังไม่ใช้รูปแบบที่รู้จักและยอมรับกันทั่วไป

เทียนวรรณพูดถึงรูปแบบระบอบปกครองใหม่ที่รู้จักกันมากกว่า คือระบบ “รีพับลิค” ซึ่งเกิดขึ้นในประเทศอเมริกาก่อนประเทศทั้งหลาย ต่อมาภายหลังจึงมีประเทศในยุโรป ด้วยการนำกฎหมายรีพับลิคไปปกครองกันมากขึ้น นำสังเกตว่าระบอบปกครองใหม่เช่นรีพับลิค นั้น เทียนวรรณมองเห็นลักษณะเด่นที่การปกครองด้วยกฎหมาย เขาจึงเรียกว่าระบบปกครองกฎหมายรีพับลิค

แต่เมื่อพูดถึงประวัติศาสตร์การปกครองประเทศทั้งหมดที่มีมา เทียนวรรณยังคิดว่า ชนบทรรมนิยมการปกครองและการบำรุงประเทศชาติศาสนา “เดิมมาชาติจีนเป็นที่ ๑” ในขณะที่ยุโรปและอเมริกาเป็นเอกใน “การจัดระเบียบแห่งราชการแลการปกครองแลการบำรุงรักษา” นั่นคือจีนหรือเอเชียมีชนบทรรมนิยมที่หนุนช่วยในการปกครองประเทศและศาสนา ดีกว่า ส่วนตะวันตกเก่งกว่าในด้านการจัดการ การจัดระบบราชการ ไปถึงการสร้างและรักษาสังคม กล่าวอย่างเปรียบเทียบกับความรู้ปัจจุบัน คือตะวันออกดีในการมีชนบทรรมนิยมเก่ามายาวนาน ที่ไม่นำไปสู่การขัดแย้งแตกแยกระหว่างอาณาจักรกับศาสนจักร ส่วนตะวันตกดีในการบริหาร การจัดการและการบำรุงสร้างความก้าวหน้าแก่สังคม

เทียนวรรณมองเห็นระบบรีพับลิคอย่างไร เขาจัดอันดับพัฒนาการของรีพับลิคไว้ต่อเนื่องจากระบบปกครองเดิมในยุโรป ซึ่งพัฒนาล่วงไปแล้ว ต่อมาเกิดชาติอเมริกาขึ้น “ได้จัดการปกครองบ้านเมืองเป็นรีพับลิคขึ้น การปกครองแลการบำรุงประเทศอเมริกา ต้องนับ

ว่าเป็นเอกยิ่งกว่าชาวยุโรปในการฟรีที่เป็นลัทธิเสรีนิยมเหมือนกัน และทั้งอุดมด้วยทรัพย์สินสมบัติ และความสามัคคีเป็นที่ ๑ ครั้นกาลล่วงมาในประเทศยุโรป ก็ได้เกิดมีบ้านเมืองใช้กฎหมายเป็นรีบบลิกขึ้นในประเทศฝรั่งเศส แต่หาผู้จะมีความเย็นแลความเรียบร้อยแลสามัคคีเหมือนชาติอเมริกาเขาไม่ โดยอภัยโทษของบุคคลอยู่ข้างร้อนๆ”²⁷

เทียนวรรณมองเห็นลักษณะเด่นของการปกครองแบบรีบบลิกในสหรัฐอเมริกาที่เสรีภาพ ที่เขาเรียกว่า “ฟรีลัทธิเสรีนิยม” ความเสมอภาคและความสามัคคีหรือภราดรภาพ อันทำให้ประเทศเจริญในทางเศรษฐกิจ (“อุดมด้วยทรัพย์สินสมบัติ”) นาคิดว่านักคิดสยามยามรุ่งอรุณของการปฏิรูปการปกครองสยาม ก็ได้รับและมองเห็นแนวความคิดการเมืองสมัยใหม่แบบประชาธิปไตยได้อย่างชัดเจน แม้เทียนวรรณไม่อาจอธิบายหรือมองเห็นอุดมการณ์ปฏิวัติประชาธิปไตยอเมริกาได้ลึกซึ้งมากไปกว่านี้ ด้วยข้อจำกัดที่เรารู้จักจะคาดเดาได้ไม่ยาก แต่การที่เขาสามารถระบุถึงความคิดเรื่องเสรีภาพ เสมอภาคและภราดรภาพออกมาได้อย่างชัดเจน ไม่หวาดกลัว ก็ต้องถือว่าเป็นผู้มีสติปัญญาและความเข้าใจรับรู้ที่ลึกซึ้งและมีทรรศนะอันเปิดกว้าง ต้องการเรียนรู้และเข้าใจในพัฒนาการและสิ่งใหม่ๆที่เกิดขึ้นในโลกนี้ได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตาม ประมวลจากข้อเขียนของเขา เทียนวรรณและสังคมสยามขณะนั้น คงยังไม่มีในทัศนคติเรื่องการปฏิวัติที่เปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองและสังคมโดยสิ้นเชิง เห็นได้จากการที่เขากล่าวถึงการปฏิวัติใหญ่ในฝรั่งเศส ปีค.ศ. 1789 เพียงว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงเพื่อใช้กฎหมายรีบบลิกในการปกครองเท่านั้น จากนั้นก็มีแต่ความไม่สงบไม่เรียบร้อยเกิดขึ้น ข้อมูลความรู้อันละเอียดมากขึ้นในเรื่องการปฏิวัติฝรั่งเศสไม่มีในสังคมสยาม ทำให้เขาสรุปหาคำตอบต่อความไม่สงบที่เกิดขึ้นภายหลังการปฏิวัติฝรั่งเศสว่า คงมาจากอิทธิพลของชนฝรั่งเศสเองที่เป็นคนใจร้อน

ลักษณะเด่นของความคิดการเมืองตะวันตกสมัยใหม่และระบบการเมืองแบบใหม่ได้แก่อิทธิพลของปรัชญาสำนักแสงสว่าง (Enlightenment) ซึ่งประกอบไปด้วยแนวคิดที่ว่าด้วยมนุษยนิยม สิทธิทางธรรมชาติ และสัญญาสังคม ทั้งหมดวางอยู่บนวิธีการที่เป็นวิทยาศาสตร์ การคิดอย่างเป็นเหตุเป็นผล (rational) ทั้งหมดนั้นนักคิดไทยรับรู้และเข้าใจอย่างไร ในการพยายามนำเสนอแนวคิดว่าด้วยการเมืองและการปกครองสมัยใหม่

ดังได้กล่าวแล้วว่าในกรณีของเทียนวรรณนั้น มองเห็นลักษณะเด่นของ “การจัดการและการบริหาร” ของตะวันตกในด้านการปกครอง แต่เขาไม่อาจอธิบายถึงที่มาทางปรัชญาของความมีเสรีภาพ เสมอภาคและภราดรภาพ คงปล่อยไว้ในลักษณะที่เป็น “ความ

²⁷ *ศุลวิภาคพจนกิจ* เล่ม 6 วันที่ 1 พฤษภาคม ร.ศ. 125 แผ่นที่ 245 หน้า 1810, 1811.

อัศจรรย์" ของระบบตะวันตก ในขณะที่กลุ่มนักคิดชั้นสูงเช่นคณะเจ้านายและข้าราชการที่ถวายนามกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 ทำให้เราเห็นความคิดและความเข้าใจในความคิดการเมืองตะวันตกได้มากยิ่งขึ้น

ข้อสำคัญที่ควรตระหนักคือคำกราบบังคมทูลของเจ้านายและข้าราชการที่ว่านี้เริ่มต้นอย่างเป็นทางการภายในหรือไปรเวตของรัชกาลที่ 5 เอง แล้วทำท่าจะขยายออกไปยังกลุ่มข้าราชการโดยไม่ได้ตั้งใจ จริงๆแล้วการเกิดมีคำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 ขึ้นนั้น มาจากการที่รัชกาลที่ 5 ทรงพระวิตกเหตุการณ์เรื่องเมืองพม่า อังกฤษตีเมืองมณฑลและจับพระเจ้าแผ่นดินพม่าไปได้ จึงมีลายพระราชหัตถเลขาตรงถึงพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ ซึ่งเป็นอัครราชทูตประจำฝรั่งเศส ครั้งแรก พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ไม่กล้ากราบบังคมทูลว่าอาจเป็นการเสียดายไปด้วย" ในหลวงจึง"โปรดเกล้าฯพระราชทานตอบออกมาว่า อย่าให้เกรงกลัวที่จะพูดจาแสดงความคิดเห็นได้ ให้กราบบังคมทูลได้ทุกอย่าง ให้เต็มปัญญาความคิด"

พระองค์เจ้าปฤษฎางค์จึงนำ"พระราชหัตถ์เลขาและคำกราบบังคมทูลไปประชุมพระเจ้าน้องยาเธอทั้ง 3 พระองค์ และข้าราชการผู้ใหญ่ในสถานทูต ทั้งที่ประจำสถานทูตกรุงลอนดอนแลปารีส (รวมทั้งพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าโสณบัณฑิต ผู้เป็นที่ปรึกษาการทูตลอนดอน แลพระองค์เจ้าสวัสดิ์ ด้วย) เพราะพระองค์ท่านเป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่ทั้งนั้น ย่อมรอบรู้กิจการการบ้านเมืองสูงกว่าพระองค์เจ้าปฤษฎางค์ ก็ได้ตกลงกันเป็นอันจะทูลเกล้าฯถวายความเห็นรวมกัน รับผิดชอบด้วยกัน ซึ่งเป็นความเห็นของพระองค์เจ้าสวัสดิ์ โสณโดยมากข้อ ข้าพเจ้า(พระองค์เจ้าปฤษฎางค์—ผู้เขียน)เป็นผู้รวมเรียบเรียงกรมหมื่นนเรศร์ฯ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิตฯ พระองค์เจ้าสวัสดิ์ฯ เป็นผู้แก้ไขเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมเสร็จแล้วก็พิมพ์ด้วยเครื่องพิมพ์พื้นตะไบ 4 ฉบับ สำหรับส่งเข้าไปให้สมาชิกสโมสรหลวง สุดแต่จะมีผู้ใดเต็มใจลงนามร่วมเห็นพ้องด้วย ทูลเกล้าฯถวาย 1 ฉบับ สำหรับพวกราชทูตลงนามทูลเกล้าฯถวาย 1 ฉบับสำหรับสำนักทูตทั้ง 2 เมืองสำนักละ 1 ฉบับ ให้นายเสนห์ หุ้มแพร นำเข้าไปทูลเกล้าฯถวายแลชักชวนผู้อื่นให้ลงนามด้วย"²⁸ ความเห็นที่แสดงออกในคำกราบบังคมทูลฯจึงออกมาอย่างตรงไปตรงมา แต่ไม่ใช่เพราะบรรดาเจ้านายและข้าราชการเกิด

²⁸ ประวัติย่อ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ (กรุงเทพฯ, หจก.นิยมวิทยา, 2513), หน้า 60.

ความคิดและความต้องการที่จะเสนอความคิดให้มีการเปลี่ยนแปลงระบบการเมืองในขณะนั้นกันเอง²⁹

คณะร.ศ. 103 เรียกระบบคิดและการจัดการในแบบเป็นเหตุเป็นผลของยุโรป ซึ่งในทางการเมืองใช้ในการอ้างความชอบธรรมที่เข้าปกครอง(จัดการ)ประเทศที่ไม่มีอารยธรรมว่า “ยุติธรรม” ดังข้อความในคำกราบบังคมทูลฯตอนหนึ่งว่า “ภัยอันตรายที่จะมีมานั้นต้องมาแต่ข้ามนอกพระราชอาณาเขต และจะมาจากประเทศที่มีอำนาจมากกว่ากรุงสยาม มีประเทศหนึ่งประเทศใดในยุโรปเป็นต้น ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ทรงทราบแล้วว่า ชาตินิยุโรปหนึ่งชาติใดจะต้องประสงค์เมืองหนึ่งเมืองใดแล้ว ต้องมีทางที่เขาเรียกว่ายุติธรรมที่จะเอาเมืองนั้นๆได้ ทางธรรมดาที่ชาตินิยุโรปใช้อยู่บัดนี้มิใช่เป็นต้น”

“ทางยุติธรรม” หรือความเป็นเหตุผลของยุโรปในการเอาเมืองอื่นประกอบไปด้วย หนึ่งใน “อ้างว่าเป็นธรรมดาผู้มีความกรุณาต่อมนุษย์ด้วยกันทั่วไป ต้องประสงค์ที่จะให้มนุษย์มีความสุขความเจริญ แลได้รับความยุติธรรมเสมอทั่วกัน” ข้อนี้เทียบได้กับความคิดว่าด้วยมนุษย์มีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน และความต้องการในการมีสิทธิเสรีภาพความเสมอภาคเป็นสิทธิธรรมชาติที่มนุษย์ทุกคนต้องการ ดังนั้นการที่ยุโรปอ้างว่ามาช่วยทำให้นในเมืองอื่นได้รับสิทธิธรรมชาติเหล่านั้นจึงเป็นเรื่องที่ยุติธรรมด้วยเหมือนกัน การยอมรับในทฤษฎีเรื่องมนุษย์มีสิทธิตามธรรมชาตินี้ กลุ่มร.ศ. 103 และนักคิดไทยอื่นๆด้วย ไม่มีข้อโต้แย้ง แม้จะไม่อาจอธิบายได้ด้วยแนวคิดเชิงพุทธธรรมก็ตาม แต่เป็นการยอมรับด้วยข้อเท็จจริงในความเหนือกว่าทุกๆด้านของยุโรปและอเมริกามากกว่า

ประการที่สอง คณะร.ศ. 103 เสนอว่ายุโรปอ้างถึงความเจริญความศิวิไลซ์ของชาวยุโรป ว่าเป็นสิ่งที่ต้องเดินทางต่อไปในทุกประเทศ การกีดขวางความเจริญเป็นเหตุที่ยุโรปอ้างการเข้ามาปกครองจัดการบ้านเมืองนั้นให้เจริญต่อไป ข้อนี้เป็นแนวคิดที่ด้วยความก้าวหน้า ซึ่งแพร่หลายมากในสมัยนั้น

ประการที่สามและสี่ คือการรักษาผลประโยชน์ของคนต่างชาติในประเทศนั้นๆ รวมถึงการเปิดการค้าขายของประเทศนั้นๆให้กับคนอื่นด้วย หากไม่ทำ ยุโรปก็จะเข้ามาเปิดการค้าขายและทำให้ทรัพยากรเป็นประโยชน์ต่อคนทั่วไป ข้อนี้ตรงกับแนวคิดลัทธิการค้าเสรี กล่าวได้ว่าคณะร.ศ. 103 ยอมรับและมองเห็นตรรกของระบบการค้าเสรีและระบบทุนนิยมได้ค่อนข้างชัดเจน เมื่อวิเคราะห์มูลเหตุปัจจัยทั้งหมดของการที่ยุโรปจะเข้ามาครอง

²⁹ เอกสารคำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 ตีพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรกในปีพ.ศ. 2510 และครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2513 ดู ชัยอนันต์ สมุทวณิช แผนพัฒนาการเมืองฉบับแรกของไทย คำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 (กรุงเทพฯ, ฯลฯพจนนร, 2513)

ประเทศอื่นแล้ว ก็เห็นว่าปัญหาใจกลางในการแก้ไชนั้นอยู่ที่ การปกครองบ้านเมืองว่าเป็นอย่างไร

“แต่ทางทั้ง 4 ข้อซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณามานี้ ต้องมารวมอยู่ในข้อเดียวว่า ทางให้ความสุขแก่มนุษย์เสมอกันก็ดี อ้างความเจริญของประเทศยุโรปก็ดี ทางระงับโจรผู้ร้ายดาเปิดทางค้าขายก็ดี ต้องประกอบไปด้วยการปกครองรักษาแผ่นดินของเมืองนั้นๆ ทั้งสิ้น เมื่อเมืองใดมีแผ่นดินมีทรัพย์ในแผ่นดิน และมีราษฎรอยู่ในแผ่นดินนั้นตามสมควร แต่เมืองนั้นไม่มีอำนาจแลความคิดที่จะจัดแจงปกครองบ้านเมืองของตน ให้เป็นประโยชน์แก่ตนแลท่านได้แล้ว ก็ไม่ควรที่จะยึดเหนี่ยวเอาแผ่นดินแลทรัพย์ ซึ่งเป็นของสำหรับให้มนุษย์ทั้งโลกได้ส่วนประโยชน์แลความสุขในนั้นด้วยให้ไปเสียๆเปล่าๆ ความซึ่งยุโรปคิดดังนี้ เป็นการถูกโดยทางยุติธรรมของโลกอันยิ่ง เหมือนหนึ่งกฎหมายไทยซึ่งมีอยู่ข้อ 1 ว่าถ้าผู้จับโจรไรนาไว้มีอาจสามารถที่จะทำให้เป็นผลประโยชน์ได้ เมื่อพันพระราชกำหนดแล้วผู้หนึ่งผู้ใดจะมาจับโจรไปทำให้เป็นประโยชน์ ผู้ที่เป็นเจ้าของเดิมก็ไม่มีอำนาจที่จะขัดขึ้นได้”

ประเด็นที่เป็นหัวใจซึ่งคณะร.ศ. 103 มองเห็นจากอันตรายของยุโรปที่ต้องการ” บำรุงความเจริญ “ศิวิไลเซชัน” ของโลกให้มนุษย์มีความสุขเสมอกัน” ก็คือความสามารถของเมืองนั้นๆ ในการปกครองรักษาแผ่นดินเอาไว้ได้อย่างไร ที่จะเป็นประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่นๆ ด้วย การที่จะบำรุงรักษากันเมืองในกรณีของกรุงสยามนั้น ไม่อาจทำได้ด้วยระบบการปกครองแบบเก่า ซึ่งการปกครองทุกอย่างอาศัยอยู่ที่พระมหากษัตริย์แต่เพียงผู้เดียว การปกครองระบบเก่านั้น “อุปมาเหมือนอุบะที่แขวนไว้ด้วยเชือกเส้นเดียว พวงอุบะซึ่งอาศัยเชือกอยู่นั้น ถ้ามีอันตรายเชือกขาดก็จะต้องตกถึงพื้น ถึงแก่ฟกช้ำเปลี่ยนแปลงรูปพรรณไปได้ต่างๆ ฤาบางทีทำลายยับเยินสิ้นทีเดียว”

คณะร.ศ. 103 เสนอลักษณะการปกครองใหม่ ที่จะรักษากันเมืองให้พ้นจากอันตรายได้ ประการแรกคือ “ต้องทำให้เป็นที่นับถือวางใจซึ่งกันและกัน ที่เห็นชัดเห็นดีเห็นผิดเห็นชอบทางเดียวกัน จึงนับได้ว่าเป็นผู้เห็นทางชอบธรรมเสมอกันได้” การจะทำเช่นนั้นได้ก็จะต้องมีระเบียบแบบแผนกฎหมายที่เรียกว่า “คอนสติติวชัน” ซึ่งประกอบไปด้วยสติปัญญาแลกำลังของราษฎรเป็นการพร้อมเพรียงกันเป็นประมาณ ซึ่งเขานับกันว่ามิใช่ยุติธรรมทั่วถึงกันจะทำการสิ่งใดก็สำเร็จได้แท้จริง” (68) แนวคิดอันนี้กล่าวได้ว่าเป็นหลักการสำคัญประการหนึ่งของอุดมการณ์และการปฏิบัติระบบประชาธิปไตย นั่นคือการที่คนทั่วไปจะนับถือวางใจซึ่งกันและกันได้ นั่น ก่อนอื่นคนทั้งหลายต้องมีความเสมอภาคกัน เคารพในศักดิ์ศรีของความ เป็นมนุษย์ซึ่งเป็นสิ่งเดียวที่เสมอกันที่สุด ไม่ใช่ในฐานะสังคมและทรัพย์สินหรือความฉลาดหลักแหลม

ในขั้นนี้ไม่แน่ใจว่าคณะร.ศ. 103 เข้าใจเช่นนี้หรือเปล่า อย่างไรก็ตาม จากตรรกของความคิดประชาธิปไตยเสรีนิยม ทำให้ยังเสนอต่อไปถึงว่า ผู้ที่เป็นเสนาบดก็เป็นผู้แทนของราษฎรซึ่งเลือกมาต่อๆกันขึ้นเป็นชั้นๆ ทั้งต้องรับผิดชอบต่อกัน เหมือนอาศัยปัญญาแลความคิดความยุติธรรมของคนมากด้วยกัน" การที่จะมีระบบเช่นนี้ได้ต้อง "จัดการบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงพระราชประเพณีของเก่าให้เป็นประเพณีภาคอนาสติติวชันใหม่ ตามทางชาวยุโรป" ในขั้นต้นนี้คณะร.ศ. 103 กล่าวว่าไม่ได้ต้องการที่จะให้มีปาลิเมนต์ในเวลานี้ไม่ หากแต่เรียกร้องให้มี ข้อหนึ่งคือการเปลี่ยนแปลงประเพณีปัจจุบันนี้ ซึ่งพระมหากษัตริย์ต้องทรงว่าการในทุกเรื่องไป อันเป็นแบบที่อังกฤษเรียกว่า "แอบโซลูตโมนากี" ให้เป็นประเพณีซึ่งเรียกว่า "คอนสติตูชันแนลโมนากี" ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็น "มหาประธานของบ้านเมือง ที่จะทรงพระราชวินิจฉัย มีพระบรมราชโองการเป็นสิทธิขาด แก่ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ ดังเช่นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทุกๆพระองค์ในยุโรป ที่มีต้องทรงราชการด้วยพระองค์ทั่วไปทุกอย่าง"(69)

ข้อที่สองคือการสร้างระบบคาบิเน็ต ทำหน้าที่ปกครองดูแลเครื่องจักรเอง รวมถึงระเบียบการรับข้าราชการบนพื้นฐานของความสามารถ ป้องกันการคอร์รัปชันหรือที่เรียกว่า "ทางสินบน" ให้หมดทุกทาง ข้อที่สามซึ่งเกี่ยวกับปรัชญาแสงสว่างคือ "ต้องให้มนุษย์มีความสุขเสมอกัน แลถือกฎหมายอันเดียว แลในเรื่องเก็บภาษีแลสักเลข ต้องให้ความยุติธรรมที่จะไม่เป็นที่ลำเอียงฤาติเตียนได้ทั้งไทยและฝรั่ง ไปถึงการให้เปลี่ยน "ขนบธรรมเนียมแลกฎหมายแผ่นดิน" ที่ล้าหลังกีดขวางความเจริญของบ้านเมือง หรือที่ไม่เป็นประโยชน์แท้

อีกข้อที่สำคัญยิ่งในการวิจัยนี้ คือข้อเสนอที่ว่า "ข้าทูลละอองธุลีพระบาทแลราษฎรทั่วพระราชอาณาเขต ต้องมีโสตในถ้อยคำ และความคิดเห็นของตน ที่เป็นประโยชน์แลมีอำนาจที่จะแสดงออกมาให้ปรากฏ ในท่ามกลางที่ประชุมก็ดี ฤาในหนังสือพิมพ์ก็ดี แต่การใส่ถ้อยความที่ไม่จริงนั้น จึงจะมีโทษานุโทษตามพระราชกำหนดกฎหมาย" (70) ข้อนี้คือการเสนอให้ราษฎรและขุนนางเจ้านายในขอบเขตทั่วประเทศ มีสิทธิและเสรีภาพในการพูด ในการแสดงความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ การมี "อำนาจที่จะแสดง(ความคิด)ให้ปรากฏ" ก็คือสิทธิในทรรศนะสมัยใหม่นั้นเอง สิทธิของปัจเจกบุคคลที่จะแสดงความคิดเห็นในที่สาธารณะได้

หัวใจของข้อเสนอดังกล่าวนั้นอยู่ที่ การเปลี่ยนแปลงยกเลิกกฎหมายเก่า "เพิ่มเติมธรรมเนียมแลกฎหมายบำรุงความเจริญขึ้นใหม่" ไปจนถึงการทำให้ "ราษฎรมีความคิดรู้สึกตัว ว่าการกดขี่แลอยุติธรรมต่างๆไม่มีอีกต่อไปแล้ว จึงจะมีความรักต่อบ้านเมือง จนเห็นชัดว่ากรุงสยามนั้น เป็นเมืองของราษฎรและจะต้องบำรุงรักษา เพื่อได้ความสุขความเจริญ ความยุติธรรมเป็นโสดเสมอทั่วหน้ากันหมด"

ทั้งหมดนี้พูดในภาษาปัจจุบันก็คือ การสร้างสำนึกในความเป็นพลเมืองให้เกิดขึ้นกับทุกคนในประเทศ แต่ว่าทหกรรมของสมัยนั้นการเปลี่ยนแปลงการปกครองไม่ได้ถูกมองในเรื่องของระบบใหญ่ ซึ่งเป็นเหมือนเครื่องจักรของสังคม หากแต่ยังมองในกรอบของโลกทรรศน์ไทยคือ ยังเป็นการเปลี่ยนแปลงในประเพณีของบ้านเมืองเป็นสำคัญ และบุคคลที่สำคัญเป็นแกนของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ย่อมแน่นอนว่าต้องมาจากผู้นำสูงสุดหรือศูนย์กลางนั่นเอง การได้มาและเปลี่ยนแปลงในเรื่องอำนาจของราษฎรที่จะแสดงความคิดเห็นได้ ยังเป็นเรื่องรองและถ้าพิจารณาจากคำกราบบังคมทูลทั้งหมดและจากการปฏิบัติที่เกิดขึ้นตามมา กล่าวได้ว่ายังเป็นเรื่องที่ไม่สำคัญที่สุดในตัวมันเอง ทำนองว่าอาจเกิดขึ้นมาได้ด้วย หากมีการปฏิรูประบบการปกครองและกฎหมายใหม่ดังกล่าวแล้ว กล่าวโดยรวม แม้จะเกิดมีร่องรอยของความคิดเรื่องสิทธิและเสรีภาพของบุคคลในกลุ่มชนชั้นนำและนักคิดสยาม แต่ทั้งหมดยังห่างไกลจากการปฏิบัติที่เป็นจริง ทั้งนี้เนื่องจากการครอบงำและเหนือกว่าของอำนาจและวาทกรรมการเมืองของชนชั้นปกครอง

กล่าวได้ว่าแนวคิดในเรื่องรูปแบบและระบบของรัฐบาลใหม่นั้น มีการอภิปรายกันภายในกรอบของ “ชนบธรรมนิยมประเพณี” ไม่ใช่เรื่องของระบบ ซึ่งเป็นมนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ และจะมาในเวลาต่อมา หากแต่ในระยะแรกของการริเริ่มพูดเรื่องรูปแบบรัฐบาลใหม่มียังคงดำเนินไปภายใต้วาทกรรมการเมืองแบบสมบูรณาญาสิทธิราช ที่การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงระบบรัฐบาลเป็นเรื่องของการแก้ไขในชนบธรรมนิยมประเพณีการปกครองที่ดำเนินมาเท่านั้น นัยของมันก็คือการเปลี่ยนแปลงนี้ ไม่ได้นำไปสู่การเปลี่ยนผู้ปกครองและระบบเก่าที่ดำเนินมาทั้งหมดโดยสิ้นเชิง หากแต่เป็นการเปลี่ยนแปลงส่วนที่ไม่เป็นประโยชน์และไม่ยุติธรรมลงไปเสีย ด้วยการเพิ่มเติมส่วนใหม่ที่เป็นประโยชน์ที่ยุติธรรมเข้ามาแทนที่ และการปฏิรูปหรือเปลี่ยนแปลงใดๆก็ตามที่จะเกิดขึ้น ต้องเป็นการริเริ่มดำเนินโดยผู้ปกครองจากเบื้องบนเอง เนื่องจากข้าราชการและราษฎรและผู้อยู่ใต้การปกครองไม่มีอำนาจและหน้าที่ในชนบธรรมนิยมเก่าที่จะไปทำอะไรได้ นี่เป็นความขัดแย้งหรือขัดกันของความคิดการเมืองสมัยใหม่ในสังคมไทย ที่ก่อรูปและพัฒนาขึ้นมาภายใต้บริบทและอำนาจแบบเก่าในระยะยาว สิ่งที่นักคิดและปัญญาชนจะรู้สึกต่อความคาดหวังในการเปลี่ยนแปลงคือความหมดหวังและไม่ค่อยแน่ใจในอนาคตของบ้านเมือง เพราะการเปลี่ยนแปลงทุกอย่างและความสำเร็จหรือล้มเหลวต้องขึ้นอยู่กับเจ้านายและกษัตริย์เท่านั้น

รูปแบบรัฐบาลที่นักคิดและปัญญาชนไทยสมัยนั้นเห็นว่าใกล้เคียงกับการประยุกต์ในเมืองไทยได้มากที่สุดคือ “คอนสติติวชันแนลโมนากี” เทียนวรรณพูดถึง “ปาลิเมนต์ มีผู้แทนราษฎร” แต่ไม่ได้ให้รายละเอียดในทางปฏิบัติ คณะร.ศ. 103 ก็มองเห็นเช่นกัน แต่ก็ยังไม่ได้เรียกร้องให้ต้องมีในขณะนั้น แต่เสนอให้เปลี่ยนแปลงพระราชประเพณีเสีย

ก่อน จากนั้นมาในสมัยรัชกาลที่ 6 ความเห็นที่มองรูปแบบรัฐว่าเป็นแบบประชาธิปไตยก็ปรากฏออกมากระจ่างขึ้น ดังความเห็นที่ว่า “ประเทศสยามเราในเวลานี้ หากจะเปรียบเทียบกับบริษัทก็อาจจะแบ่งออกได้ว่า คณะรัฐบาลมีหมู่เสนาอำมาตย์ราชเลขาเป็นกรรมการ และราษฎรเป็นผู้ถือหุ้น” แนวคิดที่ว่า “ราษฎรเป็นผู้ถือหุ้น” ในรัฐนี้แสดงถึงความคิดที่เป็นแบบประชาธิปไตยตะวันตกอย่างเต็มที่³⁰

5.6: การมีส่วนร่วมในการปกครอง

ราวทศวรรษ พ.ศ. 2450 เป็นต้นมา แนวคิดเรื่องระบบการปกครองที่เรียกว่าประชาธิปไตยเป็นความรู้ทั่วไป ที่ราษฎรซึ่งมีการศึกษาอาจเข้าใจได้แล้ว โดยเฉพาะบรรดาพวกที่ไปศึกษาต่างประเทศ ได้กลับมาพร้อมกับโน้ตส์เรื่องการปกครองที่ประชาชนเป็น “หุ้นส่วน” ใหญ่ ทั้งหมดนั้นนำมาสู่การตั้งคำถามต่อความชอบธรรมของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชและฐานะของชนชั้นปกครองตามประเพณี

นักเขียนและนักหนังสือพิมพ์รวมถึงปัญญาชนของกลุ่มกรรมกรและชาวนาด้วย มีการร้องเรียนถึงการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมของข้าราชการมาก และที่น่าสังเกตคือคำพูดที่มีลักษณะการเมืองแบบราдикаลได้ปรากฏออกมาอย่างเป็นปกติ เช่น คำพูดว่า “การกดขี่บังคับอันเป็นความทุกข์ยาก” “ความไม่ยุติธรรมในการใช้กฎหมาย” “ความทุกข์ถ้าไม่ถูกบังคับ” เป็นต้น แต่เหตุการณ์ที่เป็นการรวมศูนย์ของความคิดเห็นและความต้องการในสิทธิทางการเมืองในสมัยนั้นได้แก่กรณี “กบฏ ร.ศ. 130”

การเกิดขึ้นของความพยายามที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองโดยกลุ่มทหารหนุ่ม “ยังเติร์ก” ร.ศ. 130³¹ ที่มีจุดหมายการเมืองอันชัดเจนในอันจะเปลี่ยนระบอบปกครองไปเป็นแบบบริพัตร เป็นการแสดงออกที่สูงสุดของการเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิประชาธิปไตยหรือสิทธิทางการเมืองของพลเมือง ที่จะกลายมาเป็นแบบอย่างให้กับความพยายามในส่วนของราษฎรที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการปกครองของประเทศ แม้

³⁰ อังโน เชนห์ จามริก *การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ* (กรุงเทพ, มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2540), หน้า 101.

³¹ ในสมัยรัชกาลที่ 6 คำที่ทางการเรียกการกระทำของกลุ่ม ร.ศ. 130 นั้นไม่ใช่คณะปฏิวัติหรือกบฏ หากแต่เรียกว่า “นายทหารบก นายทหารเรือ และบุคคลพลเรือนซึ่งก่อการกำเริบ ร.ศ. 130” เห็นได้ว่าทางการไม่ได้มองว่าเป็นคณะหรือกลุ่มการเมืองที่แน่นอน หากเป็นเพียงการคิดกำเริบ แสดงว่าวาทกรรมว่าด้วยการปฏิวัตินั้นยังไม่มีคู “คำพิพากษาโทษ เรื่อง นายทหารบก นายทหารเรือ และบุคคลพลเรือนซึ่งก่อการกำเริบ ร.ศ. 130” ก.จ.ช. ร.6 หมวดเบ็ดเตล็ด 17/17 อังโน แคมสุข นุ่มนนท์ *ยังเติร์กครั้งแรก กบฏ ร.ศ. 130* (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, 2522), หน้า 235-80.

จะต้องใช้กำลังและการยึดอำนาจจากระบบเก่าก็ตาม เมื่อเปรียบเทียบแนวคิดทางการเมืองของคณะ ร.ศ. 130 กับกลุ่มก่อนหน้านี้อย่างเช่นคณะเจ้านายและข้าราชการ ร.ศ. 103 จะเห็นลักษณะเด่นที่แตกต่าง อันแสดงถึงบริบททางการเมืองที่ได้เปลี่ยนไปแล้วด้วยเช่นกัน ในประการสำคัญได้แก่การที่คณะ ร.ศ. 130 เกิดมีสำนักทางการเมืองอันแรงกล้าที่พวกตนจะต้องเข้าไปทำการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของประเทศ มีความคิดที่ปฏิเสธความชอบธรรมในการปกครองของรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราช มีความรู้สึกเห็นใจและสะท้อนใจในความยากจนลำบากในชีวิตรและการทำมาหากินของราษฎรทั่วไป โดยโยงไปถึงความไม่ยุติธรรมและการกดขี่ของระบอบปกครองและบรรดาขุนนางข้าราชการทั้งหลาย ในประการสุดท้ายพวกเขาเสนอแนวคิดและรูปแบบของรัฐบาลใหม่ที่จะนำความเจริญและแก้ปัญหาราษฎร ด้วยการเสนอระบอบบริบูรณ์(ยังไม่มีคำแปลในสมัยนั้น)เข้าแทนที่ระบอบแอบโซลูตโมนากีที่เป็นอยู่

แนวคิดเรื่องชาติ และความเป็นไทยของสมาชิกคณะ ร.ศ. 130 เป็นพัฒนาการของแนวคิดเรื่องประชชนหรือสังคมที่ยังไม่เป็นรูปเป็นร่างในสมัยรัชกาลที่ 5 มาสู่แนวคิดว่าด้วยชาติที่เป็นรูปธรรม คือเป็นประเทศมีอาณาเขตแน่นอนและมีพลเมืองเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ และยังเป็นเจ้าของชาติร่วมกันอีกด้วย³² จากคำให้การของสมาชิกกลุ่มนี้ทุกคนอธิบายถึงการเข้าร่วมหรือเห็นด้วยกับแนวคิดในการเปลี่ยนระบอบปกครองว่ามาจากความรักชาติและจากความเป็นไทยของพวกตนที่เป็นทหาร ดังคำกล่าวของนายร้อยเอกขุนทวยหารพิทักษ์ หนึ่งในผู้นำของกลุ่มว่า การประชุมในเรื่องนี้นั้นเป็นความจริง แต่เพื่อความจงรักภักดีต่อชาติและบ้านเมือง และถ้าหากการเห็นว่าการประชุมอย่างนี้เป็นความผิดร้ายแรงแล้ว “ข้าพเจ้าจะขอสละชีวิตแลโลหิตของข้าพเจ้า ให้ไหลอาบอยู่บนพื้นแผ่นดินในประเทศสยามเพื่อแสดงความรักชาติ ข้าพเจ้าเป็นคนไทยใจทหารผู้หนึ่ง ซึ่งมีความกระตือรือร้นต่อชาติ และมีความรักชาติยิ่งกว่าชีวิตของตน”³³ นายร้อยตรีมีม สังเกตกรมเสนาธิการทหารบก ให้การว่าต้องการให้ปรับปรุงการปกครองบ้านเมือง “เพราะในฐานะที่เกิดมาเป็นมนุษย์และมีหน้าที่สำคัญคือเป็นทหารต้องรักชาติบ้านเมือง”³⁴ ทั้งหมดนี้สรุปอยู่ในคำขวัญของกลุ่มที่ว่า “เสียชีพดีกว่าเสียชาติ จงมีความกตัญญูต่อชาติและกระทำให้เป็นไทย”³⁵

³² อัจฉราพร กมุทพิศมัย กบฏ ร.ศ. 130 กบฏเพื่อประชาธิปไตย: แนวคิดทหารใหม่ (กรุงเทพฯ, อมรินทร์วิชาการ, 2540), หน้า 176. ดูรายละเอียดในเรื่องแนวคิดทางการเมืองและการรับรู้ต่อปัญหาสังคมสมัยนั้นในเล่มนี้ด้วย.

³³ กจข. ร. 6 บ. 17/1 ในรายงานสืบความลับ 28 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 130 ย. 7 อ้างใน แดมสุข นุ่นนนท์ ยังเติร์กขุนแรง....., หน้า 78.

³⁴ เพิ่งอ้าง, หน้า 79.

³⁵ เพิ่งอ้าง, หน้า 240.

แนวคิดใหม่อีกอันที่มีอิทธิพลต่อคณะร.ศ. 130 คือว่าด้วยความเจริญเยี่ยงอารยะประเทศ ดังเห็นได้จากเอกสารสำคัญที่จับได้ในบ้านของร้อยเอกขุนทวยหารพิทักษ์ คือ "บันทึกว่าด้วยความเลื่อมซามแลความเจริญของประเทศ" ซึ่งระบุอย่างชัดเจนถึงความคิดทางการเมืองแบบใหม่ กล่าวคือความเชื่อที่ว่าประเทศทั้งหลายนั้น จะมีความรุ่งเรืองหรือเกิดความเสื่อมทราม ย่อมมาจากการปกครองของประเทศนั้นๆเอง ดังความที่ว่า "ถ้าประเทศหนึ่งประเทศใดรู้จักจัดการปกครองดีโดยใช้กฎหมายแลแบบธรรมเนียมที่ยุติธรรมซึ่งไม่กดขี่แลเบียดเบียนให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อน ประเทศนั้นก็จะมี ความเจริญรุ่งเรืองแลศรีวิสัยยิ่งขึ้นทุกที เพราะราษฎรได้รับความอิสรภาพเสมอหน้ากันไม่มีใครที่จะมาเป็นเจ้าสำหรับกดขี่กันเล่น"³⁶

นายร้อยตรีเหรียญ ศรีจันทร์ให้การว่า "ที่พวกตนเข้าร่วมประชุมกันก็เพื่อประสงค์จะพร้อมใจกันขอร้อง ให้รัฐบาลเปิดโอกาสให้คนชั้นต่ำๆ และราษฎรในประเทศฉลาด และเข้าใจวิธีการปกครองบ้านเมือง จะได้รู้จักรักบ้านเมืองมากขึ้น ประเทศไทยจะได้เจริญทัดเทียมกับประเทศอื่นๆ อย่างน้อยก็เท่ากับประเทศญี่ปุ่นในแถบเอเชียด้วยกัน" และที่เขาตัดสินใจเข้าร่วมกระทำการเช่นนั้นเพราะ "ข้าพระพุทธเจ้าก็เป็นคนไทย เกิดในเมืองไทย จึงได้ชวนขวายเป็นใจจะให้ชาติไทยเจริญเพื่อจะหาอำนาจใส่ชาติไทย เพื่อมิให้มีความอับอายแก่ชาติอื่นเขา"³⁷

นายร้อยโทจื่อกล่าวว่า "ประเทศที่เจริญแล้วทุกประเทศมีสภาพทั้งนั้น จึงเชื่อว่า สภาพเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้บ้านเมืองเจริญได้ และก็เป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคนที่จะร้องขอให้มีความดีขึ้น เพราะประชาชนเปรียบเสมือนคนในกำปั้น ถ้าเรื่อนั้นไปถึงฝั่งโดยเรียบร้อย คนในเรื่องก็จะมีสวัสดิภาพ และมีอิสรภาพ ในทำนองตรงกันข้าม ประเทศไทยไม่มีสวัสดิภาพและอิสรภาพ ประชาชนก็จะมีอันตรายและขัดสนเดือดร้อน เพราะฉะนั้น ถ้าคนในชาติไม่ช่วยกันแก้ไขกันเองก็เหมือนกับเสียชาติเกิด ด้วยเหตุนี้พรรคพวกนายร้อยโทจื่อ จึงกล้ากระทำการเพื่อช่วยชาติ ทั้งๆที่ทราบกันดีว่าผิดกฎหมาย"³⁸

ในประการสุดท้าย แนวความคิดที่เติบโตใหญ่และมีพลังต่อคณะร.ศ. 130 ได้แก่ความคิดเรื่องความเดือดร้อนและทุกข์ยากของราษฎรกับหน้าที่ของพวกตน ในทาง

³⁶ "บันทึกว่าด้วยความเลื่อมซามแลความเจริญของประเทศ" ใน อัจฉราพร กมฺพพิศมัย กบฏร.ศ. 130.....หน้า 267.

³⁷ กข. ร. 6 บ. 17/7 คำพยานชั้นไต่สวน (1-8 มีนาคม 2454) รวบรวมจากคำให้การจากนายร้อย นายสิบ และพลทหาร จำนวน 12 คน เรื่อง ร.ต. บุญ ร.ต. ถัด ร.ต. วาศ ร.ต. เหรียญ เป็นผู้สั่งสอนทหาร ช่างโน แกมสุข นุ่มนนท์, หน้า 84.

³⁸ เพิ่งอ้าง, หน้า 85.

ประเพณีและธรรมเนียมเดิม หน้าที่หนึ่งของพระราชาคือการสงเคราะห์ช่วยบันเทาทุกข์ให้กับราษฎรในพระราชอาณาจักร หน้าที่ดังกล่าวนี้ไม่ใช่เป็นของขุนนางและข้าราชการทั่วไป ซึ่งถึงทำได้ก็อยู่ในขอบเขตของอำนาจส่วนบุคคลที่มีอยู่และแก้ปัญหาของคนในบังคับดูแลของตนเท่านั้นไม่ใช่หน้าที่ต่อราษฎรโดยทั่วไปทั้งหลาย ยิ่งคนธรรมดาสามัญด้วยแล้ว ยิ่งไม่ใช่หน้าที่ธุระกองการอะไรที่จะไปทำเรื่องแทนชาวบ้านได้ พฤติการณ์ที่เป็นตัวแทนความเดือดร้อนทุกข์ยากของราษฎรจึงต้องเกิดในเมื่อต้องการโค่นอำนาจและแย่งอำนาจปกครองจากกษัตริย์เท่านั้น หรือไม่ก็เป็นกบฏฆาตนาไป วิธีคิดทำนองนี้ไม่น่าเชื่อว่ายังมีอยู่ในระยะต้นของรัฐบาลคณะราษฎรด้วยเหมือนกัน(ดังจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป)

ในแง่นี้กลุ่มคณะร.ศ. 130 กล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มการเมืองแรกที่ประกาศอย่างเปิดเผยว่า พวกเขาถือเอาความเดือดร้อนและทุกข์เข็ญของราษฎรเป็นเรื่องในการระดมรับผิดชอบ ที่ถือเป็นมูลเหตุให้ต้องคิดกระทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พูดอีกอย่างได้ว่าการแก้ไขปัญหาคความเดือดร้อนของราษฎรได้กลายมาเป็นอุดมการณ์ของการเคลื่อนไหวการเมืองที่ตรงข้ามรัฐบาลไป

ความคิดที่วิพากษ์การกระทำที่ไม่ยุติธรรมต่อราษฎรของกลุ่มร.ศ. 130 ได้แก่ความเห็นที่ว่า "คนที่ทำการงานให้แก่แผ่นดิน มีความเหน็ดเหนื่อย ผลประโยชน์ก็ไม่พอเพียง สู้มหาตเล็กของท่านไม่ได้ นั่งๆนอนๆ ก็ได้เป็นหลวง เป็นพระ และเงินเดือนก็มาก ชักตัวอย่าง เช่นหม่อมหลวงเพื้อ หม่อมหลวงพินได้เงินเดือนหนึ่งตั้ง ๓ พัน และเอาเงินแผ่นดินไปใช้โดยไม่มีประโยชน์ เช่นซื้อรถยนต์กับของต่างๆ ถ้าเงินไม่พอเพียงก็คิดกวตพวกต่ำๆ คือราษฎร เก็บภาษีเรือ ส่วยภาษีอากรต่างๆ จนราษฎรไม่มีจะให้ ก็คิดปล้นสะดมมาให้นั้นได้ เพราะกลัวพระราชอาญา ถ้าไม่มีเงินให้ก็เอาตัวมาใส่ตะรางเช่นนี้"³⁹

นายร้อยตรีนาถสังกัฏกรมเสนาธิการทหารบกมีความเห็นว่า "เมื่อครั้งสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ราษฎรไม่เคยเดือดร้อน แต่พอถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้คนถึงกับอดข้าวตาย เพราะพวกเจ้าเห็นดีอย่างไรก็ดีด้วย ผู้น้อยจะได้รับความลำบากอย่างไรก็ไม่รู้ และกล่าวในคำให้การว่า "ข้าพเจ้าเห็นว่าข้าพเจ้ารับเงินเดือนทุกวันนี้ ก็ได้มาจากราษฎร ถ้าแม้ราษฎรจนแล้วรัฐบาลที่ไหนจะมีเงินให้ข้าพเจ้า เพราะข้าพเจ้าเป็นทหารก็เพื่อประสงค์ที่จะป้องกันศัตรู ที่มาแย่งชิงเอาเขตรแดน เพื่อไม่ให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนที่จะเป็นข้าเขา คงให้ดำรงเป็นชาติไทยอยู่"⁴⁰

³⁹ กจข. ร. 6 บ. 17/6 คำชี้แจงนายร้อยตรีจันทร์ 2 มีนาคม ร.ศ. 130 อ้างใน แถมสุข นุ่มนนท์, *ยังเติร์ก.....*, หน้า 77.

⁴⁰ กจข. ร. 6 บ. 17/4 คำให้การนายร้อยตรีนาถ 4 มีนาคม ร.ศ. 130 อ้างในแถมสุข นุ่มนนท์, หน้า 79.

กลายเป็นศรัทธาและเจริญก้าวหน้าได้ ความโน้มเอียงดังกล่าวจะปรากฏผลขึ้นในระยะต่อมาเมื่อมีการสถาปนาระบอบประชาธิปไตยขึ้นหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ซึ่งตามมาอย่างรวดเร็วด้วยความขัดแย้งในรูปแบบและการทำงานของรัฐบาลใหม่ จนทำให้คณะผู้ก่อการเองก็เกิดความแตกแยกและนำไปสู่การใช้กำลังอำนาจจัดการความขัดแย้งกันเอง ดังคติที่ว่า “หากทหารไม่ทำแล้ว ใครมือเปล่าที่ไหนจะกล้าทำ” ตามกันมาอีกมากมายจนกลายเป็นธรรมเนียมของระบอบประชาธิปไตยไทยไปกว่าครึ่งศตวรรษ ในขณะที่อุดมการณ์ทางการเมืองที่มีจุดหมายที่เป็นของราษฎรหรือสังคมจะลดลงหรือทำให้ขึ้นต่อความชอบธรรมของรัฐก่อน กลายเป็นวาทกรรมฝ่ายต่อต้านรัฐไปอีก ดังเช่นแนวคิดว่าด้วยสิทธิและเสรีภาพของบุคคลหรือสิทธิมนุษยชนในระยะเวลาต่อมา

6/10/46

บทที่ 5: สิทธิพื้นฐานของราษฎร

บทนี้ต้องการเสนอข้อมูลและภาพของปัญหาความทุกข์ยากและความไม่ยุติธรรมที่ราษฎรสยามได้รับในช่วงสมัยของการเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัย ปัญหาเหล่านี้ไม่อยู่ในปริบทของปัญหาการเมืองโดยตรง แต่มีความสำคัญที่ปัญหาเหล่านี้ประกอบกันเข้าเป็นพื้นฐานให้แก่การปะทุขึ้นของความคิดและการเคลื่อนไหวทางการเมืองในที่สุด การพิจารณาปัญหาสิทธิมนุษยชนแต่เฉพาะในทางการเมือง แม้เป็นจุดสำคัญแต่ก็ไม่ควรละเลยการพิจารณาถึงปัญหาทางสังคมและการทำมาหากินอื่นๆของราษฎรด้วย เพื่อช่วยให้มองเห็นและเข้าใจภาพของสิทธิและความเป็นมนุษย์สมบูรณ์มากที่สุด

5.1: ความหมายและการปฏิบัติของสิทธิพื้นฐาน

กล่าวโดยทั่วไป ปัญหาสิทธิใหญ่ๆที่ราษฎรประสบและไม่อาจแก้ไขได้ด้วยตนเอง นั้น ส่วนใหญ่เรียกได้ว่าเป็นสิทธิขั้นพื้นฐาน (basic rights) อันประกอบไปด้วย 1) สิทธิในการดำรงชีพ (subsistence rights) เช่นการทำมาหากิน การเลี้ยงดูครอบครัว ไปถึงการปฏิบัติกิจตามความเชื่อทางศาสนาหรือผีบรรพบุรุษและประเพณีธรรมเนียมของแต่ละกลุ่ม ไปถึงการศึกษาและ 2) สิทธิในความปลอดภัย (security rights) คือการมีหลักประกันขั้นพื้นฐานในการมีชีวิตตามฐานานุภาพอย่างปลอดภัย มีหลักประกันในการครอบครองทรัพย์สินและผลผลิตของตนเอง การได้รับความยุติธรรมจากการทำร้ายของผู้อื่น ตลอดจนความปลอดภัยในชีวิตและวิถีชีวิตจากการคุกคามทำร้ายของคนอื่นๆทั้งหลายรวมทั้งจากเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นต้น

สิทธิพื้นฐานเหล่านี้มีอยู่เพื่อทำหน้าที่ในการปกป้องคนที่ไม่อาจช่วยเหลือตัวเองได้ ไม่ว่าจะเป็นจากความอ่อนแอไม่สมบูรณ์ทางกายภาพหรือความด้อยทางฐานะสังคม จนไม่อาจเอาชนะอุปสรรคเบื้องต้นได้ด้วยตนเอง ในขณะเดียวกันสิทธิพื้นฐานเหล่านี้ก็ทำหน้าที่ควบคุมกำกับไม่ให้คนที่แข็งแรงและมีความเหนือกว่าทั้งทางร่างกายและทางสังคม ในการไปเอาเปรียบและทำร้ายคนที่ด้อยกว่ามากจนเกินไป อันอาจทำให้ความเป็นระเบียบและความสงบสุขในสังคมถูกสั่นคลอนลงไปได้

สิทธิพื้นฐานจึงเป็นเสมือนเครื่องป้องกันหรือเกราะสำหรับคนที่ไม่อาจป้องกันตัวเองได้เพียงพอที่จะอยู่รอดและพัฒนาความเป็นคนได้ ให้พ้นจากเงื้อมมือและการข่มเหงทำร้ายของคนที่เหนือกว่า ไปถึงอุปสรรคปัญหามานับประการในการดำรงชีวิต ซึ่งอาจนำไปสู่การสูญเสียสิทธิในการดำรงชีพและสิทธิในความปลอดภัยมั่นคงแห่งชีวิตเป็นต้น

กล่าวได้ว่าสิทธิพื้นฐานเป็นการควบคุมพลังทางเศรษฐกิจและพลังทางการเมืองอย่างหนึ่งได้เช่นกัน และทำการชักนำให้อำนาจเศรษฐกิจและการเมืองถูกใช้ไปในทิศทางที่จะเป็นผลสร้างสรรค์ต่อสังคมโดยรวม ไม่เช่นนั้นพลังการเมืองและเศรษฐกิจนี้ก็จะไม่มีอะไรมาควบคุมมันไว้ได้ กลายเป็นพลังทำลายล้างเสียมากกว่า

สิทธิพื้นฐานจึงเป็นการประกันทางสังคม ที่จะไม่ให้ภัยอันตรายมาคุกคามทำลายความเป็นคนลงไป อย่างน้อยก็ไม่ให้ถึงขั้นทำลายความสามารถในการดำรงชีวิตมนุษย์ขั้นพื้นฐานลงไปจนหมดได้ ในประการสุดท้ายสิทธิพื้นฐานจึงเท่ากับเป็นการให้สิทธิในการวิพากษ์คนที่ไม่มีอำนาจ สำหรับใช้คัดค้านพลังบางอย่างซึ่งไม่เช่นนั้นอาจเป็นอันตรายแก่พวกเรามากที่สุด¹

สิทธิในความปลอดภัยแห่งชีวิต หมายถึงการมีความปลอดภัยและมั่นคงในร่างกาย กล่าวคือไม่ถูกฆ่า ฆาตกรรม ทุบตี ทรมาณ กดขี่ ข่มขืนกระทำชำเราหรือทำร้ายทั้งทางกายและวาจาเป็นต้น สิทธิดังกล่าวนี้เป็นพื้นฐานจำเป็นสำหรับการที่มนุษย์จะสามารถได้รับและได้ใช้สิทธิประการอื่นๆต่อไป กล่าวได้ว่าหากคนยังไม่อาจสามารถมีและได้รับการคุ้มครองในสิทธิความปลอดภัย คนเหล่านั้นก็ยากที่จะสามารถใช้สิทธิด้านอื่นๆได้ ดังนั้นการที่กล่าวว่าคนได้รับสิทธิต่างๆแล้ว ย่อมมีนัยด้วยว่าเขากีย่อมได้รับสิทธิในความปลอดภัยทางร่างกายแล้วด้วยเหมือนกัน

สิทธิในการดำรงชีพหมายความว่าความสามารถในการมีชีวิตอย่างปกติในขั้นพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับมนุษย์ในสังคม เช่นการทำมาหากินได้ตามอัตภาพ สิทธิในการดำรงชีพจึงหมายถึงความมั่นคงในทางเศรษฐกิจในระดับน้อยที่สุดที่คนพึงจะมีในการดำรงชีพ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจนี้ครอบคลุมถึงอากาศบริสุทธิ์ น้ำสะอาด อาหารพอเพียงและมีสุขอนามัย เสื้อผ้าพอเพียง ที่พักอาศัยพอเพียง และการมีสาธารณสุขและการป้องกันโรคที่พอเพียงด้วยเช่นกัน สิทธิในการดำรงชีพอย่างน้อยในระดับพื้นฐาน ทั้งในส่วนที่คนไปประกอบการ หากเขามีปัจจัยและความสามารถ กับกาได้รับการดำรงชีพจากการช่วยเหลือของรัฐ ในกรณีของคนที่ไม่อาจช่วยตัวเองได้ สิทธิและความมั่นคงทางเศรษฐกิจนี้จึงเกี่ยวพันไปถึงระบบกรรมสิทธิ์ทรัพย์สินในรัฐและสังคมด้วย ไปถึงนโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาล

การก่อรูปขึ้นของปัญหาและมโนทัศน์ที่ปัจจุบันเรียกว่าสิทธิและสิทธิมนุษยชนนั้น เมื่อพิจารณาในบริบททางประวัติศาสตร์สังคมไทย กล่าวได้ว่าดำรงอยู่ค่อนข้างหนาแน่นในความสัมพันธ์ทางสังคมและการผลิตของระบบศักดินา แสดงออกในการกดขี่ขูดรีด

¹ Henry Shue, *Basic Rights: Subsistence, Affluence, and US. Foreign Policy* (Princeton University Press, 1996), p. 18.

เอาर्डเอาเปรียบ ถูกเหยียดหยามและทำร้ายถึงฆ่าฟันอย่างไร้ความเมตตาปราณี เกือบจะเรียกว่าเป็นภาวะการณ์ของสงครามชนชั้น ระหว่างมูลนายกับไพร่และทาส โดยที่ฝ่ายมูลนายเป็นฝ่ายได้เปรียบมาตลอด ใช้อำนาจบาตรใหญ่ในแทบทุกเรื่องและเวลา การใช้ชีวิตของราษฎรในอาณาจักรจึงเป็นเสมือนการเข้ามาอยู่ภายในกรอบและกรงของอำนาจและอิทธิพลของผู้เป็นใหญ่ทั้งหลาย ในขณะที่การใช้ชีวิตและการทำมาหากินของราษฎรในหมู่บ้านชุมชนหรือป่าเขานอกอำนาจรัฐ กลับเป็นการอยู่ภายในกรอบและโครงร่างของจริยธรรมชุมชน ที่รับรองและให้สิทธิในการทำมาหากินและปลอดภัยระดับพื้นที่ได้ดีกว่า ดังจะเห็นได้จากคำร้องทุกข์และฎีกาจำนวนมากของชาวบ้านทั้งหลาย ที่สะท้อนสภาพการณ์ของการขาดสิทธิพื้นฐานในการใช้ชีวิตภายใต้อำนาจรัฐดังกล่าว

จากปัญหาการไร้หลักประกันและไร้ความปลอดภัยในการดำรงชีวิตของราษฎร ทำให้เห็นว่าการที่สิทธิพื้นฐานทั้งหลายจะก่อตัวเป็นรูปร่างและเป็นจริงได้ ยังต้องอาศัยปัจจัยจำเป็นอื่นๆประกอบอีกด้วย ประการแรกคือสิทธิไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องของรัฐบาลหรืออำนาจเท่านั้น ซึ่งส่วนใหญ่คือการตรากฎหมายเท่านั้น หากที่พื้นฐานกว่านั้นคือการที่สิทธิจะต้องให้พื้นฐานอันเป็นเหตุเป็นผลแก่การเรียกร้องที่ชอบธรรม นั่นคือการรับรองและยอมรับสิทธิธรรมในหลักการพื้นฐานของการดำรงชีวิตสังคมของผู้คนทั้งหลายเป็นเบื้องต้น ประการต่อมาสิทธินั้นนำไปสู่การได้รับเนื้อหาแห่งสิทธิ ไม่ใช่การร้องขอลอยๆหรือรับปากลอยๆ การปฏิบัตินโยบายและกฎหมายจึงไม่ใช่การสงเคราะห์หรือช่วยเหลือบันเทาทุกข์เฉพาะหน้าให้แก่ราษฎร หากแต่ต้องเป็นการเคารพในความเป็นมนุษย์ ในความเป็นพลเมืองแห่งรัฐผู้เป็นเจ้าของอธิปไตยของประชาชนต่างหาก ประการสุดท้ายการมีสิทธิหมายถึงจะต้องมีการรับรองสิทธิเหล่านั้นจากสังคมด้วย เพื่อป้องกันการทำลายขัดขวางจากการข่มขู่ใดๆที่อาจเกิดขึ้นได้²

ในอดีตเราอาจเรียกรวมๆกันได้ว่าสิทธิพื้นฐานคือความชอบธรรมที่สมาชิกในสังคมการเมืองสามารถอ้างอิงและเรียกร้องได้ หากไม่ได้รับผลประโยชน์หรือการเข้าถึงสิ่งนั้นๆ ทั้งนี้การปฏิบัติในเรื่องสิทธิเรื่องต่างๆนั้น อำนาจอรัฐจะต้องให้การยอมรับหรือปกป้องผู้ได้รับสิทธินั้นจากการละเมิดทำลายของคนอื่นๆ ในการศึกษาถึงการก่อรูปและพัฒนาการของมโนทัศน์สิทธิในประวัติศาสตร์ไทยนี้ ประเด็นที่สำคัญยังอยู่ที่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับราษฎร ซึ่งยังขาดสถาบันและระบบเศรษฐกิจนอกอำนาจรัฐที่ช่วยสร้างแรงต่อรองและให้ภูมิคุ้มกันแก่การเคลื่อนไหวเพื่อชีวิตที่ดีกว่าได้มากนัก ทำให้ภาคประชาชนตกอยู่ในฐานะผู้รับและผู้ด้อยกว่าในหลายๆเรื่องในการจัดการความสัมพันธ์กับรัฐ ในส่วนของภาครัฐเอง ก็

² Ibid., p. 13.

มีความขัดแย้งไม่เป็นเอกภาพระหว่างหน่วยงานและผู้มีอำนาจอิทธิพลทั้งหลายกันเองพอสมควร ดังเห็นได้จากพัฒนาการในระยะผ่านจากรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่รัฐประชาธิปไตย ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงสำคัญๆภายใต้การปฏิรูประบบกฎหมาย ระบบการปกครองเป็นหลัก เหตุหนึ่งมาจากความขัดแย้งและไม่ลงรอยกันระหว่างกลุ่มชนชั้นนำทางอำนาจและทางเศรษฐกิจ มากกว่ามาจากความขัดแย้งระหว่างรัฐกับราษฎร เพื่อที่จะสร้างอำนาจรัฐให้มีความเข้มแข็งในการรักษาความปลอดภัยแก่ผู้ปกครองได้

5.2: ภาวะ “สัตว์ผู้ยาก” ของราษฎรสยาม

ในทางประวัติศาสตร์ กลุ่มคนที่เป็นผู้ทำเรื่องฎีการ้องเรียนไปยังผู้มีอำนาจหรือหน่วยงานของรัฐบาลมากที่สุดได้แก่ “ราษฎร” ทั้งที่เป็นเอกชนและที่เป็นกลุ่มบุคคล คำว่าราษฎรที่ใช้กันในสมัยกลางรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา เริ่มให้ความหมายใหม่แก่ประชาชนในพระราชอาณาจักร ในฐานะที่เป็นกลุ่มคนที่รวมกันอยู่ตามลักษณะชนชั้น(ทางเศรษฐกิจ) ไม่ใช่ประชาชนที่เป็นรูปธรรมตามฐานะทางสังคม อันเป็นที่รู้จักและใช้กันแพร่หลาย โดยอิงกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจของบุคคล เช่นข้าทาส ข้าไท ไพร่ ชุนนาง เป็นต้น นักประวัติศาสตร์บางท่านเสนอว่า คำว่า “ราษฎร” ให้ความรู้สึกถึงการมีฐานะที่ไม่เท่าเทียมกันของประชาชนในประเทศ และเน้นที่สำนึกของ “สิทธิ” มากกว่า “หน้าที่” ของผู้อยู่ใต้การปกครอง³

ในหลักฐานชั้นต้นจากฎีกาและคำร้องทุกข์ที่คณะผู้วิจัยทำการค้นคว้าศึกษาอยู่นั้น ราษฎรเป็นชนกลุ่มใหญ่ของสังคมไทย ไม่ได้เป็นผู้ที่มีอำนาจทางการเมืองการปกครองหรือเป็นกลุ่มนักคิดหัวก้าวหน้า หากแต่เป็นคนธรรมดาสามัญที่กระจายตัวอยู่ตามท้องถิ่นต่างๆ ประกอบอาชีพทางการเกษตรเป็นหลัก นอกจากนี้ยังรวมไปถึงกลุ่มคนในอาชีพอื่นๆ ด้วย ราษฎรที่กล่าวถึงนี้ยังรวมเอากลุ่มสตรี พ่อค้าแม่ค้า พระสงฆ์ คนในบังคับต่างชาติ นักโทษ กรรมกร มีบางกรณีที่ผู้ร้องเรียนเป็นข้าราชการชั้นผู้น้อย ซึ่งต่างมีปัญหาเฉพาะตนและต้องการเรียกร้องความยุติธรรม อันเกี่ยวเนื่องกับผลประโยชน์หรือสิทธิที่ตนพึงมีพึงได้ด้วย

กลุ่มชาวบ้านหรือราษฎรนี้แบ่งออกเป็นกลุ่มย่อยตามสภาพปัญหาและคำร้องทุกข์ ปัญหาที่แต่ละกลุ่มประสบหรือถูกกระทำ อย่างไรก็ตามสภาพและการแสดงออกที่ปรากฏอย่างเป็นทางการเป็นด้านหลักในความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างราษฎรกับอำนาจรัฐได้แก่สภาวะ

³ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ *ความคิดความรู้และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม 2475* (กรุงเทพฯ, สถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2533, น. 104.

เยี่ยงทาสของราษฎรทั้งหลาย สภาวะเยี่ยงทาสนี้ถูกใช้ไม่จำเพาะแก่ทาส หากมีการปฏิบัติต่อราษฎรชั้นชนต่างๆที่ไร้อำนาจและอิทธิพล ลักษณะเด่นคือการไม่เคารพในความเป็นมนุษย์ของราษฎรทั่วไป การแสดงออกอย่างหยาบช้ำต่อผู้ต่ำกว่า โดยการใช้และอาศัยอำนาจรัฐ กฎหมายและช่องโหว่ต่างๆทั้งถูกและไม่ถูกกฎหมายบ้านเมือง กระทำการดูถูก ระเบียบข้อแป๊ะและความสงบของสังคม คนเหล่านี้มีอยู่สองจำพวกๆแรกคือเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล อีกพวกหนึ่งคือผู้มีอิทธิพลและเจ้าภาษีนายอากรในท้องถิ่น

การทารุณกรรม กดขี่ เอาเปรียบ ช่มเหง ทำร้าย กล่าวโดยรวมคือการใช้กำลังอำนาจทั้งทางกฎหมายและตามอำเภอใจของผู้มีอำนาจ โดยเฉพาะระดับล่างๆ ที่กระทำต่อราษฎรในเรื่องต่างๆ ในลักษณะที่ปฏิบัติต่อเหมือนกับเป็นทาส คือไม่เห็นถึงความเป็นคนของคนยากจนทั้งหลายเลย กรณีปัญหาและการฟ้องร้องในประเด็นการถูกทำให้เป็นทาสทั้งทางตรงและทางอ้อม มีอยู่มากมายและแฝงอยู่ในเกือบทุกฎีกาที่ราษฎรร้องเรียนขึ้นมาถึงเจ้ากระทรวงและถึงพระเจ้าแผ่นดินในที่สุด แสดงว่าสังคมสยามในสมัยรัตนโกสินทร์มาถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 นั้น มีการกดขี่ขูดรีดโดยผู้มีอำนาจระดับล่างๆ ต่อราษฎรเยี่ยงทาสหนาแน่นมาก ดังจะเห็นจากตัวอย่างของฎีกาจำนวนหนึ่งที่นำมาเสนอในที่นี้ด้วย

ฎีกาของทาสจำนวนมากเล่าว่าพวกเขาถูกโกงให้ทำกรรมกรรมเพื่อขายตัวเป็นทาสได้ ส่วนหนึ่งมาจากการประกาศกฎหมายว่าด้วยเกษียณอายุลูกทาส ทำให้ลูกทาสที่มีอายุไม่ถึงกำหนดไม่อาจถูกซื้อขายได้อีกต่อไป นายเงินหรือพ่อแม่จึงต้องหาทางเลี้ยกฎหมาย เพื่อจะได้ทำสารกรรมกรรมในการซื้อขายทาสได้ ช่องโหว่นี้เป็นเหตุหนึ่งทำให้ทาสตกในฐานะเสียเปรียบ พูดไม่ได้เพราะกลัวทางการ จึงถูกนายเงินเอาเปรียบต่างๆนานา เมื่อไม่ทำก็ถูกทำร้ายจากนายหรือลูกนายทาส บางคนหนีจากการกักขัง ถูกฟ้องกลับว่าลักทรัพย์ สภาพของการทำร้ายทารุณกรรมหนักมาก ปราศจากเมตตาและกรุณา ราษฎรที่เป็นทาสเหล่านี้เรียกตัวเองในฎีกาว่า “สัตว์ผู้ยาก”

ดังกรณีหลวงขจรบุรี ในปี รัตนโกสินทร์ศก 1249 ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านปากไห้แขวงกรุงเก่า “พวกหลวงขจรไปเที่ยวปล้นตีชิงวิ่งราวย่องเบาแลลักทรัพย์สิ่งของต่างๆของผู้มีชื่อชาวบ้านเนืองๆ...หลายรายได้ประมาณ 5-6 ปี” วันหนึ่งหลวงขจรฯใช้ให้นายอาบนายเลกหลานกับอ้ายทิม อ้ายแก่ทาสกับพรรคพวกประมาณยี่สิบคนสามสิบคนเศษ เอาเรือหลวงขจรไปเที่ยวปล้นเงินจันมีชื่อที่หน้าวัด จันมีชื่อร้องขึ้นให้ผู้มีชื่อชาวบ้านช่วย อ้ายผู้ร้ายกลับพันเอาจันมีชื่อเจ้าของแพแล้วพากันโดดน้ำหนีทิ้งเรือไว้...”

พฤติกรรมทำนองนี้ ที่นายใช้ให้ทาสและบ่าวของตนไปตีปล้นเอาเงินตราของชาวบ้านและคนมีเงินข้าวของทั้งในท้องถิ่นและนอกถิ่นของตน มีอยู่เป็นประจำ ครั้งใดที่เจ้า

หน้าที่บ้านเมืองมาทัน จับทาสไว้ได้ ก็ถูกเอาตัวไปจำตรวนยังที่มหาธาตุไทย กรมการกรุงเก่า ครั้นพอเรื่องซาลง และพวกถูกจับนั้นไม่ขัดทอดมาถึงตน จึงเอาเงินไปเสียเอาตัวทาสที่ถูก จับออกมาได้ เป็นอยู่ดังนี้มา

ท้ายสุดทาสชื่ออ้ายชูไม่ยอมไปเที่ยวลักย่องเบา วังราว ล้วงเรือตามคำสั่งหลวง ขจรอีก อ้ายชูไม่ไปหลวงขจรก็เขียนตีคำว่า จำตรวนอ้ายชูต่างๆ อ้ายชูกลัวอาญาหลวงขจร ก็ต้องไปลักทรัพย์อีก ครั้น ณ ปีจออัฐศก ๑๙ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯมีหมาย ประกาศพระราชบัญญัติให้จับโจรผู้ร้าย อ้ายชูจึงได้หนีหลวงขจรลงมา ณ กรุงเทพฯ ทำเรื่อง รวขึ้นทูลเกล้าฯถวาย หลวงขจรฯเห็นท่าไม่ดีจึงตั้งตระวงหาเอง แลชำระความโจรผู้ร้ายแล ความต่างๆ เอาตามผลการตนเอง แลเลี้ยงผู้ร้ายไว้ปล่อยผู้ร้ายไป ทั้งให้อ้ายอำผัว อีอ้อมเมีย เปนผู้คุมหาผู้ใดสั่งไม่ เมียของอ้ายชูทาสจึงหนีตามมายังกรุงเทพฯและทำฎีการ้องเรียน ขึ้นไปดังกล่าว

กรณีนี้หลวงขจรฯผู้เป็นเจ้าหน้าที่หรือข้าราชการที่มีอิทธิพลคนหนึ่งในยุคยา ถึงกับ จัดตั้งศาลภายใต้การบังคับบัญชาของตนขึ้นมา โดยอ้างว่าได้รับพระบรมราชโองการให้ ตรวจสอบจับกุมโจรผู้ร้ายที่ชุมชุมขึ้น แสดงว่าหลวงขจรฯต้องเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐอยู่ด้วย จึงอาศัยพระราชบัญญัติดังกล่าวมาจัดการดำเนินคดีโจรผู้ร้ายเสียเอง ทั้งที่โจรผู้ร้ายส่วนใหญ่ก็มาจากคนที่เป็นทาสและบ่าวไพร่ของหลวงขจรฯเอง ระบบยุติธรรมเช่นนี้จึงแสดงถึง จุดอ่อนอย่างมาก เพราะเป็นที่มาของการใช้อำนาจอย่างไม่ชอบ ไม่มีการตรวจสอบและไม่มี หลักประกันความปลอดภัยในชีวิตของราษฎรได้เลย

ความยุติธรรมของระบอบการและระบบศาลก่อนการปฏิรูปโดยรัชกาลที่ 5 เป็นอีก ปัจจัยที่ช่วยในการกดขี่ทารุณราษฎรอย่างอเนกอนาถ

อ้ายท่อมผัวอีกลำภรรยา อ้ายพุททอายุ ๑๑ ลูก พร้อมใจกันทำสารกรรมธรรมชยตัว เป็นทาสอำแดงเข้มเป็นเงินตรา ๕ ชั่งเศษ ทั้งหมดรับใช้การงานอยู่ที่บ้านเรือนนายเงิน ต่อ มาอ้ายท่อมเจ็บไข้ตาย อยู่มาอีกลำเจ้ายังหาหาสนิไม่ อำแดงเข้มให้ให้อีกลำสานเลื้อ ลำแพนได้สามวัน อีกลำบอกอำแดงเข้มว่าเวียนศรีษะสานเลื้อไม่ได้ อำแดงเข้มเมาสุราอยู่ คำว่าอี กล้า ๆต่อเถียง อำแดงเข้มกับอำแดงเงินมีใจโกรธ

“ในทันใดนั้นอำแดงเงินจับมือขวาซ้ายอีกลำไว้ อำแดงเข้มเอาไม้กลมโตประมาณ สองนิ้วกึ่งยาว ๒๔ ศอกเศษ ตีถูกอีกลำที่ลำตัวที่หนึ่ง ถูกไหล่ขวาซ้าย ฟกช้ำดำเขียวเป็น หลายแห่ง อีกลำได้ความเจ็บปวดถึงสาหัส อีกลำร้องเรียกเงินไป เงินไป อำแดงขุน อำแดง สาย บุตรอำแดงเข้ม อีไซ้ อีนา อีแดง อ้ายแดงทาสอำแดงเข้มให้ช่วยอีกลำด้วย” บรรดาคน เหล่านั้นก็สมรู้เป็นใจเข้าด้วยอำแดงเข้มเสียหมด หามีผู้ใดช่วยอีกลำไม่...อีกลำที่ถูกตีนั้นก็ ฟกช้ำบวมกำเริบขึ้น

อ้าแดงเข้มหาหมอมารักษาก็หายไม่ ครั้นอยู่มาอีก ๑๐ วัน เดือน ๑๑ ปีขุนนพศก เวลาประมาณยามเศษอีกเล่าอายุ ๓๐ ปีก็ขาดใจตาย อ้าแดงเข้มกับพวกก็เอาศพไปฝังเสีย แต่เวลาเช้ามีด อ้าแดงเอี่ยมมารดาอีกเล่าผู้ตายจะไปเชิญอำเภอมารับชันสูตรพลิกศพอีกเล่าก็หาทันไม่ ถามเข้มว่าเอาศพไปฝังที่ใด ก็พูดกลบเกลื่อนหายยอมไม่

“นายน้อยผู้นำ ข้าพระพุทธเจ้าที่อีกเล่าผู้ตาย อ้ายพุกบุตร รวมเข้าชื่อให้ถ้อยคำไว้ ฟ้องต่อผู้ว่าราชการกรมการเมืองนครนายกฉบับหนึ่ง กรมการเกาะตัวได้ตัวผู้ต้องชื่อในฟ้อง มาถึงศาล กรมการให้จีนไปรับประกันแก้ความต่าง พวกนั้นให้การปฏิเสธไม่ยอมรับ แต่ยื่นาให้การรับในฟ้องถูกต้องตามข้อหา กรมการก็หาพิจารณาตามจารีตนครบาลไม่ กรมการเข้าด้วยอ้าแดงเข้ม กรมการสืบพยานแต่ของฝ่ายนั้น รับส่งเรื่องทั้งกลมจากศาล เข้ามายังเวรกรมมหาดไทย ขุนอาญาจักรแต่ยังเป็นจมีนราชอยู่เป็นตระลาการ จมีน..พลแสนเป็นผู้คุมให้พยานขึ้นให้ ขพณฯลูกขุน ณ ศาลหลวงปรึกษาชี้ขาด

“พยายามร้องว่าข้อคำให้การพยานของฝ่ายโจทก์หาไม่ครบไม่ เสมียนทำเรื่องส่งหลวงอัฐฯ ทำคำปรึกษาชี้ขาดลงมาว่า ข้าพระพุทธเจ้าฟ้องหาอ้าแดงเข้มกับพวกหาจริงไม่ ให้ส่งเรื่องไปให้ท่านผู้ปรับ ตระลาการบังคับให้ลงลายมือชื่อ ก็ร้องกับพระยาจำแลนบดีว่าความยังหาได้สืบพยานไม่ “แล้วยังหาได้ทำสมอ้างสมค่านไม่” จะให้ลงลายมือชื่อนั้นหาถูกต้องไม่ พระยาจำแลนบดีให้(ลง.....)ไว้ จึงเอาเรื่องไปร้องเจ้าพระยารัตนบดินทร์ เจ้าพนักงานรับเรื่องก็หารับเรื่องราว ๒ ฉบับไม่

“อยู่มาอ้ายพุกบุตรอีกเล่าเจ็บเป็นไข้ตายกลางระหว่างความ “จึงทำเรื่องต่อคอมมิตติกรมพระนครบาลฉบับหนึ่ง ตระลาการศาลกรมมหาดไทย พิจารณาความไม่ยุติธรรม แล้วถอดความของข้าฯไว้จนทุกวันนี้ได้ประมาณ ๕ เดือนเศษ หาส่งไปตามกระทรวงไม่ ซึ่งพระยาจำแลนบดี หลวงอัฐฯ ขุนอาญาจักร ขุนบำรุงทำกับข้าฯสัตว์ผู้ยากได้ความเดือดร้อนยากแค้นนัก ขอพระบารมีปกเกล้าฯเป็นที่พึ่ง”

5.3: สิทธิในการดำรงชีพของราษฎรสยาม

ชาวนาชาวสวนหรือเกษตรกรเป็นคนกลุ่มใหญ่ที่สุดที่ส่งเรื่องราวฎีการ้องทุกข์ให้รัฐบาลช่วยแก้ไข ปัญหาที่คนกลุ่มนี้ประสบมากที่สุดคือ เรื่องของที่ดินทำกิน ซึ่งได้แก่ ปัญหาในการถือครองที่ดิน การบุกเบิกที่ทำกิน ปัญหาเรื่องการประกาศเขตที่ดินสาธารณะที่ทับที่ดินทำกินแต่เดิมของชาวบ้าน ปัญหาในการออกโฉนด รวมถึงกรณีพิพาทระหว่างบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามกับชาวบ้าน ปัญหาระหว่างเจ้าพนักงานของรัฐกับชาวบ้านในการจัดสรรที่ดินทำกิน ข้อร้องเรียนโดยมากมักจะไม่ได้รับการแก้ไขจากหน่วยงานของรัฐ และอีกจำนวนมากก็ถูกยกฟ้องหรือแพคดี

จากปัญหาฎีกาและการร้องทุกข์ดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นอย่างมาก ซึ่งไม่น่าแปลกใจหากพิจารณาจากการอภิปรายถึงกำเนิดและพัฒนาของมโนทัศน์สิทธิ ซึ่งก่อตัวขึ้นมาจากผลของการเปลี่ยนแปลงและการปะทะขัดแย้งกันระหว่างกลุ่มและชนชั้นในสังคม ในกรณีศึกษาของไทย สิ่งที่ผู้วิจัยให้น้ำหนักความสำคัญได้แก่บริบททางความคิดและความรู้อันเกี่ยวพันกับการก่อรูปของการอ้างและร้องเรียนถึงปัญหาความทุกข์ยากและไม่ยุติธรรมที่บรรดาราชบุรุษทั้งหลายประสบและถูกกระทำจากผู้มีอำนาจและจากรัฐในรูปแบบต่างๆ

การร้องเรียนและแสดงความรู้สึกไปถึงความคิดเห็นของราชบุรุษ ในรายงานวิจัยนี้ถือว่ามีคามหมายนัยถึงการเรียกร้องสิทธิพื้นฐานของราชบุรุษได้ด้วยเหมือนกัน แม้ว่าภาษาและการปฏิบัติของสิทธิเหล่านั้นจะไม่ตรงกับที่เราเข้าใจในปัจจุบันนี้ก็ตาม เนื่องจากราชบุรุษทั้งหลายเรียกร้องและเคลื่อนไหวกระทั่งคัดค้านต่อสู้ ในฐานะของไพร่บ้างทาสบ้าง กล่าวคือยังมีฐานะของการเป็นข้าได้ปกครอง(subject) ของกษัตริย์อยู่ ไม่ได้มีฐานะเป็นนายของตัวเองที่มีความเป็นอิสระจากพันธนาการทางสังคมและการเมือง นั่นคือไม่ใช่เป็นปัจเจกชนเสรี ดังนั้นการร้องเรียนจึงดำเนินไปภายใต้กรอบพันธนาการของการอ้างอิงถึงหน้าที่และความรับผิดชอบของเจ้านายและรัฐ มากกว่าการอ้างถึงสิทธิเชิงบวกของราชบุรุษ จึงมีลักษณะเป็นการร้องขอ มากกว่าการเรียกร้องเอา ซึ่งทั้งหมดนี้ไม่ได้หมายความว่า สิทธิมนุษยชนไทยมีลักษณะเด่นที่การร้องขอ หากแต่เป็นเพียงขั้นตอนหนึ่งของการพัฒนาไปสู่การยอมรับในความชอบธรรมของอีกฝ่าย

5.3.1: ปัญหาที่ดิน

วาทกรรมในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินที่เป็นของรัฐอาศัยกฎหมายและประเพณีเก่าแต่โบราณ นั้นคือคติความเชื่อที่ว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของที่ดินทั้งหมดในพระราชอาณาจักร การที่ราชบุรุษทำกินและอาศัยอยู่ในที่ดินต่าง ๆ นั้น เป็นการได้รับอนุญาตจากพระมหากษัตริย์ ให้เข้าไปในประโยชน์เท่านั้น ไม่ใช่ให้สิทธิสมบูรณ์เหนือที่ดิน ที่มาของคตินี้ดังกล่าวที่อ้างกันเป็นประจำคือ กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จมาตรา 42 ในค่านากล่าวว่า "ในแว่นแคว้นกรุงศรีอยุธยาหาดีลกนพรัตน์ราชธานีบุรีรมย์ เปนที่แห่งพระเจ้าอยู่หัว หากให้ราชบุรุษทั้งหลายผู้เปนข้าแผ่นดินอยู่ จะได้เป็นที่ของราชบุรุษหามิได้" กฎหมายดังกล่าวเป็นหลักฐานสำคัญในการอธิบายกรรมสิทธิ์ที่ดินในประวัติศาสตร์สังคมไทยจากสมัยกรุงศรีอยุธยามาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ในสมัยรัชกาลที่ 5 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ก็ได้อธิบายให้เห็นถึงความต่อเนื่องของการเป็นเจ้าของที่ดินของพระมหากษัตริย์ด้วย

เช่นกัน โดยกล่าวว่า เหตุที่ถือว่ากษัตริย์เป็นเจ้าของที่ดินทั้งหมดนั้น เนื่องมาจากที่ประชุม ได้พร้อมใจกันยกที่ดินถวายในเวลาทำพิธีบรมราชาภิเษก

“...ที่แผ่นดินเหล่านี้ทั่วพระราชอาณาจักร เข้าใจว่าเป็นของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสิ้น ได้ดำรงโดยราชประเพณีที่บรรพบุรุษของเราผู้เป็นประมุขชนยกขึ้นเป็นชาติ ซึ่งมีคุณธรรมโดยปรีชาญาณ อันสามารถอาจจะเป็นที่พึ่งที่พำนักบำรุงพิทักษ์รักษาเป็นมุขประธานของหมู่ประมุขชนซึ่งตั้งเป็นชาตินั้น.....พระองค์นั้นได้รับความยินยอมของประมุขชน ได้เลือกสรรพระองค์นั้นขึ้นโดยราชประเพณี มีทำการพระราชพิธีราชาภิเษกแล้ว ภายหลังราชเสวกผู้เป็นพนักงานทำการพิทักษ์รักษาที่แผ่นดินอยู่แต่เดิม ดำรงที่มายุติอธิบดีจึงได้รวมกันถวายที่ดินซึ่งรักษาเป็นส่วนๆนั้นคืนทูลถวายบรมราชาภิเษก พระองค์ทรงรับที่ดินแผ่นดินไว้แล้ว จึงได้ทรงพระนามาภิไธยโดยคำที่ประมุขชนเรียกร้องซึ่งเป็นเจ้าเป็นใหญ่ในที่ทั้งปวงว่า เจ้าแผ่นดิน อันเป็นที่หมายของพระองค์ผู้ดำรงแผ่นดิน และประมุขชนได้ตั้งขึ้นเป็นชาตินั้น”⁴

หลักสำคัญ 3 ประการในกฎหมายสมัยอยุธยา 1) กษัตริย์เป็นเจ้าของที่ดินในพระราชอาณาจักร 2) ราษฎรซื้อขายที่ดินแก่กันไม่ได้ 3) สิทธิของราษฎรเหนือที่ดินเบาบางมาก เหตุว่าผูกพันกับการครอบครอง สิทธิในที่ดินของพระมหากษัตริย์เป็นสิทธิโดยสมบูรณ์ ดังนั้นจึงไม่อาจมีสิทธิและการปฏิบัติใดๆที่จะนำไปสู่การอนุญาตให้ราษฎรหรือข้าราชการบริหารสามารถมีกรรมสิทธิ์ใดๆในที่ดินได้อีก อันจะเป็นการลบหลู่และละเมิดพระราชอำนาจของกษัตริย์ลงไปได้⁵ ความเป็นเจ้าแผ่นดินของกษัตริย์จึงดำรงคู่กับความเป็นเจ้าชีวิตคือนายเหนือร่างกายและชีวิตของราษฎรและผู้อยู่ใต้อำนาจทั้งหลายด้วย วาทกรรมดังกล่าวจึงเท่ากับรับรองและประกาศถึงอำนาจอันสมบูรณ์เด็ดขาดของกษัตริย์ในพระราชอาณาจักร ในทางปฏิบัตินำไปสู่การใช้อำนาจนั้นในการปกครองและจัดการกับความยุติธรรมของราษฎรด้วย ซึ่งมีโอกาสที่จะบิดแปรไปสู่การปฏิบัติที่สุดขั้วได้เหมือนกัน หากกษัตริย์ปราศจากคุณธรรมและความสามารถในการปกครองตรวจสอบการใช้อำนาจของข้าราชการระดับล่างๆอย่างแท้จริง

⁴ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์, *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ ภาค 3*, (กรุงเทพฯ, คุรุสภา, พ.ศ. 2504), เรื่องทำสวน, หน้า 175-77, อ้างใน สุนทร อาสะไวย์, *ประวัติศาสตร์ของรังสิต การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ. 2431-2457* (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2530), หน้า 62-3.

⁵ ร.แสงกาต์, *ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย*, เล่ม 2 (กรุงเทพ. มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และสังคมศาสตร์, (2526) หน้า 307.

สิทธิในทรัพย์สินที่เป็นสังหาริมทรัพย์มีมานานแล้ว คล้ายๆกันทั่วไป แต่สิทธิในที่ดิน
อสังหาริมทรัพย์ เปลี่ยนแปลงตามความเจริญของชุมชนและระบอบการเมือง กรรมสิทธิ์ที่
ดินพัฒนาจากของชุมชน ชาติกุล หัวหน้า ประมุข มาเป็นการแบ่งปันให้เอกชนด้วย
กรรมสิทธิ์โบราณไม่แยกจากการครอบครอง เจ้าของต้องอยู่ต้องทำ ดังนั้นที่ดินจึงไม่เป็น
สาระสำคัญในสมบัติบุคคลโบราณ คนจึงมีไม่ไ้เพราะมีที่ดินมาก หากแต่มีข้าทาสมีกำลัง
ไปทำมันต่างหาก การแบ่งแยกทรัพย์สินแบบเก่า วิญญาณทรัพย์และอวิญญาณทรัพย์
มาจากคติทางพุทธศาสนาและศีลธรรม ไม่ค่อยมีผลทางกฎหมาย กฎหมายเก่าสมัยอยุธยา
ไม่นับที่ดินเป็นทรัพย์ต่างหาก เพราะไม่เห็นความสำคัญในสมบัติส่วนบุคคล เป็นผลมาจาก
แนวคิดเรื่องสิทธิของผู้เป็นเจ้าของที่ไม่บริบูรณ์⁶

จุดแยกในสิทธิการเป็นเจ้าของพัฒนามาจากการที่กรรมสิทธิ์แยกออกจากการ
ครอบครอง ทำให้ที่ดินเป็นทรัพย์มีคุณค่าต่างหากจากผลประโยชน์ที่ทำได้ แต่สิทธิในที่ดิน
ในสมัยอาณาจักรคือการปกครองดินแดน ถ้าเจ้าของที่ดินยึดไว้ในอำนาจ อาจเป็นปรปักษ์
ต่ออำนาจกษัตริย์ได้ ดังนั้นจึงต้องตัดทอนและจำกัดสิทธิของเจ้าของที่ดินลง มิให้เป็น
อันตรายต่อตนและป้องกันผลประโยชน์ของบ้านเมืองด้วย สิทธิในที่ดินจึงไม่อาจบริบูรณ์
เช่นในสังหาริมทรัพย์ได้ กระทั่งมาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีการออกโฉนดที่ดินให้แก่บุคคล
เป็นการยอมรับความเป็นเจ้าของและการครอบครองที่ดินโดยบริบูรณ์ทั้งสองอย่าง

ในทางปฏิบัติ กษัตริย์มอบสิทธิในการใช้และการครอบครองเหนือที่ดินให้แก่ราษฎร
ในการประกอบอาชีพและการบุกเบิกที่ดินป่าให้เป็นที่ดินเพาะปลูกได้ พัฒนาการในเรื่อง
สิทธิเหนือที่ดินเห็นได้ว่า ที่ผ่านมามีฝ่ายราษฎรและรัฐ(หรือกษัตริย์)ต่างก็มีผลประโยชน์ใน
การถือครองและมีอำนาจเหนือที่ดินอย่างหนึ่งอย่างใด ในสังคมชุมชนไททั้งหลาย ประมุข
หรือเจ้าเป็นเจ้าของที่ดินในอาณาเขต ชาวบ้านไม่มีกรรมสิทธิ์ เป็นแต่ผู้เก็บกินหรือทำบนดิน
ต่างจากกฎหมายรามัญมอญหรืออินเดีย การแบ่งปันที่ดินจึงเป็นการตอกย้ำว่าประมุขเป็น
เจ้าของเป็นผู้มีกรรมสิทธิ์ ต่อมาเลิกการแบ่งปัน แต่ใช้การเก็บภาษีแทน นำไปสู่การเกิด
ครอบครัวผู้มีอิทธิพลได้

ในสมัยที่ดินยังไม่มีค่าเหมือนทรัพย์สิน ปัญหาต่อกรรมสิทธิ์ที่ดินก็ยังไม่มาก รัฐ
หรือกษัตริย์ได้ประโยชน์จากการเก็บภาษีจากการผลิตในที่ดินและเกณฑ์แรงงานของไพร่
ในขณะที่ราษฎรได้ผลผลิตและที่ทำมาหากินถึงอยู่อาศัยเป็นครอบครัวและชุมชน สิทธิชุม
ชนเหนือที่ดินในชุมชนเป็นการรับรองการใช้ที่ดินนั้นร่วมกันของสมาชิกชุมชน ไม่ได้อ้างถึง
อำนาจในกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินแต่อย่างใด

⁶ เฝิงฮ้าง, หน้า 308.

การพูดถึงที่ดินมักหมายถึงที่ดินอันหลวงได้เข้ามาอ้างอำนาจในการจัดการและดูแลผลประโยชน์ การครอบครองที่ดินในสมัยก่อนมิได้ให้ความสำคัญกับพื้นที่ แต่ให้ความสำคัญกับผลิตผล ดังนั้นกรรมสิทธิ์เด็ดขาดจึงไม่ใช่ประเด็นแห่งปัญหาหรือลักษณะสำคัญของที่ดิน ในที่ดินอันเป็นที่หลวงโดยกฎหมาย ประชากรที่ต้องการทำประโยชน์ปลูกพืชผลสร้างบ้านเรือนสามารถทำได้โดยบอกกล่าวแก่เจ้าเมืองหรือเจ้าหน้าที่ เมื่อหักรางวัลพงปลูกพืชผลไปเท่าใด ก็ถือว่าพื้นที่ได้ลงแรงไปนั้นเป็นของตน ต้องจ่ายภาษีอากรแก่เจ้าของแคว้นแล้วแต่จะตกลงกัน เมื่อเกิดการอพยพโยกย้ายหรือละทิ้งบ้านเรือนไม่ว่าสาเหตุใดๆ ก็ตาม ที่ดินนั้นจะกลับเข้าไปอยู่ในกรรมสิทธิ์ของหลวงตามเดิม ผู้ปกครองสามารถจัดสรรคนกลุ่มใหม่เข้าไปอยู่และทำกินแทนได้ อีกทั้งที่ดินในสมัยก่อนมีมากมาย แคว้นต่างป่าทำไร่นาตามต้องการโดยไม่ต้องแย่งกันเหมือนในปัจจุบัน

ต่อมาเมื่อกรรมสิทธิ์และการครอบครองเริ่มแยกออกจากกันเพราะที่ดินกลายเป็นสิ่งมีค่าเหมือนทรัพย์สินชนิดหนึ่ง ทำให้การมีกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินเป็นเรื่องสำคัญขึ้นมา นำไปสู่การออกเอกสารสิทธิเหนือที่ดินของบุคคลขึ้นมา ซึ่งคือโฉนดที่ดิน โดยเริ่มต้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในปีพ.ศ. 2444 เริ่มจากการให้กระทรวงเกษตราธิการซึ่งมีหน้าที่ดูแลด้านการเก็บภาษีพืชผล และมีหน้าที่ต้องจัดการที่ดินรกร้างให้มีคนเข้าไปทำกิน ระวังการวิวาทเรื่องที่ดิน และแบ่งสันปันส่วนที่ดิน ให้ทำโฉนดที่ดินเมืองกรุงเก่าในปีร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444)⁷ ต่อมาในปีร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451) มีการออกพระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดิน ให้เปลี่ยนหนังสือสำคัญสำหรับที่ดินทุกรูปแบบ เป็นโฉนดแผนที่ทั้งหมด เพื่อสะดวกต่อการพิพาทภาคตีความที่ดินของกระทรวงยุติธรรม และจัดระเบียบกฎหมายที่ดินใหม่

สมัยรัชกาลที่ 5 กรรมสิทธิ์ที่ดินมีความสำคัญมาก เพราะการเปลี่ยนแปลงประเทศให้เป็นสมัยใหม่ มีการตัดถนนและคูคลองใหม่ในเมืองใหญ่ๆ เป็นการขยายเส้นทางการค้าขายทั้งทางบกและทางน้ำ ผู้คนจึงเริ่มต้องการจับจองที่ดินเป็นของตัวเองบุคคลเพื่อทำการค้าขาย และยึดเส้นทางการคมนาคมเพื่อความสะดวกในด้านการเดินทางขนส่ง อีกทั้งจับจองแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรกรรม “การเปิดโอกาสให้คนจับจองที่ดินและทำโฉนดเป็นของราษฎรนี้ นับเป็นการเริ่มต้นให้อำนาจแก่ประชาชนของรัฐด้วย มิใช่ที่ดินทุกที่เป็นของหลวง”⁸

⁷ มณฑนา ชุ่มผล “โฉนดที่ดินฉบับแรกของไทย เป็นของพระพุทธเจ้าหลวง รัชกาลที่ ๕” *ศิลปวัฒนธรรม* ปีที่ 24 ฉบับที่ 3 (มกราคม 2546).

⁸ เพิ่งอ้าง

ระบบการทำที่ดิน จัดทะเบียนทำโฉนดที่ดิน ทั้งที่เป็นเรือกสวนไร่นาและที่อยู่ให้ถูกต้องเป็นระเบียบ เพื่อการเก็บภาษีที่ดินและผลผลิตรายได้ของรัฐจะได้เป็นระบบเต็มเม็ดเต็มหน่วยมากขึ้น ไม่ถูกข้าหลวงยกยอกสูญหาย อันจะทำให้รัฐเสียผลประโยชน์ ก่อนที่จะมีการทำโฉนด ใบสำคัญในการครอบครองที่ดินก่อนปี พ.ศ. 2444 มีหลายรูปแบบคือ โฉนดตราแดง โฉนดตราจอง ใบเหี้ยบย่ำ โฉนดสวน และโฉนดป่า โฉนดตราแดง เป็นหนังสือการถือครองที่ดินได้ 10 ปี ออกในบริเวณหัวเมืองคือ กรุงเทพฯ อ่างทอง สุพรรณบุรี และลพบุรี โดยให้นายแขวงเป็นผู้รับรองการเปลี่ยนแปลงสิทธิได้เพียงผู้เดียว ออกในสมัยพระยาสุรศักดิ์มนตรีดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ในปี พ.ศ. 2400 และ พ.ศ. 2425 เท่านั้น

โฉนดตราจอง เป็นหนังสือถือครองที่ดินได้ 3 ปี ข้าหลวงกรมนาเป็นผู้ออกให้เพื่อสะดวกในการเก็บค่านา

ใบเหี้ยบย่ำ ซึ่งเป็นเอกสารที่มีปัญหามากที่สุดเพราะไม่มีรูปแบบชัดเจน ง่ายต่อการปลอมแปลง และมีการออกใบเหี้ยบย่ำซ้ำซ้อนกันเป็นคดียากมาก มีอายุครอบครองที่ดิน 1 ปี ถ้าเกินกว่านั้นต้องไปทำเป็นโฉนดตราจอง

โฉนดสวน ไว้สำหรับคิดอากรค่าสวนว่ามีต้นผลไม้ที่ต้นสำหรับเก็บอากร โฉนดป่า สำหรับที่ดินซึ่งปลูกพันธุ์ไม้ขนาดเล็ก หรือไม้ล้มลุก เก็บอากรตามจำนวนเนื้อที่โฉนด⁹

กล่าวโดยรวม ที่ดินในพระราชอาณาจักรจึงมีอยู่ 2 ประเภทคือ หนึ่งที่หลวงหวงห้าม สองที่หลวงที่อนุญาตให้ราษฎรถือกรรมสิทธิ์¹⁰ นักกฎหมายอธิบายว่า ที่หลวงนั้นหมายความว่าความครอบคลุมเฉพาะ “ที่ดินซึ่งรัฐบาลสงวนกรรมสิทธิ์ไว้เอง ที่เหล่านี้จะเป็นสถานที่ทำการ ถนนหนทาง หรือที่ว่างเปล่าก็ตาม แต่โดยมากอยู่ในความดูแลรักษาของกระทรวงและกรมต่างๆ รัฐบาลยังไม่ได้ออกหนังสือสำหรับที่อนุญาตให้ผู้ใดเป็นเจ้าของ ที่ชนิดนี้อยู่ นอกข้อบังคับกฎหมายเรื่องละทิ้งที่ดินหรือปกครองโดยอำนาจปรักหัก คือแปลว่าถึงแม้ผู้ใดจะได้ปกครองอยู่โดยอำนาจของตนเองมาช้านานเท่าใดก็ดี ก็ไม่อาจทำให้ที่เป็นสิทธิแก่ตนได้ รัฐบาลย่อมมีอำนาจที่จะเรียกครองเอาได้เสมอ เว้นไว้แต่จะปรากฏว่าได้พระราชทานให้เป็นสิทธิขาด”¹¹

น่าสนใจว่าต่อมาบรรดาที่สาธารณะประโยชน์ทั้งหลาย จะตกอยู่ได้กรรมสิทธิ์หรือการดูแลของกระทรวงมหาดไทย ส่วนที่ดินในเขตเมืองส่วนมากจะเรียกว่าที่ราชพัสดุอยู่ได้

⁹ เพิ่งอ้าง

¹⁰ หลวงวรวาทีวินิจัย คำอธิบายกฎหมายลักษณะที่ดิน (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์พานิชคุณผล, 2457), หน้า 12.

¹¹ เพิ่งอ้าง, หน้า 13.

อำนาจของกระทรวงการคลังโดยเฉพาะกรมธนารักษ์ ที่ดินอีกส่วนจะเป็นของกระทรวง
กลาโหม พัฒนาการล่าสุดในปัจจุบันคือบรรดาที่ดินที่ขึ้นทะเบียนให้เป็นอุทยาน ก็จะเป็นที่
หลวงชนิดใหม่ เช่นเดียวกับที่ดินสำหรับการปฏิรูปการเกษตรกรรมหรือ ส.ป.ก. กล่าวได้ว่า
ลักษณะสำคัญของที่ดินในเมืองไทย คือการเป็นที่หลวงอันเป็นธรรมเนียมและกฎหมายมา
แต่ดั้งเดิมและยังพัฒนาการต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน

การต่อรองและต่อสู้เพื่อผลประโยชน์อันพึงมีพึงได้ตามกรอบแห่งค่านิยมและความ
เป็นไปได้ ในที่สุดนำไปสู่การยอมรับสิทธิในการใช้ประโยชน์เหนือที่ดินของราษฎร แต่ยังไม่
รับรองหรือให้การมีสิทธิสมบูรณ์แก่ชาวบ้าน ดังที่กฎหมายได้ยอมรับไว้ เช่นในพระราช
กำหนดเก่า 44 กำหนดว่า ราษฎรต้องขอโฉนดจากทางการไว้เป็นสำคัญเมื่อต้องการได้
ใช้ที่ดินนั้นๆเพื่อตนเอง จากนั้นกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จมาตรา 45 ถึง 53 ก็ระบุถึงสิทธิที่
จะได้ตามมาจากการครอบครองที่ดินนั้น คือมีสิทธิในการขาย จำนอง ให้เช่าและการให้เป็น
มรดก ซึ่งนับเป็นสิทธิในที่ดินที่พอสมควรสำหรับการดำรงชีวิตและอาชีพของราษฎร แต่
ประเด็นหลักที่ฝ่ายรัฐยังยึดเป็นหลักในการตีความและใช้กฎหมายเหล่านั้นคือ สิทธิทั้ง
หลายที่ราษฎรมีในที่ดิน ก็ไม่ตัดสิทธิของพระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็นเจ้าของดินอยู่
ดั้งเดิม ดังคำอธิบายของกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ว่า

.....โฉนด ตราแดง ตราจอง ใบเหี้ยมย่ำต่างๆ ซึ่งเป็นหนังสือให้อนุญาตให้
ราษฎรทำกินในที่ซึ่งเป็นของพระองค์ท่านนั้น แม้ว่าที่ดินไม่เป็นของพระเจ้าอยู่หัวแล้ว ก็
จะไม่เรียกพระองค์ว่าเจ้าแผ่นดิน ก็จะไม่ทรงไล่คนออกจากที่ดินไม่ได้เลย ราษฎรก็ไม่ต้องถือ
โฉนดตราแดง ตราจองอย่างไร หนังสือสำคัญต่างๆ สำหรับที่ดินที่ว่าเป็นสิทธิก็ดี ไม่ได้แปล
ว่าทรงละพระบรมเดชานุภาพจากที่นั้นให้แก่ผู้อื่นไปเป็นเด็ดขาด เห็นได้โดยง่ายโดยการที่
ไล่ที่จะมีโฉนดตราแดงก็ดีเหมือนกัน เพราะเหตุนี้คำที่เรียกว่าเป็นสิทธินั้น แปลแต่ว่าเป็น
สิทธิในระหว่างราษฎรกันและกัน หาเป็นสิทธิจนถึงตัดพระบรมเดชานุภาพไม่....."¹²

ดังนั้นในวาทกรรมเรื่องที่ดิน แนวคิดที่ครอบงำและเป็นหลักในการกำหนดวิธี
การปฏิบัติและการให้เหตุผลแห่งความชอบธรรม จึงเป็นแนวคิดและทฤษฎีที่รัฐและ
กฎหมายที่ดินยอมรับสิทธิในที่ดินระหว่างราษฎรด้วยกันเองเท่านั้น แต่ไม่ยอมรับหรืออนุญาต
ให้ใช้สิทธินั้นอ้างหรือยื่นต่อพระมหากษัตริย์ได้ จึงไม่เป็นที่แปลกใจว่า ปัญหาและข้อขัด
แย้งระหว่างราษฎรกับรัฐในเรื่องที่ดินนั้น ราษฎรไม่มีโอกาสเลยที่จะชนะหรือเรียกร้องความ
เป็นธรรมจากรัฐได้

¹² อ้างแล้ว, เจ้าพระยาภาสกรวงศ์, *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ*, หน้า 63.

สิทธิในปัจจัยการผลิตที่สำคัญยิ่งอันนี้ จึงเป็นสิทธิที่ถูกจำกัดด้วยกฎหมายและขนบธรรมเนียมประเพณีในโครงสร้างอำนาจเก่าที่ไม่เท่าเทียมกันอย่างแน่นอนหนา ในระยะยาว สิทธิในกรรมสิทธิ์ที่ดินแบบจำกัดและด้านเดียวนี้ มีผลกระทบต่อการพัฒนาและการดำรงชีวิตของราษฎร ในอันที่จะยกระดับและพัฒนาศักยภาพของตนเองไม่น้อย เนื่องจากขาดพื้นฐานทางวัตถุรองรับการขยายกิจกรรมทางสังคมด้านอื่นๆต่อไป

หลังจากที่ที่ดินมีค่าเป็นทรัพย์สิน การปรับและลงโทษราษฎรก็อาศัยการยึดและขายทอดตลาดที่ดินของชาวบ้านที่ถูกรัฐฟ้องร้อง ในสมัยนั้นปัญหาการเก็บเงินรัฐูปการเป็นปัญหาของราษฎรไม่น้อย หลายคนต้องสูญเสียที่ดินบ้านเรือนไป เพราะไม่อาจนำเงินมาเสียค่ารัฐูปการได้ทันเวลา เช่นนายสัง นุ่นสง อยู่กิ่งอำเภอหัวไทร จังหวัด นครศรีธรรมราช ได้ค้างเงินค่ารัฐูปการ ปีพ.ศ. 2473 กับปี พ.ศ. 2476 ทั้งค้างค่าเกาะด้วยรวมเป็นเงิน 10 บาท ในปี 2478 เจ้าพนักงานได้ยึดที่ดินนายสัง เพื่อขายทอดตลาดเอาเงินค่ารัฐูปการที่ค้างอยู่ “แต่ในการที่เจ้าพนักงานกับกำนันทำการยึดที่ดินนายของข้าพเจ้าดังกล่าวแล้วนี้ ข้าพเจ้าก็ดี ราษฎรในตำบลนั้นก็ดี หากได้มีใครรู้เห็นประกาศยึดหรือประกาศขายทอดตลาดที่ดินนายของข้าพเจ้าไม่”¹³

จากการที่ดินมีความสำคัญต่อการดำรงชีพในระบบเศรษฐกิจแบบตลาดมากขึ้นนี้ ราษฎรจึงให้ความสำคัญต่อการมีกรรมสิทธิ์อันสมบูรณ์ในที่ดินทำกินน้อยอย่างสูง โดยถือว่าเป็นเสมือนความเป็นความตายของราษฎรเลยทีเดียว ดังเช่นกรณีการร้องเรียนของราษฎรในอำเภอเกาะคา จ.ลำปางได้ร้องเรียนว่า การที่เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลอันได้แก่ข้าหลวงประจำจังหวัด นายอำเภอ ผู้แทนราษฎร เจ้าราชวงศ์ ผู้บังคับกองพันทหาร ฯลฯ ได้ไปบังคับขู่เข็ญราษฎรให้ขายที่นาให้รัฐบาลเพื่อทำเป็นไร่อ้อยของโรงงานทำน้ำตาล จากราคาที่รัฐบาลกำหนดซึ่งเป็นจำนวนเงินที่ถูกที่สุด ราษฎรคนใดไม่ยอมขายก็จะโดนจับกุมข้อหาขัดขืนอำนาจเจ้าพนักงาน

การที่ราษฎรไม่พอใจขายที่นาให้รัฐบาลโดยราคาถูก ๆ นี้ เพราะ “ราษฎรมีที่นาไว้สำหรับทำมาหากินโดยจำกัด เมื่อต้องขายที่ดินซึ่งเป็นนาให้แก่รัฐบาลเสียแล้วราษฎรก็หมดทางทำมาหากินซึ่งนับว่าเป็นชีวิตที่สำคัญได้สิ้นสุดลง อนึ่งเมื่อต้องขายที่นาโดยราคาถูก ๆ เช่นนี้ ราษฎรจะนำเงินนั้นไปหาซื้อที่นาบ้านเรือนอยู่ใหม่ก็ไม่ได้มีเงินเพียงพอ... นับว่าราษฎรได้รับความเดือดร้อนจะหาที่เปรียบปานมิได้... จะต้องอพยพออกจากท้องถิ่นอันเป็นภูมิลำเนาไปอย่างบ้านแตกสาแหรกขาด ซึ่งนับว่าเป็นความเดือดร้อนของราษฎรเหล่านี้

¹³ หจข. ร.ศ. 114 มท. 0201.1.1/ 393 นายสัง นุ่นสงกล่าวโทษกรรมการกิ่งอำเภอหัวไทรว่าปฏิบัติการมิชอบในการขายทอดตลาดที่ดินของผู้ร้อง

อย่างร้ายแรงอันไม่เคยพบเห็น เมื่อราษฎรร้องเรียนความทุกข์ร้อนซึ่งไม่อยากขายหรือได้ราคาถูก ก็ถูกเจ้าพนักงานขู่เชิญว่ามีความผิด จะต้องได้รับโทษ และใช้กำลังทหารตำรวจเข้าล้อมบ้านต้อนราษฎรให้ไปทำสัญญายอมขายที่ดินให้รัฐบาลตามราคาที่รัฐบาลจะกำหนดให้ เมื่อราษฎรบางคนไม่ยอมเซ็นชื่อหรือพิมพ์ลายมือ ก็ต้องถูกจุดลากขู่เชิญจับมือให้เซ็นหรือพิมพ์ลายมือ ทั้ง ๆ ที่ราษฎรไม่ยินยอมซึ่งนับว่าไม่สมกับสมัยที่มีการปกครองโดยมีรัฐธรรมนูญตามแบบประชาธิปไตย เพราะราษฎรไม่มีสิทธิเสรีภาพในการครอบครองทรัพย์สินสมบัติและที่ดินดังว่าไว้ในรัฐธรรมนูญ

ด้วยความเดือดร้อนอย่างร้ายแรงนี้ ข้าพเจ้าทั้งหลายขอความกรุณาท่านรัฐมนตรีได้รับจัดส่งกรรมการมาไต่สวนพิจารณาเพื่อให้ข้าพเจ้าได้รับความยุติธรรม ไม่ถูกกดขี่บังคับอันเป็นความทุกข์ยาก ...ขอท่านรัฐมนตรีอย่าได้ฟังเสียงข้าราชการทางลำปางแต่ฝ่ายเดียว ได้กรุณาส่งกรรมการไปพิจารณาฟังเสียงพวกข้าพเจ้าบ้าง..."¹⁴

ในปี พ.ศ.2479 นายผัด รันสนุก ร้องว่าเดือดร้อนเพราะถูกคณะกรรมการอำเภอเมืองแพร่สั่งปิดลำเหมือง ส่วนหนึ่งของภูิกานายผัดได้กล่าวว่า

"...แต่ก่อน ๆ มากี่เคยได้อาไศรยการทำงานรายนี้เลี้ยงชีวิตไว้ แม้ถึงกระนั้นโดยมากก็ยังมิ การอด ๆ อยาก ๆ เปนบางครั้งบางปี อันเนื่องจากการทำนาฟ้าฝนไม่บริบูรณ์ บางรายยิ่งซ้ำร้ายถึงกับติดค้างเงินรัฐอุปการต้องถูกบังคับให้ทำงานโยธาแทนทุกปี การที่นายอำเภอเมืองแพร่มาด่วนสั่งให้ราษฎรในตำบลสวนเขื่อน ปิดลำเหมืองของข้าพเจ้าโดยฉับพลัน ก่อนได้หาอุบายผ่อนสั้นยาวเช่นนี้ ความลำบากยากแค้นทั้งปวงย่อมตกหนักอยู่กับพวกข้าพเจ้าทั้งสิ้น..."

ส่วนนายอำเภอได้ตอบกลับว่า นายผัดกับพวกแอบอ้างใช้ลำเหมืองสายนี้โดย "...พวกหัวหน้าเหมืองฝ่ายไดยื่นคำร้องต่อข้าพเจ้าว่า ...นายผัดกับพวกได้ลอบตัดที่ปิดลำเหมืองสายนี้ขึ้นอีก ขอให้ข้าพเจ้าจัดการฟ้องร้องว่ากล่าว ข้าพเจ้าจึงได้เรียกตัวมาว่ากล่าวและชี้แจงความผิดให้พวกนายผัดทราบ...ข้าพเจ้าได้ตั้งให้พวกหัวหน้าเหมืองฝ่ายแม่แกมที่ถมปิดเหมืองฝ่ายที่...นายผัดกับพวกก็ยอมโดยดี ข้าพเจ้าจึงมิได้จัดการฟ้องร้องนายผัดกับพวก ตามพระราชบัญญัติควบคุมเหมืองฝายและพนังซึ่งข้าพเจ้าได้กระทำไปในสถานที่ข้าพเจ้าเป็นผู้ปกครอง ก็นับเป็นคุณแก่นายผัดกับพวกนั้นแล้ว...นายผัดกับพวกอาจจะคิดว่าข้าพเจ้าย้ายมารับราชการเป็นนายอำเภอใหม่อาจจะไม่ทราบเรื่องเดิม หรืออาจจะเข้าใจว่าจะมีความคิดเปลี่ยนแปลงไป จึงรื้อฟื้นเรื่องเดิมมาร้องเรียนใหม่..."

¹⁴ หจข. มท.0201.1.1/206 ราษฎรใน จ.ลำปางร้องว่าข้าหลวงประจำจังหวัดใช้อุบายขู่เชิญราษฎรให้ขายที่ดินเพื่อทำไร่อ้อย (พ.ศ.2479). การเน้นโดยผู้วิจัย.

คำร้องเรียนและฎีกาทำนองนี้มีอยู่มากในหลักฐานที่ยังเหลืออยู่ในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ทำให้คาดเดาไปได้ว่า ในความเป็นจริงคงจะมีราษฎรจำนวนไม่น้อยที่ไม่มีโอกาสและความสามารถในการทำฎีกาและหนังสือร้องทุกข์ขึ้นมาถึงรัฐบาลได้ อย่างไรก็ตามสิ่งที่ถือว่าเป็นประเด็นของแนวคิดทางสิทธิมนุษยชนนั้น คือการที่ราษฎรให้ความสำคัญอย่างสูงแก่สิทธิในการทำมาหากิน โดยไม่ถูกบังคับลิดรอนเรียกคืนจากรัฐและเจ้าหน้าที่ของรัฐอย่างไม่เป็นธรรม โดยที่ราษฎรเองไม่มีปากเสียงและการโต้แย้งได้เลย

5.3.2: ปัญหาที่ดินสาธารณะประโยชน์

การทำมาหากินของราษฎร ต้องลงแรงช่วยตัวเองอย่างมาก เช่นนายหมา ศิลปพรหม ตั้งบ้านเรือนอยู่บ้านท่าผา ตำบลเกาะคา อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง มีที่ดินติดกับฝั่งแม่น้ำวัง เป็นที่สวนหนึ่งแปลง เมื่อปีพ.ศ. 2461 นายหมาได้บุกเบิกเป็นนาสำหรับหว่านกล้าได้ 11 ไร่ ต่อมาเมื่อน้ำหลาก ก็เสาะฝั่งพังเข้ามา นายหมาเห็นว่าที่ถูกน้ำเซาะพังไปมาก "จึงหาวิธีเอาไม้ไผ่มัดไม้กุ่มมาปลูกเกาะให้ชะยะมูลฝอยไหลมาเกาะอยู่ เพื่อให้ที่เหล่านี้เป็นเกาะนูนขึ้นเป็นเกาะ เมื่อที่เหล่านี้นูนขึ้นแล้ว ข้าพเจ้าก็ได้ล้อมรั้วปลูกไม้จำจาและไม้ไผ่ประมาณ 13-14 ไร่"¹⁵

เมื่อปลายปี 2478 นายจันทร์สหุณีบุญซึ่งให้กำนันรังวัดที่ของนายหมา เพื่อเสนอสรรพากรจังหวัดลำปาง นายหมาได้คัดค้านคราวหนึ่งเป็นอันเลิกกันไป ต่อมาขุนรัฐสรรพากรได้มา "ตรวจตัดปี" ที่อำเภอเกาะคา นายอำเภอพร้อมด้วยคณะกรรมการอำเภอได้ปรึกษาขุนรัฐฯ เพื่อให้ขุนรัฐฯนำที่ดังกล่าวนี้มาเสนอข้าหลวงประจำจังหวัดลำปาง "ขอให้ข้าหลวงสั่งที่รายนี้สงวนไว้ใช้ราชการ"

นายหมาค้านว่าการกระทำดังกล่าวไม่ถูกต้องตามระเบียบการปกครอง ไม่ได้มีการสอบสวนตัวเจ้าของที่ ทำให้เขาได้รับความเดือดร้อน ก่อนนี้แม้คณะกรรมการอำเภอจะเห็นว่าที่รายนี้ควรจะสงวนไว้ใช้ราชการ "แต่ก็ยังยอมให้นายหมาได้เข้าปกครองรักษามา จนหลายนายอำเภอมาแล้วก็ไม่เห็นห้ามปรามข้าพเจ้าอย่างหนึ่งอย่างใด ยังปล่อยให้ข้าพเจ้าลงทุนลงแรงจ้างคนล้อมรั้วแล้วถาง ตลอดจนจนบัดนี้ เพราะฉะนั้นการที่ข้าพเจ้าได้นำคำร้องกราบเรียนผ่านจังหวัดมานี้ ก็เพราะขุนรัฐฯเป็นสรรพากรจังหวัดลำปาง เก่งกว่าจะไม่ได้รับความยุติธรรม โดยเหตุนี้ข้าพเจ้าซึ่งเป็นสัตว์ผู้ยาก จึงขอพึ่งบารมีท่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ได้โปรดรับคำร้องซึ่งข้าพเจ้าได้กราบเรียนมานี้พิจารณาและตั้งกรรมการสอบสวนให้ข้าพเจ้าได้รับความยุติธรรมด้วย"

¹⁵ ฎีกาวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2479 หจข. มท. 0201.11/390

ฎีกานี้สะท้อนหลายปัญหา ตั้งแต่ความยุติธรรมในสายตาของราษฎรกับของรัฐ การใช้อำนาจหน้าที่ของฝ่ายปกครองระดับล่างถึงระดับบน ที่สำคัญคือความขัดแย้งใน พรรคและ การปฏิบัติเรื่องกรรมสิทธิ์ทรัพย์สินที่เป็นส่วนตัวกับกรรมสิทธิ์ที่เป็นของราชการ ในกรณีนี้คณะกรรมการอำเภอเพียงแค่แสดงความจำนงค์ต้องการที่ดินเกาะนี้ไว้สำหรับ “ใช้ ราชการ” ก็สามารถเรียกเอาที่ดินซึ่งนายหมาได้ลงแรงและทุนรอนในการสร้างขึ้นมาไปอย่าง ง่ายดาย สิทธิอำนาจของรัฐหรือราชการที่มีเหนือทรัพย์สินโดยเฉพาะที่ดินในสังคมที่มี ทรัพยากรธรรมชาติเป็นฐานอันร่ำรวยนี้ เป็นปัจจัยหนึ่งของการจำกัดการเติบโตและพัฒนา ศักยภาพทางสังคมของราษฎร มองจากพัฒนาการของแนวความคิดและการปฏิบัติทาง การเมืองก็น่าสนใจว่า การก่อตัวและพัฒนาไปของแนวคิดและวิธีการของรัฐในการนิยาม และครอบครองทรัพย์สินที่เป็นปัจจัยการผลิตหลักในสังคมนี้ดำเนินมาอย่างไร ประเด็นนี้ จะมีการอภิปรายต่อไปในตอนหลัง

ต่อมาคณะกรรมการของจังหวัดได้ไปสอบสวนเรื่องดังกล่าว และลงความเห็น ว่า ผู้ ร้องไม่มีสิทธิในที่ดินเกาะแห่งนี้ตามคำร้อง แม้จะได้ทำประโยชน์ในที่รายนี้จริงจัง “เพราะ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา 1309 บัญญัติให้เป็นทรัพย์สินของแผ่นดิน ซึ่งผู้ใดจะเข้ายึดถือปกครองเป็นกรรมสิทธิไม่ได้” เป็นอันว่าคำร้องทุกข์ขอความเป็นธรรมของ นายหมาก็ตกไปตามกฎหมาย ข้อที่น่าสังเกตในกระบวนการสอบสวนและลงความเห็นก็คือ กรรมวิธีและกรอบความคิดของราชการ

ประการแรก หลังจากที่กระทรวงมหาดไทยรับคำร้องของนายหมาแล้ว ก็ให้คณะ กรรมการจังหวัดลำปางตั้งคณะกรรมการสอบสวนเรื่องนี้ขึ้นมา ปรากฏว่าแต่งตั้งขุนรัตนราช ธิ น สรรพากรจังหวัด ขุนศรีจุฑาไพรัชภาส ที่ดินและโลหะกิจจังหวัด สองคนนี้เป็นคณะ กรรมการออกไปสอบสวน ทั้งที่ขุนรัตนราชธิ น สรรพากรจังหวัดนี้เป็นผู้ที่เสนอข้าหลวง จังหวัดให้จัดการสงวนที่รายนี้ไว้ใช้ราชการก่อน ทั้งเป็นผู้ออกไปตรวจพื้นที่เกาะคา และเห็น เกาะนี้แล้วว่า “สมควรจะใช้ในราชการหรือสาธารณะ” ดังนั้นการที่คณะกรรมการจังหวัดแต่งตั้ง สรรพากรจังหวัดผู้มีความขัดแย้งกับผู้ร้องเรียนเป็นกรรมการสอบสวน จึงไม่อาจให้หลัก ประกันของความยุติธรรมได้

คณะกรรมการสอบรายงาน ว่า เกาะที่ว่่านี้เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ ดูจากสภาพที่ อยู่กลางน้ำมีน้ำล้อมรอบเกาะ จึงลงความเห็น ว่าไม่ใช่เพราะนายหมาไปลงแรงปลูกไม้ทำให้ เป็นเกาะขึ้น คณะกรรมการมีความเห็น ว่า “หากที่ดินนี้ไม่ใช่เกาะแต่เป็นท้องที่ติดต่อกับที่ ดินของผู้ร้องแล้ว ผู้ร้องย่อมมีสิทธิตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา 1308 แต่ นี้เป็นเกาะมีน้ำล้อมรอบและเป็นท้องที่กว้างว่างเปล่า ย่อมตกเป็นที่สาธารณสมบัติของแผ่นดิน ซึ่งมีประชาชนร่วมกันใช้เป็นทำน้ำ ทำเรือ และเป็นที่ปล่อยสัตว์” กฎหมาย “จึงให้ที่ดินที่เป็น

เกาะที่เกิดในทางน้ำเป็นทรัพย์สินของแผ่นดิน การเข้าถือเอานั้นต้องห้ามตามกฎหมายและฝ่าฝืนสิทธิของบุคคลอื่น"

ไม่ว่าข้อเท็จจริงจะเป็นประการใด ข้อคิดอันหนึ่งจากกรณีพิพาทนี้คือ การที่รัฐราชการสามารถอ้างกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินอันราษฎรบุกเบิกได้ โดยอ้างว่าเพื่อประโยชน์ของราชการหรือสาธารณะ หมายความว่าประโยชน์ของทั้งสองสถาบันคือ ราชการกับสาธารณะนั้นเป็นอย่างเดียวกัน การทำให้เป็นของราชการก็มีความหมายเท่ากับการทำให้เป็นของสาธารณะ แนวคิดทำนองนี้จะปรากฏให้เห็นอยู่มากมาย ในหลายกรณียิ่งเมื่อเวลาผ่านไป นโยบายของการปฏิบัติดังกล่าว ยิ่งจะสร้างปัญหาและช่องโหว่ให้กับความยุติธรรมของราษฎรทั้งหลาย

เรื่องการอ้างกรรมสิทธิ์ที่ดินของชาวบ้านไปขัดการใช้ประโยชน์ของคนอื่นๆด้วย เช่นนายปั้น ปั่นทอง อยู่บ้านโคกขวย อำเภอทับปุด จังหวัดพังงา ร้องเรียนต่อมณฑลภูเก็ตว่า ตนซื้อที่ดินแปลง 1 พร้อมด้วยทำนบขังน้ำ ทำการเพาะปลูกและใช้น้ำในทำนบสำหรับทำนา โดยถือกรรมสิทธิ์ส่วนตัวตลอดมา ต่อมากรมการอำเภอทับปุดได้ออกประกาศให้ทำนบขังน้ำเป็นที่สาธารณะประโยชน์ ทำให้ชาวบ้านเข้าไปไต่สวนเอาไปใช้กัน เมื่อนายปั้นฯ ออกห้ามปรามราษฎรโดยถือกรรมสิทธิ์ว่าเป็นของตน ก็ถูกเจ้าพนักงานฟ้องร้องต่อศาล หลวงหาว่าขัดขวางเจ้าพนักงาน

ผู้ว่าราชการจังหวัดพังงาได้ออกไปตรวจดู ประชุมราษฎรผู้รู้เห็นตลอดจนพระสงฆ์ผู้มีอายุรู้จักที่นี้ดี ได้สอบถามราษฎรตลอดหมด ว่าที่นี้เป็นหนองน้ำตั้งอยู่ในที่ลุ่ม มีนาของราษฎรล้อมรอบ ได้เป็นที่สาธารณะประโยชน์นานมาแล้ว แต่ก่อนมาได้เกิดเรื่อง เพราะราษฎรต่างได้ใช้น้ำทั่วกันหมด ในปี 2472 นายปั้น ปั่นทองจะทำนาลงในทำนบ เพื่อเอากำหนดนี้เป็นนาต่อไป ทั้งๆที่นายปั้นไม่มีสิทธิแต่อย่างใด สอบเจ้าของเดิม ก็บอกว่าไม่ได้ขายที่ทำนบให้นายปั้น ถึงแม้เจ้าของชาย ก็ไม่มีสิทธิ เพราะผู้ขายไม่มีอำนาจจะเอาที่เช่นนี้ไปขายให้ใครได้

ที่น่าสนใจในคำรายงานของผู้ว่าราชการจังหวัดก็คือ การแสดงความรู้สึกตู่ถูกราษฎรว่า "เกล้าฯได้ชี้แจงให้นายปั้น ปั่นทอง ทราบแล้ว นายปั้น ปั่นทองคนนี้เป็นคนดื้อดึง ไม่ใคร่รู้จักผิดและชอบ ชอบร้องเรียนผู้ใหญ่ที่สูงเสมอ" ทรรคนะที่ข้าราชการชั้นสูงมองราษฎรที่ร้องเรียนขึ้นมากว่าเป็น "คนดื้อดึง" มิได้เห็นอยู่เนืองๆในคำรายงานของผู้ว่าราชการหลายจังหวัด แสดงว่าราชการมีทรรคนะต่อคนที่ท้าทายร้องเรียนต่อกฎหมายและความมีอำนาจของราชการว่า "ดื้อดึง" หรือนัยหนึ่งคือการไม่เชื่อฟังไม่ทำตามราชการอย่างเชื่องๆนั่นเอง (อีกกรณีหนึ่งคือคำร้องเรียนเรื่องการเก็บผักตบชะวาข้างล่าง)

5.3.3: ปัญหาการเวนคืนที่ดิน

ปัญหาเรื่องที่ดินทำกินของราษฎร ที่มีปัญหามากได้แก่การถูกยึดที่ดินทำกิน ถูกครอบครอง ถูกขายทอดตลาด อันเนื่องมาจากการที่รัฐบาลต้องการจะตัดถนนและสร้าง พระราชกำหนดว่าด้วยการจัดที่ทำถนน การใช้อำนาจโดยมิชอบของทางการ ในสมัยรัชกาล ที่ 5 นี้เอง ที่กระทรวงนครบาลโดยกรมหมื่นนครสวรรค์ฯ หลังจากได้รับคำร้องเรียนของชาว บ้านในกรุงเทพฯ ที่จะต้องถูกเวนคืนที่เพื่อตัดถนน จึงได้นำเสนอความคิดต่อรัชกาลที่ 5 ว่า รัฐบาลควรที่จะทำการชดเชยที่ดินที่ถูกเวนคืนเป็นเงินจำนวนหนึ่งแก่ราษฎรโดยเฉพาะผู้ ยากจน แต่ที่น่าสนใจคือ นอกจากเสียงร้องอย่างมากจากราษฎรผู้ยากจนในบริเวณดัง กล่าวแล้ว ยังมีเสียงร้องเรียงประทุจากชาวบ้านที่เป็น “ลัปเยกต์”(subject) ของต่างชาติ สถานทูตดังกล่าวถึงกับมีหนังสือไปยังกรมนครบาลแนะนำว่าควรให้เงินชดเชยที่ดินเวนคืน ในที่สุดความเห็นของฝ่ายไทยก็ต้องมายอมรับว่า การให้เงินชดเชยเวนคืนที่ดินนั้น เป็นการ กระทำที่ประเทศอารยธรรมเขากะทำกัน ดังนั้นเพื่อไม่ให้สยามมีภาพลักษณ์ไม่ดี ก็น่าจะ ต้องกระทำด้วยเหมือนกัน นี่เป็นตัวอย่างหนึ่งของการเกิดมโนทัศน์กรรมสิทธิ์ที่ดินสมัยใหม่ ที่รัฐและกษัตริย์จำต้องยอมรับในอำนาจเต็มของราษฎรที่มีอยู่เหนือที่ดินนั้นๆ อันเป็นผล มาจากการบีบและความเหนื่อทางอารยธรรมของตะวันตก กับการร้องเรียนจากราษฎร เบื้องล่าง ดังรายละเอียดของคำร้องทุกข์ต่อไปนี้

ร.ศ. 113 ราษฎรมี อำแดงพลับ อำแดงจู จินฮวด อำแดงรอด นายกล่อม อำแดง แสง จินพี อำแดงตาน จินภา อำแดงหนู นายคง อำแดงเล็ก อำแดงลิต ร้องทุกข์ต่อพระเจ้า น้อยยาเธอกรมหมื่นนครสวรรค์ฯ เสนาบดีว่าการกรมพระนครบาล “. . . ด้วยท่านเจ้าพนักงาน กรมโยธาธิการกะวัดที่ตั้งแต่ป้อมมหาไชยตัดตรงไปตลอดถึงเชิงสะพานวัดสามจีน ซึ่งจะทำ ถนนยาวราชนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงยังหาทราบเกล้า ฯ ว่าที่บ้านเรือนข้าพระพุทธเจ้าจะ ถูกทำเป็นถนนแน่ไม ข้าพระพุทธเจ้าทราบเกล้า ฯ ต่อเมื่อเจ้าพนักงานอำเภอวัดที่บ้านจด บาลูชีหลังคาเรือนข้าพระพุทธเจ้าฯ จึงได้ทราบเกล้า ฯ ว่าเจ้าพนักงานหากะวัดที่ให้ตรงลง ไปไม่ ถ้าถูกตีกเรือนท่านผู้มีเงินแล้ว เจ้าพนักงานก็เกรงใจลี้กเลี้ยวไปเสีย กลับวัด เลี้ยวมาถูกที่บ้านเรือนข้าพระพุทธเจ้าคนยากจนหมดที่ เมื่อคนยากจนเช่นข้าพระพุทธเจ้า ทั้งหลายนั้นทำมาหารับพระราชทานได้ด้วยความยากลำบาก มีบ้านเรือนก็เป็นแต่เล็ก น้อยต้องไล่หมดที่จะไปหาที่อยู่ใหม่ ก็ขัดขวางด้วยทุนรอนมีแต่เล็กน้อย เปนความเดือดร้อน แก่พวกข้าพระพุทธเจ้าคนยากอย่างยิ่ง โดยเจ้าพนักงานจะวัดตัดให้ตรงลงไปถูกบ้านเรือน ท่านผู้มีเงินที่บ้านท่านก็ใหญ่โตคงจะยังหาหมดไม่ ความเดือดร้อนคงไม่เหมือนพวกข้าพระ พุทธเจ้าเป็นคนยาก ซึ่งเจ้าพนักงานวัดหลักเลี้ยวที่ใหญ่เลี้ยวถูกที่บ้านเล็กน้อยดังนี้ก็เปน การไม่ยุติธรรมทั่วกันเปนที่เดือดร้อนแก่พวกข้าพระพุทธเจ้าคนยากผ่านเดียว แลที่ซึ่งจะทำ

ถนนเยาวราชนี้ถ้าเจ้าพนักงานวัดให้ตรงลงไปแล้ว มันจะถูกที่บ้านเรือนข้าพระพุทธเจ้าหมดที่กั้นนี้ได้มีความเสียใจ นี่เจ้าพนักงานหาวัดตัดตรงลงไปไม่ วัดเลี้ยวไปเลี้ยวมาลึกลงให้ท่านผู้มีเงินเช่นนี้ เป็นที่น่าเสียใจแก่พวกข้าพระพุทธเจ้าคนยากยิ่งนัก ขอพระบารมีปกเกล้าเป็นที่พึ่ง

วันที่ 16 พฤษภาคม ร.ศ. 113 กรมหมื่นนเรศฯทรงนำเรื่องทูลต่อพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ดังนี้

“ด้วยการทำถนนหนทางในทุกวันนี้ ดิฉันคิดอยู่ไม่ตลอดสำเร็จได้แทบทุกถนน เพราะเหตุที่ต้องที่คนสับเยกต์ ต่างประเทศเข้าแล้ว จะไล่ไปก็ไม่ตลอด เจ้าของที่จะเรียกเอาค่าที่ เช่นการทำถนนในประเทศทั้งปวงก่อนจึงจะรื้อไป เหตุที่ดิฉันคิดนี้ ก็เพราะธรรมเนียมการทำถนนที่มีมาแต่เดิมไม่มีธรรมเนียมพระราชทานเงินทำขวัญค่าที่ซึ่งบังคับได้แต่คนไทยในเวลาเมื่อไม่มีคนต่างประเทศมาเกี่ยวข้องการจึงตลอดไปได้ ครั้นบัดนี้คนต่างประเทศตั้งบ้านเรือนทำมาค้าขายเกือบจะทั่วไป จึงเป็นเหตุให้ขัดข้องบังคับไปไม่ตลอด

“อนึ่งการตัดที่ทำถนนเยาวราชอีกสายหนึ่ง ก็มีเหตุขัดข้อง ซึ่งหม่อมฉันคิดว่า ควรนำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เพื่อพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยโดยพระกรุณาแก่คนยากที่ร้องทุกข์ แลเป็นข้อความประกอบเข้าในเหตุขัดข้องอันเดียวกันนี้ด้วย”

“เจ้าพนักงานกรมโยธาตัดถนนสายนี้ คือ คดไปมาเพื่อจะหลีกเลี่ยงที่อยู่ในตำบลลำเพงให้เจ้าของที่เสียทรัพย์สินมัติน้อยลง แลทั้งจะได้ไม่ทำความงามของบ้านเมืองให้เสียไปด้วย แต่การที่คิดตัดถนนอย่างนี้ในที่คนจน ราษฎรคนจนซึ่งถูกที่ต้องเป็นถนนเข้าซื้อกันย็นเรื่องราวร้องทุกข์ต่อหม่อมฉัน ขอให้ขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ใจความในเรื่องราวว่าถนนสายนี้เจ้าพนักงานกะแผนที่จะทำคดไปคดมาไม่เหมือนถนนที่ทำมาแต่ก่อน แลที่คิดนี้โดยหลีกเลี่ยงหนีตึกบ้านเรือนท่านผู้มีทรัพย์ คนจนถูกไล่ที่หมดก็ไม่มีเงินที่จะไปหาซื้อ หรือ เช่า ที่อยู่ได้ ส่วนคนมีเงินแม้ถูกไล่ก็มีเงินไปหาที่อยู่ได้ เจ้าพนักงานตัดถนนไม่ยุติธรรม ความยากตกอยู่กับคนจนมากเป็นที่เดือดร้อน แม้ว่าตัดถนนให้ตรงไปไม่ว่าที่ผู้มีเงินแลคนจน ถ้าถูกไล่เหมือนกันแล้ว พวกที่ร้องทุกข์นี้ก็มีใจ มีความแ้งอยู่ในเรื่องราวซึ่งหม่อมฉันสอดคลองถวายด้วยแล้ว

“หม่อมฉันเห็นว่า ข้อความที่ร้องทุกข์นี้เป็นข้อควรดำริห์มาก เพราะความเดือดร้อนของคนจนนั้นผิดกับคนมั่งมี เมื่อไม่มีทรัพย์แล้วมีบ้านเรือนพออาศัยอยู่ต้องถูกเป็นถนนหมด ก็เหลือแต่ตัวจะไปหาที่อยู่ที่ไหนก็เป็นการเหลือกำลัง แลที่เป็นเหตุทั้งนี้ ก็เพราะธรรมเนียมการตัดถนนที่เป็นมาแต่เดิมไม่ได้ให้เงินค่าที่นั้นต้องเป็นถนนเปล่า จึงเป็นช่องให้คนจนได้รับความเดือดร้อนนัก

อนึ่งการเรื่องถนนยาวราชที่ติดขัดด้วยมีผู้ร้องทุกข์อยู่นี้ พระเจ้ายาเธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดาได้ถามเป็นการจรขึ้นในที่ประชุมเสนาบดี เมื่อวันที่ 4 มิถุนายน ร.ศ. 112 หม่อมฉันได้แจ้งเหตุเรื่องขัดข้องที่ราษฎรร้องทุกข์ แลข้อที่ถนนติดขัดตัดไม่ตลอดได้ด้วยที่คนต่างประเทศเป็นเหตุ เพราะธรรมเนียมเดิมยังไม่มีเงินทำวันค่าที่ต้องเป็นถนนนั้น ให้ที่ประชุมเสนาบดีทราบแล้ว ที่ประชุมเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า ชอบที่จะนำความขัดข้องที่ควรแก้ ธรรมเนียมเดิมขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา เพื่อพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้มีการเปลี่ยนธรรมเนียมพระราชทานเงินค่าธรรมชวันทีแลสิ่งของต้องทำถนน ให้เหมือนกับประเทศทั้งปวงนั้น การจึงจะได้ลุล่วงไปไม่ติดขัดแลทั้งตัดความเดือดร้อนของราษฎรที่เป็นคนยากด้วย

5.4: ปัญหาการใช้อำนาจหน้าที่ของข้าราชการ

ควบคู่ไปกับการบีบบังคับจากรัฐบาล คือการใช้อำนาจบาตรใหญ่ของเจ้าหน้าที่ และข้าราชการที่กระทำต่อราษฎร ราษฎรจำนวนมากร้องทุกข์ว่า ไม่ได้ได้รับความเป็นธรรมจากเจ้าหน้าที่ในการจัดสรรที่ดินทำกิน อำแดงเขาบังคับฝรังเศสร้องว่า หลวงนารังวัดเอาที่ดินของตน ตำบลคลองบางโหลง กรุงเทพฯ เป็นของรัฐบาล (ร.ศ.126) มะกมอา เม้ยหลาน โจทย์กล่าวว่าเงินรอดกำนันคบคิดกับผู้แทนข้าหลวงเอาที่ของมะกมให้นายหรั่งพวกข้าหลวง (ร.ศ.115) นายชุม นายแสงร้องว่า นายอำเภอบ้านเขว จ.ลพบุรีได้เอาที่ของตนซึ่งหักร้างถางพงทำเป็นประโยชน์แล้วนั้นไปเป็นที่สาธารณะประโยชน์เสีย โดยไม่จ่ายชดเชยให้พวกตน (พ.ศ.2466) ฎีการ้องทุกข์กล่าวว่า

“...ถ้าเมื่อรัฐบาลจะเอาที่ทำมาหากินแต่เดิมมาเป็นของสาธารณะ โดยมีได้ทุนทรัพย์ที่จะขยับขยายตัวไปทำมาหากินในที่อื่นแล้ว ข้าพเจ้าผู้น้อยก็จะได้รับทุกข์ทุกครอบครัวอย่างสาหัส พวกข้าพเจ้าทราบได้ดีแล้วว่า การมีทุ่งสาธารณะขึ้นมีคุณประโยชน์มากเพียงใด แต่เนื่อฎหมายที่ทำมาหาเลี้ยงชีพของพวกข้าพเจ้า ดังนั้นเหล่าข้าพเจ้าจึงได้รายงานมาให้พระเดชพระคุณทราบ เพื่อขอได้รับความกรุณา...ถ้ากรมการอำเภอจะคิดค่าเหนื่อยยากที่หักร้างถางพง หรือมีความเอื้อเฟื้อต่อราษฎรคิดหาเสบียงอาหารหรือมีภูมิลำเนาให้ทำมาหาเลี้ยงชีพที่อื่นแล้ว ข้าพเจ้าก็ยินยอมโดยดี...”

ตัวอย่างของฎีกาที่แสดงถึงความขัดแย้งในเรื่องที่ดินสาธารณะประโยชน์ที่ชัดเจน และมีรูปแบบการนำเสนอที่มีการยกหลักการ ข้อมูลสนับสนุนการร้องเรียน ได้แก่ฎีกาของนางแจง ทองต่อ ร้องทุกข์ว่าถูกข้าราชการ จ.ชลบุรี บังคับเอาที่ดินของผู้ร้องไปใช้เป็นสาธารณะประโยชน์

"...ท่านผู้ใหญ่เจตนาแกล้งผู้น้อย ท่านเป็นผู้รักกฎหมายดี แต่ข้าพเจ้าได้รับการศึกษา แต่ขอถามว่าถ้าจะสงวนที่สาธารณะ จำเป็นอยู่หรือเอาตั้ง 13 ไร่ เนื้อที่ 10 ตารางวา ก็พอสำหรับวัว ควาย และอาบใช้เป็นสาธารณะ ข้าพเจ้าว่าท่านไม่คิดแก้ไขความเดือดร้อนรายนี้ ถ้าท่านช่วยเหลือต้องสงวนเรียบร้อยเตี๋ยวนี้ ข้าพเจ้าเดาไม่ถูกว่าท่านมีเจตนาอย่างไร การณ์ปรากฏเช่นนี้จะให้ข้าพเจ้าลงความเห็นอย่างไร ว่าจะรุกรานราษฎรจะได้ไหม? ข้าพเจ้าขอถาม

"รัฐบาลต้องการบำรุงความสมบูรณ์ของประเทศ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยากไม่มีงานทำ แต่เจ้าหน้าที่ผู้แทนรัฐบาลไม่ลงรอยกับราษฎรเช่นนี้ ความเดือดร้อนก็เป็นภาระหนักออกราษฎรผู้เดียว

เรารู้กันว่า รัฐบาลใหม่นี้หวังดีต่อราษฎรเพียงไรและมั่นใจเสมอว่า อำนาจสูงสุดเป็นของราษฎร และรัฐบาลใหม่จะรักษาหลักใหญ่ของชาติ 3 ประการ คือ

ความยุติธรรม ให้ราษฎรเป็นสุขไม่เบียดเบียนกัน ประการ 1

เสรีภาพ ความเป็นไทย อิสระแก่ตนเอง ประการ 1

สมภาค ทุกคนเท่ากันหมด ประการ 1

ราษฎรทุกคนรู้สึกยินดีในงานของชาติและบัดนี้ถึงความจำเป็นของข้าพเจ้าจะต้องพูด เพราะรัฐบาลให้สิทธิราษฎรมีเสียงในที่ประชุมได้ และผลของการพูดคราวนี้จะพิสูจน์แสดงให้เห็นว่ารัฐบาลทำจริงตามคำปฏิญาณแก่ราษฎรหรือไม่...

การที่ข้าพเจ้าร้องทุกข์ ไม่ใช่เป็นความลับกับหลวง (อย่างที่นายอำเภอเคยพูด) ข้าพเจ้าเป็นคนไทย ชาติไทย จึงควรมีสิทธิอยู่ในเมืองไทย รัฐบาลคงไม่ประสงค์ไล่ข้าพเจ้าออกจากประเทศสยาม

ฉะนั้นจึงหยากเรียกร้องสิทธิ เสรีภาพ ความเป็นไทย ความสันติสุขสงบราบคาบ ข้าพเจ้าราษฎรย่อมหวังความเรียบร้อย ประองตอง ไม่เดือดร้อนอย่างที่เราเรียกว่าอยู่เย็นเป็นสุขทุกเมื่อ..."

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ชาวบ้านร้องทุกข์เรื่องที่ดินซึ่งถูกกรมการอำเภอบางกอกใหญ่รังวัดรุกล้ำ (2476 - 2477) กล่าวโทษกรมการอำเภอปากพนังว่าปฏิบัติการณ์ชอบในเรื่องผู้ร้องขอจับจองที่ดิน (2479 - 2480) นายบุญ รวยสูงเนินร้องว่า เจ้าหน้าที่อำเภอศีขรภูมิไม่อนุญาตให้จับจองที่ดิน (2479 - 2480) นายจ้อดิน วิมลรัตน์ กับพวกกล่าวโทษกรมการอำเภอทางดง จังหวัดเชียงใหม่ ว่าทำการมิชอบในการออกใบเหยียบย่ำให้นายเฮือนและนายสมบุญ (2479 - 2480)

นายแมน ชินโตกับพวกร้องว่าเจ้าหน้าที่ไม่ยอมให้ที่ดิน ต.บางปลาหมอ จ. สุพรรณบุรี (2480) คุณเปรม บุญกิจกับพวก ร้องว่าเจ้าหน้าที่ไม่ยอมให้จับจองที่ดินปามุไฮ

(พ.ศ.2480 - 2482) นายเพิ่ม ชูชัยมงคล ร้องว่าเจ้าหน้าที่ไม่อนุญาตให้จับจองที่ดินหนองบัว ต.บางมัญ อ.บางพุทธา จ.สิงห์บุรี (พ.ศ.2480) ราษฎรใน จ.ลำปางร้องว่าข้าหลวงประจำจังหวัดใช้อุบายขู่เชิญราษฎรให้ขายที่ดินเพื่อทำไร่อ้อย (พ.ศ.2479)

5.5: พรรคนะว่าด้วย “ความเสมอหน้า” ของราษฎร

อีกความหมายของสิทธิในการยังชีพ ครอบคลุมถึงการมีที่ดินทำกินที่เป็นของตนเอง และสามารถส่งทอดไปให้ลูกหลานได้ ทำให้เชื่อใจได้ว่าอนาคตของลูกหลานจะดีกว่าด้วย ข้อนี้ได้จากคำร้องทุกข์ของชาวบ้านคัดค้านเรื่องมีผู้ร้องไปจับจองที่ดินที่ดงเหล้าเขมนายกอง ศรียงค์กับนายคุณ คงมัน ราษฎรจังหวัดมหาสารคาม ร้องว่า พวกตนได้ขอทำนาในที่ดินดงเหล้าเขม ด้วยเหตุผลว่า ที่นาเก่าของพวกเขานั้น ทำนาไม่ได้ผล เพราะ “เป็นที่ลุ่มน้ำท่วม ทำนาไม่ได้ผลแม้ปีเดียว เหตุที่ได้เลี้ยงชีพต่อมา ก็อาศัยพวกญาติพี่น้องช่วยทำ คนโน้นบ้าง คนนี้บ้าง แต่ข้าพเจ้าคิดว่า จะดำเนินการอยู่เช่นนี้ต่อไป ลูกหลานซึ่งเกิดมาภายหลัง ก็จะไม่มีการประกอบอาชีพ จึงเสาะแสวงหาที่ซึ่งพอจะทำนาได้ จึงเห็นว่างดเหล้าเขมนี้นี้ สำหรับที่ลุ่มเหมาะแก่การทำนา จึงได้ร้องเรียนมา” พวกเขาร้องทุกข์ไปยังกระทรวงมหาดไทยในปีพ.ศ. 2479

แต่การขอเข้าจับจองที่ทำกินใหม่นี้ไม่ได้ผลง่ายๆ เพราะมีชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่นซึ่งได้อาศัยที่ดงเหล้าเขมนี้อยู่ร้องคัดค้านต่อทางการ นายกองกับนายคุณกับพวกจึงทำหนังสือร้องเรียนขอความเป็นธรรมไปยังกระทรวงมหาดไทยดังกล่าวแล้ว ในการให้เหตุผลว่าทำไมทางการควรอนุมัติสิทธิในการทำนาบนที่ดินสาธารณะนี้แก่พวกเขา หนังสือร้องเรียนได้อ้างถึงหลักการความเสมอหน้าขึ้นมาด้วย โดยกล่าวว่า ความเดือดร้อนของชาวบ้านอื่นๆก็มีแต่พวกที่มีนาใกล้เท่านั้น “ขอพระเดชพระคุณได้พิจารณาดูให้ถ่องแท้แน่นอนด้วย จะให้เป็นอยู่ดังเวลานี้ ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่เป็นการเสมอหน้ากันเลย เหมือนเลือกที่รักมักที่ชัง”

แนวคิดด้วยความเสมอหน้าที่ชาวบ้านกลุ่มนี้อ้างถึง ได้แก่ความเสมอกันในการทำมาหากิน กล่าวคือชาวบ้านที่อยู่ใกล้ดงเหล้าเขมสามารถทำกินได้ จนทำนารุกเข้าไปในที่ดินนั้น แต่พวกที่อยู่ไกล จะขอเข้าไปทำกินบ้าง กลับถูกต่อต้านและทางการท้องถิ่นก็ไม่อนุญาตให้เนื่องจากการคัดค้านดังกล่าว แสดงว่าราษฎรได้เห็นถึงความเท่าเทียมกันในโอกาสทางเศรษฐกิจแล้ว ว่าเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีพและเพื่ออนาคตของลูกหลานต่อไป พวกเขาไม่ได้มองความเสมอหน้าหรือเท่าเทียมกันในทุกๆเรื่องอย่างไรเหตุผล กระทั่งราษฎรรายหนึ่งถึงกับทำหนังสือเสนอไปทางการให้ล้มเลิกระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่

เป็นอยู่เสีย แล้วจัดทำระบบกรรมสิทธิ์เสียใหม่ให้เป็นธรรม อันนี้เท่ากับเป็นการเรียกร้องให้มีการปฏิวัติที่ดินเลยทีเดียว¹⁶

ตัวอย่างฎีกาและคำร้องทุกข์ดังกล่าวนี้สะท้อนการขาดแคลนสิทธิในความปลอดภัยแห่งชีวิตตามที่ได้กล่าวแล้วข้างต้นนี้ เป็นปัญหาความขัดแย้งระหว่างราษฎรกับเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือข้าราชการเป็นหลัก แสดงถึงการที่รัฐและราชการไม่อาจเป็นผู้ให้ความยุติธรรมในการทำมาหากิน และในการประกันค่าจุนความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินและการมีความสุขของราษฎรได้ ตรงกันข้ามกลับเป็นฝ่ายคุกคามและทำลายสิทธิพื้นฐานข้อนี้ของราษฎรเสียเอง

5.6: ปัญหาการเก็บภาษีอากรและการเกณฑ์แรงงาน

ปัญหาอีกประการที่ใหญ่หลวงและกระทบกระเทือนชีวิตการทำมาหากินของราษฎรมากได้แก่เรื่องภาษีอากร การเก็บภาษีอากรและค่านาต่าง ๆ นั้นเป็นการเก็บภาษีโดยตรงจากราษฎรในการประกอบอาชีพพื้นฐาน ไม่ใช่จากการค้าขายแลกเปลี่ยนหรือผลผลิตจากโรงงาน จึงมีผลกระทบต่อชีวิตราษฎรโดยตรง หลายอย่างเป็นภาษีที่ตกทอดมาจากระบบศักดินา เช่นภาษีรัชชูปการ การเกณฑ์แรงงาน เป็นต้น ในระบบสังคมที่กำลังได้รับอิทธิพลระบบทุน เมื่อการค้าการส่งออกมีมูลค่ามากขึ้น แรงงานของราษฎรก็มีค่ามากขึ้นเช่นกัน การเกณฑ์แรงงานในลักษณะของการขูดรีดส่วนเกินจึงไม่อาจให้ความรู้สึกที่เป็นธรรมทางเศรษฐกิจในหมู่ราษฎรได้

ปัญหาภาษีรัชชูปการและการเกณฑ์แรงงานที่น่าสนใจเรื่องหนึ่งคือเรื่องของการเกณฑ์เก็บผักตบชวา สืบเนื่องมาจากพระราชบัญญัติเก็บผักชวาที่เกณฑ์ให้ราษฎรต้องจัดเก็บผักตบชวา ซึ่งถ้าใครขัดขึ้นก็จะต้องเสียค่าปรับ และถ้าไม่ยอมเสียค่าปรับจะถูกขังคุก ฎีกาที่ร้องเรียนในเรื่องนี้ จึงมักมีเนื้อความเกี่ยวกับกรณีพิพาทระหว่างราษฎร และเจ้าหน้าที่ของรัฐ ตัวอย่างของฎีกาเรื่องผักตบชวา ได้แก่คำร้องทุกข์ของนายดี ร้องว่าผู้ว่าราชการอำเภออินทร์เกณฑ์ให้เก็บผักตบชวา (2461) และของนายโย เรื่องกล่าวหาว่ากรมการอำเภอบางพุดชากักขังตนในเรื่องไม่เก็บผักตบชวา

ในปีพ.ศ. 2460 ปีเดียวกับการปฏิวัติรัสเซียภายใต้การนำของพรรคบอลเชวิก นายโยราษฎรสังกัดบังคับสยามในจังหวัดสิงห์บุรี ได้ร้องเรียนมายังเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในปัญหาเรื่องเกณฑ์เก็บผักตบชวา

¹⁶ หจข. ร.7-ร.8.2/880 นายสิบเอกชุม พึ่งพินิจขอให้เลิกล้มกรรมสิทธิ์ที่ดินแล้วแบ่งให้ราษฎรใหม่

คำร้องทุกข์ครั้งนั้นอ้างปัญหาว่า “เจ้าหน้าที่ในจังหวัด เกณฑ์ราษฎรเก็บผักชะวา โดยทางขอแรง ไม่เกณฑ์จ้างอย่างมณฑลอื่น และผิดต่อพระราชบัญญัติเก็บผักชะวา” ใครที่ไม่ไปเก็บตามเรียก ก็ถูกเรียกมาปรับ ถ้าไม่ยอมให้ปรับ ก็ต้องถูกขังไว้โรงพักตำรวจคนละ 2-3 คืน บางคนถึงกับัวควายช้างบ้านหาย เพราะไม่มีใครเฝ้ารักษา คำร้องทุกข์ยังมองว่า พวกตนได้รับการปฏิบัติ “อย่างไม่เสนอน้ำอย่างมณฑลนครสวรรค์” เพราะก่อนจะปรับ กรมการอำเภอมักจะอ่านพระราชบัญญัติเก็บผักชะวาให้ราษฎรฟังก่อน แต่ตอนเกณฑ์จ้าง ไม่เห็นอ่านให้ฟัง ได้ฟังแต่ตอนปรับ”

ราษฎรผู้ร้องเรียนยังอ้างเหตุผลที่ตนไม่ได้ไปเก็บผักตบชะวา เพราะมีโรคประจำตัวคือริดสีดวง ทำงานหนักไม่ได้ และอายุมากแล้ว จนต้องถูกจับไปปรับ จนทนไม่ไหวจึงร้องทุกข์เข้าไป “ข้าพเจ้าขอความกรุณาพระเดชพระคุณได้โปรดสั่งให้เจ้าหน้าที่ในจังหวัดนี้ ถือพระราชบัญญัติจริงๆ ให้เห็นหัวอกราษฎรบ้าง ถ้าราษฎรได้รับความเสมอหน้า ก็คงจะมีความสุขตลอดกัน”

ในวันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2461 นายติดอายุ 67 ปี สังกัดสยาม ทำหนังสือร้องทุกข์ถึง “พระเดชพระคุณเสนาบดี กระทรวงมหาดไทย” ความว่า เดิมประมาณ 2 เดือนมาแล้ว หลวงประชากรบริรักษ์ ผู้ว่าราชการอำเภอเมืองอินทร์ จังหวัดสิงห์บุรี ได้มีหมายเกณฑ์ให้ราษฎรในอำเภอดังกล่าว ไปเก็บผักตบชะวา ที่ลำบางตลาด นายติดได้ชี้แจงกับกำนันเจ้าตำบลว่า “ที่รายนี้หาใช่เป็นที่นาของข้าพเจ้าไม่ เพราะเป็นที่ผูกขาดของนายเหลียง นายอากร จะให้ข้าพเจ้ากับพวกเก็บอย่างไร”

ต่อมาหลวงประชากรบริรักษ์ได้หมายเรียกตัวนายติดมาที่อำเภอ ชักถามในเรื่องเก็บผักตบชะวา นายติดได้ชี้แจงเหตุผลตามความจริงว่า “ข้าพเจ้าไม่ได้ขัดขึ้นเพราะที่รายนี้ไม่ใช่เป็นที่ของข้าพเจ้า เพราะเป็นที่ผูกขาดของนายอากร” หลวงประชากรบริรักษ์จึงปรับนายติดเป็นเงิน 4 บาท

กรณีการเกณฑ์แรงให้ไปเก็บผักตบชะวาของทางการยังไม่จบลงอย่างง่ายๆ เพราะในเวลาไม่กี่เดือนต่อมา เจ้าผักตบชะวาก็ถูกลามแผ่ขยายเต็มลำน้ำคลองอีก “กรมการอำเภออินทร์บุรีก็เกณฑ์ราษฎรไปกำจัดผักตบชะวาอีกครั้ง ได้จัดแบ่งหน้าที่ให้มีผู้รักษารับผิดชอบ คือให้เจ้าของที่ดินตอนลำบางตลาดคอยเก็บผักตบชะวาตามคันตลิ่งตรงที่ดินของตน ส่วนกลางหนองนั้นให้นายเหลียงนายอากรเก็บ ราษฎรทั้งนั้นก็คอยเก็บเสมอ ไม่มีผู้ใดขัดขึ้น” ยกเว้นแต่นายติดคนเก่าที่ไม่ยอมเก็บอีก

กรมการอำเภอจึงได้ปรับนายติดครั้งที่ 1 เป็นเงิน 4 บาท แล้วให้นายติดเก็บผักตบชะวาที่ทอดทิ้งไว้ให้หมด นายติดไม่ยอม ทางกรมการอำเภอจะจับตัวส่งไปจังหวัด

สิงห์บุรี นายติดจึงยอมให้ปรับ และทำทานบนว่าจะเก็บผักตบชะวาให้แล้วเสร็จภายใน 15 วัน เวลาผ่านไปนายติดก็ไม่ได้ไปเก็บผักตบชะวาตามคำสั่ง

คราวนี้การดื้อแพ่งหรือ “อารยะขัดขืน” ของนายติดบังคับสยามสมัยรัชกาลที่ 6 คลี่คลายไปสู่การทำลายอำนาจรัฐ ดังรายงานของอำมาตย์เอก พระยาราชสาสนโสภณ แทนอุปราชมณฑลกรุงเก่า ที่มีไปถึงปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตราธิการ ความว่านายติด นอกจากจะไม่ยอมลงมือเก็บผักตบชะวาครั้งที่ 2 แล้ว ยัง “กลับยุยงเลี้ยมสอนราษฎรที่เคยเก็บไม่ให้เก็บ โดยอ้างว่านายติดจะไปยื่นคำร้องต่อมณฑลหรือกระทรวงคงสั่งไม่ให้เก็บ ราษฎรก็หลงเชื่อนายติดไม่เก็บ จนผักตบชะวาเกิดมีมากขึ้นประมาณ 4 ไร่” ในการนี้ กรมการอำเภออินทร์บุรี ได้ปรับนายติดครั้งที่ 2 เป็นเงิน 4 บาท ซึ่งนายติดก็ยอมจ่ายให้

“ส่วนนายเหลียงและราษฎรที่หลงเชื่อนายติดไม่เก็บ กรมการอำเภอเห็นว่ามีความผิดเป็นครั้งแรก และไปหลงเชื่อนายติด จึงได้ปรับคนละ 1 บาท ส่วนผักตบชะวาที่นายติดทอดทิ้งไว้ประมาณ 4 ไร่นั้น ก็ต้องเกณฑ์ราษฎรเก็บจนหมด”

ทางฝ่ายนายติดนั้น ได้ทำหนังสือร้องทุกข์ถึงเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยดังเล่ามาแล้วแต่ตอนต้น ในหนังสือนั้นนายติดยังได้เล่าถึงเหตุผลที่ยอมเสียค่าปรับว่า “ครั้นข้าพเจ้าจะไม่ยอมก็เกรงว่าจะถูกกักขัง ทั้งข้าพเจ้าก็มีอายุมากแล้ว แลอยู่ในความปกครองของหลวงประชากรด้วย ข้าพเจ้าก็ต้องจำใจยอมนำเงิน 4 บาทไปชำระ หลวงประชากรจึงได้ปล่อยตัวข้าพเจ้าไป”

เมื่อหลวงประชากรมาเกณฑ์ให้นายติดไปเก็บผักตบชะวาอีกวาระที่ 2 เขาก็ยื่นกรานด้วยเหตุผลเดิม ว่าที่ตรงนั้นไม่ใช่ที่ดินของเขา เป็นที่ผูกขาดของนายอากร หลวงประชากรก็ไม่ยอมสืบสวนหรือฟังคำชี้แจงของนายติดไม่ กลับปรับเขาอีกถึง 2 ครั้งเป็นเงิน 8 บาท “ข้าพเจ้าได้รับความเดือดร้อนที่สุด” ทางอำเภอกลับไม่ให้นายเหลียงไปเก็บผักตบชะวาในที่ตั้งกล่าวเอง นายติดเชื่อว่าหลวงประชากรกับนายเหลียงนายอากรมีความสัมพันธ์พิเศษกัน “ถ้าแม้ว่าผู้ใดขอบพอหรือคุ้นเคยกับหลวงประชากรฯ ๆหาได้บังคับหรือใช้สอยตามหนทางราชการไม่” นี่เป็นความรับรู้ของราษฎรที่มีต่อผู้ปกครองอำเภอ

ในที่สุดนายติดแสดงความเห็นอย่างตรงไปตรงมาต่อการปกครองอำเภอว่า “การที่หลวงประชากรฯ เป็นผู้ปกครองและบังคับบัญชาลูกบ้านไม่เป็นยุติธรรมเช่นนี้ ข้าพเจ้าได้ความกตัญญูเสมอๆ เป็นการเดือดร้อนของข้าพเจ้าเสมอเช่นนี้.....เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าขอความกรุณาพระเดชพระคุณได้จัดการไต่สวนในเรื่องนี้ เพื่อข้าพเจ้าเป็นสัตว์ผู้ยาก จะได้รับความร่มเย็นหรือได้รับความยุติธรรมต่อไป”

เรื่องนี้จบลงเหมือนกับการร้องเรียนของราษฎรบังคับสยามทั่วไป คือ รายงานของอุปราชมณฑลกรุงเก่า ผู้ไปสอบสวนเรื่องร้องเรียนรายงานว่า “แลนายติดผู้นี้เป็นนักเลง

เก่า มีชื่อเสียงในทางลักษณะโมย รับของโจรกับมีนิสัยดื้อ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากกว่าประโยชน์ของชนทั่วไป การสอบสวนได้ความดังนี้ จึงได้ชี้แจงมาเพื่อทราบ."

ตัวอย่างการร้องทุกข์เรื่องผิดบขชะวาของราษฎรสยามเหล่านี้ อย่างน้อยให้ข้อคิดถึงความจริงทางการเมืองการปกครองสมัยก่อน(และปัจจุบันด้วย)ได้ ประเด็นที่กลุ่มวิจัยสนใจขณะนี้ คือว่าด้วยเรื่องสิทธิมนุษยชนในประวัติศาสตร์ ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้น คงปฏิเสธไม่ได้ว่า ราษฎรมีหลักคิดบางอย่างของพวกเขายู่ในการยื่นหยัดคัดค้านต่อต้านคือแฟงต่อภูค้ำสั่งของผู้มีอำนาจทำการปกครองบ้านเมือง

หลักคิดประการแรกคือความยุติธรรมในสังคม ที่ราษฎรพึงได้รับจากการปฏิบัติในการปกครองของเจ้าหน้าที่บ้านเมือง ความยุติธรรมอย่างที่นายติดเรียกร้องนั้น คือต้องรับฟังข้อเท็จจริงในที่ดินริมคลองนั้นว่าเป็นของใคร นั่นคือความยุติธรรมในสังคมต้องเป็นเหตุเป็นผล ที่รับรู้และเข้าใจกันได้ทั้งสองฝ่าย คือฝ่ายราษฎรกับฝ่ายรัฐ ไม่ใช่อำนาจและเหตุผลมีอยู่แต่กับฝ่ายรัฐเพียงฝ่ายเดียว

แรงผลักดันให้ราษฎรใช้สิทธิเรียกร้องความเป็นธรรมให้กับตนยังมาจากความคิดในเรื่องของความยุติธรรมและความเป็นธรรมด้วย ตัวอย่างของนักโทษในเรือนจำยโสธร จังหวัดอุบลราชธานี ทำเรื่องร้องทุกข์ต่อนายกรัฐมนตรีในสมัยนั้น(2479) เรื่องพัสดิและผู้คุมทำตัวไม่ถูกต้องไม่เป็นธรรม กล่าวคือ "ไม่ตั้งตนอยู่ในความเป็นธรรมของผู้ใหญ่อย่างแท้จริง" ผู้คุมคนหนึ่งก็ยกยอกเงินของนักโทษเวลาฝากไปส่งจดหมายลงทะเลเบียน ทั้งยังข่มขู่จะทำร้าย เมื่อนักโทษจะไปแจ้งความที่โรงพัก ส่วนพัสดิก็เอาแต่ช่วยเหลือผู้คุมที่ทำไม่ถูกต้อง จนกระทั่งให้นักโทษหลบหนีออกไปได้ กับให้นักโทษอีกคน(น.ข.จ. แซ่แต้) มีและจำนำยธนบัตรปลอม ติดผืน ได้ "สิทธิพิเศษ" ออกไปสูบฝืนได้ทุกวัน ทั้งยังถือสิทธินำเอาอาหารออกไปนอกบริเวณเรือนจำ นำเอาอาหารออกไปมากกว่าที่ควรเอาได้ เป็นการเอาเปรียบผู้ต้องหาคนอื่น ๆ ทั้งหมดนี้สะท้อนความรู้สึกถึงการถูกเอาเปรียบและกระทำจากผู้มีอำนาจโดยไม่ชอบธรรม

ประการที่สองคือความเสมอหน้า การที่ราษฎรอ้างถึง "ความเสมอหน้า" ในการปฏิบัติตามกฎหมาย พระราชบัญญัติเก็บผิดบขชะวาให้เหมือนกัน แท้จริงก็คือหลักการที่ว่าทุกคนย่อมเสมอภาคกันต่อหน้ากฎหมาย อันเป็นหลักการของระบบกฎหมายสมัยใหม่ ซึ่งสมัยนั้นเพิ่งจะเข้ามาพร้อมกับการปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 แต่จากหนังสือร้องทุกข์ แสดงว่าราษฎรนั้นเข้าใจและต้องการ ความเสมอภาคเท่าเทียมกันของคนต่อหน้ากฎหมาย ซึ่งในทางปฏิบัติจะพบว่าอันนี้เป็นจุดอ่อนในระบบการปกครองสยามมาแต่โบราณกาลกระทั่งปัจจุบันกาล ที่รัฐบาลแทบทุกสมัยไม่ประสบความสำเร็จนักในการทำให้ราษฎรสามัญชนกับคนชั้นสูงเสมอภาคเท่าเทียมกันต่อหน้ากฎหมายได้

ดังเห็นได้ในคำร้องทุกข์ของนายโย ที่กล่าวว่า "ให้เห็นหัวอกราษฎรบ้าง ถ้าราษฎรได้รับความเสมอหน้า ก็คงจะมีความสุขตลอดกัน" นี่เป็นแนวคิดของการเมืองใหม่แล้ว ไม่ใช่ความรู้สึกและความเชื่อแบบไร้เหตุผลและตรรกของระบบศักดินาฟัวดัล ที่ราษฎรไพร่ทาสทั้งหลายยังไม่ใช่คนอย่างแท้จริง การตระหนักรู้ว่า ความสุขของตนนั้นเชื่อมสัมพันธ์กับการมีความสุขของภาคต่อๆ กันระหว่างคน เป็นความคิดความเชื่ออันเดียวกันกับของนักคิดนักปรัชญาสำนักแสงสว่าง เช่น จอห์น ล็อก รุสโซ และอื่นๆ ที่ช่วยสร้างแสงสว่างให้กับระบบประชาธิปไตยและการเมืองใหม่ในยุโรปและอเมริกา

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ภาษาและความคิดของราษฎรที่มีต่อสิ่งที่เป็สิทธิและผลประโยชน์ของราษฎรทั้งในแง่บุคคลและของชุมชน พัฒนาไปชัดเจนขึ้น เพราะความต้องการในประโยชน์ส่วนบุคคลไม่ใช่เป็นการละเมิดพระราชอำนาจและอภิสิทธิ์ของชนชั้นปกครองอีกต่อไป หากเป็นความชอบธรรมที่มีการรับรองด้วยกฎหมายรัฐธรรมนูญ จะเห็นได้จากแสดงออกของการร้องทุกข์ต่างๆ ในสมัยนี้

แรงผลักดันอีกประการมาจากความคิดว่าด้วยความเจริญก้าวหน้าในสังคม ราษฎรมีความเชื่อและอ้างเอาเหตุแห่งความเจริญมาเป็นข้อเรียกร้องต่อทางการด้วยเหมือนกัน ตัวอย่างเช่น พระยาพิศาล ข้าราชการหัวเมือง เป็นตัวแทนของราษฎรในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ทำหนังสือร้องทุกข์ไปยังรัฐมนตรีกระทรวงมหาดไทย (31 มี.ค. 2478) ไม่ต้องการให้ทางการย้ายที่ตั้งจังหวัดไปยังอำเภอแม่สะเรียง เหตุผลที่อ้างก็คือ ราษฎรจะไม่ได้รับความเจริญจากการย้าย แม้แม่สะเรียงจะมีจำนวนประชากรมากกว่าเพื่อน แต่ส่วนมากเป็นพวกลัวะ พวกยาง "ซึ่งเป็นชาวป่าชาวดอยทั้งนั้น พวกนี้หาได้ทำความเจริญให้แก่ประเทศไม่ กลับเป็นผู้ทำลายต้นไม้ของประเทศทรุดโทรมไปเสียอีก รัฐบาลได้ประโยชน์แก่พวกนี้น้อยเต็มที ถ้าจะเทียบพลเมืองที่มีความเจริญ ซึ่งตั้งในอ.แม่สะเรียงกับอ.ที่ตั้งจังหวัดแล้ว พลเมืองที่อยู่ในอำเภอเมืองมีมากกว่า" ฎีกาลงท้ายด้วยการกล่าวว่า "มีประเทศใดบ้างที่จะทำเมืองให้เป็นป่า มีแต่เขาจะทำป่าให้เป็นเมืองทั้งนั้น"

5.7: สิทธิในการศึกษา

ในปีพ.ศ. 2475 - 2476 พวกจีนร้องขอผ่อนผันใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา ในฎีกาเรื่องการศึกษา มีสิ่งที่น่าสังเกตคือ เป็นการเรียกร้องเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิในการสอนภาษาต่างประเทศที่มีใช้ภาษาไทย ซึ่งเป็นผลมาจากการใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาที่กำหนดให้มีการเรียนการสอนภาษาไทยเป็นหลัก และบังคับให้โรงเรียนของชาวต่างชาติ โดยเฉพาะชาวจีน (ตามฎีกาที่จะกล่าวเป็นตัวอย่าง) ให้มีการเรียนการสอนภาษาไทยมากขึ้น ชั่วโม่งกว่าภาษาอื่น ทำให้เกิดความไม่พอใจขึ้น ในกรณีของโรงเรียนจีนซึ่งเน้นในการเรียน

การสอนภาษาจีนเนื่องมาจากความจำเป็นทางด้านการค้า ผู้ร้องเรียนได้กล่าวถึงเหตุผลที่ไม่ต้องการสอนภาษาไทย เนื่องจาก

"...ไม่ได้ติเตียนวิชาภาษาไทยว่าเลวทรามต่ำช้าหรือไม่ได้คิดว่า วิชาภาษาไทยไม่มีประโยชน์เสียเลย แต่เพราะเหตุว่าเรียนแล้วไม่ได้รับผลอันเป็นหลักสำคัญในสวนการค้าขาย แต่บางที่รัฐบาลจะยังไม่ทราบความเป็นไปอันจำเป็นนี้โดยเลียด เพราะฉะนั้นกระทรวงธรรมการจึงได้มีคำสั่งให้โรงเรียนจีนมีการสอนวิชาภาษาไทยให้มากกว่าเวลาเรียนวิชาหนังสือจีนโดยอาศัยพระราชบัญญัติประถมศึกษาเป็นหลักบังคับ..."

พร้อมกันผู้ร้องนี้ได้เสนอแนวทางการแก้ปัญหาแก่รัฐบาลโดยการยกเลิกข้อบังคับหรือพระราชบัญญัติที่จะเป็นภัยหรือทำความเสียหายแก่ราษฎรพลเมือง เนื่องจากข้อบังคับดังกล่าว "เป็นข้อบังคับหรือคำสั่งที่แรงมากไปซึ่งโรงเรียนจีนเหลือความสามารถที่จะปฏิบัติตามได้" และทางกระทรวงธรรมการได้ตอบแก่โรงเรียนจีนว่า

"กระทรวงธรรมการอนุญาตให้ไม่ได้ เพราะการปฏิบัติกฎหมายต่อโรงเรียนของชาวต่างประเทศทั่วไปต้องให้สม่าเสมอกัน ส่วนที่ขอสอนวิชาอื่น ๆ เป็นภาษาจีนนั้นก่อนอนุญาตไม่ได้เหมือนกัน เพราะเหตุว่าที่นี่เป็นเมืองไทย การสั่งสอนวิชาสามัญในชั้นประถมจะสอนเป็นภาษาอื่นนอกจากภาษาไทยไม่ได้ เป็นการขัดต่อรัฐาภิบาลนโยบายด้วยเหตุนี้โรงเรียนจีนและชาวจีนโดยมากพากันเข้าใจว่าไทยจะตัดรอนชาติจีน แต่ความจริงไทยปฏิบัติการเพื่อรักษาชาติไทย ซึ่งเป็นวิธีการของนานาชาติทั่วโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นวิธีการของจีนที่ปฏิบัติอยู่ในประเทศจีนนั่นเอง ที่เรียกว่า nationalism หรือการถือชาติรักชาติ"

นายหลี่จ้งเห่า (Lee Chong How) คนในสังกัดชาติอังกฤษร้องทุกข์เรื่องถูกห้ามสอนภาษาจีน โดย "นายหลี่จ้งเห่าได้ตั้งโรงเรียนชื่อ มั่นหว่า สอนหนังสือจีนอยู่ที่ตำบลบางรัก ร้องทุกข์ว่า กระทรวงธรรมการได้มีคำสั่งให้ผู้ร้องเลิกสอนหนังสือแก่เด็กซึ่งมีอายุระหว่าง 7-14 ขวบ ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2478 เป็นต้นไป . . ในกรณีที่คนในสังกัดชาติอังกฤษจะต้องถูกตัดรอนอาชีพลงโดยพลัน ซึ่งเขาได้ประกอบมาด้วยความเรียบร้อยนับเป็นจำนวนปีมาแล้ว"

นายหลี่จ้งเห่ายังร้องทุกข์อีกว่า เจ้าหน้าที่ไม่ยอมให้ผู้ร้องสอนภาษาจีนในโรงเรียนของเขาในเวลาเรียนธรรมดา ผู้ร้องจึงดำริจะเพิ่มเวลาเรียนขึ้นอีกเพื่อสอนภาษานั้น เจ้าหน้าที่ก็เห็นชอบด้วยแล้ว แต่จะยอมให้เพิ่มเวลาสอนขึ้นอีกเพียงวันละ 20 นาทีเท่านั้น ซึ่งไม่เป็นการเพียงพอ ผู้ร้องใคร่จะขอเวลาเพิ่มเพื่อการนั้นวันละ 2 ชั่วโมง ซึ่งกระทรวงต่างประเทศก็ยินยอม

พ.ศ. 2475 คณะสงฆ์นักเรียนภาษาไทย โรงเรียนมณฑลพิษณุโลกร้องเรียนต่อ คณะราษฎรว่า “. . . พระสงฆ์กับโรงเรียนรัฐบาลมณฑลพิษณุโลก เมื่อครั้งก่อนโรงเรียนนี้ เคยเปิดโอกาสให้พระภิกษุสงฆ์เข้าเล่าเรียนภาษาไทยโดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน (เทอม) เพราะโรงเรียนตั้งอยู่ในอารามของวัดแลอาศัยศาลาวัดเรียนบ้าง ครั้งต่อมาเมื่อต้น พ.ศ. 2475 นี้ แม้โรงเรียนก็ยังตั้งอยู่ในอารามของวัดตามเดิมแลอาศัยศาลาวัดเรียนด้วย แต่คิด เก็บค่าเล่าเรียน (เทอม) จากพระภิกษุสงฆ์ขึ้น บัดนี้พระภิกษุสงฆ์ที่มาอาศัยเล่าเรียนภาษาไทยต้องเสียค่าเล่าเรียน (เทอม) เท่ากับคนสามัญเหมือนกัน ครั้นต่อๆ มาพระภิกษุสงฆ์ก็ หมดทุนค่าเล่าเรียนถึงกับต้องลาออกเสียจากโรงเรียนหลายองค์แล้ว . . .” ดังนั้นจึงขอให้ คณะราษฎรช่วยจัดการแก้ปัญหานี้ให้ด้วย

พ.ศ.2475 นายถวิล พร่วงวงศ์ ร้องเรียนต่อคณะราษฎรว่า “เงินค่าเล่าเรียนของนักเรียนชายหญิงที่เรียนโรงเรียนของรัฐบาลเก็บแพงที่สุด แสดงให้เห็นว่าเพื่อจะปิดประตูมิให้ คนยากจนมีโอกาสได้เล่าเรียน. . .ที่เป็นความเดือนร้อนอันไม่ทำความเจริญให้แก่ประเทศ หรือเรียกว่ากดหัวบำรุงแต่พวกเจ้าและคนมีทรัพย์

นายถวิลยังร้องเรียนถึงเรื่องค่าใบอนุญาตใช้รถยนต์ตามพระราชบัญญัติเดินเรือ กำหนดอัตราค่าใบอนุญาตเรือนำหนักบรรทุกทุกแต่ 25 ตันลงมาเล็กเท่าใดก็ต้องปีละ 31 บาท ในอัตราเดียวกันจึงไม่เป็นยุติธรรมเลย. . .เป็นการควรอย่างยิ่งที่ต้องแก้อัตราใหม่”

และยังร้องเรียนว่า “พระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือนเมื่อได้พิจารณาโดยถ่องแท้ แล้วจะเห็นว่า 1 เป็นการตัดสิทธิผู้น้อยไม่ให้มีโอกาสได้เลื่อนฐานะละบำนาญ แม้จะทำงาน จนอายุเหี่ยวต่างน้ำก็ไร้ความดี. . .ส่วนผู้ที่เป็ใหญ่เป็นโตกฎหมายอำนวยโชคให้ทุกอย่าง ข้า ยังกินแรงผู้น้อยด้วย นี่และที่เป็นกฎหมายตัดความเจริญของประเทศและตัดสิทธิของข้าราชการผู้น้อยหมดความหวังดีอันเป็นประโยชน์แก่ชาตินั้นเสียอย่างสิ้นเชิงทีเดียว”

5.8: สิทธิในการศาสนาและชนชาติ

มรดกอันหนึ่งของการปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 คือการสร้างให้เกิดคน “กลุ่มน้อย” หรือคนไทยที่ไม่สมบูรณ์ กรณีที่รุนแรงและดำเนินมายาวนานที่สุดได้แก่ปัญหา ของคนมาเลย์มุสลิมโดยเฉพาะในบริเวณจังหวัดภาคใต้ จนเกิดการเผชิญหน้าระหว่างรัฐ กรุงเทพฯกับรัฐปัตตานีขึ้นสู่ระดับใหม่ที่มีความขัดแย้งไม่ใช่เป็นเรื่องของผู้มีระดับสูงไม่กี่คน เท่านั้น หากเป็นการบีบบังคับและต่อต้านของอุดมการณ์ความคิดที่มองตนเองใหม่ ที่พล เมืองของรัฐทั้งสองถูกทำให้เป็นตัวแทน กรุงเทพฯอ้างถึงรัฐชาติ อำนาจอธิปไตยเหนือดิน แดนทั้งประเทศ ปัตตานีก็อ้างถึงสิทธิในการปกครองและในการปฏิบัติศาสนาของตนเอง

ความสงบของชุมชนและราษฎรที่ถูกกระทบกระเทือนโดยการแทรกแซงของคนไทยที่เป็นคนนอกวัฒนธรรมมาเลย์มุสลิม

การเกิดขึ้นและขยายอำนาจของรัฐบาลสยามนี้เอง พร้อมกับการตีเส้นเขตแดนที่ตายตัว และยังมี การสร้างลัทธิชาตินิยมขึ้นในศูนย์กลางเพื่อจุดหมายทางการเมือง ได้ทำให้คนชายเขต คนชายขอบและคนแดนต่อแดนทั้งหลายต้องประสบปัญหาและความสับสนในชีวิตต่อๆมาของพวกเขาเป็นอย่างยิ่ง

"แขกอิสลาม"ในสังกัดชาติอังกฤษในอำเภอแม่สอด ร้องทุกข์เรื่องเจ้าหน้าที่ห้ามมิให้ส่งเด็กไปเรียนการศาสนาที่สุเหร่า เรื่องมีอยู่ว่าพวกแขกอิสลามได้ส่งบุตรเข้าเรียนในโรงเรียนไทยตามพระราชบัญญัติประถมศึกษาแล้ว และให้ไป "เรียนอ่านคำภีร์โกหร่านกับอิหม่ามที่สุเหร่า"ในระหว่างนอกเวลาเรียน แต่กรรมการอำเภอกับเจ้าพนักงานอำเภอต้องให้เด็กศึกษากับบิดามารดาที่บ้านแทนการไปสุเหร่า"

อย่างไรก็ตามจากการสอบสวนพบว่าสุเหร่านั้นมีการเรียนการสอนคัมภีร์โกหร่านอันเป็นภาษาต่างประเทศภาษาหนึ่ง ให้แก่เด็กถึง 40 คน และดำเนินการสอนทั้งวันพร้อมกับมีอุปกรณ์ครบครัน ซึ่งเป็นการผิดพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร เนื่องจากในการและการเปิดโรงเรียนราษฎร คำแจ้งความจะต้องบอกบรรยายประเภทแห่งการศึกษาซึ่งตามมาตรา 8 ข้อ 3 ว่า "จะให้สามัญศึกษาเป็นวิชาสาธารณะทั่วไปฤวิสามัญศึกษา จะเพาะวิชาชนิดหนึ่งใดชนิดหนึ่ง เช่นว่าสอนภาษาต่างประเทศภาษาใดภาษาหนึ่ง ฤสอนศิลปศาสตร์อย่างใดอย่างหนึ่ง" ซึ่งพระราชบัญญัตินี้ ก็หาได้บ่งไว้ว่า "การสอนอันเกี่ยวแก่การศาสนาใดๆ ไหยกเว้นไม่" "ซึ่งโรงเรียนธรรมวินัยบาฬี ทางฝ่ายราชการและรัฐบาลจัดการควบคุมคุ้มครองเอง แต่การสอนหนังสือโกหร่านทางราชการไม่ได้เข้าไปควบคุมดูแล จึงผิดพระราชบัญญัติ และ แม้แต่วัดทางพุทธศาสนาที่ไม่ได้รับการยกเว้นให้สอนหนังสือแก่เด็กเกิน 3 คนขึ้นไป"

แต่ตามหนังสือสัญญาสยาม-อังกฤษ ข้อ 3 มีความว่า "คนในบังคับของจักรวรรดิแห่งสัญญานี้แต่ละฝ่าย หากว่าอนุวัติตามกฎหมายและข้อบังคับต่างๆ ซึ่งใช้อยู่ใน โดยเฉพาะในส่วนของคนในบังคับ ซึ่งตามหนังสือสัญญาคนในบังคับ

"จะต้องมีสิทธิเพื่อจะประกอบกิจการในทางศาสนาและทางทานการกุศล และเปิดสถานการศึกษาและอำนวยการในสถานการศึกษานั้น ๆ และทำการต่าง ๆ อันเกี่ยวข้องๆ จำเป็นสำหรับกิจการเหล่านั้นได้ตามข้อกำหนดอย่างเดียวกับที่ได้แก่คนในบังคับพื้นเมือง" นายวิตติงตัน(เจ้าหน้าที่กงสุลอังกฤษ)ได้แนะนำแขกพวกนี้ว่า เมื่อไม่สามารถตั้งโรงเรียนศาสนาอิสลามให้ถูกต้องตามกฎหมายข้อบังคับของกระทรวงธรรมการได้ ก็ควรให้บุตรรับการศึกษานอกเวลาเรียนแทน

เห็นได้ว่ารัฐไทยมีความต้องการและพยายามที่จะสร้างความเป็นเอกภาพขึ้นของพลเมืองไทย ตั้งแต่ยังมีสภาพสิทธิชนนอกอาณาเขตอยู่ กระบวนการสร้างความเป็นไทยนี้จะยิ่งเข้มข้นมากขึ้น ภายหลังจากที่รัฐบาลไทยได้เปลี่ยนจากรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นประชาธิปไตย อันจะนำไปสู่ความขัดกันอย่างหนึ่งคือ คนเหล่านั้นด้านหนึ่งถูกบีบบังคับให้เข้ามาสังกัดในชาติไทย เพื่อ “รวมเลือดเนื้อชาติเชื้อไทย เป็นประชารัฐ มิไทยของไทยทุกส่วน” โดยที่ก่อนหน้านี้พวกเขายังมีอัตลักษณ์และเป็นคนชาติหรือศาสนาต่างๆกันอยู่ อันนี้เป็นการคิดและเข้าใจในตัวเองของรัฐไทย ว่าจะต้องเป็นเอกภาพ และความเป็นเอกภาพนั้นไม่อาจยอมรับความแตกต่างในทางสังคมได้ แต่ในความเป็นจริง คนชายขอบทั้งหลายก็ถูกกดดันและแบ่งแยกให้เป็นคนนอกไปด้วยความแตกต่างทางชาติพันธุ์ ศาสนา ประเพณี และวิถีเศรษฐกิจเป็นต้น กลายเป็นคนส่วนน้อยไปอย่างไม่มีทางเลือก

นับจากนั้นมา อำนาจรัฐและราชการไทย ก็มีหน้าที่หลักอย่างหนึ่ง คือการทำให้คนส่วนน้อยทั้งหลายในพระราชอาณาเขต ต้องกลายมาเป็นคนไทยให้ได้ ทว่ารัฐและราชการไทยในทางประวัติศาสตร์ ไม่ได้มีหน้าที่ในการสร้างความเสมอภาค ความยุติธรรม และความก้าวหน้า ในการยกระดับคนที่ไม่เท่าเทียมกันจะด้วยเหตุอะไรก็ตาม ให้มาเท่าเทียมกัน ไม่มีความคิดและความเข้าใจในสิ่งที่เรียกว่า “สังคม” ด้วย เพราะรัฐและราชการต้องการปั้นสังคมให้เป็นแบบของเขา ไม่ใช่เรื่องที่รัฐและราชการต้องไปเข้าใจสังคม

พิจารณาในทางประวัติศาสตร์แล้ว น่าสนใจยิ่งนักว่า ชุมชนและกลุ่มคนที่รณรงค์ต่อสู้เรียกร้องในสิทธิทางศาสนาและวัฒนธรรมของพวกตนเป็นกลุ่มแรกๆ ก็คือชาวมลายูมุสลิมนั่นเอง ทั้งนี้เป็นเพราะหลักการและความเชื่อในศาสนาอิสลาม ที่เป็นทั้งหลักการแห่งรัฐ และหลักการแห่งสังคม การมองเห็นและรู้ว่าตนเองคือใคร ประกอบกับการมีประวัติศาสตร์ของรัฐปัตตานีในอดีตที่มีความเป็นอิสระเป็นตัวของตัวเองพอสมควร จึงนำไปสู่ความขัดแย้งกับความต้องการของรัฐและราชการไทยในยุคสมัยใหม่ได้

ในสมัยที่รัฐไทยยุค “เชื้อผู้นำชาติพันธุ์” มีนโยบายรัฐนิยมพยายามบีบบังคับทำให้พลเมืองในเขตแดนประเทศไทยทั้งหมด ไม่ว่ามีเชื้อชาติ ศาสนาและภาษาอะไรก็ตาม ให้เป็นคนไทยเหมือนกันหมด ตามนิยมและการปฏิบัติของรัฐไทย(กรุงเทพฯ) จุดนี้เอง ที่เป็นประกายไฟให้แก่การประท้วงและเรียกร้องถึงลักษณะทางชนชาติและศาสนาของคนกลุ่มน้อยให้ปรากฏออกมา ดังที่ชาวมลายูมุสลิมภาคใต้ก็เคลื่อนไหวให้เรียกพวกเขาว่า “มลายูมุสลิม” ไม่ใช่ “ไทยมุสลิม” ดังที่อัฎฎ์ฮุสซัน อับดุลการีเดร์ อดีตผู้นำปัตตานีให้คำอธิบายว่า

“เราชาวมลายูตระหนักดีว่าเราถูกปกครองโดยสยาม ก็เพราะฝ่ายแพ้สงคราม คำว่า “ไทยอิสลาม” ซึ่งใช้เรียกพวกเรานั้น เป็นสิ่งเตือนใจเราให้นึกถึงความพ่ายแพ้ นั้น เรา

จึงไม่ชอบคำนี้เลย เราจึงใคร่ขอวิงวอนให้รัฐบาลให้เกียรติเราด้วยการเรียกเราว่า “มลายูมุสลิม”

หยี มะหะมุด ขอให้พิจารณาความเดือดร้อนของอิสลามิกชน (พ.ศ.2497) โดยชาวอิสลามร้องขอให้มีการผ่อนผันพระราชบัญญัติโรคติดต่อ พ.ศ.2477 ที่...“ห้ามมิให้ผู้ใดนอกจากเจ้าพนักงานสาธารณสุขหรือบุคคลที่เจ้าพนักงานสาธารณสุขได้รับอนุญาตเข้าหรือออก ณ ที่กักกันนั้น...” ทำให้ชาวอิสลามเดือดร้อน ทำให้บรรดาญาติพี่น้องไม่มีโอกาสได้เยี่ยมและจัดพิธีกรรมทางศาสนาเมื่อผู้ป่วยเสียชีวิต ชาวอิสลามจึงเห็นว่า “...การที่รัฐปฏิบัติตรากฎหมายอันเกี่ยวกับความสงบเรียบร้อยของประชาชน ก็เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชนให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ แต่ถ้าเกิดมีข้อบังคับอันเป็นที่เดือดร้อนและเป็นการเสื่อมศีลธรรมอันดีของประชาชนเช่นที่แล้ว พวกเกล้า ฯ คิดว่าข้อบังคับนั้นย่อมขัดกับทฤษฎีแห่งความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชน...”

คำร้องเรียนนี้ก็แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างกฎเกณฑ์ในเหตุผลของรัฐ กับความเป็นจริงของชุมชนเช่นกลุ่มศาสนาและเชื้อชาติต่างๆเป็นต้น ซึ่งนำไปสู่การกีดขวางการปฏิบัติสิทธิมนุษยชนอย่างสมบูรณ์ได้

5.9: สิทธิทางการแพทย์

นายขวัญกับพวกซึ่งอาศัยอยู่ ตำบลท้ายเมือง จังหวัดชัยนาท ร้องขอให้ทางราชการงดเรื่องการให้จดทะเบียนแพทย์เก็บค่าธรรมเนียมเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2575 โดยร้องเรียนต่อคณะราษฎรว่า

“ด้วยตามข้อประกาศว่าให้แพทย์ขเลยศักดิ์ขึ้นทะเบียน แลแพทย์ผู้มีศิลปในทางยาเขียวตเหลือง พอที่ราษฎรได้เคยอาศัยกันมาตามโบราณแลตามประเพณี ณะบัดนี้ ได้ทราบคำประกาศของสมุหเทศาภิบาลมณฑลอยุธยา เมื่อ พ.ศ 2466 ซึ่งจะให้แพทย์ขึ้นทะเบียน พวกข้าพเจ้าราษฎรมีความเสียใจว่าพวกราษฎรเคยได้อาศัยพึ่งพา แลช่วยเหลือขอยากันรับประทาน เพื่อจะบำบัดโรคโรคาไข้ ซึ่งข้อประกาศนี้ เพื่อจะให้แพทย์ขึ้นทะเบียน แลไม่ให้รักษาและไม่ให้ยากันรับประทานตามโบราณ พวกข้าพเจ้าราษฎรก็ได้ลงความสันนิทานว่า ก็เห็นจะล้มตายกันเปนอันมาก เพราะราษฎรมีการขัดสนจนยาก แลฝนฟ้าก็แห้งแล้ง อาหารการบริโภคก็ไม่มีพอรับประทานเพราะให้แพทย์ขึ้นทะเบียน , แพทย์ก็ต้องเรียกเอาเงินแก่คนไข้๐ก็ไม่มีเงินให้แก่แพทย์ ผลที่สุด คนไข้ก็ต้องนอนตายไปตามการ เพราะพวกข้าพเจ้าที่ร้องมานี้ ก็เพราะเห็นแพทย์ขเลยศักดิ์กับราษฎรได้ทำโสด สภาไว้ให้ท่านบ้าง และรอรับประทานกันบ้าง และอีกประการหนึ่งว่า ถ้าแม้ให้หนักหนาลงไป ก็ตั้งรับเข้ากันบ้างเปนพิธีคำนับครู คือ มีดอกไม้ธูปเทียนตามประเพณีโบราณ เพราะพวกราษฎรคิดเห็น

อยู่ข้อหนึ่งในตำบลบ้านท้ายเมือง อำเภอบ้านกล้วย ไม่ได้ทำโสดสภาวะจะหน่ายขายให้แก่
ราษฎร เคยได้ช่วยเหลือทุกข์สุขกันตามประเพณีโบราณแต่ก่อน การที่ถูกพวกข้าพเจ้าลง
ความสันนิษฐาน เห็นว่าพวกแพทย์ชะเลยศักดิ์ในตำบลนี้ไม่ทำยาโสดสภาวะจะหน่ายขายยา
ให้แก่ราษฎรเลย สิ่งที่ถูกแพทย์ที่ตั้งร้านขายยา หรือผสมยาขายและอาชีพทางแพทย์นั้น
และพวกข้าพเจ้าลงมติเห็นสมควรตามทางการที่จะบังคับให้ขึ้นทะเบียน ขอให้คณะราษฎรยก
เลิกแพทย์ชะเลยศักดิ์ที่ไม่ได้ตั้งร้านขายและผสมยานี้เสีย ขอให้ไปไปตามเดิม เพราะ
ราษฎรมีความทุกข์ร้อนมากในเรื่องการเจ็บไข้นั้นประการหนึ่ง”

กระทรวงมหาดไทยได้ตอบกลับไปว่าให้ปฏิบัติตามพระราชบัญญัติการแพทย์และ
กฎกระทรวงมหาดไทยเช่นเดียวกับท้องที่อื่นๆ คือ ผู้จดทะเบียนต้องเสียค่าธรรมเนียม

กล่าวโดยสรุป แนวคิดและการปฏิบัติเรื่องสิทธิมนุษยชนในด้านการทำมาหากิน
และการปฏิวัติทางวัฒนธรรม และสิทธิในความปลอดภัย อันเป็นสิทธิพื้นฐานนั้นพบ
อุปสรรคและปัจจัยกับเงื่อนไขทางการเมืองและสังคมหลายอย่างในประวัติศาสตร์ ที่กีด
ขวางและบั่นทอนกระทั่งทำลาย ความเป็นมนุษย์ที่มีศักดิ์ศรีในตัวเอง ความสามารถทั้งที่
เป็นศักยภาพและที่เป็นจริงของราษฎรสยาม ในการพัฒนาระดับชีวิต คุณภาพและในที่
สุดคุณธรรมของระบบการปกครองและสังคมขึ้นมา หรือไม่ก็ถูกทำให้เป็นสิ่งนอกคอกที่ไร้
บทบาท ความหมายและฐานะในสังคมสยามลงไปยังอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้มาจากการใช้อำนาจ
และหน้าที่อันไม่ชอบและไม่เป็นธรรมของเจ้าหน้าที่และข้าราชการของรัฐเป็นส่วนใหญ่

16/10/46

บทที่ 6

ผู้หญิงกับคตินิยมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : ศึกษาหมวดคดีผู้สาว

6.1 บทเสนอ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือรัชกาลที่ 5 เป็นสมัยที่ได้ชื่อเป็นยุคของการปฏิรูปและการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในสมัยนี้ ส่งผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรสยามในเวลานั้นอย่างมาก ที่ผ่านมามีการศึกษาประวัติศาสตร์ในสมัยรัชกาลที่ 5 ออกมาอย่างมากมาย และในช่วงเวลาสองสามปีที่ผ่านมา มีประเด็นการศึกษาที่อยู่ในความสนใจของผู้วิจัย คือการศึกษากรณีผู้หญิงในสังคมไทยในช่วงเวลาดังกล่าวเริ่มมีปรากฏให้เห็นเด่นชัดทางการศึกษา โดยเฉพาะการศึกษาของนักวิชาการชาวต่างประเทศ 2 คน ได้แก่ Tamara Lynn Loos, *Gender Adjudicated: Translating Modern Legal Subjects in Siam*. ในปี 2542 ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก เสนอต่อมหาวิทยาลัยคอร์เนล และบทความของ ลีซาฮอง (Lysa Hong) ที่ตีพิมพ์ลงใน *Journal of Southeast Asian Studies* ในปี 2542 เช่นเดียวกับ Loos ชื่อเรื่องว่า "Palace Women at the Margins of Social Change: An Aspect of the Politics of Social History in the Reign of King Chulalongkorn".

Loos ได้ศึกษาคดีความที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงในเอกสารชั้นต้นของไทยในกระทรวงยุติธรรมในสมัยรัชกาลที่ 5-7 และอธิบายให้เห็นการเชื่อมโยงของระบบกฎหมายที่แสดงเส้นแบ่งระหว่างหญิงและชาย และในคดีความระหว่างเพศทั้งสอง ผู้หญิงตกอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบยิ่งมีการประกาศใช้ประมวลกฎหมายอาญาในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ระบบกฎหมายสมัยใหม่ที่ได้ชื่อว่าเป็นสัญลักษณ์ของความทันสมัยและความเป็นชาติเป็นการนำเอาแนวคิดและการบังคับใช้ในระบบกฎหมายของชาติตะวันตกภายใต้กรอบแนวคิดของจักรวรรดินิยมตะวันตกในสมัย Enlightenment หรือยุคปรัชญาแสงสว่างในยุโรป ดัดแปลงใช้ในสังคมไทย และนำมาซึ่งปัญหาที่เกี่ยวข้องกับคตินิยมกฎหมายในด้านคดีข่มขืนและกฎหมายครอบครัว Loos ใช้แนวคิดการศึกษาด้านเพศ (gender) ควบคู่ไปกับแนวคิดเรื่องชนชั้น(class) ชาติพหุวัฒนธรรม

(ethnicity) ในการศึกษาสังคมไทยในสมัยที่ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนใหญ่ตกเป็นอาณานิคมของจักรวรรดินิยมตะวันตก¹

ในกรณีศึกษา ฮอง (Lysa Hong) นักประวัติศาสตร์ไทยชาวสิงคโปร์ ได้นำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับผู้หญิงในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยการวิเคราะห์เชื่อมโยงคดีด้านขู้สาวเข้ากับสภาพการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของสตรีชาววังบางคนในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อต้องเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงในสภาพการณ์ปัจจุบัน โดยเฉพาะพฤติกรรมความคิดทางการเมือง โดยศึกษาผ่านคดีความของผู้หญิงจำนวน 4 คดี ลิซาฮองชี้ให้เห็นว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 ฐานะของสตรีชาววังยังคงถูกกำหนดด้วยกฎมณเฑียรบาลอยู่ แม้จะทรงมีนโยบายผ่อนคลายเป็นอนุญาติให้สตรีชาววังลาออกจากวังได้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 แต่ในทางปฏิบัติข้อห้ามยังคงใช้อยู่กับผู้ที่เกิดในวังในฐานะราชตระกูล คดีของสตรีชาววังทั้ง 4 มีความแตกต่างกัน แต่ลิซาฮองเห็นตัวเชื่อมคือ ความสัมพันธ์ระหว่างวังกับเมือง ซึ่งเป็นโลกของผู้หญิงข้างในกับข้างนอกวัง คดีทั้ง 4 แสดงให้เห็นถึงการใช้ชีวิตของสตรีชาววังทั้ง 2 โลก แนวคิดสำคัญที่ ลิซาฮอง ใช้ในการศึกษา คือ ความแตกต่างและความขัดแย้งระหว่างโลกเก่า (วัง) กับโลกใหม่ (เมือง) ซึ่งมีพื้นฐานจากความคิดเรื่องความทันสมัย

ทั้ง Loos และ ลิซาฮอง ต่างใช้คดีความที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงมาศึกษาภายใต้มุมมองของผู้หญิงที่กำลังเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงในสังคม แนวคิดแบบสตรีศึกษา (Women Study) เป็นการเปิดพื้นที่การศึกษาในคดีประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจและเป็นประเด็นสำคัญที่ทำให้ผู้วิจัยมีความต้องการค้นคว้า ตรวจสอบข้อเท็จจริง ในคดีความอื่น ๆ ที่มีผู้หญิงเข้ามาเกี่ยวข้องทั้งในฐานะโจทก์และจำเลย และเป็นคดีความในหมวดขู้สาวทั้งหมดในสังกัดกระทรวงยุติธรรมในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อขยายความเพิ่มเติมจากข้อเสนอที่ Loos และ ลิซาฮอง ทำเอาไว้ โดยเฉพาะในแนวทางนำเสนอคดีความตัวอย่างในงานของ ลิซาฮอง ผู้เขียนใช้เป็นฐานเริ่มต้นของการวิเคราะห์เพื่อชี้ให้เห็นสภาพของสังคมไทยที่แวดล้อมผู้หญิงในสมัยรัชกาลที่ 5 ทั้งที่เป็นผู้หญิงชาววังและเป็นผู้หญิงสามัญชน ซึ่งในกรณีหญิงสามัญชน ทั้ง ลิซาฮอง และ Loos ไม่ได้นำมาใช้เป็นกรณีศึกษาในงานของทั้งสองคน แต่จากการตรวจสอบของผู้เขียนพบว่ามีตัวอย่างหลายคดีที่น่าสนใจและสามารถนำมาเปรียบเทียบผู้หญิงทั้งสองกลุ่มคือ กลุ่มผู้หญิงชาววัง และกลุ่มผู้หญิงสามัญชน เมื่อเผชิญกับปัญหาที่ปรากฏในรูปของคดีความ ทั้งสองกลุ่มมีทางออกให้

¹ Tamara Lynn Loos . Gender Adjudicated : Translating Modern Legal Subjects in Siam. Ph D. Dissertation, Cornell University, 1999; pp.302 – 315.

กับตนเองอย่างไร และรับมือกับสภาพปัญหาในลักษณะเช่นไรบ้าง ประการสุดท้ายคือความถี่
สาวทั้งหมดในสมัยรัชกาลที่ 5 ให้ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ได้บ้าง และสามารถอธิบายป्रा
กฎการณ์ทางประวัติศาสตร์และบริบททางประวัติศาสตร์ในยุคเปลี่ยนผ่านที่สำคัญของสังคม
ไทยคือสมัยรัชกาลที่ 5 ได้หรือไม่

6.2: คำตัวการเป็นหม่อมเจ้าหญิง : การแต่งงานและชายขอบของราชินิกุล

ลีซาฮอง นำเสนอคดีหม่อมเจ้าอันเป็นคดีแรก โดยลีซาฮองว่า คดีหม่อมเจ้าอันเป็น
การแต่งงานของชายขอบของราชินิกุล และแสดงให้เห็นถึงคำตัวของการเป็นหม่อมเจ้าหญิง
กล่าวคือ ในปี พ.ศ.2436 ราชสำนักได้รับรู้เรื่องราวของหม่อมเจ้าอัน ซึ่งเป็นภรรยาไพร่ และมี
ลูกด้วยกันซึ่งต่อมาหม่อมเจ้าอันได้ขายตัวเป็นทาส หม่อมเจ้าอันเป็นลูกสาวพระองค์เจ้าเรณู
ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ต่อมาได้เสียชีวิตลงในสมัยรัชกาลที่ ๓
เมื่อหม่อมเจ้าอันอายุได้ ๙ ปีและได้รับใช้ในพระบรมมหาราชวัง

ต่อมาหม่อมเจ้าอันได้แต่งงานกับแสง พี่สาวและพี่เขยของแสงได้ขายตัวเป็นทาส
หม่อมเจ้าอันได้ออกจากวังมาอาศัยอยู่กับแสงและตกอับจนกระทั่งต้องเป็นทาสสินไถ่ และ
ประสบปัญหาชีวิตเมื่อตนเองป่วยและหนีจากนายทาสที่อันเอาตัวเองจำนองไว้เป็นเวลา 11 ปี
นายทาสได้ส่งคนมาตามและทำร้ายหม่อมเจ้าอันบริเวณวัง (เข้าใจว่าหน้าวัง) ของญาติหม่อม
เจ้าอัน นายทาสกล่าวว่าตนเองจะมีความผิดที่มีทาสเป็นราชินิกุล ซึ่งผิดข้อกฎหมาย²
ประเด็นนี้สะท้อนให้เห็นถึง สภาพที่ยากแค้นของราชินิกุลที่อยู่ชายขอบอำนาจและความมั่งคั่ง
ในพระราชวังอย่างหม่อมเจ้าอัน ซึ่งไม่มีทางเลือกอื่นนอกจากการแต่งงานกับสามัญชนเพื่อชีวิต
นอกวังที่ดีกว่า แต่กลับพบว่าสามีที่ตนเลือกได้นำพาชีวิตให้ตกต่ำจนตนเองต้องกลายเป็นทาส
และพยายามหาทางหนี จนท้ายที่สุดตัดสินใจกลับเข้าสู่สังคมในราชสำนักเพื่อรอดพ้นจาก
พันธสัญญาและข้อผูกมัดความเป็นทาส เพราะไม่ใช่แต่ตนเองที่ต้องเป็นทาสแต่รวมถึงลูก
สาวอายุ 25 ปี ต้องตกที่นั้งฐานะเป็น “ทาส” เช่นเดียวกับหม่อมเจ้าอัน ซึ่งในเวลานั้นอายุถึง

² ลีซาฮอง Hong, "Looking at Nineteenth Century Siamese Woman from Police Files between Wang and Muang: Palace Women at the Margin of Social change " paper presented at the 14 IAHA Conference , Chulalongkorn University 20-24 May 1996, pp.314 – 315.

60 ปีแล้ว ซึ่งหมายถึงความยากลำบากในชีวิตวัยชรา ในช่วงบ้านเมืองกำลังเปลี่ยนแปลงทำให้ หม่อมเจ้าอันไม่มีทางออกให้กับชีวิต

ด้วยความฉลาดของอันที่ทราบถึงฐานะความเป็นเจ้าและเอกลักษณ์บางอย่างของความ เป็นเจ้าซึ่งสามารถช่วยตนเองได้ ดังนั้นอันจึงไม่ได้ลงนามในเอกสารเงินกู้ในฐานะ "หม่อมเจ้า" แต่สำแดงตนเองในฐานะ "ไพร่" จะว่าไปแล้วกรณีของอันไม่ใช่กรณีแรกที่เป็นเจ้าที่ชราภาพแต่ ต้องตระการกำลำบาก ยังมีหม่อมเจ้าสวัสดิ์ซึ่งมีสามีมาหลายคน จนตนเองอายุได้ 60 ปี และ อยู่กับแสงมาเป็นเวลา 25 ปี (กรณีของแสงน่าสนใจที่เขาสามารถชักชวนหรือหว่านล้อมหญิง ราชินิกุลถึง 2 คน เป็นภรรยาได้ แต่เราต้องไม่ลืมว่าหญิงราชินิกุลทั้งสองเป็นคนชายขอบของ อำนาจและความมั่งคั่ง ดังนั้นการเลือกเส้นทางชีวิตจากวังสู่เมืองจึงเป็นทางเลือกที่มีไม่มาก นัก เราพบว่าช่องทางสำคัญที่ผู้หญิงในวังเลือกใช้คือ การแต่งงานกับชายข้างนอก ซึ่งตาม ประกาศของรัชกาลที่ 4 มีกฎหมายห้ามเรื่องการแต่งงานกับสามัญชนเอาไว้ชัดเจน และเป็น บรรทัดฐานของข้อกฎหมายที่ถูกหยิบยกขึ้นมาพิจารณาทุกครั้ง เป็นพันธนาการของความเป็น เจ้าที่มีอาจสละหลุดได้ แต่ในบางครั้งเป็นเกราะกำบังกายเช่นในกรณีของอันเป็นต้น

อย่างไรก็ตาม กรณีของอันศาลยังไม่มี การตัดสินใจอย่างไร เพราะต้องนำเรื่องกราบ บังคมทูลรัชกาลที่ 5 ซึ่งพระองค์เคยประกาศว่าอันควรลาออกจากความเป็นเจ้าและควรจง จำไว้ในพระราชวัง ผู้เขียนมีข้อสังเกตว่า เป็นเรื่องของความพยายามจะปกป้องฐานะทางสังคม ของความเป็นเจ้าเอาไว้ในช่วงการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยสมัยใหม่ ฐานะและชนชั้นมีความ สำคัญยิ่งกว่าสิทธิพื้นฐานของปัจเจกบุคคลเช่นอื่น ทั้งตัวอันเองก็อาศัยความเป็นเจ้ามาช่วยให้ ตนเองหลีกเลี่ยงจากการถูกลงโทษในกระบวนการทางกฎหมาย แต่ในขณะเดียวกันยังช่วย สะท้อนให้เห็นความไม่เท่าเทียมกันของคนในสังคมในช่วงเวลาดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

ลีลาของ ได้สรุปตอนท้ายว่าอันเป็นตัวอย่างของคนชายขอบวังที่สะท้อนความเป็น จริ่งเรื่องความทุกข์ยากคนในวัง อันหนีตามแสงไปเมื่อตนเองตั้งท้องในขณะอายุได้ 35 ปี และใช้ชีวิตอยู่นอกวังอยู่จนถึง 25 ปี ซึ่งมีการยืนยันจากม.จ.หญิงคนหนึ่งว่า อันเป็นลูกของ พระองค์เจ้าเรณูจริง

ลีลาของ เปรียบเทียบสังคมและชีวิตของอันว่าเป็นความเหมือนและความต่างของ สังคม "วัง" และ "เมือง" ข้างในและข้างนอก เป็นเรื่องของสิ่งแวดล้อมทางการเงินเป็นสำคัญ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าข้อมูลในกรณีนี้ไม่สามารถค้นพบได้ ทำให้คำบรรยายจากฝ่ายอันและ แสงขาดหายไป แต่ยังพอมองเห็นเค้าลางของการผสมผสานด้านเหตุผลและระบบเศรษฐกิจใน ช่วงรัชกาลที่ 5 ได้เป็นอย่างดี

หากพิจารณาการกระทำของอันในประเด็นทางกฎหมายและสังคมในเวลานั้น ในที่ประชุมสภาองคมนตรี พบว่าเป็นการกระทำผิดข้อกฎหมายที่ออกมาตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 4 ว่า " เจ้าสามารถแต่งงานกับเจ้าได้เท่านั้น และหม่อมเจ้าที่เป็นหญิงไม่ได้รับอนุญาตให้ออกนอกกำแพงวัง และผู้หญิงที่เกิดในครอบครัวราชินิกุลทุกคนไม่สามารถลาออกจากความเป็นเจ้าได้ เพราะเป็นเรื่องของชาติกำเนิด"

สำหรับประเด็นนี้มีความน่าสนใจว่า ราชสำนักกังวลอยู่กับการเสื่อมถอยของฐานะความเป็นเจ้าของตนเอง โดยเฉพาะผู้หญิงซึ่งจะมีข้อห้ามอยู่มากมาย ซึ่งไม่ต่างอะไรไปจากการถูกจองจำอยู่ในคุก (วัง) การที่ต้องอยู่ในวังของหญิงราชินิกุลไม่ต่างอะไรไปจากการเป็นคนรับใช้ในครัว หรือทำหน้าที่เย็บปักถักร้อยอื่นๆ ซึ่งแน่นอนว่าคงก่อให้เกิดความไม่พอใจกับสภาพแวดล้อมที่เป็นอยู่ ดังนั้นเราจึงพบการกระทำผิดกฎหมายข้อบังคับของสตรีชาววังที่ปรากฏในคดีอื่นๆอีก แม้ว่าคดีอื่นๆที่เกิดขึ้น ไม่ได้สะท้อนให้เห็นถึงความยากลำบากในการดำรงชีวิตของสตรีชาววังที่เป็นชายขอบ เช่น หม่อมเจ้าอัน หากคดีเหล่านี้ก็ได้สะท้อนให้เห็นถึงสภาพของหญิงชาววังในด้านอื่นๆ

ในปี พ.ศ. 2449 มีคดีหนึ่งเกิดขึ้นคือ การลอบรักกันระหว่างหม่อมราชวงศ์สัน บุตรสาวหม่อมเจ้าถนอมในพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหมื่นมเหศวรศิวลาค ซึ่งอยู่ที่ตำหนักสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ในพระบรมมหาราชวัง กับนายร้อยโทหม่อมเจ้าประสพภู เกษม กรมทหารมหาดเล็ก ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นสวัสดียังดำรงศักดิ์ ซึ่ง ม.ร.ว.สันกับหม่อมเจ้าประสพภูเกษมได้พบและพูดจากันที่ริมกำแพงวังสวนดุสิตชั้นนอก ด้านใต้ ครั้งหนึ่ง โดยอำแดงบุญ ไชลนเป็นผู้ชักสื่อ และอำแดงบุญยังได้นำหนังสือของหม่อมเจ้าประสพภูเกษมไปให้ม.ร.ว. สัน 2 ฉบับ และนำหนังสือของหม่อมราชวงศ์สันไปให้หม่อมเจ้าประสพภูเกษม 2 ฉบับ คดีนี้หม่อมเจ้าประสพภูเกษมได้ลอบรักกับหม่อมราชวงศ์สันซึ่งอยู่ในวัง ซึ่งถือเป็นการผิดกฎหมายฉ้อราษฎร์บังหลวง ดังนั้นหม่อมเจ้าประสพภูเกษมจึงถูกลงโทษโดยการขังสนมเป็นเวลา 1 ปี เพราะยังมีพระชนม์น้อยอยู่ เมื่อพ้นโทษแล้วให้ออกจากกรมทหารมหาดเล็ก ไปรับราชการยังกรมทหารอื่น อันเป็นการแก้ตัว³(อ่านรายละเอียดเนื้อหาของคดีได้จาก ภาคผนวก หน้า 33)

³ หจข. ร.5 ย13.3 /23 หม่อมราชวงศ์สันลอบรักกับหม่อมเจ้าประสพภูเกษม (22 พ.ค. – 6 มิ.ย. 125)

เมื่อเปรียบเทียบคติความระหว่างอันกับสัน เราจะพบว่า อันเป็นผู้หญิงชาววังระดับปลายแถว อันเนื่องมาจากไม่มีบทบาทหน้าที่สำคัญในวัง การดำรงชีวิตอยู่ในวังใน 35 ปีแรกของชีวิต ไม่ต่างอะไรไปจากคนรับใช้เจ้านายที่มีฐานะเป็นเจ้า เป็นแต่เพียงการเสริมเกียรติยศให้กับเจ้านายผู้ทรงอำนาจ ฐานะของหม่อมเจ้าเช่นอันไม่ได้ช่วยให้ชีวิตในวังของอันดีขึ้นแต่อย่างไร การตัดสินใจหนีออกจากวังและแต่งงานกับไพร่เมื่ออายุ 35 ปี เป็นการตัดสินใจของคนที่มีวุฒิภาวะแล้ว จากการมีบุตรสาวจนโต

แต่การสร้างครอบครัวในสังคมเมืองที่ต่างไปจากวังเป็นโลกใหม่สำหรับอัน ซึ่งตนเองและครอบครัวต่างต้องพ่ายแพ้กับสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสมัยใหม่ อันตัดสินใจขายตัวเป็นทาสแต่ปิดบังฐานะความเป็นเจ้าของตนเองเอาไว้ไม่ให้เจ้านายนี้รู้ จนกระทั่งเมื่อต้องถูกบังคับใช้งานเยี่ยงทาสทั่วไป อันพบว่าตนเองและลูกไม่สามารถเผชิญหน้าเรื่องนี้ได้ ดังนั้นการหนีกลับเข้าวังอีกครั้งหนึ่งเพื่ออาศัยสภาพของหญิงชาววังต่อสู้กับคติความในโลกภายนอก เป็นทางออกที่ดีที่สุดของอันและลูก ในกรณีนี้เราพบว่าสภาพของการเป็นผู้หญิงวังระดับเจ้านายเป็นเครื่องมือการต่อสู้ปกป้องอิสรภาพให้กับตนเอง แต่อันจะต้องถูกกลืนโทษในข้อหาหลบหนีออกจากวังโดยไม่ได้รับอนุญาต ประเด็นที่น่าสนใจ คือ อันเป็นผู้หญิงวังปลายแถวที่ไม่มีใครสนใจที่จะติดตามสืบหา ทำให้อันสามารถใช้ชีวิตสามัญชนเป็นเวลายาวนานถึง 25 ปีได้ ทว่าชีวิต 35 ปีแรกภายในวังทำร้ายชีวิตอันอย่างสาหัสในฐานะที่ไม่มีใครยอมรับ ขาดคนเหลียวแลและเอาใจใส่ การใช้ชีวิตในวังที่นานเกินไปทำให้อันไม่สามารถต่อสู้และเผชิญหน้าความจริงในสังคมเมืองที่ตนเองไม่คุ้นเคยได้ดั่งนัก ในที่สุดเมื่อตนเองและลูกเข้าสู่สภาพตกต่ำของชีวิตที่ตกอับ ความเป็นเจ้าของอันก็เป็นทางเลือกและทางออกให้กับผู้หญิงวังปลายแถวเช่นอัน

กรณีของอันต่างกับสัน ซึ่งตนเองเป็นนางข้าหลวงที่มีฐานะและได้รับคำแนะนำจากแม่สื่อที่เป็นคนในวัง ที่ไปติดต่อเจ้านายชั้นสูงเพื่อให้เป็นคู่ครองซึ่งผิดหลักประเพณีของกฎมณเฑียรบาล เมื่อเปรียบเทียบชีวิตในวังของอันและสัน สันมีชีวิตและฐานะที่ดีกว่า คือ เธอเป็นข้าหลวงที่มีหน้าที่และบทบาทที่สำคัญคือเป็นข้าหลวงที่รับใช้สมเด็จพระบรมราชินีนาถ เธอมิได้มีความลำบากและขาดการเหลียวแลดังเช่นอัน สันไม่จำเป็นต้องออกไปหาชีวิตนอกวังที่ดีกว่า การต้องการออกสู่โลกภายนอก (วัง) ของสันเป็นเรื่องที่สะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมที่กำลังเปิด สันต้องการออกไปเรียนรู้ชีวิตข้างนอกซึ่งเธอมองว่าน่าสนใจมากกว่าชีวิตในวัง เห็นได้จากคำพูดของอำแดงบุญกับนายสิบโทเจิม ในระหว่างที่อำแดงบุญไปถามหาหม่อมเจ้าประสมภูเกษมกับนายสิบโทเจิมว่า " มีหญิงอยู่คนหนึ่งเป็นคนมีตระกูล ไม่อยากอยู่ในวัง

อยากจะมีผิว ให้อำแดงบุญช่วยหาผิวให้”⁴ และวิธีที่เธอเลือกใช้ก็คือ อาศัยคนในวังเป็นแม่สื่อติดต่อผู้ชายที่เธอคิดว่าจะมีความเหมาะสมและสามารถนำพาเธอออกไปสู่โลกภายนอกได้ เห็นได้จากคำพูดของเธอกับอำแดงบุญว่า

แกลเห็นผู้ชายที่โหนบ้างที่รูปร่างดีๆ และมีตระกูลเหมือนอย่างฉัน ให้หาให้สักคนหนึ่ง อำแดงบุญตอบว่า เห็นที่สมกันก็มีแต่หม่อมเจ้าประสมภูเกษมคนเดียวเท่านั้น หม่อมราชวงศ์สันจึงให้อำแดงบุญไปพูดกับหม่อมเจ้าประสม แต่ให้พูดว่าอำแดงบุญจะเป็นคนชักสื่อหม่อมราชวงศ์สันให้เอง⁵

และสันก็แสดงความตั้งใจจริงที่จะออกสู่โลกภายนอก โดยเธอบอกกับหม่อมเจ้าประสม ภูเกษมว่า เธอจะลาออกจากการรับราชการอยู่ในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ

ความต้องการออกสู่โลกภายนอกของอันและสันมีแรงผลักดันที่ต่างกัน อันเป็นตัวแทนของหญิงสาววังที่เป็นชายขอบของราชินิกุล ซึ่งการหาทางออกของพวกเธอไม่มีอะไรดีไปกว่าการแต่งงานกับสามัญชนเพื่อชีวิตนอกวังที่ดีกว่า ซึ่งเป็นการกระทำผิดกฎมณเฑียรบาล จึงกล่าวได้ว่า การออกจากวังของพวกเธอเป็นทางเลือกสุดท้ายที่เธอเลือกให้กับชีวิต หากแต่การเลือกออกสู่โลกภายนอกของหญิงสาววังเช่นสัน มิใช่มีเหตุมาจากสภาพที่แร้นแค้นจากความเป็นชายขอบเช่นอัน แต่แสดงให้เห็นถึงความคิดของผู้หญิงที่เริ่มรับรู้ต่อสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมในขณะนั้น พวกเธอไม่ต้องการมีชีวิตที่เปรียบเสมือนการต้องอยู่ในคุก(วัง)ไปจนชั่วชีวิต แม้ว่าพวกเธอจะมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีเพียงใด พวกเธอก็ยังคงแสวงหาอิสรภาพภายนอกวัง แม้ว่ามันจะนำมาซึ่งการกระทำผิดกฎมณเฑียรบาลก็ตาม ดังนั้นการหาทางออกให้กับชีวิตของสันคือ การลอบคบกับผู้ชายเพื่อที่เธอจะสามารถหลุดพ้นจากชีวิตในวังได้

นอกจากที่กล่าวไปข้างต้นแล้วยังมีคดีที่แสดงให้เห็นถึงการกระทำผิดกฎข้อห้ามของหญิงราชินิกุลอีกเป็นจำนวนมาก แม้ว่าคดีเหล่านี้ไม่ได้สะท้อนให้เห็นถึงการหาทางออกให้กับชีวิตของผู้หญิงสาววังที่อยู่ในช่วงของสังคมกำลังเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน แต่สามารถสะท้อนถึงสภาพชีวิตของผู้หญิงในสังคมในช่วงนั้นได้

⁴ หจข. ร.5 ย13 .3 /23 หม่อมราชวงศ์สัน.....

⁵ เพิ่งอ้าง

พบว่าการกระทำผิดกฎหมายข้อห้ามของหญิงราชินิกุลส่วนใหญ่ เป็นการลอบรักและร่วมประเวณีกับชายสามัญชนทั้งที่เป็นคนรับใช้ และชายสามัญชนอื่นๆ ในปี พ.ศ. 2443 มีคดีหนึ่งเกิดขึ้นคือ การลอบรักกันระหว่างนายปลื้มและแป๊ะ ซึ่งมีอายุ 17 ปี บุตรสาวของพระยาจุฬาราชมนตรี ภายหลังนายปลื้มได้พาแป๊ะหลบหนีพระยาจุฬาราชมนตรีไป และนายปลื้มได้ทำร้ายร่างกายหลวงราชเสาะรัฐ บุตรชายพระยาจุฬาราชมนตรีด้วย ศาลตัดสินให้จำคุกนายปลื้ม 1 ปี ส่วนแป๊ะได้ไปอาศัยอยู่ที่วังพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ ในห้องของหงส์ ซึ่งอำแดงโตมารดาของนายปลื้มได้พาแป๊ะมาฝากไว้ ให้เลี้ยงไว้ใช้งานโดยบอกว่าแป๊ะเป็นบุตรสะไภ้ นายปลื้มผู้เป็นสามีแป๊ะต้องไปติดคุก เมื่อพระยาจุฬาราชมนตรีมาตามแป๊ะกลับไป แต่แป๊ะไม่ยอมกลับ อ้างว่าไม่ได้เป็นบุตรพระยาจุฬาราชมนตรี พระยาจุฬาราชมนตรีจึงได้บอกอายุติดตัวแป๊ะไว้ต่อหม่อมเจ้าพรรณราย มารดาของเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ ซึ่งหม่อมเจ้าพรรณรายบอกว่า แป๊ะไม่ได้เป็นบ่าวไพร่ เป็นแค่คนมาอาศัย จะควบคุมหรือกักขังไว้ให้พระยาจุฬาราชมนตรีไม่ได้ ถ้าแป๊ะจะไปก็ไม่มีอำนาจใดมาขัดขวาง ต่อมาแป๊ะก็ได้ไปจากวัง⁶

อีกคดีหนึ่งเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2446 เป็นเรื่องของการลอบรักกันระหว่างหม่อมราชวงศ์ไพล่ อายุ 18 ปี บุตรสาวของหม่อมเจ้าเจ๊กกับนายเล็ก คนขับรถของหม่อมเจ้าเจ๊ก หม่อมราชวงศ์ไพล่กับนายเล็กได้รักใคร่และลักลอบได้เสียกันมาเป็นเวลาประมาณปีเศษ จนกระทั่งหม่อมราชวงศ์ไพล่ตั้งครรภ์ได้ห้าเดือน ทั้งคู่มีความกลัวหม่อมเจ้าเจ๊ก จึงได้หลบหนีโดยหม่อมราชวงศ์ไพล่ได้นำทรัพย์สินติดตัวไปด้วย ประกอบด้วยเงิน 400 บาท สายสร้อย 1 สาย สร้อยข้อมือ 1 สาย ลูกข้าวต้ม 2 พวง แหวนรอบข้อมือ 2 พวง แหวนเพชร 1 วง แหวนมรกตน้ำเพชร 1 วง และแหวนทับทิม 1 วง เมื่อจับตัวนายเล็กและหม่อมราชวงศ์ไพล่ได้ พระยาเทพอรชุน ผู้จัดการแทนหม่อมเจ้าเจ๊กได้มาหารือกับพระยาอินทราธิบดี สี่หารครองเมืองเพื่อป้องกันความอับอายของหม่อมเจ้าเจ๊ก จะให้ว่ากล่าวแต่คดีลักทรัพย์ไม่ว่ากล่าวคดีลักพา การกระทำดังกล่าวก็เพื่อรักษาชื่อเสียงและสถานภาพของเจ้านาย โดยการเปลี่ยนเป็นคดีลักทรัพย์ เพื่อเป็นการรักษาน้ำหน้าพวกเดียวกัน แต่พบว่าไม่สามารถปิดคดีได้เพราะเป็นการจับกุมในเวลากลางวัน และข้อหาเรื่องลักทรัพย์ก็มีสาเหตุมาจากเรื่องลักพา การช่วยเหลือจึงกระทำโดยการถอนคดีจากศาลโบโรสภาที่ 2 มาพิจารณายังกระทรวงวัง

⁶ หจข. ร.5 ย13.3/11 คดีความเรื่องมีผู้ขายลักพาบุตรสาวพระยาจุฬาราชมนตรีไป (13 มี.ค. - 1 เม.ย. 119)

การลงโทษผู้กระทำความผิดได้มีการเปรียบเทียบกับคดี นายเลียบกับหม่อมราชวงศ์สอ ซึ่งเห็นว่ามีความแตกต่างกัน คือคดีของนายเลียบกับหม่อมราชวงศ์สอไปนั้นดูจะเป็นการที่ถูกขाय ปอกลอก ไม่ได้รักจริงเหมือนกรณีความรักปอกอกอย่างเช่นนายเลียบ ขณะเดียวกันการลง โทษก็กระทำได้ลำบาก เนื่องจากหม่อมราชวงศ์สอตั้งท้องได้ 5 เดือน จึงให้ลงโทษนาย เลียบก่อน⁷

อีกคดีหนึ่งเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2451 เป็นเรื่องของการลอบรักกันระหว่างหม่อมวาศ ในเจ้านครเชียงใหม่ อายุ 23 ปีกับอ้ายหมา ทาษของเจ้านครเชียงใหม่ และอ้ายหมาได้ พาหม่อมวาศหลบหนี หม่อมวาศได้นำทรัพย์สินของทอรูปพรรณที่เจ้านครเชียงใหม่ ประทานให้ประดับตกแต่งติดตัวไปด้วย รวมทั้งสิ้นเป็นเงินประมาณ 5000 บาท การพา หม่อมวาศหลบหนีในครั้งนี้ อ้ายหมาได้รับการช่วยเหลือจากอำแดงบัวพี่สาวของอ้ายหมา และจ่านายสิบพูสามีของอำแดงบัว⁸

จากการศึกษาพบว่าแปดบุตรสาวพระยาจุฬาราชมนตรี หม่อมราชวงศ์สอ บุตร สาวของหม่อมเจ้าเจียก และหม่อมวาศในเจ้านครเชียงใหม่ ซึ่งทั้งหมดเลือกที่จะดำเนิน ชีวิตกับชายสามัญชน หากมองในแง่ของการหาทางออกให้กับชีวิตของพวกเขา พวกเขา อาจจะไม่ได้มีความจำเป็นเหมือนดังเช่นอันและสัน ในการนำพาชีวิตของตนสู่โลกภายนอก ชีวิตของพวกเขาไม่ได้ถูกจองจำอยู่ในวัง พวกเขาใช้ชีวิตในชีวิตพอสมควร ซึ่งมีเพียงกรอบที่ ว่าพวกเขาต้องแต่งงานกับราชินิกุลด้วยกันเท่านั้น หากแต่พวกเขากลับเลือกสามัญชน ดัง นั้นการกระทำของพวกเขาจึงเป็นความผิดที่ใหญ่หลวง เพราะเป็นการแสดงให้เห็นถึงความ ตกต่ำของสถานภาพการเป็นเจ้า

6.3: หม่อมราชวงศ์หญิง และความทันสมัย

ลีลาของเสนอดีที่ 2 ของหม่อมราชวงศ์หญิงผู้หนึ่งในสภาพความทันสมัยของ สังคมในช่วงเวลานั้น เป็นเรื่องของการลอบรักกันระหว่าง ม.ร.ว. สอ กับนายเลียบ เสมียน อายุ 29 ปี ในสังกัดกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ โดยมีพยานหลักฐานเป็นจดหมายรักจากส

⁷ หจข. ร. 5 ย13.3/ 16 ความหม่อมเจ้าเจียกเรื่องนายเล็กลักพาบุตรสาว (6 ม.ค. – 12 เม.ย. 122)

⁸ หจข. ร.5 น 36 – 342 อ้ายหมาลักพาหม่อมวาศในเจ้านครเชียงใหม่

อิงไปถึงเลียบในช่วงปี พ.ศ. 2444-2446 จำนวน 214 ฉบับ ซึ่งเป็นกรณีความผิดตามกฎหมาย
มณฑลเทศาภิบาลเรื่องการลอบรักและแต่งงานกับสามัญชน⁹

ข้อความในจดหมายตอนหนึ่งของสะอึ่งกับเลียบคือ เรื่องของการพนันที่เลียบเล่น
อยู่นั้น เป็นเรื่องของสังคมและค่านิยมของความทันสมัยในสมัยนั้น และขอให้เลียบให้สัถย์ว่า
การพนันจะเป็นเรื่องลงไปจากภรรยาและลูก และเลียบให้คำมั่นว่าจะอยู่ฉลองพระเดชพระคุณ
เจ้านายและราชสกุลวงศ์ของสะอึ่งต่อไป

ข้อที่สองที่สะอึ่งร้องขอคือ การดื่มเหล้าวันแต่เป็นช่วงอาหารเย็น เพราะกลัวว่า
การเมาเหล้าจะทำให้เสื่อมเสียในราชการ อย่างไรก็ตามการดื่มเหล้าในช่วงค่ำเป็นเรื่องความ
นิยมไปเสียแล้ว สอดคล้องกับการร้องเพลง “ฮิบ ฮิบ ไฮเร” เนื่องในโอกาสสมานฉันท์ในกลุ่ม
เพื่อนพ้องข้าราชการ ซึ่งประเด็นคือ ข้าราชการที่ทำตัวทันสมัยในสมัยนั้นต้องดื่มเหล้าและเล่น
การพนัน เป็นเรื่องธรรมดาและเป็นการสะท้อนค่านิยมใหม่ในสังคมด้วย ซึ่งน่าจะเป็นผลจาก
การเสด็จประพาสต่างประเทศของรัชกาลที่ 5 และพระบรมวงศานุวงศ์ แต่เลียบก็บอกว่าตนเอง
ดื่มเหล้าแต่ไม่เคยเจ็บป่วยเพราะเหล้า

ข้อเรียกร้องให้สัญญาจะเป็นสามีที่สะอึ่งขอกับเลียบเหล่านี้ ปรากฏในคำตอบรับของ
เลียบว่าจะสนองพระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้าหาที่สุดมิได้ และสะอึ่งปรารถนาจะเป็นคนรักคน
เดียวของเลียบตลอดไปและเลียบเองอยู่ในฐานะที่ต้องรับใช้เจ้านายอยู่แล้ว ประเด็นคือว่า
สะอึ่งต้องการระบบผัวเดียวเมียเดียว ซึ่งต่างจากระบบครอบครัวความเป็นผัวเมียทั่วไปในสังคม
ไทยในขณะนั้น จดหมายรักของสะอึ่งถึงเลียบเป็นการใช้ทั้งคำพูดหวานลุ่มและการกล่าวอ้าง
ถึงอำนาจและบุญคุณที่มีต่อเลียบ และเลียบเองก็สัญญาและพร้อมที่จะถูกลงทัณฑ์จากสะอึ่ง
และเจ้านาย

เลียบกล่าวในจดหมายว่าตนเองไม่สนใจศรัทธาบรรดาศักดิ์ของสะอึ่งและจะไม่ก่อการ
ทะเลาะวิวาทเพราะต้องการความสามัคคีซึ่งเป็นเส้นทางสู่ความทันสมัย ประเด็นคือ แนวคิด
การพัฒนาสู่ความทันสมัยในสังคมครอบครัวสมัยใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 คือ การยอมรับใน
อำนาจบางอย่างของเมีย ผัวเดียวเมียเดียว การดื่มเหล้า การเล่นการพนัน เป็นเรื่องของความ
ทันสมัย ซึ่งสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงบางอย่างของสังคมเมืองกรุงเทพฯของคนชั้นสูง เจ้า
นาย และข้าราชการ ซึ่งการเขียนจดหมายรักติดต่อกันถึง 3 ปี จำนวนนับร้อยฉบับ เป็น

⁹ หจข. ร.5 ย 13.3 / 13 นายเลียบทำชู้กับหม่อมราชวงศ์สอ (29 เม.ย. - 22 ธ.ค. 121)

การชี้ให้เห็นถึงสภาพการเปลี่ยนแปลงทางสังคมภายใต้กระแสธารของวัฒนธรรมตะวันตกที่กำลังเข้ามา ผ่านทางสังคมเจ้านายรุ่นใหม่ ๆ สังเกตได้จากการอ้างข้อความในจดหมายรักของทั้งสองฝ่าย

ทางฝ่ายสำนักพระราชวังเองลำบากใจที่ต้องโต้เถียงกับพ่อของสะอึ่งที่มีสภาพของการเป็นพระองค์เจ้า ถึงการกระทำผิดข้อห้ามของผู้หญิงในวังของสะอึ่งที่ผ่านมา เช่นการลงไปอาบน้ำในที่แม่น้ำสาธารณะ และการไม่ระมัดระวังตัวมากพอจนเลียบสามารถเข้าหาสะอึ่งถึงในห้องได้ บรรดาพวกมหาดเล็กสามารถเข้าออกในวังกันอย่างเสรี จนในท้ายที่สุดก็นำไปสู่ปัญหาระหว่างเลียบกับสะอึ่งจนกระทั่งเลียบถูกจับได้ สมเด็จพระบรมราชินีนาถได้เสนอความเห็นในประเด็นเรื่องของสะอึ่งว่าไม่เข้าข่ายข้อห้ามเรื่องเจ้านายฝ่ายหญิงที่มีข้อห้ามและข้อปฏิบัติตั้งแต่เจ้านายชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป ซึ่งเป็นไปตามประกาศมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 แล้ว

เมื่อไม่สามารถลงโทษเลียบโดยตรงได้ทางราชสำนักบังคับให้เลียบออกบวช ซึ่งเลียบปฏิเสธเพราะเขายังไม่ต้องการสละทางโลก และการบวชพระเปรียบเสมือนการลงโทษตัดสินตัวเขาเองอยู่ในที่ รัชกาลที่ 5 มีรับสั่งตีตรวนเลียบเพื่อให้เขาสำนึกผิด หลังจำคุกมา 4 เดือน เลียบให้การรับสารภาพว่าเขาเป็นคนมักใหญ่ใฝ่สูง เป็นข้ออ้างบ่อยครั้งที่ผู้ชายสามัญชนที่มีสัมพันธ์กับหญิงสูงศักดิ์จะโดนกล่าวโทษในประเด็นเดียวกันนี้ (แต่อาจไม่ใช่ในกรณีอื่นในคดีแรก) แต่ถ้าเป็นข้าราชการผู้ชายกับสามัญชนจะเป็นเรื่องของการใส่ความเพื่อหาประโยชน์จากฝ่ายหญิง เรื่องนี้เราควรวิเคราะห์มุมมองและทัศนคติของผู้หญิงและผู้ชายสามัญชน ซึ่งมักถูกเอาเปรียบทางสังคมและระบบอำนาจในทางกฎหมายตั้งแต่แรก สำหรับสะอึ่งมีรับสั่งจองจำไว้ในวังจนกว่าจะสำนึกผิด ซึ่งไม่ต่างอะไรจากความเป็นทาสต่อฐานันดรศักดิ์ ซึ่งไม่สอดคล้องกับความศิวิไลซ์ในสังคมสมัยใหม่

ในกรณีคดีนี้ถ้าแม่ของสะอึ่งจะไม่เรียกร้องมากเกินไปและเลียบไม่ซื้อป้อเกินเหตุ เลียบและสะอึ่งอาจครองคู่กันได้และอาจจะเปลี่ยนโฉมหน้าสังคมศักดินาไทยในหลายเรื่อง ลีซาฮอง กล่าวว่าเลียบเป็นข้าราชการในความดูแลของพ่อสะอึ่งตั้งแต่วาราชการที่ปราจีนบุรี ตามระบบการปกครองสมัยการปฏิรูปอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางในสมัยนั้น เลียบเป็นคนทันสมัยรู้จักใช้คำพูดภาษาอังกฤษ เช่น “ดินเนอร์, อีบ อีบ ไอเร, ฟอर्मออฟฟิต” และยังเชื่อมโยงในเรื่องพระบรมราชาบาทและพระบรมราชาธิบายเรื่อง สวมัคคี ของรัชกาลที่ 5 เมื่อปี พ.ศ. 2446 ซึ่งเป็นปีเดียวกับที่เขาเขียนจดหมายรักถึงสะอึ่ง ซึ่งกรณีของเลียบเป็นตัวอย่างชัดเจนว่าเขาเป็น

คนที่อยู่ภายใต้สิ่งแวดล้อมและสถานการณ์ในหลักการสำคัญของราชสำนักที่กำลังดำเนินการอยู่ในขณะนั้น

สำหรับสิ่งในฐานะเจ้านายเป็นชั้นหม่อมราชวงศ์ (ม.ร.ว.) ที่รัชกาลที่ 4 ทรงขยายความเป็นเจ้าจนมาถึงหม่อมหลวง (ม.ล.) ตามประกาศ ฉบับที่ 255 ว่าหม่อมหลวงไม่ถือว่าเป็นเจ้า มีปรากฏในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 และในราชกิจจานุเบกษา

ลีซาของ วิเคราะห์ความคิดของสิ่งว่า ความคิดของสิ่งน่าจะมาจากการรับรู้เรื่องตะวันตกจากหนังสือกิจจานุกิจในเรื่อง การอ้างถึงศาสนาพุทธว่า พระพุทธเจ้าไม่สามารถบอกได้ว่า เป็นความผิดในกรณีผู้ชายจะมีภรรยาหลายคน รวมถึงเอกสารตีพิมพ์ของมิชชันนารีในหนังสือ Siamese Repository ดังนั้นคำพูดที่เลียบกล่าวอ้างในจดหมายถึงคำพูดของสิ่งจึงน่าจะเป็นอิทธิพลที่มาจากตะวันตกมากกว่า

ลีซาของ ยังกล่าวอีกว่าในคำพูดของจดหมาย สิ่งเข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงภายใต้การปฏิรูปการปกครองสมัยใหม่ในเวลานั้นเป็นอย่างดี เพราะเธอยังกล่าวถึงเลียบตามตำแหน่งหน้าที่ของเขา และการที่ตนเองติดตามพ่อไปอยู่ราชการที่ปราจีนบุรี ทำให้สิ่งเรียนรู้สังคมจากวังสู่เมืองเช่นเดียวกับอื่น แต่เธอไม่ลำบากเรื่องเงินทองเช่นอื่น และยังมีแม่คอยให้ท้ายในการติดต่อกับเลียบอีกด้วย แต่ทั้งพ่อของสิ่งและรัชกาลที่ 5 ยังคงมองเลียบว่ายังเป็นข้าราชการภายใต้ระบบข้าราชการอยู่เช่นเดิม และยังคงกีดกันความสัมพันธ์ของทั้งสองภายใต้กรอบความคิดประเพณีแบบราชสำนักในอดีต ทั้งที่สังคมสมัยใหม่กำลังเกิดขึ้นตามนโยบายของพระองค์เองทั้งสิ้น ดังนั้นเลียบและสิ่งจึงเป็นเหยื่อของความขัดแย้งระหว่างสังคมเก่ากับสังคมใหม่ ระหว่างวังกับเมืองอยู่นั่นเอง

6.4: การแต่งงานและศูนย์อำนาจ การชิงน้ำหนักรของหญิงวังผู้หนึ่ง

กรณีที่ 3 ลีซานำเสนอถึงการหาทางออกของผู้หญิงวังคนหนึ่ง เป็นเรื่องของตุ่นแก้ว หญิงรับใช้อายุ 21 ปี ในวังเจ้าดารารัศมี พระวรชายาในรัชกาลที่ 5 วันหนึ่งในปี พ.ศ. 2438 ตุ่นแก้วได้รับแจ้งจากแจ่มซึ่งมีสามีเป็นหม่อมราชวงศ์เรื่อง มีชายสูงศักดิ์ระดับพระยาและเป็นราชินิกุลประสงค์จะแต่งงานด้วย แจ่มนัดให้ทั้งคู่ได้พบกันที่บ้านของแจ่ม แต่ตุ่นแก้วพบว่าผู้ชายมีภรรยาอยู่แล้วหลายคน แต่แจ่มก็ชวนล่อมตุ่นแก้วด้วยคำพูดเรื่องอนาคตและความมั่นคงในชีวิตที่จะอยู่ร่วมกับชายคาคคนอื่น ๆ ในวังของผู้ชาย หลังมีเพศสัมพันธ์ผู้ชายได้รับแจ้งว่าลูกป่วย เขาสัญญาว่าจะติดต่อกลับมาใน 2-3 วัน แต่ในความเป็นจริงการขอแต่งงานเป็นเรื่องโกหก แจ่มล่อลวงตุ่นแก้วให้ผู้ชายร่วมประเวณีด้วยเพื่อหวังอำมิส

สินจ้าง แต่การหลบหนีออกจากวังไปข้างนอกของตุ่นแก้วกลับสร้างปัญหาให้กับเธอเพราะเป็นการละเมิดกฎและกลัวความผิดทำให้ตุ่นแก้วไม่กล้ากลับวัง แจ่มจัดการให้ตุ่นแก้วได้พักอยู่กับคนดูแลบ้านสถานกงสุลอังกฤษ โดยอ้างว่ากงสุลไม่สนใจและไม่ได้อยู่ที่บ้านแต่จะกลับมาตอนเช้า ตุ่นแก้วจึงพักอยู่ 1 คืน แจ่มได้พาตุ่นแก้วไปที่บ้านญาติของเธอ ญาติของแจ่มกลัวตุ่นแก้วจะหนีจึงแจ้งให้ตำรวจวังมาจับตัวไป¹⁰

การสอบสวนไม่ชี้ชัดว่าหญิงทั้งสอง (แจ่มและญาติ) ทำอะไรกับตุ่นแก้วบ้าง และกงสุลเองมีที่ทำความเห็นใจตุ่นแก้วผู้นำสงสาร ซึ่งทำให้ต้องวังระมัดระวังในเรื่องนี้ เพราะตามสนธิสัญญาบาวริง กงสุลมีสิทธิพาคนนอกอาณาเขตที่รัฐไทยไม่สามารถบังคับได้

ลิซา ประเมินว่าเมื่อตุ่นแก้วผิดหวังจากการแต่งงานกับผู้ชายในราชินิกุล เพื่อที่ตนเองจะได้หลุดพ้นจากการเป็นผู้หญิงที่ต้องอยู่ในวังใน ดังนั้นเธอเลือกที่จะเข้าไปพึ่งพิงอีกศูนย์อำนาจหนึ่งก็คือ สถานกงสุลที่มีสิทธิพาคนนอกอาณาเขตคุ้มครองอยู่ ลิซา เทียบกับกรณีวังหน้าหลบภัยอยู่ในกงสุลอังกฤษในปี 2438 และลิซายังได้เชื่อมโยงไปถึงอีกคดีของฝรั่ง ซึ่งมีสามีเป็นเยอรมันชื่อ Hans Peterson ซึ่งเป็นคนในอาณัติของกงสุลอังกฤษประจำสยาม ฝรั่งอาศัยการคุ้มครองจากการมีสิทธิพาคนนอกอาณาเขตที่มีสามีเป็นคนในบังคับต่างชาติต่อสู้คดีกับหลวงราชานุกิจ

ฝรั่งอ้างว่าหลวงราชานุกิจยักยอกเงินของเธอ ในคดีนี้กรมหมื่นนเรศซึ่งเป็นเสนาบดีกระทรวงนครบาล ทรงเชื่อในคำให้การของฝรั่งหลังจากถูกขโมยเงินนาน 6 สัปดาห์ ฝรั่งแต่งงานกับนาย Peterson และขอให้กงสุลช่วยโดยอ้างว่า หลวงราชานุกิจขโมยเงินของเธอเพื่อไม่ให้เธอแต่งงานกับชาวต่างชาติ และต้องการจะอุปเงินด้วยการแต่งงานกับเธอเสียเอง ประเด็นเรื่องนี้เกี่ยวข้องกับทรัพย์สิน และการหาทางออกของฝรั่งด้วยการเลือกแต่งงานกับฝรั่งเพื่อใช้อำนาจแทรกแซงคดี เพราะฝรั่งแต่งงานหลังเกิดเรื่องแล้ว แสดงว่าฝรั่งรู้ช่องทางเรื่องนี้ดี และมีความฉลาดพอที่จะอาศัยอำนาจของต่างชาติมาบังคับศาลไทย

ตำรวจไทยสอบสวนได้ความว่าฝรั่งแต่งงานกับหลวงราชานุกิจอยู่แล้ว การแต่งงานใหม่กับ Peterson เป็นเรื่องไม่ถูกต้อง นายปีเตอร์สันและบรรดาเพื่อนฝรั่งบอกกับหัวหน้าตำรวจว่า เรื่องคดีดังกล่าวจะถูกรายงานให้กงสุลได้ทราบถ้ามีการเล่นตุกติก ในรายงานของตำรวจ ฝรั่งตกเป็นภรรยาของหลวงราชานุกิจมาเป็นเวลา 3 ปี แล้ว เงินที่ฝรั่งอ้างนั้นเป็นเงินของเขาเอง

¹⁰ ลิซาฮอง Hong Looking at Nineteenth...,p.319-321.

ที่ถูกฝรั่งเศสไม่ไป ททรัพย์สินที่เป็นเงินที่เกิดการแย่งชิงกันระหว่างฝรั่งเศสและหลวงราชานุกิจ โดยทั้งสองคนอ้างถึงความเป็นสามีภรรยา ทั้งนี้เงินที่ฝรั่งเศอ้างว่าเป็นของเธอแท้จริงก็คือเงินของสามีคนไทย ซึ่งเป็นไปตามกฎหมายลักษณะผัวเมียในกฎหมายตราสามดวงที่ยังใช้กันอยู่ ขณะที่ฝรั่งเศสรู้ช่องทางหนีที่ไล่และรอบรู้ต่อเรื่องข้างนอก จึงให้กรณีการแต่งงานกับชาวต่างชาติเพื่อใช้อ้างสิทธิภาพนอกอาณาเขต ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นถึงความเฉลียวฉลาดของฝรั่งเศสในความเป็นคนทันสมัยอย่างยิ่ง

หลวงราชานุกิจชื่อเดิมว่า กลิ่น เป็นรองผู้ว่าเมืองภูเก็ต และย้ายเข้ามาอยู่ที่กรุงเทพฯ เพื่อเข้าสู่สังคมชั้นสูง ที่นี้เขามีเพื่อนเป็นชาวต่างชาติหลายคนที่ร่วมเล่นบิลเลียดกับเขา แต่จะเห็นได้ว่าชายไทยไม่เคยมีความสามารถในการที่จะใช้รูปแบบความสัมพันธ์กับต่างชาติเพื่อประโยชน์ของตนเองได้เท่ากับที่สตรีกระทำ การอ้างเรื่องสายสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงฐานะและสัญชาติของฝรั่งเศสเป็นไทยมี ปรากฏในกรณีของ Henry Alabaster ดันตระกูลเศวตศิลา และตัวอย่างของพระปรีชากรกิจ(โหมด อมาตยกุล) ที่แต่งงานกับFanny Knox ลูกสาวกงสุลอังกฤษ Thomas Knox

ในกรณีของตุ่นแก้ว หญิงรับใช้ในวังของพระนางเจ้าดารารัศมี ซึ่งต้องการหลุดพ้นจากการอยู่ในวัง โดยทางออกของเธอคืออาศัยการแต่งงานกับราชินิกุล เมื่อไม่ประสบผลด้วยความกลัวต่อความผิดเธอจึงไม่กล้ากลับวัง และหาทางออกโดยการเข้ากับอีกศูนย์อำนาจหนึ่งคือเป็นภรรยาลับของกงสุล ตุ่นแก้วเป็นตัวอย่างของหญิงในวังที่ต้องการหลุดพ้นจากการถูกจองจำในวัง เธอจึงพยายามทุกวิถีทางที่จะออกมาสู่โลกภายนอก เธอคิดว่าการแต่งงานกับชายในราชินิกุลจะสามารถนำพาชีวิตเธอออกจากวังได้ ซึ่งเธอไม่มีทางเลือกมากนัก ภาพของตุ่นแก้วสามารถสะท้อนสภาพของการเป็นผู้หญิงที่อยู่ในวังได้ชัดเจน ซึ่งไม่ต่างกันไม่ว่าหญิงผู้นั้นจะเป็นราชินิกุลหรือหญิงรับใช้สามัญชน เราพบว่าผู้หญิงเหล่านั้นพยายามแสวงหาทางออกให้กับตัวเองทั้งสิ้น แต่ยังไม่มียุคหญิงวังคนใดออกสู่โลกภายนอกได้สำเร็จ ดังนั้นจึงสะท้อนภาพของผู้หญิงวังซึ่งมีกฎเกณฑ์ที่เข้มงวดคอยกำกับชีวิตของพวกเขา ทำให้พวกเขามีอาจหลุดพ้นจากการถูกจองจำในวังได้

จากการศึกษาตีความอื่นๆ พบว่ามีการหาทางออกของผู้หญิงวังเช่นที่ตุ่นแก้วกระทำ คือการเลือกชายที่คิดว่าสามารถนำพาชีวิตของตนออกจากวังได้ คดีหนึ่งเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2437 นายรองพิจารณ์ ได้มาทำหนังสือกู้เงินของพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าประภาพรรณพิไลย โดยให้แนบเข้ามารับใช้แทนดอกเบี้ยย แนบได้มาบอกกับแจ่มว่า นายรองพิจารณ์มีความรักใคร่แจ่ม แจ่มจึงหนีไปกับนายรองพิจารณ์ ต่อมาข้าหลวงของพระเจ้าลูก

เธอ ๙ สามารถจับตัวแจ่มได้ แต่แจ่มกลับกล่าวว่า นายรองพิจารณาโทษและโทษลักพา
แจ่มไปแต่ในพระบรมหาราชวังและทำชู้¹¹ (ดูรายละเอียดคดีในภาคผนวก)

อีกคดีหนึ่งเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2445 อำแดงเลียบ หญิงรับใช้ของเจ้าจอมมารดา
วาด ซึ่งเป็นคนเก็บทรัพย์สินของของเจ้าจอมมารดาวาด ได้ลักทรัพย์สินของของเจ้าจอมมารดา
วาดไปรวมเป็นเงิน 4565 บาท และอำแดงเลียบยังได้ลอบรักและทำการร่วมประเวณีกับ
หม่อมราชวงศ์รัตน บุตรของหม่อมเจ้าสิทธิเดชเสถียรในพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหมื่นวิศุขนาถนิกา
ธร ที่บ้านของชุมแก้วแกซึ่งรู้เห็นเป็นใจด้วย อำแดงเลียบมีความผิดฐานลักทรัพย์ของเจ้า
จอมมารดาวาดและกระทำชู้กับหม่อมราชวงศ์รัตน ถูกจำคุกไว้ในพระบรมหาราชวังเป็น
เวลา 12 เดือน ส่วนหม่อมราชวงศ์รัตน พิจารณาไม่ได้หลักฐานว่าเป็นผู้ลักพา มีแต่ไปมา
หาสู่ที่บ้านแก้วแกชุม ลงโทษเพียง 3 เดือน ส่วนชุม แก้วแกรู้เห็นเป็นใจมาตลอด
เกือบจะถือว่าเป็นผู้ลักพาได้ ให้ชังไว้ที่ศาลา 6 เดือน¹²

มีข้อสังเกตที่น่าสนใจว่า อำแดงเลียบเป็นคนเก็บทรัพย์สินของของเจ้าจอมมารดาวาด
ดังนั้นการลักลอบทำชู้กันระหว่างอำแดงเลียบกับหม่อมราชวงศ์รัตน อาจเป็นได้ว่าหม่อม ๙
รัตนหลอกลวงอำแดงเลียบเพื่อให้อำแดงเลียบนำทรัพย์สินของเจ้าจอมมารดามาให้ ซึ่งอำแดง
เลียบคิดว่าหม่อม ๙ รัตนมีความรักใคร่ตนจึงลักทรัพย์แล้วหนีมาลอบทำชู้

แจ่มและเลียบเป็นหญิงรับใช้ที่อยู่ในวัง ทั้งคู่ต่างมีวิธีการหาทางออกให้กับตนเอง
โดยการลอบรักกับชาย ซึ่งเชื่อว่าสามารถนำพาตนออกไปนอกวังได้ เป็นการหาทางออกที่
คล้ายกับแจ่ม แต่ทั้งสองถูกจับได้ก่อนจึงไม่มีโอกาสออกไปใช้ชีวิตนอกวัง และไม่มีโอกาส
ที่จะหาทางออกดังเช่นที่ตุ่นแก้วและพริ้งทำได้

6.5: วังกับอำนาจ: ผู้หญิงวังที่สำเร็จ

¹¹ หจข. ร.5 ย 13.3 / 4 คดีความเรื่องนายรองพิจารณาโทษว่ากระทำการคบชู้ด้วยหญิงในพระบรมหา
ราชวัง (20 ม.ค. 113)

¹² หจข. ร.5 ย 13.3 / 14 หม่อมราชวงศ์รัตนทำชู้กับอำแดงเลียบ คนของเจ้าจอมมารดาวาด (2 ก.ย. -
11 ก.ย. 121)

ลิดา เสนอกรณีที่ 4 ซึ่งเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2445¹³ ชายสามคนรายงานต่อตำรวจว่า ตนเองถูกขโมยโดยอำแดงชมซึ่งเป็นคนสนิทของสมเด็จพระราชินี กล่าวคือทั้งสามได้เกิดกรณีพิพาทเรื่องที่ดินกับบริษัทหุดคลองแลคูนาสยามเมื่อ 6 ปีที่แล้ว บริษัทได้รับมอบอำนาจจากราชสำนักในเรื่องการจัดสรรที่ดินที่เป็นปัญหาอยู่ในเวลานี้ ซึ่งทางราชสำนักเข้าข้างบริษัท¹⁴ อำแดงชมอ้างว่าตนเองเป็นคนโปรดของสมเด็จพระราชินีและสัญญาว่าจะช่วยชายสามคน ใน ๓ วันถัด ภรรยาของชายสามคนเข้าวังไปพร้อมกับอำแดงชมขณะที่ชายสามคนยืนรอที่ประตูวัง เพราะตามกฎหมายเทียบบาล ชายสามคนไม่มีสิทธิเข้าไปอยู่แล้ว

ในวังอำแดงชมกล่าวกับภรรยาชายทั้งสามว่าห้ามมองพระพักตร์สมเด็จพระเจ้า เพราะผิดกฎหมายเทียบบาล แต่ในข้อเท็จจริงตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 มีประกาศให้ราษฎรสามารถมองเห็นพระพักตร์ได้ เมื่อเข้าไปในท้องอำแดงชมแสดงจดหมาย 11 ฉบับ ซึ่งคัดลอกตราของราชสำนักผนึกอยู่ ซึ่งต่อมาภายหลังทราบว่าเป็นตราของแผนกรังวัดที่ดิน (Royal Survey Department) ซึ่งสามีของอำแดงชมเป็นกุสในหน่วยงานนี้ และบริษัทที่รับผิดชอบหุดคลองก่อตั้งมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2442 โดยพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์(ดูเอกสารที่กล่าวในตอนแรก) ซึ่งได้รับสัมปทานหุดคลองเพื่อบุกเบิกที่นาเป็นเวลา 25 ปี เพื่อขายที่ดินให้กับผู้ที่ต้องการซื้อ อันเป็นผลมาจากการขยายตัวของการส่งออกข้าวหลังสนธิสัญญามาวรีปี พ.ศ. 2398 กรณีนี้เปรียบได้กับว่า “เมือง”

¹³ ลิดาฮอง Hong, “Looking at Nintheenth.....” p.321-322.

¹⁴ จากการศึกษาเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินในวิทยานิพนธ์ของนพรัตน์ นุสธรรม. “การปฏิรูปกฎหมายที่ดินในสมัยรัชกาลที่ 5 “ วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2520; ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. “การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลาง ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2521, อรทิพย์ เทสสิริ “การถือครองที่ดินในประเทศไทย พ.ศ. 2444-2475 วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2523, กิตติ ดันไทย. “คลองกับระบบเศรษฐกิจไทย “วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2520, สุนทรี อาสะโวทย์ “การพัฒนาระบบการชลประทานในประเทศไทย ตั้งแต่พ.ศ. 2431-2493” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2521, พบว่า เกิดกรณีพิพาทระหว่างบริษัทที่หุดคลองกับที่ดินทำกินของราษฎรเป็นจำนวนมาก และจบลงด้วยชัยชนะของบริษัท ดังนั้นชายสามคนที่ว่าก็อยู่ในข่ายนี้ด้วย

(ชายสามคน) พยายามช่วยเหลือตนเองด้วยการเข้า"วัง"ตามอำเภอใจ เพราะคิดว่าจะช่วยเขาได้ แต่ "เมือง" หรือชายสามคนต่างตกเป็นเหยื่อการหลอกลวงของอำเภอใจที่อาศัยวังหากิน

6.6: ผู้หญิงสามัญชน: จากคติความสมัยรัชกาลที่ 5

เรื่องราวของผู้หญิงสามัญชนที่ปรากฏอยู่ในคติความมีไชเป็นเรื่องของการหาทางออกให้กับชีวิตของตนเองเช่นที่ผู้หญิงวังกระทำ หากภาพของผู้หญิงสามัญชนที่ปรากฏอยู่ในคติความ กลับเป็นเรื่องของการถูกระงับทางเพศจากผู้ชายที่มีอำนาจ มีตำแหน่งหน้าที่ทางราชการ ผู้หญิงสามัญชนไม่มีเกราะป้องกันตัวเฉกเช่นผู้หญิงที่อยู่ในวัง เธอจึงไม่มีทางเลือกเมื่อต้องเผชิญกับการถูกระงับทางเพศจากผู้ชาย

โอกาสที่ผู้หญิงจะถูกกระทำทางเพศมาจากการที่เธอถูกกล่าวโทษว่ากระทำความผิดคือการถูกกล่าวโทษว่าคบชู้ สะท้อนให้เห็นว่าสังคมของผู้หญิงเหล่านั้นอย่างไร ในปี พ.ศ. 2436 อำเภอหนับถูกนายสมันสามี ฟ้องกล่าวโทษว่าอำเภอหนับเป็นชู้กับหม่อมหลวงศิริ ขณะกำลังรอพิจารณาความ อำเภอหนับถูกนำไปขังที่กองละหุโทษ ในคืนหนึ่ง นาย-อง สมุหนายกได้ให้คนเรียกอำเภอหนับให้เข้าไปหา ถ้าไม่ไปจะถูกลงโทษเหียนตี เมื่อเข้าไปหา นาย-องได้พยายามจะปลุกปล้ำทำชำเราอำเภอหนับ แต่อำเภอหนับได้ร้องขึ้นด้วยเสียงอันดัง ผู้คุมได้ยินจึงนำกุญแจมาไขห้องให้อำเภอหนับ อำเภอหนับได้นำเรื่องที่เกิดขึ้นไปทูลปลัดกรมกองละหุโทษ แต่หลังจากนั้นอีกสองวัน ปลัดกรมกองละหุโทษได้บอกกับอำเภอหนับว่า นาย-อง ได้มารับผิดกับท่านแล้ว ซึ่งอำเภอหนับเข้าใจว่าปลัดฯ สมรู้กับนาย-อง จึงไม่ชำระเรื่องราวให้¹⁵

กรณีของอำเภอหนับสะท้อนให้เห็นว่า ผู้ชายมีมโนภาพอย่างไรกับผู้หญิงที่ถูกกล่าวโทษว่ามีชู้ นาย-อง ซึ่งเป็นข้าราชการก็เช่นเดียวกัน เขามีความคิดเช่นเดียวกับสังคมที่มองผู้หญิงที่ถูกกล่าวโทษในขณะนั้น เขาคิดว่าตนเองมีอำนาจ จากการที่กล่าวหาว่าอำเภอหนับไม่ขึ้นไปหา ก็จะเหียนตีตามอาญา ขณะเดียวกันนาย-องก็มองว่าจากการที่เธอถูกกล่าวโทษเช่นนั้น เธอคงเป็นผู้หญิงที่ง่าย เขาสามารถที่จะมีเพศสัมพันธ์กับเธอได้โดยปราศจากปัญหา แต่ความจริงมิได้เป็นเช่นนั้น ซึ่งตัวอย่างคดีของอำเภอหนับบอกได้ว่า

¹⁵ หจข. ร.5 น36 / 88 คอเรศปอนเดนซ์เรื่อง กระทรวงยุติธรรมมีหนังสือมาว่าอำเภอหนับซึ่งต้องขังอยู่ในศาลแพ่งเกษม กล่าวโทษนายอง สมุหนายกชี้ว่าคดีทำชำเรา ส่งสำเนาเรื่องมาให้กระทรวงเมืองพิจารณาด้วย (25 ม.ค. – 3 ก.พ. 112)

ผู้หญิงที่ถูกกล่าวโทษหรือกระทำความผิดในด้านชู้สาวมักจะเป็นผู้หญิงที่ไม่ดี ซึ่งยังคงเป็นมุมมองที่สังคมมีต่อผู้หญิงจนถึงปัจจุบัน

นอกจากนั้น โอกาสที่ผู้หญิงจะถูกกระทำทางเพศยังมาจากการที่เธอกระทำความผิด แม้ไม่ใช่ในแง่ชู้สาว เมื่อเธอถูกขังเพื่อรอพิจารณาความ เธอก็มีโอกาสที่จะถูกกระทำทางเพศเช่นกัน ในปี พ.ศ. 2451 อำแดงจันและพวกถูกจับในข้อหาเล่นชู้เหงาลัก หลวงมหิมา ผู้รักษาราชการเมืองปราจีนบุรีได้สั่งให้นำตัวอำแดงจันและอำแดงฟุ้งไปขังไว้ที่เรือนพักของยกกระบัตรเมือง ซึ่งไม่มีคนอยู่ แต่พวกของอำแดงจันนั้นถูกบังคับให้เสียเงินคนละ 22 บาท แล้วจึงปล่อยไป แล้วพวกตกตึกหลวงมหิมาจะกระทำชำเราอำแดงจัน แต่อำแดงจันไม่ยอม หลวงมหิมาบอกว่าถ้าไม่ยอมจะเอาใส่โซ่ตรวนขังไว้ ไม่ปล่อยให้กลับบ้าน แล้วหลวงมหิมาก็สามารถข่มขืนอำแดงจันได้ครั้งหนึ่ง พอรุ่งเช้าหลวงมหิมาก็ปล่อยอำแดงจันและอำแดงฟุ้งกลับบ้านโดยไม่ต้องเสียค่าปรับใหม่¹⁶

การกระทำของหลวงมหิมาเป็นการใช้อำนาจข่มเหงรังแกประชาชน โดยการกระทำชำเราอำแดงจันซึ่งถูกจับในข้อหาเล่นชู้เหงาลัก ซึ่งการกระทำเช่นนี้สามารถกระทำโดยง่าย

โอกาสที่ผู้หญิงจะถูกกระทำทางเพศยังมาจากการที่ข้าราชการออกไปปฏิบัติหน้าที่ และใช้อำนาจหน้าที่นั้นกระทำการข่มเหงรังแกผู้หญิง ในปี พ.ศ. 2440 นายพิเศษเสถียรรักษและนายสวรค์ภักดี ได้ไปรังวัดสวนน้อยหน้าของหลวงที่เมืองลพบุรี ทั้งสองได้ไปพักที่บ้านนายพ่วง และนายพิเศษเสถียรรักษได้เข้าหาอำแดงยวงบุตรของนายพ่วง แต่อำแดงยวงได้ร้องไวยวายนขึ้น และในวันต่อมานายพิเศษเสถียรรักษได้จับข้อมืออำแดงแก้ว ซึ่งนั่งทอหูกอยู่ อำแดงแก้วได้วิ่งหนีไป เมื่อมีการสอบสวนเรื่องที่เกิดขึ้น ซึ่งนายสวรค์ภักดีเองก็ได้ยืนยันว่านายพิเศษเสถียรรักษกระทำเช่นนั้นจริง¹⁷

การกระทำการข่มเหงทางเพศต่อผู้หญิงในคดีอื่นๆคือ ในปีพ.ศ. 2446 หลวงรามฤทธิรงค์ ยกกระบัตรพนักงานอัยการเมืองตราด ได้ไปที่บ้านของนายเกด ซึ่งในเวลานั้นนายเกดไม่อยู่บ้าน อยู่แต่อำแดงแดง ภรรยาและอำแดงเจียม บุตร หลวงราม ๔ คีมสุราจนเมาและ

¹⁶ หจข. ร. 5 ย13.3 / 25 ขออนุญาตพิจารณาความระหว่างอำแดงจันใจทย ก่กล่าวโทษหลวงมหิมาจำเลย ว่าข่มขืนทำชำเราใจทย (4 พ.ค. – 24 มิ.ย. 127)

¹⁷ หจข. ร. 5 ย13.3 / 9 คดีเรื่องนายวิเศษเสถียรรักษ บังอาจเข้าสู่หาอำแดงยวงและจับมืออำแดงแก้ว (26 เม.ย. – 11 พ.ค. 116)

ได้พูดขออำแดงเจียมกับอำแดง อำแดงแดงกล่าวว่า ขอให้เอาเต้าแก้มาสู่ขอตามประเพณี แล้วจะยกให้ แต่หลวงรามฯ กลับตอบว่า ไม่เคยต้องให้เต้าแก้มาสู่ขอให้ลำบาก ตนเป็น อิสระแก่ตน พูดเดี๋ยวนี้ก็จะเอาเดี๋ยวนี้ เพราะไม่มีใครใหญ่เกินตนอีกแล้ว แสดงให้เห็นว่า หลวงรามฯ มีการอ้างอำนาจเด็ดขาดแบบ Authority จากนั้นก็ได้กระทำซ้ำเราอำแดงเจียม แล้วจึงกลับไป

ประมาณ 3 – 4 วันต่อมา หลวงรามฯ ได้ไปที่บ้านอำแดงเจียมอีก แต่เมื่อรู้ว่า อำแดงเจียมไปที่บ้านของอำแดงนึ่ง หลวงรามฯ ก็ตามไป เมื่อไปถึงหลวงรามฯ ก็ได้พูดขู่ เชิญและแสดงท่าว่าจะเข้าปลุกปล้ำอำแดงเจียมให้ได้ เมื่อถูกห้ามปรามหลวงรามฯ ก็ลงจาก เรือขึ้นไปนั่งอยู่ที่ปากทางเข้าบ้านอำแดงนึ่งเพื่อคอยสะกดกั้นจุดคร่ำอำแดงเจียม นายเกิดได้ กล่าวว่า ในขณะที่หลวงรามฯ ได้ข่มขืนทำซ้ำเราอำแดงเจียมนั้น หลวงรามฯ ยังได้เป็นผู้ว่าราชการ แทนต่างเจ้าคุณพระยาพิพิธพิไสยด้วย เป็นผู้ดูแลทุกข์สุขของราษฎร แต่หลวงรามฯ กลับ มาข่มเหงราษฎรโดยที่อำแดงเจียมไม่ยินยอม อีกทั้งหลวงรามฯ ก็มีหน้าที่เป็นยกกระบัตร เจ้าพนักงานผู้รักษาอัยการ เป็นผู้รู้กฎหมาย ไม่น่าจะฝ่าฝืนกฎหมายทำซ้ำเราอำแดงเจียมให้ได้รับความอับอาย¹⁸

อีกคดีหนึ่งเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2448 หลวงเสนีย์พิทักษ์ได้ไปที่บ้านของอำแดงปุย และ จะเอาดาบฟันอำแดงเล็กและอำแดงพร้อมซึ่งอยู่บนเรือน และไล่ให้ทั้งสองลงจากเรือน ถ้าไม่ ไปจะเอาดาบฟัน ทั้งสองกลัวจึงไป แล้วหลวงเสนีย์พิทักษ์ก็ได้เข้าจุดข้อมือและลากอำแดง ปุยเข้าไปในห้อง แล้วกดปล้ำพยายามจะทำซ้ำเรา แต่อำแดงปุยไม่ยอม หลวงเสนีย์ฯ บอกว่าถ้าไม่ยอมจะเอาดาบฟัน อำแดงปุยร้องโวยวายขึ้น หลวงเสนีย์พิทักษ์กลัวจึงปล่อย ตัวอำแดงปุยและหนีออกมาจากห้อง¹⁹

พบว่าผู้หญิงที่ถูกกระทำทางเพศยังมีฐานะเป็นภรรยาของข้าราชการด้วยตนเองด้วย คือ ในปีพ.ศ. 2447 ขุนองค์ราชบุรุษ ได้ข่มขืนทำซ้ำเราอำแดงเย็น ภรรยาหมั้นรอง มหาดไทย มาแล้วครั้งหนึ่งตั้งแต่อำแดงเย็นอยู่เรือนหลังเก่า และในเวลาต่อมา ขุนองค์

¹⁸ หจข. ร.5 ย13.3 / 17 ขออนุญาตพิจารณาความในระหว่างหลวงรามฤทธิจักรน จำเลย ต้องหาว่า ข่มขืน (18 มีนาคม - 16 พ.ค. 122)

¹⁹ หจข. ร.5 ย13.3 / 22 ขอพระบรมราชานุญาตพิจารณาคดีหลวงเสนีย์พิทักษ์ ต้องหาว่าข่มขืนอำแดงปุย (9 – 15 พ.ค. 124)

ราชบุรุษยังได้พยายามจะกระทำซ้ำเราซ้ำแดงเย็นอีกครั้งหนึ่ง แต่ซ้ำแดงเย็นไม่ยินยอม
ร้องให้คนช่วย ซึ่งขุนองค์ราชบุรุษได้ยอมรับว่ากระทำความผิดจริง²⁰

มีตัวอย่างการสอบสวนคดีหนึ่งที่น่าสนใจคือคดีระหว่างหนูเลียบและพระยามนตรสุริย
วงศ์ พระยามนตรสุริยวงศ์ได้ถูกหนูเลียบกล่าวหาว่า กระทำซ้ำเราหนูเลียบซึ่งเป็นคนรับใช้
ซึ่งเมื่อเกิดคดีขึ้น ผู้มีอำนาจในการตัดสินคดีได้พยายามที่จะให้มีการไกล่เกลี่ยกันระหว่างพระ
ยามนตรสุริยวงศ์และหนูเลียบ เพราะเกรงว่าหากเกิดการฟ้องร้องกันขึ้น พระยามนตรสุริ
ยวงศ์จะเสื่อมเสียชื่อเสียง แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการรักษาสถานภาพของชนชั้นสูง
เป็นการรักษาหน้าพวกเดียวกัน ส่วนในการพิจารณาคดี พระยามนตรสุริฯ ได้กล่าวว่า หนู
เลียบได้คบผู้ชายมาก่อน มิได้เป็นคนบริสุทธิ์ และยังได้หลบหนีไปครั้งหนึ่งด้วย ซึ่งในช่วง
นั้นอาจมีอะไรเกิดขึ้นก็มิรู้ได้²¹ คำพูดของพระยามนตรสุริยวงศ์เป็นวิธีการแก้ตัวของจำเลยที่
เป็นข้าราชการเป็นส่วนใหญ่ ข้าราชการส่วนใหญ่เมื่อเกิดคดีเรื่องการถูกข่มขืน บรรดาข้าราชการ
ผู้ชายมักจะอ้างว่า หญิงคนนั้นเป็นคนไม่ดี คบผู้ชายหลายคน เป็นการสร้างภาพ
ลบต่อผู้หญิงเพื่อที่ตนเองจะได้พ้นผิด

สำหรับการไต่สวนคดีในครั้งนี้ เป็นการใช้ระบบกฎหมายใหม่แทนกฎหมายตราสาม
ดวง ซึ่งในการไต่สวน มีการหักล้างพยานโจทก์ทั้งหมด และการไต่สวนประวัติของโจทก์
ว่าโกหก เป็นคนไม่ดีและถูกเลียมสอน ซึ่งน่าสนใจว่าการไต่สวนครั้งนี้ศาลวิเคราะห์ตัว
โจทก์และปกป้องจำเลยหรือไม่ เนื่องจากจำเลยเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ แต่เห็นได้ว่าการ
ไต่สวนเป็นแบบตะวันตก มีความน่าเชื่อถือและน่าจะถูกต้อง เป็นข้อพิสูจน์เรื่องหลักกรรม
ของกฎหมาย

จากการศึกษาผู้หญิงสามัญชนที่ปรากฏอยู่ในคดีความขู้สาว ข่มขืน พบว่าพวกเธอมัก
จะถูกข่มเหงรังแกทางเพศจากผู้ชายที่มีอำนาจทางราชการ ซึ่งไม่ว่าแม้กระทั่งผู้หญิงที่เป็น
ภรรยาของข้าราชการเช่นเดียวกัน และการที่ผู้หญิงถูกกระทำซ้ำเรา มักจะถูกผู้ชายอ้าง
ว่า เธอเป็นคนไม่ดี มิใช่หญิงที่บริสุทธิ์และเธอคบผู้ชายหลายคน เป็นข้อแก้ตัวเพื่อที่จะ
ให้สังคมมองว่าพวกเขาไม่ผิด การกล่าวโทษฝ่ายหญิงโดยมีอคติทางเพศในเรื่องความประพฤติ

²⁰ หจข. ร.5 ย13.3 21 ขุนองค์ราชบุรุษต้องหาว่าข่มขืนทำซ้ำเราซ้ำแดงเย็น (4 ก.ย. -16 ต.ค. 123)

²¹ หจข. ร.5 ย13.3 / 10 คดีเรื่องหนูเลียบโจทก์ พระยามนตรสุริยวงศ์จำเลย ต้องหาว่าข่มขืนทำซ้ำเรา (-13 ก.ค. - 4 ต.ค. 117)

ที่เสื่อมเสียที่มีฐานคติจากฝ่ายชายเป็นใหญ่ สะท้อนให้เห็นสถานภาพของสิทธิของผู้หญิงในกระบวนการพัฒนาสังคมไทยสมัยใหม่สมัยรัชกาลที่ 5 ด้วยการพัฒนาบรรพกฎหมายแบบตะวันตกกลับยังเป็นการลดคุณค่าความเป็นหญิงในเรื่องสิทธิมนุษยชนยิ่งขึ้นไปอีก การไต่สวนหักล้างความน่าเชื่อถือของผู้หญิงที่เป็นผู้กล่าวหาถูกนำมาใช้เป็นประเด็นหลักของคดีที่สะท้อนให้เห็นระบบกฎหมายที่ชายเป็นใหญ่ในสังคมไทยในช่วงเวลาดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

6.7: หญิงสาววังกับหญิงสามัญชนจากคดีความ

ลิขากล่าวว่าจากคดีความที่ยกมาศึกษาให้ภาพความแตกต่างเรื่องผู้หญิงสาววังกับผู้หญิงเมืองในเรื่อง *สี่แผ่นดิน* ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เพราะเรามักจะเห็นภาพของผู้หญิงสาววังภายใต้กรอบประเพณี แต่คดีความที่ลิขากล่าวถึงและคดีความอื่นๆ เราจะพบว่ามีการหลอกลวงของอำแดงชม โดยอาศัยวังบังหน้าเพื่อหาประโยชน์จากผู้ใด่อดร้อนกรณีของพริ้งที่ตัดสินใจให้การพึ่งพาต่างชาติมาต่อสู้ให้กับตนเอง รวมทั้งต้นแก้วที่มีความพยายามในแนวทางเดียวกับพริ้ง ส่วนอันกับสอังกี้ก็เป็นเรื่องของความต้องการออกสู่โลกภายนอกด้วยการแต่งงานกับสามัญชน และหม่อมราชวงศ์สั้นซึ่งลอบรักกับหม่อมเจ้าประสมบุญเกษมเพราะเธอต้องการออกไปมีชีวิตนอกวังเช่นกัน รวมทั้งอำแดงเลียบ (คนรับใช้ของเจ้าจอมมารดาขาว) และแจ่ม (ข้าหลวงพระเจ้าลูกเธอ) ทั้งคู่เป็นหญิงรับใช้ที่อยู่ในวังซึ่งต้องการออกสู่โลกภายนอกเช่นกัน และวิธีที่เธอเลือกใช้คือการหลบหนีไปกับผู้ชายที่พวกเธอคิดว่าจะสามารถนำพาชีวิตเธอให้ออกจากวังได้ แต่ทั้งคู่ทำไม่สำเร็จดังเช่นพริ้งและต้นแก้ว และท้ายที่สุดผู้หญิงสาววังกลุ่มหนึ่งซึ่งการกระทำของพวกเธอยังไม่สามารถบอกได้แน่ชัดว่า เธอมีความจำเป็นที่จะออกสู่โลกภายนอกดังเช่นอัน แต่พวกเธอยอมกระทำผิดกฎหมายเหี้ยมบาลโดยการลอบรักกับชายต่ำศักดิ์คือ เป็ด บุตรสาวพระยาจุฬาราชมนตรี หม่อมราชวงศ์ไปล์ บุตรสาวหม่อมเจ้าเจ๊กกับนายเล็ก คนขับรถของหม่อมเจ้าเจ๊ก และหม่อมวาศโนเจ้านครเชียงใหม่กับอำมาตยาของเจ้านครเชียงใหม่

ลิขามองว่าการกระทำของผู้หญิงเหล่านี้ทั้งหมดเป็นความสัมพันธ์ระหว่างวังกับเมืองที่มีปฏิสัมพันธ์กันอยู่ การกระทำของพวกเธอซึ่งอยู่ในฐานะจำเลยต่างมีกรอบความคิดทางการเมืองที่แอบแฝงอยู่ ซึ่งลิขามองว่าเป็นเรื่องของการรับรู้ต่อโลกและสังคมไทยที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปสู่อีกแบบหนึ่ง การศึกษาหญิงสาววังในสภาพของจำเลยเหล่านี้ เป็นข้อสังเกตบางประการของประวัติศาสตร์สังคมและการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเราพบว่าเรื่อง

ทั้งหมดอยู่ภายใต้ภาวะอำนาจของผู้ชายที่ควบคุมความเป็นวังเอาไว้เพื่อรับใช้เจ้านาย (ซึ่งเป็นผู้ชาย)²²

ส่วนผู้หญิงสามัญชน พวกเธอต้องถูกข่มเหงรังแกทางเพศจากผู้ชายที่มีอำนาจหน้าที่ทางราชการและมีอำนาจทางสังคมที่มากกว่า การหลุดพ้นจากคดียุติธรรมของฝ่ายชาย อาศัยการไต่สวนฝ่ายหญิงที่มีความประพฤติที่เสื่อมเสียและไม่น่าไว้วางใจเป็นประเด็นหลักของคดีเกือบทั้งหมด สะท้อนให้เห็นสถานภาพของผู้หญิงสามัญชนหรือเจ้าระดับปลายแถวอยู่ในชนชั้นล่างในสังคม แม้ว่ากระบวนการพิจารณาคดีจะใช้วิธีการไต่สวนแบบกฎหมายตะวันตกแต่การต่อสู้ในทางคดีของหญิงเหล่านี้ต่างใช้เหตุผลในการต่อสู้ของการถูกระงับจากฝ่ายใช้และต้องการปกป้องสิทธิของตนเองที่พึงมีพึงได้ และเป็นตัวอย่างของการศึกษาสิทธิมนุษยชนของเพศหญิงในสังคมไทยในอดีตที่น่าสนใจ

²² ลิขิตของ Hong, "Looking at Nineteenth..... pp. 322 – 324.

บทที่ 7

สิทธิมนุษยชนกับอำนาจการเมืองใหม่

บทสุดท้ายนี้จะสำรวจและวิเคราะห์การก่อเกิดและพัฒนาของมโนทัศน์และการปฏิบัติในเรื่องสิทธิเสรีภาพของประชาชน อันเป็นหลักการที่รัฐธรรมนูญฉบับแรกของสยาม ภายใต้ระบอบประชาธิปไตยให้การรับรอง คำถามของบทนี้คือรัฐที่ประกาศเจตนารมณ์จะเป็นประชาธิปไตยนี้ จะสามารถผลักดันและดำเนินการสร้างเงื่อนไขปัจจัยทางการเมืองและสังคมอย่างไรบ้างในอันที่จะทำให้อุดมการณ์สิทธิมนุษยชนปรากฏเป็นจริง อะไรคืออุปสรรคและเครื่องบั่นทอนหลักการแห่งสิทธิเสรีภาพของปวงชน ทั้งหมดนี้เป็นคำถามที่กว้างใหญ่เกินกว่าที่จะทำการศึกษาได้ทั้งหมดภายในบทนี้ คำตอบและบทวิเคราะห์ที่จะนำเสนอในบทนี้จึงจำกัดอยู่ที่มโนทัศน์สิทธิมนุษยชน ความรับรู้ ความเข้าใจและการแสดงออกของราษฎรต่อรัฐใหม่นี้ ปฏิบัติการของรัฐและรัฐบาลที่มีต่อกระแสการตื่นตัวและการเคลื่อนไหวสิทธิของราษฎร ทั้งหมดนี้พอที่จะให้ภาพและความเข้าใจของเราต่อปัญหาของการพัฒนาแนวคิดสิทธิมนุษยชนในระยะแรกของประชาธิปไตยในสังคมไทยได้พอสมควร

6.1: มโนทัศน์สิทธิและความเป็นมนุษย์เสรีก่อนการปฏิวัติ 2475

ในแง่ของความคิดทางการเมืองแบบสมัยใหม่ กล่าวได้ว่านับแต่คณะ ร.ศ. 130 เป็นต้นมา ได้เกิดมีมโนทัศน์อันชัดเจนระดับหนึ่ง ที่เชื่อมโยงความเป็นมนุษย์ของเอกชนเข้ากับจุดหมายและรูปแบบการปกครองของรัฐ ดังได้กล่าวมาแล้วในบทก่อน ถึงคำเรียกร้องและความพยายามในการจะเปลี่ยนแปลงรัฐบาลกษัตริย์ให้เป็นระบบรีพับลิค โดยที่คณะนักหมิ่นมองว่าเป็นการกระทำเพื่อชาติและราษฎร แม้มโนทัศน์สิทธิเสรีภาพของราษฎรจะยังไม่ชัดเจนหมายและอุดมการณ์ใหญ่ของคณะดังกล่าวก็ตาม ทว่าจุดด้อยในเรื่องนี้ก็สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะทางสังคมของมโนทัศน์สิทธิและเสรีภาพในสังคมไทย ซึ่งจะแสดงออกให้เห็นเด่นชัดขึ้นเมื่อคณะราษฎรทำการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองได้สำเร็จในปี พ.ศ. 2475

กล่าวได้ว่าช่วงระหว่างร.ศ. 130 ถึง พ.ศ. 2475 แนวความคิดการเมืองและมโนทัศน์ว่าด้วยปัจเจกชนอันมีเสรีภาพและสิทธิทางธรรมชาตินั้น ได้ก่อตัวขึ้นบ้างแล้วในสังคมสยาม แน่นนอนว่ามโนทัศน์ปัจเจกชนดังกล่าวไม่ใช่เหมือนกับลัทธิปัจเจกชนนิยมตะวันตก ที่สำคัญเพราะอำนาจรัฐและอำนาจทางเศรษฐกิจยังไม่ได้ย้ายจากการยึดครองผูกขาดของชนชั้นเจ้าที่ดินศักดินาไปยังชนชั้นนายทุนหรือกระฎุมพีต่างๆ และราษฎรชาวไร่ชาวนาทั้งหลาย ดังเห็นได้จากพัฒนาการในความคิดการเมืองช่วงแรกของปรีดี พนมยงค์ตั้งแต่สมัยที่เป็นนักศึกษาในฝรั่งเศสจนกลับมารับราชการในสยามได้แก่ การค้นพบบุคคลหรือปัจเจกชนในสังคม อันนำไปสู่

การเสนอโมทัศน์ใหม่ทางการเมืองต่อมา ด้วยการให้ความสำคัญกับราษฎรในฐานะที่เป็นมนุษย์ เทียบเคียงเสมอกันกับชนชั้นสูง ในเรื่องกฎหมายแห่งสิทธิและเสรีภาพในระบอบประชาธิปไตย

ข้อจำกัดที่ปรากฏชัดเจนในโมทัศน์เสรีภาพและเอกชนมาจากการครอบงำของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชและอิทธิพลความคิดการเมืองเชิงพุทธทศรศน์ ทำให้ปริทัศน์มองว่าพื้นฐานของความเป็นบุคคลสมัยใหม่ในวาทกรรมการเมืองของนั้น ไม่ได้มาจากคุณสมบัติภายในที่เป็นของปัจเจกบุคคล มากเท่ากับเป็นการยอมรับและมอบให้ของกฎหมายสมัยใหม่ ข้อนี้พอเข้าใจได้ว่าเป็นเพราะสยามไม่ได้มีพัฒนาการของปรัชญาความคิดแนวมนุษยนิยมที่สามารถท้าทายกระทั่งหักล้างความศักดิ์สิทธิ์และความชอบธรรมของอำนาจเหนือมนุษย์และธรรมชาติ เช่นพระผู้เป็นเจ้า เทวดาและอวดารของเทพมาถึงฐานะของกษัตริย์ในโลกมนุษย์ลงไปได้ ภายใต้สภาวะการณ์และองค์ความรู้แบบเก่านี้เอง ผู้นำการเมืองและนักคิดเช่นปรีดี พบว่าสามารถนำเสนอและต่อมาสรางความต่อเนื่องระหว่างระบอบการปกครองใหม่กับระบบสยามเก่าได้ ด้วยการอาศัยระบบและความคิดทางกฎหมาย ทำหน้าที่เป็นทั้งกรอบควบคุมการปฏิบัติและเป็นพื้นฐานทางความคิดการเมืองของระบบประชาธิปไตยในระยะผ่านที่สำคัญยิ่ง¹

พัฒนาการของแนวคิดที่มองเห็นฐานะและความเป็นบุคคลในระยะแรก เห็นได้จากปาฐกถาชิ้นหนึ่งเรื่อง “ปัญหาเกี่ยวกับการลงอาญาผู้กระทำผิดกฎหมาย” ซึ่งปรีดีแสดงที่สามัคยาจารย์สโมสร เมื่อวันที่ 10 สิงหาคม พ.ศ. 2471 ขณะนั้นท่านเป็นผู้ช่วยเลขาธิการกรมร่างกฎหมาย และอาจารย์โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม ปาฐกถาชิ้นนี้มีร่องรอยของความตึงตึง(tension)ระหว่างบุคคลกับรัฐสยามซึ่งยังเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชอยู่ โดยเฉพาะเมื่ออภิปรายถึงการแก้ปัญหอาชญากรรมอันมีที่มาจากด้านเศรษฐกิจ ท่านกล่าวว่า“ความเห็นในการป้องกันการกระทำผิดนั้นมีลัทธิในทางเศรษฐกิจมากมาย แต่ไม่ใช่ความประสงค์ของข้าพเจ้าที่จะนำเอาลัทธิซึ่งอาจมีวัตถุประสงค์ในทางเปลี่ยนแปลงฐานะแห่งการเศรษฐกิจของประเทศมาแสดง เพราะฉะนั้น การเศรษฐกิจที่ข้าพเจ้าจะกล่าวในที่นี้ คงเป็นแต่ในทางที่ไม่ผิดต่อกฎหมายเท่านั้น”²

¹ แนวความคิดนี้มีอยู่ในคดีพิลาตัสย์ โปรดดู ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ “ระเบียบและความมั่นคง: ความคิดทางการเมืองและสังคมของปรีดี พนมยงค์” วารสารธรรมศาสตร์, ปีที่ ๒๕ เล่มที่ ๑ (มค-เมย ๒๕๕๒), หน้า ๙-๒๓.

² ปรีดี พนมยงค์ “ปัญหาเกี่ยวกับการลงอาญาผู้กระทำผิดกฎหมาย” ใน รวมปาฐกถาซึ่งแสดงที่สามัคยาจารย์สมาคม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๐ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๔ อำมาตย์ตรีหลวงเลขาวิจิตร(ศรีสุภร์ บุรณศิริ) พิมพ์ในการปลงศพ หลุน อินทมนตรี ณ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๔ (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์บำรุงนุกฎกิจ, ๒๔๗๔) ปาฐกถาชิ้นนี้ตีพิมพ์ใหม่ใน ใน ประชุมกฎหมายมหาชนและเอกชน ของปรีดี พนมยงค์ (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526), หน้า 123. การเน้นโดยผู้วิจัย

เมื่อพูดถึงความหมายของกฎหมายตามกฎหมายเก่าของสยาม ก็มีแต่กฎหมายที่ตราขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษรโดยกษัตริย์ ซึ่งเมื่อวิเคราะห์ลงไปถึงสาเหตุของการทำผิดอาญาแล้ว ก็จะแคบเกินไป ยากที่จะมองหาหนทางป้องกันและแก้ไขได้ อย่างไรก็ตามปรีดีอภัยทฤษฎีตะวันตก ซึ่งพิจารณาปัญหาการทำผิดอาญาในด้านต่างๆคือ ทางวิทยาศาสตร์ ทางรัฐประศาสนศาสตร์และในทางนิติศาสตร์ ทำให้มีข้อเสนอชุดหนึ่งในการป้องกันการกระทำผิดได้ แม้ทฤษฎีที่ปรีดีนำเสนอมาก่อนนั้น มาสมัยนี้จะล้าสมัยไปแล้วก็ตาม แต่ข้อคิดที่ได้จากปาฐกถานี้คือ การที่ท่านมองเห็นว่าผู้กระทำผิดอาญาหรือผิดกฎหมายบ้านเมืองนั้น มิใช่ผู้ร้ายโดยกำเนิดหรือเป็นเรื่องที่ต้องเป็นไปตามกรรมของคนๆนั้น หากพยายามทำความเข้าใจปัญหาความผิดทางสังคม โดยหลักและวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ประเด็นที่สำคัญในการศึกษาถึงความคิดการเมืองของปรีดีคือ การที่ท่านค้นพบรอยต่อและความสัมพันธ์ระหว่าง การกระทำผิดอาญาของคนกับปัญหาความจน อันเป็นแนวการมองปัญหาทางเศรษฐกิจการเมือง

เนื่องจากไม่สามารถแสดงความคิดเห็นในทางลัทธิเศรษฐกิจได้อย่างเสรีในสมัยนั้น ปรีดีจึงอภัยทฤษฎีสองสำนักในสมัยนั้น มาใช้วิเคราะห์ปัญหาการทำผิดทางอาญาลำนักคิดอันแรกมองจากทางมานุษยวิทยา อันรวมถึงลักษณะอวัยวะและเหตุอันเป็นส่วนบุคคลของผู้กระทำผิด ฝรั่งเศสเรียกลัทธิเอโกโลงโตโรปิฟิก เช่นมีจิตไม่สมประกอบอันติดมาในสันดานหนึ่ง โดยทางมรดก(กรรมพันธุ์)อย่างหนึ่ง โดยมีอวัยวะคล้ายกับสัตว์ดิรัจฉานอย่างหนึ่ง

แนวคิดลัทธิที่ ๒ เรียกว่าเอโกโลซิซิโอโลจิก คือลัทธิที่ค้นคว้าหาเหตุโดยพิจารณาถึงหมู่เหล่าความสัมพันธ์ สถานที่ฐานะแห่งความเป็นอยู่ ฐานะแห่งความดำรงชีวิตของผู้กระทำผิด ปัจจุบันคือวิชาด้านสังคมวิทยา ลัทธินี้เห็นว่าความผิดเกิดมาจาก"อาการภายนอกที่แวดล้อมผู้กระทำผิดหรือหมู่เหล่าคนของผู้กระทำผิด ซึ่งอาจเป็นโดยฐานะแห่งความเจริญในทางศีลธรรมของประเทศและฐานะในทางเศรษฐกิจ"

ปรีดีอธิบายว่า"ฐานะแห่งความเจริญในทางศีลธรรมของประเทศ คือว่าถ้าฝูงชนใดไม่มีความรู้สึกและไม่ได้ประพฤติสิ่งที่มนุษย์ซึ่งรวบรวมกันอยู่เป็นหมู่เป็นคณะจะต้องประพฤติต่อกัน คอยเบียดเบียนพิต่อร่างกาย ทรัพย์สินสมบัติ เกียรติยศชื่อเสียงของเพื่อนมนุษย์ด้วยกันแล้ว ก็ได้ชื่อว่ายังไม่ถึงขีดแห่งศีลธรรมอันดี ความประทุษร้ายต่อกันก็อาจที่จะเกิดขึ้นเพราะเหตุนี้ได้ อย่างหนึ่ง"

ฐานะในทางเศรษฐกิจ คือ"ความขาดแคลนในสิ่งที่จำเป็นสำหรับความเป็นอยู่ เช่น การขาดอาหาร สถานที่อยู่ เครื่องอุปโภคต่างๆ หรือนัยหนึ่งที่เรารวมกันว่า"ความจน"

ปรีดีอธิบายต่อไปว่าความจนอาจเกิดขึ้นจากสภาพธรรมดา เช่นฝูงชนที่อยู่ในภูมิภาคในประเทศ หรืออากาศที่ไม่เหมาะสมและความจนอาจเกิดขึ้นจากการกระทำของบุคคล ซึ่งอาจเป็น

ได้จากการที่บุคคลใดๆได้ทำตนของตนเองอย่างหนึ่ง มีอาทิ ความเกียจคร้าน ความสุรุษสุร่าย ความไม่เหมาะสมแก่ภูมิประเทศ การเสพยาของมึนเมาจนติดตัวความสุรุษสุร่ายหรือความจน อาจเกิดขึ้นจากการกระทำของบุคคลอื่น³ เช่นชาวนาที่ทำการเพาะปลูกได้เข้าดี แต่ถูกพวกซึ่งเรียกกันว่า"เจ้าทุ่ง"กดราคาเสียให้ต่ำดังนี้ เป็นต้น"⁴

ข้อความท่อนสุดท้ายนี้อาจแรงที่สุดในการวิเคราะห์ปัญหาความจน ว่าไม่ใช่เกิดจากกรรมของคนๆนั้นแต่อย่างเดียว หากแต่ยังอาจเกิดขึ้นมาจากการกระทำของคนอื่นที่มีอิทธิพลในท้องถิ่นได้ด้วย ความข้อนี้อาจมีผู้มองว่า ปรีดีมีความคิดเรื่องการต่อสู้ทางชนชั้นก็ได้ หากแต่เมื่อพิจารณาให้ลึกลงไปแล้ว ต้องคำนึงถึงจุดหมายในปรัชญาสังคมของท่านด้วยว่าคืออะไร หากพิจารณาว่า สิ่งที่สังคมทั้งในยุโรปและเอเชียกำลังเน้นให้ความสำคัญอยู่ในตอนนั้น ได้แก่ การค้นหาและสร้างระเบียบสังคมใหม่ ดังนั้นการให้น้ำหนักที่การต่อสู้เปลี่ยนแปลงทางชนชั้น จึงไม่น่าจะเป็นด้านหลักในความคิดทางการเมืองของปรีดีในขณะนั้นได้

เมื่อมองเห็นฐานะและความเป็นคนของราษฎรในสังคมแล้ว หนทางหนึ่งที่สังคมสมัยใหม่แนะนำในการป้องกันการกระทำผิดได้แก่การให้การศึกษาอบรม ปรีดีเองก็ตระหนักถึงผลของการศึกษาตามระบบใหม่ ว่าในตัวมันเองแล้วไม่ใช่สิ่งวิเศษที่อาจแก้ไขเยียวยาให้คนทำได้ หากแต่อาจตรงกันข้าม ท่านจึงเน้นไปที่"การศึกษาที่ทำให้รู้ในสิ่งที่ผิดและชอบ ไม่ใช่เพียงการอ่านหนังสือออก เขียนได้พูดฝรั่งเก่ง"เท่านั้น การศึกษาที่จะทำให้คนเป็นคนได้อย่างแท้จริงนั้น จึงต้องเป็น"การศึกษาในของจริงมิใช่ของสมมติ"

ท่านยกข้อความจากนักกฎหมายอเมริกันผู้หนึ่ง ซึ่งมีผู้แปลไว้เป็นภาษาไทยในเรื่องจุดมุ่งหมายของการศึกษาที่ดีแท้ ว่า"ต้องให้เป็นไปในทางที่จะสอนคนให้เป็นประโยชน์แก่ตัวเองและผู้อื่นด้วย เบื้องต้นควรสอนให้รู้จักหน้าที่ๆจะรักษาตัว และเพื่อให้มีคารวะในตัวเอง ก็จำเป็นต้องอบรมในทางที่จะไม่ให้ต้องพึ่งผู้อื่น การทำงานบนหลังคน⁵ คือพึ่งน้ำพักน้ำแรงของผู้อื่นด้วยอำนาจก็ดี ด้วยอุบายเล่ห์กลก็ดี ด้วยการขบถหรือด้วยการขอกินดี เป็นของเลวทรามต่ำช้าที่สุด ควรสอนให้นักเรียนทุกคนรู้จักการช่างที่เป็นประโยชน์ ควรหัดมือให้ทำการได้ เหมือนอย่างหัดใจให้คิดเป็น ควรสอนให้รู้จักวัตถุที่เป็นของจริง ไม่ใช่ของเท็จ และให้รู้จักสภาพความเป็นอยู่แห่งชีวิตที่แท้ ไม่ใช่ชีวิตเทียม เมื่อดังนี้ความรู้สึกเป็นอิสระภาพ⁶จะพลันเกิดมีขึ้นแก่ใจ อันจะ

³ ผู้เขียนคือท่านปรีดีเป็นผู้เน้นข้อความนี้เอง

⁴ ปรีดี พนมยงค์ "ปัญหาเกี่ยวกับการลงอาญาผู้กระทำผิดกฎหมาย", หน้า 127-8.

⁵ เน้นโดยผู้วิจัย

⁶ เน้นโดยผู้วิจัย

เป็นหลักอย่างมั่นคงของเกียรติยศ และของนิสัยใจคอที่ดี ผู้ใดรู้สึกตัวว่าเป็นอย่างนี้ ผู้นั้นจำเป็นต้องมีอารมณ์อึดอัดเกิดขึ้นในใจเป็นธรรมดา”⁷

วาทกรรมของมนุษย์ที่เป็นเสรีทั้งทางสังคมและการเมืองแสดงออกอย่างชัดเจนมากขึ้นก็ในช่วงระยะของการปฏิวัติ 2475 ซึ่งสะท้อนอุปนิสัยของความคิดการเมืองใหม่มาไม่น้อยกว่าทศวรรษ⁸ นั่นคือการที่แนวความคิดและอุดมการณ์ของราษฎรและกรรมสิทธิ์ทั้งหลายที่เรียกร้องความเป็นเสรีและความยุติธรรมในสังคม เริ่มมีความหวังจากการมีรัฐชาติใหม่ที่เกิดจากอุดมการณ์และความต้องการเหล่านั้น จากนั้นมาราษฎรและปัญญาชนเริ่มใช้ศัพท์การเมืองใหม่อย่างมีประสิทธิภาพ ความคิดแรกๆที่คนใช้กันได้แก่ “ความยุติธรรม” “ความเสมอภาค” “สิทธิและอิสรภาพ” เป็นต้น โดยที่ความหมายอาจแตกต่างกันไปตามพื้นฐานความรู้และประสบการณ์ แต่ที่ทุกคนมีส่วนร่วมกันคือความรู้สึกของการถูกปลดปล่อยจากอำนาจเหนือหัวที่ค้ำคออยู่จนไม่อาจคิดและพูดอะไรที่เป็นความต้องการของพวกเขาเองได้

นอกจากความคิดการเมืองแบบราдикаลในคำประกาศของคณะราษฎรฉบับที่ 1 แล้วในระดับธรรมดา ก็มีการเขียนและเผยแพร่ความคิดที่แสดงออกถึงการต่อต้านการกระทำของรัฐบาลกษัตริย์อย่างเปิดเผย เช่นนายนิรันดร์ ภาสิต ในการคัดค้านนโยบายพุทธศาสนา และให้ยกเลิกการเก็บเงินค่ารัชูปการและการเกณฑ์แรงงานราษฎรไปใช้งานหลวงต่างๆ จนถึงมโนทัศน์ว่าด้วยมนุษย์ที่เป็นอิสระและมีความเกี่ยวเนื่องกับระบบการปกครองใหม่ด้วย ที่เด่นได้แก่ในงานเขียนของกุหลาบ สายประดิษฐ์หรือ “ศรีบูรพา”

เขาเป็นคนเสนอความคิดเรื่อง “มนุษยภาพ” อันเป็นการวิพากษ์ชนชั้นปกครองอย่างรุนแรง ว่าปราศจากสัจจะและความเป็นจริง ศรีบูรพาเริ่มมองว่าความจริงของมนุษย์(ที่เป็นนามธรรม) นั้นควรเป็นจุดหมายของรัฐและการปกครองด้วย ที่สำคัญ “ศรีบูรพา” ยังนำเสนอแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับ “คนอื่น” อย่างเป็นจริงเป็นจัง ดังที่เขาให้ความหมายของนาม “สุภาพบุรุษ” ว่าคือคนซึ่งเกิดมาเพื่อเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นนั่นเอง

“ศรีบูรพา” ได้ยกระดับการวิเคราะห์ปัญหาความไม่เป็นธรรมในสังคมไปที่การดำรงอยู่ของชนชั้นปกครองและอำนาจที่พวกนั้นมีอยู่ว่ามีความเป็นมาอย่างไร คำตอบที่เขาได้ก็คืออำนาจของผู้ปกครองนั้นไม่ใช่สิ่งธรรมชาติหากแต่เป็นการสร้างขึ้นมาจากคนเราเอง เขากล่าวว่า “อำนาจบันดาลความนิยม นี่เป็นความจริงมาแล้วแต่บรรพกาล ยังเป็นอยู่ในปัจจุบัน

⁷ โรเบิร์ต ครีนอิง เคอร์ซอลล์ “โครมส์ อเคนสส์ คริมินัลส์” พิมพ์เมื่อค.ศ. 1890 พระยาเมธาธิบดี แปล “ปาฐะเรื่องประทุษร้ายต่อผู้ร้าย” อ้างถึงใน ปรีดี พนมยงค์ “ปัญหาเกี่ยวกับการลงอาญาผู้กระทำความผิดกฎหมาย”, อ้างแล้ว, หน้า 125

⁸ ดูงานสำคัญในพัฒนาการของความคิดประชาธิปไตยก่อนการปฏิวัติ 2475 ใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475 ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์อัมรินทร์วิชาการ, 2540).

สมัย และจะยังต่อไปอีกจนกว่าโลกจะแตก แต่ท่านผู้อ่านพึงระลึกไว้ว่าสิ่งอันปรุงแต่ง อำนาจขึ้นนั้นไม่คงที่ ย่อมหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงไปกาลสมัย

"ในโบราณสมัยอำนาจอยู่กับกษัตริย์หรือนักรบ บางคราวอยู่กับนักพูด บางคราวอยู่กับบุคคลชั้นสูง เป็นต้นว่าเจ้านายและอำมาตย์ บางคราวที่โลกย่างเข้าสู่สมรภูมิแห่งเศรษฐกิจ สงคราม อำนาจย่อมอยู่กับเงิน ในประเทศรัสเซีย ณ สมัยปัจจุบัน อำนาจตกอยู่กับคนจน และในอารยประเทศต่างๆ ในทวีปยุโรปและอเมริกา อำนาจเฉลี่ยตัวของมันอยู่กับบุคคลทั่วไป อำนาจบันดลความนิยมเป็นความจริงทุกกาลสมัย แต่สิ่งปรุงแต่งอำนาจย่อมผันแปรไปได้ตามโอกาส ในเมืองใดถ้าอำนาจอยู่ที่เงินกับชั้นสูง และผู้ที่ทำอำนาจจะไม่ละเสียซึ่งการสู้หน้ากับความจริงแล้วหันเข้าหาความโกหกตอแหลตะพืดตะพือไป อำนาจจะคงที่ไม่แปรรูปไปเป็นอื่นได้"

"แต่ขอให้เรามาพูดกันด้วยความสัตย์จริงใจเถิดว่า ทุกวันนี้ เราพอใจสู้หน้ากับความ เป็นจริงกันบ้างหรือเปล่า? ข้าพเจ้าเคยพบแต่เราโกหกตัวของเราเองว่า อ้ายเจ้าหมอนั้น มัน พอดข้าวได้สองมือสามมือแน่นอน มันพอกทนความยากลำบากชนิดนั้นได้ดอกนะ ความเดือด ร้อนเพียงเท่านั้นไม่เป็นไรสำหรับมัน เรายังไม่จำเป็นจะต้องแก้ไขอะไรให้มันดีขึ้น เราเรื่อยๆ ของ เราไปก่อนก็ได้ นี่โลกจึงไม่มีเวลาสงบ ความเจ็บปวดระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง ระหว่างคน ชั้นหนึ่งกับอีกชั้นหนึ่ง จึงได้ปรากฏทั่วไปในประเทศต่างๆ การรวมแรงรวมกำลังกันตั้งเป็นหมู่ เป็นคณะเป็นสมาคม จึงอุบัติตามๆ กันขึ้นมา เพื่อความมุ่งหมายอย่างเดียวกันที่จะใช้กำลังอันได้ รวมกันเข้าดีแล้ว บังคับให้อีกฝ่ายหนึ่งไม่โกหกตัวเอง เพื่อประโยชน์ของตัวเอง-- บังคับให้อีก ฝ่ายหนึ่งสู้หน้ากับความ เป็นจริง เพื่อประโยชน์ของคนหมู่มาก!"

การเรียกร้องถึง "มนุษยภาพ" หรือความเป็นคนที่วางอยู่บนความจริง ไม่ใช่บนอำนาจ และการหลอกลวงของชนชั้นปกครอง เป็นการปฏิเสธความชอบธรรมตามประเพณีของผู้ปกครองสยามสมัยนั้น เช่นเดียวกับการที่ผู้นำคณะราษฎรได้จัดตั้งกลุ่มลับดำเนินการเพื่อล้มล้าง ระบบกษัตริย์แบบเดิม ก็เป็นปรากฏการณ์อันเดียวกัน ว่าบัดนี้คนรุ่นใหม่ได้ข้อสรุปใหม่ของพวก เขาแล้วว่า ประชาชนสามารถลุกขึ้นเปลี่ยนแปลงรัฐบาลและระบอบการปกครองได้เอง ความ เชื่อดังกล่าวไม่ใช่เป็นเพียงความเพ้อฝัน หากแต่คนเหล่านั้นเชื่อจริงๆ ว่า การปฏิวัติสังคมอยู่ใน มือของราษฎรแล้ว และสามารถทำได้ให้บรรลุความสำเร็จ ไม่ใช่เป็นเพียงคำทำนายดั่งกาลก่อน ด้วย.

6.2: มโนทัศน์สิทธิหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475

พร้อมๆ กับการเกิดขึ้นของพลเมืองในระบบประชาธิปไตย ประชาชนในฐานะที่เป็นพลเมืองของชาติก็มีสิทธิอย่างสมบูรณ์ ในยุคใหม่นั้นพลเมืองมีความหมายถึง "ผู้มีสิทธิและหน้าที่

อย่างสมบูรณ์" ซึ่งก่อนหน้านี้คำว่าพลเมืองไม่มีการระบุถึงสิทธิและหน้าที่แต่ประการใด สิทธิก็มีการแบ่งออกเป็นสองชนิดคือความเสมอภาคและความเป็นอิสระ ความเสมอภาคนี้เป็นความเสมอภาคในทางกฎหมาย ไม่ใช่ในทุกๆเรื่องทุกอย่าง ส่วนความเป็นอิสระ หมายถึงการทำอะไรได้ทุกอย่างตามความพอใจภายในขอบเขตแห่งกฎหมาย กล่าวโดยสรุปรัฐธรรมนูญได้ให้สิทธิพลเมืองแก่ประชาชนทุกคน เปิดโอกาสให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการปกครอง ทำให้ทุกคนรู้สึกว่าเป็นเจ้าของประเทศด้วย ชาติหรือประเทศไม่ใช่เป็นของเอกชนหรือคณะบุคคลใดโดยเฉพาะ "ประเทศสยามภายใต้รัฐธรรมนูญจึงรวมกันสนิทแน่นแฟ้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันยิ่งกว่าสมัยใดๆทั้งหมด"⁹

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ที่นำโดยคณะราษฎร ผลสะท้อนที่เห็นชัดแตกต่างจากสมัยก่อนหน้านี้นี้ คือการมีและแสดงออกในเสรีภาพของปวงชนอย่างถูกต้องตามกฎหมายรัฐธรรมนูญ ดังได้กล่าวแล้วว่าบริบททางสังคมและการเมืองของสยาม ไม่ได้ก่อรูปขึ้นบนพื้นฐานของการตระหนักถึงความเป็นเสรีของเอกชนในการเป็นเจ้าของตนเองและสามารถเข้าปกครองตนเอง มโนทัศน์และความเข้าใจรับรู้ในมโนทัศน์สิทธิและเสรีภาพ จึงค่อยๆ แยกตัวออกเป็นสองชั่ว ชั่วหนึ่งเป็นของราษฎรซึ่งถือโอกาสใช้สิทธิและเสรีภาพใหม่นี้ในการร้องเรียนปัญหาทุกข์ยากลำบากของราษฎรทั้งหลายที่เป็นเรื่องเก่ามานาน ทั้งที่เป็นข้าราชการ เจ้าพนักงานและราษฎรทั่วไป มิติที่ใหม่ของเสรีภาพในที่นี้คือการที่ราษฎรสามารถแสดงออกในความรู้สึกทั้งด้านลบและบวกของพวกตนต่อรัฐและผู้อื่นได้ โดยไม่ต้องมีความหวาดกลัวต่ออำนาจรัฐนั้นๆที่จะมีผลต่อการกระทำของตน ดังที่รู้กันว่าภายใต้ระบอบกษัตริย์นั้นราษฎรจะต้องถูกไต่ถามหลังก่อนจึงจะสามารถร้องถวายฎีกาต่อกษัตริย์ได้ ต่อมารัชกาลที่ 4 ได้ประกาศยกเลิกธรรมเนียมนี้เสีย โดยให้ราษฎรสามารถเข้ามาร้องเรียนปัญหาความทุกข์ยากและความไม่ยุติธรรมได้เลย แต่อย่างไรก็ตาม ทรรศนะที่รัฐและอำนาจเป็นเจ้าของเหนือชีวิตทั้งสุขและทุกข์ของราษฎรทั้งหลายยังดำรงและต่อเนื่องมา อันเป็นผลจากอีกชั่วหนึ่งของการยึดกุมการตีความสิทธิและเสรีภาพโดยรัฐผ่านสถาบันราชการทั้งหลาย ที่ทำให้มโนทัศน์และการปฏิบัติสิทธิเสรีภาพกลายเป็นปฏิบัติต่อรัฐและระบอบการปกครองไป

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงระบอบปกครองใหม่ มีผลในการเปิดพื้นที่ของการแสดงความคิดเห็นต่อสภาพชีวิตสังคมระดับหนึ่ง และการทำงานไปถึงการทำหน้าที่ของราชการและเจ้าหน้าที่ทั้งหลายด้วย แม้ในส่วนของราชการจะไม่ถูกกระทบกระเทือนอย่างรุนแรง

⁹ สำนักงานโฆษณาการ *คู่มือพลเมือง* (พระนคร, โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2479) อ้างใน สมบัติ จันทรวงศ์ *ภาษาทางการเมือง: พัฒนาการของแนวอธิบายการเมืองและศัพท์การเมืองในงานเขียนประเภทสารคดีทางการเมืองของไทย พ.ศ. 2475-2525*. (กรุงเทพฯ, สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533), หน้า 94.

เนื่องจากส่วนใหญ่ของระบบเก่ายังคงต่อเนื่องมาในระบบประชาธิปไตยด้วย ซึ่งก็เป็นปัจจัยที่สร้างปัญหาและความไม่เป็นประชาธิปไตยให้กับระบบการเมืองและรัฐบาลคณะราษฎรต่อมาด้วย กล่าวโดยรวมบรรยากาศใหม่คือการที่ราษฎรสามารถแสดงออกถึงความต้องการและความคิดเห็นต่อรัฐโดยไม่ต้องหวาดเกรงอำนาจอีกต่อไป

จากคำร้องเรียน คำร้องทุกข์ต่างๆ ทำให้มองเห็นพัฒนาการของความคิดและการแสดงออกในทางสาธารณะของประชาชน ว่าในสมัยก่อนคือภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชนั้น การร้องทุกข์ ฎีกาหรือร้องเรียนต่างๆ นั้น มักต้องเป็นเรื่องราวปัญหาที่สุดจะทนได้ ได้รับความเดือดร้อนแล้วจริงๆ จนไม่อาจรับต่อไปอีกได้ ประเด็นคือหากราษฎรยังอาจทนรับความลำบากจากผู้อื่นและราชการได้อยู่ ก็จำต้องอดทนกันต่อไป การร้องเรียนขึ้นไปถือว่ายังไม่สมควร เป็นการละลาบละล้งผู้เป็นใหญ่ สร้างความรำคาญใจให้แก่ผู้มีหน้าที่เป็นต้น

สภาพดังกล่าวหมายความว่า การเรียกร้องหรือร้องเรียนในสิ่งที่ดีกว่า สิ่งที่ดีกว่า และเป็นการยกระดับชีวิตของคนข้างล่างเป็นเรื่องที่ไม่อาจคิดถึงได้ ไม่มีช่องทางและตำแหน่งแห่งที่ให้การปฏิบัติเช่นนี้ได้ ในวาทกรรมการปกครองและอำนาจแบบเก่า ความสัมพันธ์ทางอำนาจดังกล่าว แสดงถึงความคิดว่า ปัญหาความทุกข์ยากของแต่ละคนแต่ละแห่งนั้น เป็นปัญหาเฉพาะในแต่ละท้องที่และในแต่ละระบบ (ภายใต้ระบบปกครองแบบศักดินาไทยนั้น มีลักษณะการกระจายอำนาจหน้าที่ตามแนวตั้งในเรื่องใหญ่ๆ ทั้งหมด ทุกกระทรวง ทุกจังหวัด ทุกอำเภอจึงมีสายงานและผู้รับผิดชอบในแต่ละเรื่องแยกออกจากกัน) ศูนย์กลางคาดหวังว่าทุกปัญหาจะแก้ได้และอยู่ในท้องที่เหล่านั้นนั่นเอง

ลักษณะสายงานและอำนาจหน้าที่ดังกล่าว ทำให้หัวหน้า ผู้รับผิดชอบแต่ละสายมีอำนาจในหน้าที่ของตน แต่ก็เปิดช่องให้มีการใช้อำนาจหน้าที่นั้นโดยไม่มีการตรวจสอบควบคุม แทนที่จะเป็นการแก้ไขปัญหาคความทุกข์ยากของราษฎร กลับเป็นว่าโครงสร้างและการปฏิบัติในการปกครองดังกล่าว เชื้ออำนาจแก่การสร้างควมลำบากและความทุกข์ยากให้แก่ราษฎร จนแม้แต่การติดต่อทำเรื่องรายงานในเรื่องปกติธรรมดา ก็กลายเป็นช่องทางในการใช้อำนาจเพื่อผลประโยชน์หรือบรรลุลุทธิเฉพาะตนของผู้มีอำนาจแต่ละระดับไปเสีย นั่นคือที่มาและการเกิดขึ้นของฎีกา คำร้องทุกข์และร้องเรียนของราษฎรจำนวนมาก

ตัวตัวอย่างของข้าราชการกองเดินรถ กรมรถไฟร้องขอสิทธิต่างๆ ซึ่งควรได้ ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2475 พวกเขาได้ทำหนังสือร้องถึงพระยามโนปกรณนิติธาดา ประธานกรรมการคณะราษฎร โดยกล่าวว่าบรรดาพนักงานตามสถานีรถไฟต่างๆ

“มีความเห็นสอดคล้องต้องกันว่า ตั้งแต่ได้เห็นการกระทำของคณะราษฎรเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยมีกฎธรรมนูญการปกครอง ให้ราษฎรทุกคนมีสิทธิที่จะร้องเรียนถึงความทุกข์สุขให้เสมอกัน ทำให้อำนาจรัฐรู้สึกปิติยินดีเป็นที่สุด...”¹⁰

คำร้องเรียนกล่าวต่อไปว่า ตั้งแต่พวกเขาได้รับราชการในกรมรถไฟหลวง พวกเขาเหล่านี้ไม่ได้สิทธิและความยุติธรรมเหมือนกับข้าราชการกระทรวงอื่นๆเลย ทำให้รู้สึกน้อยใจอย่างยิ่ง แต่มีสามารถจะร้องเรียนต่อผู้บังคับบัญชาได้เพราะเป็นสมัยรัฐบาลเก่า ซึ่งพวกเขาไม่มีสิทธิที่จะร้องเรียน จึงจำเป็นต้องทนรับความบีบคั้นในหน้าที่ราชการตลอดมา

“บัดนี้พวกเขากล้าทั้งหลายพบว่ามีของคณะราษฎรเปิดโอกาสให้พวกเขาร้องเรียนเรียกสิทธิต่างๆซึ่งควรจะได้ พวกเขากล้าจึงพร้อมใจกันร้องเรียนมาเพื่อขอบำเหน็จของคณะราษฎรช่วยเหลือแลคุ้มครองความทุกข์แลอันตรายทั้งหลายอันจะมีแต่พวกเขากล้า...”

การเกิดขึ้นของระบอบประชาธิปไตยในระบอบนั้นมีผลต่อมโนทัศน์เรื่องชาติด้วย บัดนี้การนิยามว่าชาติเป็นของราษฎรหรือประชาชนทั้งมวลนั้นไม่เป็นปัญหาหรือขัดด้วยกฎหมายและธรรมเนียมโบราณแต่ประการใด แต่ปัญหาใหม่ที่เกิดขึ้นคือการปฏิบัติทางนโยบายของรัฐในการไปบรรลุจุดหมายใหม่ของชาติที่เป็นของทุกคนนั้นไม่ใช่สิ่งที่จะกระทำได้ง่ายๆ ในปี พ.ศ. 2477-79 มีการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลจากผู้นำกรรมกร ดังเช่นความเห็นของนายถวัติ ฤทธิเดช ผู้เข้าร่วมการเปลี่ยนแปลงการปกครองด้วย ได้แสดงความคิดเห็นต่อสภาพของการครองชีพของประชาชนว่า “ยังได้รับความเดือดร้อนทุกข์ยาก ไม่มีช่องทางทำมาหากิน” แม้ว่าจะอยู่ภายใต้รัฐบาลประชาธิปไตยแล้วก็ตาม

นายถวัติยกตัวอย่างความขัดข้องจากกรมรถไฟที่ไม่ยอมลดหย่อนค่าเช่าตู้รถไฟเพื่อบรรทุกสินค้า(หอยแครง) จากสุราษฎร์ธานีเพื่อขายในกรุงเทพฯ โดยอ้างว่า “ขัดกับระเบียบบังคับ” และในการขอเจ้าหน้าที่กรมรถไฟไปเลี้ยงปลา กลับถูกเก็บค่าเช่าซ้ำซ้อนทั้งรายปีและรายเดือนอีก เขาจึงกล่าวโจมตีรัฐบาลอย่างแรงว่า “การเป็นรัฐบาลย่อมมีอำนาจทุกสิ่งทุกอย่าง นับตั้งแต่ใช้อำนาจกันเขตต์แดนเอาไว้ จนถึงพิมพ์กระดาษพิเศษ(ธนบัตร) ออกแจกจ่ายกันในหมู่ในพวกของรัฐบาล...ยิ่งกว่านั้นยังใช้อำนาจเรียกกระดาษพิเศษกลับคืนมาได้อีกด้วย แม้กระนั้นรัฐบาลหรือผู้มีอำนาจอยู่ในรัฐบาลก็ยังร้องกันว่าจนๆ สัมหาอะไรกับข้าพเจ้าผู้เป็นพลเมือง บ้านก็ต้องเช่า ข้าวก็ต้องซื้อ เมื่อประชาชนไม่มีช่องทาง ทำมาหากินแล้วจะได้รับความเดือดร้อนทุกข์ยากเพียงไร”¹¹

¹⁰ หจข. ร.7-ร.82/245 เรื่องข้าราชการกองเดินรถ กรมรถไฟร้องขอสิทธิต่างๆซึ่งควรได้

¹¹ หจข. มท. 0201.1.3/3 นายถวัติ ฤทธิเดช ขอให้คณะรัฐมนตรี พิจารณาการครองชีพของพลเมือง(พ.ศ. 2477-79)

จากปัญหาและการปฏิบัติของราชการภายใต้กำกับของรัฐบาล ทำให้นายถวิลตั้งคำถามต่อความหมายของชาติว่าคืออะไรกันแน่ เขาเขียนในบทความเรื่อง “ชาติคืออะไร? อยู่ที่ไหน?” โดยกล่าวว่าประชาชนชาวไทยทั่วไปได้ถูกปลูกฝังให้รักชาติเสียสละเพื่อชาติมาทุกยุคทุกสมัย ดังเห็นจากสุภาษิตว่า “รักชาติยิ่งชีพ” และ “สละชีพเพื่อชาติ” คำว่าชาติแปลว่าการเกิด ซึ่งพระสอนว่าเป็นทุกข์ แต่ถ้าให้คนเสียสละเพื่อได้รับความทุกข์ คงไม่มีใครยอมเสียให้แน่ๆ ดังนั้น ชาติที่ประชาชนต้องการจึง “ต้องเป็นชาติที่หมายถึงความสุขส่วนรวมของประชาชน” ถ้าความหมายของชาติเป็นเช่นนี้ ก็ต้องคิดกันต่อไปเพราะคนส่วนใหญ่ กรรมกร กสิกร ผู้ได้รับเกียรติว่าเป็นกระดูกสันหลังของชาติ กลับเป็นผู้ได้รับความเดือดร้อนแค้นแค้นทุกข์ยาก ดังเช่นที่ดินไม่มีจะทำ กรรมกรไม่มีห้องที่พัก ให้ดินตึกแถวส่วนมากตกเป็นของเจ้านายข้าราชการผู้มีอำนาจราชศักดิ์ ผู้ซึ่งไม่เคยออกแรงตากแดดทำอะไรเลยเกือบ 80 เปอร์เซ็นต์ ปัญหาจึงเกิดขึ้นว่า “ชาติคืออะไร? อยู่ที่ไหนกันแน่?”

ต่อปัญหานี้ราษฎรไม่น้อยคงคิดเหมือนนายถวิลว่า การทำให้ความหมายของชาติเป็นจริง ต้องเป็นหน้าที่ของ “คณะราษฎร” จำต้องเป็นผู้ประสิทธิ์ประสาท ผู้หวังความสุขส่วนรวมจำเป็นต้องช่วยกันส่งเสริมสนับสนุนคณะราษฎร ให้ดำเนินงานไปตามหลัก 6 ประการจนถึงจุดที่หมาย เพราะเราได้เห็นความเสียสละของคณะราษฎรประจักษ์แก่ตาแล้ว”

ความขัดแย้งและความผันผวนทางการเมืองภายในกลุ่มชนชั้นนำทั้งเก่าและใหม่ มีผลต่อทิศทางและการทำงานของรัฐบาลใหม่และของคณะราษฎรด้วย บทความของนายถวิลสะท้อนให้เห็นถึงการเกิดขึ้นของความขัดแย้งทางการเมืองขณะนั้นได้อย่างดี เขากล่าวว่า “แต่บัดนี้เกิดมีสุภาสิตอันไพเราะล้ำสุภาสิตที่กล่าวแล้วข้างต้นอีกบทหนึ่งว่า “ตายเพื่อชาติร้อยคนสู้อยู่เพื่อชาติคนเดียวไม่ได้” ข้าพเจ้าฟังแล้วรู้สึกงงๆ จนไม่รู้ว่าชาติคืออะไร...ขอบรรดาพี่น้องทั้งหลายได้ช่วยกันพิจารณาเรื่องชาติดูให้ถ่องแท้ ว่ามันชาติอะไรกันแน่?”

6.3: การจำกัดสิทธิมนุษยชนโดยอำนาจกฎหมาย

โดยสามัญสำนึก เราคงต้องคิดว่าภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 แล้วภาวะการณ์ของการวิพากษ์วิจารณ์และกระทั่งคัดค้านนโยบายของรัฐบาลประชาธิปไตย โดยราษฎรและนักการเมืองคงจะทำได้มากและกว้างขวางกว่าแต่ก่อนนั้น เพราะในเมื่อบ้านเมืองมีกฎหมายรัฐธรรมนูญเป็นอำนาจสูงสุดในการปกครอง แทนที่อำนาจอาญาสิทธิ์ของพระมหากษัตริย์แล้ว การวิพากษ์วิจารณ์กันทางการเมืองในที่สาธารณะก็ย่อมจะเป็นสิ่งที่ไม่ผิดกฎหมายรัฐธรรมนูญแต่ประการใด

กล่าวในทางทฤษฎีก็เป็นเช่นนั้น ดูได้จาก รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 ในหมวด “สิทธิและหน้าที่ของชนชาวสยาม” มาตรา 14 ระบุว่า “ภายในบังคับ

แห่งบทกฎหมาย บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ในร่างกาย เคนสถาน ทรัพย์สิน การพูด การเขียน การโฆษณา การศึกษาอบรม การประชุมโดยเปิดเผย การตั้งสมาคม การอาชีพ"

แสดงว่าราษฎรไทยทุกคนตอนนั้นย่อมมีสิทธิและเสรีภาพบริบูรณ์ในการแสดงความคิดเห็นของตน ในมาตราก่อนนี้ระบุเงื่อนไขอย่างพอเหมาะพอควรด้วยว่า เสรีภาพนั้นๆ "เมื่อไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อหน้าที่พลเมืองและไม่เป็นการขัดต่อความสงบเรียบร้อย หรือศีลธรรมของประชาชน"

ทว่าหลักฐานจำนวนหนึ่งในระยะแห่งการปฏิวัติ 2475 นั่นคือสิ่งที่เรียกว่า "คดีการเมือง" ซึ่งบางคดีเกิดขึ้นและถูกดำเนินคดีตั้งแต่ก่อนการปฏิวัติ 24 มิถุนาทำให้สามัญสำนึกนี้มีปัญหา ข้อที่น่าสนใจคือ แม้หลังการปฏิวัติไปแล้ว กรมอัยการและกระทรวงมหาดไทยเจ้าของคดีก็ยังยืนยันดำเนินคดีการเมืองเหล่านั้นต่อไป จำนวนคดีการเมืองตอนนั้นมีรวมทั้งสิ้น 13 เรื่อง อยู่ในปี 2475 และ 2476

คดีทั้งหมดนั้นศาลพิพากษาถึงที่สุดแล้ว 7 เรื่อง คดีที่อยู่ในระวางชั้นศาลพระราชอาญาพิจารณา 4 เรื่อง คดีที่อยู่ในระวางชั้นศาลอุทธรณ์พิจารณา 2 เรื่อง ความผิดทางกฎหมายของคดีทั้งหมดนั้นคือ "ความผิดฐานพยายามก่อการกบฏ โดยประกาศยุบส่งเสริมให้เกลียดชังพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หรือรัฐบาล หรือให้เปลี่ยนการปกครองเป็นลัทธิคอมมิวนิสต์ หรือหมิ่นประมาทพระบรมวงศ์"

สังเกตว่าข้อหาความผิดฐานมีการกระทำความผิดเป็นคอมมิวนิสต์ถูกฝ่ายอัยการนำมาใช้แล้ว ก่อนหน้าที่พระยามโนปกรณนิติธาดาจะประกาศปิดสภาแล้วออกกฎหมายต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์เพื่อเล่นงานฝ่ายนายปรีดี พนมยงค์กับคณะ

การปะทะสังสรรค์ระหว่างแนวคิดสิทธิมนุษยชนกับอำนาจรัฐใหม่จึงก่อตัวขึ้นไม่นาน ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง น่าสนใจว่าฝ่ายที่เป็นเดือดเป็นร้อนกับการวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลและนโยบายของรัฐอย่างรุนแรงและด้วยภาษาการเมืองแบบใหม่คือฝ่ายปราบปรามอันได้แก่ตำรวจและอัยการไปถึงศาล แน่นนอนว่าภาษาและน้ำหนักรบทางการเมืองนั้นมีความรุนแรงที่สร้างความสั่นสะเทือนให้กับข้าราชการและผู้นำบางคนได้ เพราะมันเข้าข่ายของสิ่งที่เรียกว่า "เสี้ยนหนามแผ่นดิน" และการ "กระด้างกระเดื่อง" ซึ่งเคยมีอยู่ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชก่อนแล้ว

เครื่องมืออันสำคัญของรัฐบาลสยามในการจำกัดและปราบปรามการใช้เสรีภาพของหนังสือพิมพ์ได้แก่พระราชบัญญัติสมุดเอกสารและหนังสือพิมพ์ กฎหมาย"เซ็นเซอร์" นี้ออกเป็นครั้งแรกในปีพ.ศ. 2465 และแก้ไขปรับปรุงใหม่อีกครั้งในปี พ.ศ. 2470 กฎหมายดังกล่าวออกในสมัยรัชกาลที่ 6 เพื่อจะปราบปรามการเสนอข่าวและความเห็นของหนังสือพิมพ์ที่มีความเป็นอิสระเป็นตัวของตัวเองมากขึ้นเรื่อย อันเป็นผลของการเกิดขึ้นของการตระหนักถึงความเป็น

เจ้าเหนือตัวเองและความต้องการมีส่วนร่วมในการเป็นเจ้าของประเทศด้วย เน้นอนความรู้สึก และต้องการดั่งกล่าวของราษฎร เป็นสิ่งที่รัฐบาลกษัตริย์ไม่อาจยอมรับได้ นี่เองเป็นที่มาของการประกาศกฎหมายควบคุมเอกสารและหนังสือพิมพ์ ในสมัยใหม่นี้เองที่การพิมพ์กลายเป็นเวทีเดียวที่กระทบกระเทือนความรู้สึกของชนชั้นนำขณะนั้นมากที่สุด และไม่อาจควบคุมหรือกำจัดการได้ดัง่ายๆด้วยอำนาจสิทธิขาดของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชได้ เหตุหนึ่งเพราะ สิทธิสภาพนอกอาณาเขต มีผลในการคุ้มครองบรรณาธิการบางคน ที่จดทะเบียนเป็นสัปยัคต์ ต่างชาติ อีกด้านหนึ่งการพิมพ์เป็นนวัตกรรมของเทคโนโลยีสมัยใหม่และตลาด ที่ไม่อาจจำกัด หรือแม้แต่ควบคุมตามใจของอำนาจรัฐได้อย่างแท้จริงอีกต่อไป

สาระสำคัญของพระราชบัญญัติฉบับนี้ เป็นการกำหนดระเบียบปฏิบัติของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกิจการสิ่งพิมพ์ ตั้งแต่ขั้นตอนการขออนุญาตออกหนังสือพิมพ์ เช่นต้องระบุชื่อเจ้าของและบรรณาธิการให้ชัดเจน หลักทรัพย์ของเจ้าของ ข้อควรระวังในการเสนอข่าว อำนาจของเจ้าหน้าที่บ้านเมืองในการตรวจค้นและถอดถอนใบอนุญาตฯ ประเด็นสำคัญในพ.ร.บ. นี้คือ มาตรา 5 ว่าด้วยการห้ามพิมพ์และนำหนังสือซึ่งเป็นเลี่ยนหนามแผ่นดินเข้ามาในประเทศ บทบัญญัติข้อนี้ถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างมากจากหนังสือพิมพ์ แต่รัฐบาลก็ไม่ยอม แม้ในการแก้ไขกฎหมายนี้ในปี.ศ. 2470 สาระของมาตรา 5 นี้ก็ยังคงไว้เช่นเดิม เพียงแต่เปลี่ยนมาเป็นมาตรา 6 เท่านั้น

เนื้อหาและการปฏิบัติของทางการภายใต้กฎหมายมาตรา 5 หรือ 6 นี้ เป็นการจำกัดสิทธิในการแสดงความคิดเห็นอย่างเสรีของราษฎรอย่างแจ่มชัด หนังสือพิมพ์จึงโจมตีกฎหมายนี้กันหลายฉบับ โดยเฉพาะ บางกอกการเมือง ของนายหอม นิลรัตน์ ณ อยุธยา ซึ่งจะถูกจับและดำเนินข้อหาตั้งแต่ภายใต้สมัยรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราชจนถึงรัฐบาลประชาธิปไตย ทั้งนี้ เพราะข้อหา “เลี่ยนหนามแผ่นดิน” นั้นมีความหมายกว้างขวาง ทั้งยังขึ้นกับการตีความของเจ้าหน้าที่บ้านเมือง แม้ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 การวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล กษัตริย์ในการละเมิดสิทธิและเสรีภาพของราษฎรอย่างดุเดือดก็ได้ดำเนินมาก่อนแล้ว¹² ทั้งหมดนี้แสดงว่าการต่อสู้เพื่อเสรีภาพของหนังสือพิมพ์ได้เริ่มมาก่อนการสถาปนารัฐบาลประชาธิปไตยและรัฐธรรมนูญเสียอีก

บนพื้นฐานทางกฎหมายและการปฏิบัติดังกล่าวนี้เอง ที่ทางฝ่ายกรมอัยการผู้เป็น เจ้าของคดีดังกล่าวภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ให้นิยามคดีการเมืองโดยทำให้สอดคล้อง

¹² ดูรายละเอียดของบทความเหล่านี้ได้ใน อัจฉราพร กุณฑลสมัย, ปัญหาภายในสังคมไทย ก่อนการปฏิวัติ 2475: ภาพสะท้อนจากงานเขียนทางหนังสือพิมพ์ (กรุงเทพฯ, สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532), หน้า 84-125.

คล้อยกับสถานการณ์ทางการเมืองและสังคมใหม่ ว่าเป็นการกระทำผิดซึ่งเกิดขึ้นโดยเหตุที่ 1. จำเลยเป็นอีกฝ่ายหนึ่งซึ่งมีความคิดเห็นที่ให้รัฐบาลดำเนินการตามความประสงค์ของฝ่ายตน 2. การกระทำนั้นเนื่องจากความคิดเห็นมิใช่เนื่องจากความประพฤติ 3. การกระทำนั้นมิใช่เป็นการกระทำเพื่อส่วนตัวหรือเพื่อส่วนบุคคลโดยจะเพาะ จากนิยามดังกล่าวนี้ แสดงว่าข้าราชการ (เก่า) ฝ่ายยุติธรรมของระบอบใหม่ ไม่ยอมรับการดำรงอยู่ของฝ่ายที่อยู่ตรงข้ามการกระทำของรัฐบาล นั่นคือไม่ให้ฝ่ายค้านเกิดขึ้นได้ ไม่ยอมรับความคิดเห็นอันเป็นอิสระของบุคคล และไม่ยอมรับคำเสนอที่เรียกร้องเพื่อคนอื่นหรือเพื่อส่วนรวม คือไม่เชื่อว่าจะมีใครทำอะไรเพื่อคนอื่นหรือคนส่วนใหญ่ได้ หากไม่ใช่ราชการและรัฐ เอกชนทำหรือพูดก็ต้องสันนิษฐานว่าเพื่อผลทางการเมือง หากไม่สนับสนุนรัฐบาลก็ต้องเป็นศัตรูของรัฐบาลไป

ทั้งหมดนั้นน่าแปลกใจอย่างยิ่งว่า เป็นการวางหลักการและตีความกฎหมายที่จริงจัง ละเมิดหลักการพื้นฐานของระบบประชาธิปไตยอย่างที่สุด ทำให้อดคิดไม่ได้ว่า สถาบันยุติธรรมและกฎหมายสมัยนั้น ไม่ได้ใช้สปีริตของระบบประชาธิปไตยในการพิจารณาคดีและดำเนินคดีต่อบุคคลที่มีความขัดแย้งกับอำนาจรัฐมากนัก หากยังคงใช้แนวคิดและวิญญาณของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชมากกว่า

การที่คดีการเมืองดังกล่าวเกิดขึ้นมาได้ แสดงถึงความต่อเนื่องของระบบศาลยุติธรรมแบบเก่า ซึ่งมีข้อสังเกตว่ามีความต่อเนื่องกับระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชสูงมาก และสามารถนำหลักกฎหมายสมัยใหม่ไปประยุกต์ให้เข้ากับสภาพความต้องการแบบดั้งเดิมของชนชั้นนำไทยได้สูงมากเช่นกัน แต่ไม่ได้หมายความว่าพลังก้าวหน้าในคณะราษฎรและในรัฐบาล (ซึ่งอยู่ภายใต้การนำของพรรคเดียวคือคณะราษฎร) จะไม่นำพาหรือไม่สนใจในเสรีภาพทางการเมือง แต่ประการใด มีการบัญชาลงมาให้ทางศาลและอัยการทำการพิจารณาถอนฟ้องคดีการเมืองเหล่านี้เสียให้หมด แต่ทางฝ่ายกรมอัยการตอบกลับไปว่า "ไม่ได้"

"ขอเรียนว่าคดีเหล่านี้เจ้าพนักงานได้ทำการไต่สวนจนรูปคดีมีหลักฐานพอที่จะฟ้องให้ศาลลงโทษจำเลยได้ และศาลปรีศภาได้ไต่สวนคดีมีมูลไว้ชั้นหนึ่งแล้ว กรมอัยการจึงได้ฟ้องจำเลยต่อศาลพระราชาอาญา ดังนี้จึงเห็นว่ายังไม่มีเหตุสมควรอย่างไรที่กรมอัยการจะถอนฟ้องคดีเหล่านี้ได้ การฟ้องคดีอาญาแผ่นดินที่ศาลไต่สวนสั่งว่ามีคดีมีมูลแล้วนั้น เป็นการแสดงความมั่นคงให้ประชาชนเห็นได้อย่างหนึ่ง ว่าฝ่ายเจ้าหน้าที่ทางปกครองมอบอำนาจการวินิจฉัยว่าการกระทำของผู้ต้องหาเป็นผิดหรือถูกให้แก่ศาลยุติธรรม ซึ่งเป็นที่เคารพของประชาชนทั่วไป ซึ่งอยู่ในฐานะที่เป็นคนกลาง ถ้าจะถอนฟ้องคดีเช่นนี้ ก็เป็นการแสดงว่าเจ้าหน้าที่ทางปกครองถอนอำนาจเช่นว่านี้เสีย เป็นการทำลายขวัญของประชาชนทำให้หมดความไว้วางใจไปได้" (การเน้นเป็นของผู้วิจัยเอง)

โดยสรุปกรมอัยการเห็นว่า เมื่อจับมาแล้ว หาหลักฐานได้แล้ว แสดงว่าคดีมีมูล ก็ควรฟ้องไปตามกระบวนเมืองให้เสร็จด้วยความเป็นการรักษาอำนาจของศาลและกระบวนการยุติธรรม จากนั้นแล้วหากเห็นสมควรขอพระมหากษัตริย์ให้ก็ได้ ทว่าการวินิจฉัยว่าหลักฐานเข้าข่ายผิดกฎหมายและคดีมีมูลหรือไม่นั้น ล้วนขึ้นอยู่กับความคิดทางการเมืองของเจ้าหน้าที่บ้านเมืองทั้งสิ้น แต่ที่น่าจะเป็นจุดหมายสำคัญของฝ่ายเจ้าหน้าที่ยุติธรรมขณะนั้นคือ การฟ้องคดีนี้ "เป็นการแสดงความมั่นคงให้ประชาชนเห็นได้อย่างหนึ่ง" หากไม่ทำ ก็จะทำให้ลายขวัญและความไว้วางใจของประชาชนไปได้

อีกจุดหนึ่งที่น่าสนใจคือทัศนคติของฝ่ายอัยการหรือยุติธรรม ที่มองว่าสถาบันของพวกตนนั้น "อยู่ในฐานะที่เป็นคนกลาง" ระหว่างรัฐบาลกับประชาชน ไม่ใช่อยู่ฝ่ายราษฎรหรือประชาชน และก็ไม่ใช่เป็นของหรือเป็นฝ่ายรัฐบาลอีกด้วย ดังเห็นได้จากการปฏิเสธคำขอให้ถอนฟ้องคดีการเมืองของทางรัฐบาลหรือผู้นำรัฐบาลบางคน ทำให้สงสัยว่าความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลคณะราษฎรกับสถาบันยุติธรรมนั้นดำเนินไปอย่างไร ใครคุมและกำกับใคร ใครเป็นฝ่ายสร้างแนวทางการเมืองแบบไหนขึ้นมา ในที่นี้คือบรรยากาศและการปฏิบัติที่เป็นประชาธิปไตยนั้น สถาบันไหนสร้างและส่งเสริม สถาบันไหนไม่สร้างและขัดขวางเป็นต้น

เพื่อจะได้เห็นเนื้อหาของการพิจารณาและพิพากษาคดีการเมืองที่กรมอัยการยืนยันดำเนินการให้ถึงที่สุด จะขอนำข้อหาและหลักฐานของความผิดดังกล่าวมาเสนอ คดีแรกนายหอม นิลรัตน์ ณ อยู่ญากับพวก ข้อหา "ประพันธ์บทประพันธ์ตีเตียนรัฐบาลและราชการแผ่นดิน โดยเจตนาที่จะให้ประชาชนเกลียดชังและดูหมิ่นรัฐบาลหรือราชการแผ่นดินและอาจเป็นเหตุให้เกิดความไม่พอใจและกระด้างกระเดื่องขึ้นในหมู่ชนทั้งหลาย ถึงอาจเกิดเหตุร้ายขึ้นในแผ่นดินอันเป็นบทประพันธ์ที่เป็นเลี่ยนหนามแผ่นดิน"

คดีที่ 2 จำเลยคือม.ร.ว.อักษรศิลป์ สิงหราชกับพวก ข้อหาเหมือนกัน มีเพิ่มอีกอันคือ เอกสารอันเป็นบทประพันธ์เลี่ยนหนามแผ่นดินนั้น "มีข้อความที่ยุยงให้ประชาชนบังเกิดความเกลียดชังหรือดูหมิ่นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว" เข้ามาอีกกระทงหนึ่ง

คดีที่ 3 จำเลยคือนายนรินทร ภาสิต นายจือ ประกายจันทร์ ข้อหาเหมือนข้างต้นนี้ โดยการพิมพ์เอกสารชื่อ "ไทยไม่ใช่ทาส"

หลักฐานที่ทางอัยการอ้างว่า "เป็นการยุยงให้ประชาชนเกลียดชังราชการแผ่นดินและเกิดกระด้างกระเดื่อง" นั้นในคดีแรก "บทความอันเป็นเลี่ยนหนามแผ่นดิน"นั้น จั่วชื่อเรื่องว่า "นักการเมืองมีมากเท่าชนวัว แต่รัฐบาลเหมือนเขาวัวเท่านั้น" แค่นี้ก็สะกิดใจไม่เบาเลย

ข้อความที่เป็นการยุยงนั้นกล่าวว่า "ฯลฯ ท่านไม่ควรคิดว่า คนที่เป็นพระยา พระหลวง คนที่วางท่าโก้เป็นหัวนอก พูดฝรั่งพอดแฟด คนที่ทำการสำเร็จในวันที่ 24 มิถุนายน คนที่

เป็นหัวหน้ากฎหมายความ ฯลฯ อะไรเหล่านี้ จะต้องเป็นคนฉลาดสามารถนำชาติประเทศพ้น ฝ่าอุปสรรคไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองได้ทุกคนไป ไม่จำเป็นเลย ตาสีขาวนาถ้าจะมีความคิดช่วย ทำให้การเงินของเราสะดวกขึ้น สินค้าในตลาดซื้อขายคล่อง ที่ดินของสยามมีราคาเชียบสูง ขึ้นเพียงเท่าเมื่อ 10 ปีก่อนเท่านั้น เราก็เห็นว่าตาสีขาวจะได้เลือกยิ่งกว่าคนหลายจำพวกดัง กล่าวแล้วข้างต้นเป็นอันมาก"

ข้อความตอนอื่นๆในบทความนี้ก็มีเนื้อหาความคล้ายๆกับข้างบนนี้ เช่นเดียวกับบท ประพันธ์ของนรินทร์ ภาษิตกับนายจือ ในเรื่อง "ไทยไม่ใช่ทาส" ซึ่งเป็นการประท้วงคัดค้านการ เก็บเงินรัฐูปการ อันเป็นระบบภาษีเก่าจากรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราช โดยบทประพันธ์ กล่าวถึงความเดือดร้อนของคนจนจากเงินรัฐูปการนี้ คนที่ไม่มีเสีย ก็ต้องถูกจับมาทำงาน โยธา และเรียกร้องให้เลิก "จับคนจนมาใช้งานโยธาแทนเงินรัฐูปการ (คนมีทรัพย์สินสมบัติลดค่า ภาษีอากรให้ คนจนจะปล่อยให้มันเดือดร้อนไปหรือ)"

ข้อความที่เป็นความผิดเพราะเข้าใจคำมีว่า "ความเดือดร้อนอย่างว้ายร้ายของคนจน เนื่องจากผู้ปกครองมีใจเหี้ยมโหดร้ายกาจยิ่งไปกว่าอ้ายพวกมหาโจร เพราะอ้ายพวกมหาโจร เมื่อมันเห็นคนจนๆที่ไม่มีเงิน มันก็ยกเว้นให้อภัย คือไม่ปล้น มันปล้นแต่คนมั่งมี นี่เป็นความ จริงยิ่งกว่าจริง เช่นรัฐบาลไม่ยกเว้นเก็บเงินรัฐูปการแก่คนจนจริงๆ จนไม่มีจะให้ แล้วยังไม่ มีใจเมตตากรุณาเที่ยวจับมาใช้งานโยธาแทนเงินจนได้ และที่ค้างมาเท่าไรก็จดจำไว้เช่นนี้ จะนับ ว่ามีใจเช่นไร อ้ายพวกมหาโจรมันจะมีใจดีเสียกว่ากระมัง"

เมื่อพิจารณาเนื้อหาของคดีการเมืองทั้งหมดนี้แล้วด้วยใจเป็นธรรม และด้วยสำนึกใน ความเป็นประชาธิปไตย ก็ต้องสรุปว่าเครื่องมือในการปกครองของรัฐบาลสมัยนั้น ไม่ได้ช่วย สร้างและส่งเสริมความเป็นประชาธิปไตยให้เกิดขึ้นในแผ่นดินอย่างจริงจังเท่าใด เอาจริงๆแล้ว ก็ต้องว่าเป็นฝ่ายขัดขวางการเติบโตใหญ่ของกระบวนการประชาธิปไตยในสังคมไทยเสียเอง นับ แต่วาระแรกของการปฏิวัติประชาธิปไตยเสียด้วย

ที่น่าสนใจที่สุดในคดีการเมืองปีพ.ศ. 2475 นี้คือคำพิพากษาของศาลพระวาชอาญา สนามสถิตยุดติธรรม ซึ่งตัดสินคดีทั้งหมดเหล่านั้น โดยสรุปว่า "ข้อต่อสู้ของจำเลยทั้งหลายฟัง เป็นข้อแก้ตัวไม่ได้ แม้แต่ข้อใดข้อหนึ่ง แสดงว่าจำเลยทั้งหลายมีความผิด ความผิดของจำเลย ต้องด้วยกฎหมายลักษณะอาชญามาตรา 104 และต้องด้วยพระราชบัญญัติสมุดเอกสารและ หนังสือพิมพ์ พ.ศ. 2470 มาตรา 36 อีกบทหนึ่ง ฐานสมคบกันประพันธ์และพิมพ์สมุดเอกสาร อันเป็นเลี่ยนนามแผ่นดินออกโฆษณาและยุยงให้ประชาชนกระด้างกระเดื่องดูหมิ่นรัฐบาล และราชการแผ่นดิน

"จึงพร้อมกันพิพากษาให้ลงโทษจำเลยตามกฎหมายลักษณะอาชญามาตรา 104 ซึ่ง เป็นบทที่มีอัตราโทษหนัก คือ ให้จำคุกจำเลยทั้งสองไว้คนละ 2 ปี เพิ่มโทษฐานไม่เช็ดหน้าปาก

นายนิรันดร์อีก 1 ใน 3 ตามมาตรา 72 คงจำคุกนายนิรันดร์จำเลยไว้ 2 ปี 8 เดือน จำคุกนายจือ
ไว้ 2 ปี เอกสารของกลางรับ

พระสราศตวิวินิจฉัย

พระยาลัดพลีธรรมประคัลภ์

นายไชยเจริญ สันติศิริ

ข้อที่โจทก์คือกรมอัยการเห็นว่าเป็นความผิดทางกฎหมาย คือเมื่ออ่านบทประพันธ์
"ไทยไม่ใช่ทาส" แล้ว "รู้สึกว่าเป็นบทประพันธ์ที่เป็นเลี่ยนหนามแผ่นดินเพราะหาว่ารัฐบาลโหด
ร้าย " ส่วนข้อที่เป็นการยุยงให้ราษฎรกระด้างกระเดื่องต่อรัฐบาล ก็มาจากความกลัวว่าราษฎร
จะ "ไม่ยอมทำงานโยธาแทนเงินรัฐูปการซึ่งอาจจะเกิดผลร้ายขึ้นได้"

หากพิจารณาโดยต้องแท้ ข้าราชการและรัฐบาลเองก็น่าจะรู้ว่า โปปลิดดังกล่าวนั้นไม่
อาจปลุกระดมราษฎรให้ลุกฮือหรือกระทำการกระด้างกระเดื่องต่อรัฐบาลได้อย่างจริงจัง นาย
หอม นิลรัตน์ ณ อยุธยา นั้นเป็นบรรณาธิการและเจ้าของหนังสือพิมพ์บางกอกการเมือง ชาว
สด ไทยหนุ่มและไทยใหม่ เป็นนักหนังสือพิมพ์ที่มีชื่อเสียงมากขณะนั้น ประสบการณ์และ
ประวัติศาสตร์การประท้วงการต่อต้านของราษฎรสยามมาถึงขณะนั้น ก็ไม่เคยมีความรุนแรง
หรือมีขบวนการประท้วงอย่างใหญ่โตเกิดขึ้นมาได้ ยังไม่ต้องพูดถึงหลังการยึดอำนาจจากรัฐ
บาลกษัตริย์ใหม่ๆ

ดังนั้นเหตุผลที่อัยการโจทก์อ้าง และศาลเชื่อตามนั้นจึงคงไม่ได้มาจากความเชื่อว่า
ราษฎรจะก่อการลุกฮือขัดขวางรัฐบาลจนเกิดความไม่สงบได้ หากประเด็นของความขัดแย้ง
และต้องแตกหักในฝ่ายของยุติธรรมแห่งรัฐ ได้แก่การที่วาทกรรมหรือการแสดงออกในทางวาจา
คำพูดและภาษากิริยาที่ฝ่ายประท้วงต่อต้านนโยบายของรัฐบาลใช้ ซึ่งมีลักษณะที่ไม่เคารพยำ
เกรงและหวาดกลัวอำนาจรัฐตั้งแต่ก่อนอีกต่อไป

มันเป็นการกบฏทางความคิดและสำนึกของราษฎรสามัญที่กระทำต่อผู้มีอำนาจและ
ต่อรัฐบาลโดยเปิดเผยและในที่สาธารณะ ในความคิดและความรู้สึกของข้าราชการที่ทำหน้าที่
รักษาและพิทักษ์ "ระเบียบสังคม" แบบไทยไว้ ความวุ่นวายและไร้ระเบียบอันเกิดจากราษฎรหัว
รุนแรงเหล่านี้คือสิ่งที่ต้องถูกกำจัดและปราบปรามให้สิ้น ไม่ว่าจะอยู่ภายใต้ระบอบการเมือง
อะไรก็ตาม

ที่น่าสนใจอย่างยิ่งอีกประการก็คือ ฝ่ายจำเลยได้อ้างเหตุผลหลายเรื่อง เพื่อยืนยันถึง
ความบริสุทธิ์ใจในการจัดทำและเผยแพร่เอกสาร "ไทยไม่ใช่ทาส" เช่นได้ส่งเรื่องถึงพระยาพล
พลยุทธเสนา ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีในเวลานั้น เรื่องว่าควรเลิกใช้งานโยธาแทนเงินรัฐูปการ
แต่ข้อที่สำคัญกว่าคือการที่จำเลยได้อ้างหลักรัฐธรรมนูญ มาตรา 13-14 ขึ้นต่อสู้ว่า จำเลยมีเสรี

ภาพบริบูรณ์ในการพูดการเขียน การโฆษณา แต่ศาลพระราชอาญาตัดสินว่าจำเลยไม่สามารถอ้างรัฐธรรมนูญมาคุ้มครองการกระทำนี้ได้ เพราะ

“ตามหลักเรื่องเสรีภาพมีอยู่ว่า เสรีภาพที่บุคคลจะพึงมีต้องไม่ขัดกับเสรีภาพของผู้อื่น และไม่ขัดกับกฎหมายดังจะเห็นได้ตามรัฐธรรมนูญมาตรา 13 นั้นเอง มีความว่า “บุคคลมีหน้าที่เคารพต่อกฎหมายและมีหน้าที่ป้องกันประเทศช่วยเหลือราชการโดยทางเสียภาษีและอื่นๆ ภายในเงื่อนไขและโดยอาการที่กฎหมายบัญญัติ” ดังนั้น เมื่อจำเลยประพันธ์และพิมพ์เอกสาร อันเป็นผิดต่อกฎหมายออกโฆษณา จำเลยจะอ้างเอาเสรีภาพมาแก้ตัวหาได้ไม่”

ในอีกคดีหนึ่งก็เช่นเดียวกัน จำเลยยกเอารัฐธรรมนูญมาปกป้องเสรีภาพในการพิมพ์ และโฆษณาความเห็นของตน ศาลพิพากษาแถลงว่า “รัฐธรรมนูญมาตรา 14 หาได้ลบล้างกฎหมายเหล่านี้ไม่ (คือพระราชบัญญัติสมุดเอกสารแลหนังสือพิมพ์ พ.ศ. 2470 และกฎหมายลักษณะอาญา พ.ศ. 2470) กลับกล่าวว่าเป็นเครื่องเตือนให้รู้เสียอีกด้วยว่ากฎหมายนั้นๆ ยังคงใช้อยู่ เพราะพูดว่า “ภายในบังคับแห่งบทกฎหมาย บุคคลย่อมมีเสรีภาพบริบูรณ์ใน ฯลฯ การพูดการเขียน ฯลฯ” หมายความว่า รัฐธรรมนูญยอมรับรองจะเพาะการพูดการเขียนภายในขอบเขตแห่งกฎหมายที่ใช้อยู่เท่านั้น ผู้ใดบังอาจพูดหรือเขียนเพื่อประสงค์ให้เกิดมีการดูถูกดูแคลนราชการแผ่นดินหรืออื่นๆ ถ้าผิดกฎหมายที่กำลังใช้อยู่ ก็จะต้องมีผิดไม่มีข้อสงสัย ความผิดของจำเลยจึงต้องด้วยกฎหมายลักษณะอาญามาตรา 104 ตามที่นำมากล่าวแล้ว กับมาตรา 36 แห่งพระราชบัญญัติสมุดเอกสารแลหนังสือพิมพ์ พ.ศ. 2470 อีกบทหนึ่ง เพราะข้อความที่จำเลยประพันธ์เป็นเลี่ยนนามแผ่นดิน เข้าตามมาตรา 6 แห่งพระราชบัญญัตินั้น”¹³

คดีเหล่านี้อาจเป็นคดีแรกๆ ที่ศาลพระราชอาญาทำการตีความรัฐธรรมนูญในบทว่าด้วยเสรีภาพของปวงชนชาวไทย และที่จะมีผลกระทบยาวไกล คือการที่ศาลได้วางฐานและก่อนแนวในธรรมเนียมและการตีความหลักสิทธิเสรีภาพของบุคคลตามรัฐธรรมนูญดังกล่าว ซึ่งเป็นการตีความแบบจำกัดและลดเสรีภาพของบุคคลลงอยู่ภายใต้กฎหมายลูก

เป็นชัยชนะของรัฐและราชการเหนือสังคมและราษฎร อย่างเจียบๆ ในขณะที่ประชาชนกำลังฉลองการได้รับรัฐธรรมนูญและระบอบการปกครองใหม่อย่างสดๆ ร้อนๆ

ธรรมเนียมและการตีความหลักสิทธิเสรีภาพของบุคคลตามรัฐธรรมนูญดังกล่าว ซึ่งเป็นการตีความแบบจำกัดและลดเสรีภาพของบุคคลลงอยู่ภายใต้กฎหมายลูก ทำให้รัฐธรรมนูญกลายเป็นกฎหมายสูงสุดที่ไร้อำนาจและความศักดิ์สิทธิ์จะถูกดำเนินต่อไปภายใต้กระบวนการยุติธรรมดังกล่าว จนในที่สุดเมื่อรัฐบาลเองก็ดำเนินเข้าสู่ความเป็นระบอบอำนาจนิยมมาก

¹³ หจข. สธ.0201.15/3 เรื่องรายงานคดีนายหอม นิลรัตน์ เจ้าของหนังสือพิมพ์สยามหนุ่มฯ ต้องหาพิมพ์บทประพันธ์อันเป็นเลี่ยนนามแผ่นดิน (พ.ศ. 2476).

ขึ้นเรื่อย รัฐธรรมนูญและสิทธิเสรีภาพของปวงชนชาวไทยก็กลายเป็นเพียงกระดาษแผ่นหนึ่งเท่านั้น น่าสังเกตว่าทรศนะทำนองปราชญ์การใช้สิทธิเสรีภาพส่วนบุคคลเกินขอบเขตนั้น เป็นสิ่งที่ชนชั้นนำและผู้มีการศึกษาจำนวนน้อยที่มีตำแหน่งในราชการมักเป็นห่วงอยู่เสมอๆ แม้ก่อนจะมีการปฏิวัติ 2475 ก็ตาม กล่าวได้ว่าทรศนะการเมืองเชิงหวาดเกรงและหวาดกลัวด้านลบของราษฎรมีมานานแล้วตั้งแต่ความคิดสมัยใหม่เริ่มหลั่งไหลเข้ามาในพระราชอาณาจักร

จุดนั้นนอกจากสะท้อนถึงอคติของชนชั้นนำส่วนน้อยในสังคมสยามแล้ว ยังแสดงถึงจุดอ่อนในความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับราษฎร ที่ไม่มีกลุ่มหรือสถาบันที่ทำหน้าที่เป็นกันชนหรือปัจจัยช่วยคลี่คลายการเผชิญหน้ากันโดยตรงระหว่างสองชนชั้นที่ดำรงอยู่สุดขั้วในสังคมไทยได้

กลุ่มที่ยกระดับและเข้าสวมบทบาทในการเป็นผู้นำของราษฎรต่อมาได้แก่กลุ่มทหารรุ่นใหม่ การขึ้นมามีอำนาจนำของกลุ่มทหาร แทนที่จะทำให้สถาบันการเมืองใหม่แบบประชาธิปไตยสามารถดำเนินต่อไปได้ด้วยดี กลับนำไปสู่ระบอบอำนาจนิยมที่ละน้อยๆ เพราะตรรกและธรรมชาติขององค์กรและสปีดไม่เอื้อต่อการพัฒนาเป็นประชาธิปไตยได้ ยิ่งในสังคมที่พลังทางเศรษฐกิจของชนชั้นนายทุนอ่อนแอหรือเกือบไม่มีเลยเช่นสังคมไทยสมัยนั้น

ทั้งหมดนี้ แสดงว่าหน่อเนื้อของความไม่เป็นประชาธิปไตยนั้น ได้ก่อตัวและพัฒนามาภายในรัฐไทยใหม่ พร้อมๆกับการก่อรูปขึ้นของรัฐบาลและระบอบประชาธิปไตย ความไม่เป็นประชาธิปไตยอย่างน้อยในทางความคิดและจิตสำนึกของสถาบันราชการเก่าทั้งหลาย ตั้งแต่วาระแรกของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จึงมีส่วนและเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญไม่น้อยต่ออนาคตแห่งความสำเร็จและความล้มเหลวของระบอบประชาธิปไตยในสังคมไทย มากกว่าจุดอ่อนของราษฎรและภาคประชาชนตามที่มักวิเคราะห์กันภายหลัง

6.4: ความรู้ด้วยระบอบประชาธิปไตยในยุคก่อตั้ง

อาจเป็นเพราะว่าเป็นสิ่งที่คิดกันมานาน แต่ไม่อาจพูดออกมาได้เต็มที่ ระเบียบเองที่การพูดถึง “สิทธิเสรีภาพ” ของราษฎรตามกฎหมายเป็นสิ่งที่ทำได้เต็มที่ จนมีผู้หวังว่าราษฎรจะใช้สิทธิและอิสรภาพอย่างไม่ต้องถูกต้อง เช่น “บางคนเข้าใจว่าเดี๋ยวนี้เราทำอะไรทำได้ จนถึงกับว่าผู้ที่ไม่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับราชการและแต่งตัวไม่สุภาพ ก็อาจมีอิสรภาพเข้าไปในสถานที่ราชการหรือใช้พิมพ์ของราชการพิมพ์หนังสือส่วนตัวได้ บางคนเข้าใจว่าอิสรภาพเป็นเครื่องเปิดโอกาสให้เขียนเรื่องลามกอนาจารในหนังสือพิมพ์ และเขียนด่าใครๆ แม้โดยไม่มีเหตุผลสม

ควรก็ได้ บางคนเมื่อได้เห็นประกาศฉบับแรกของคณะราษฎร ก็ดีใจว่าตัวเองไม่ต้องทำงาน เพราะเขาว่าศาสนาพระศรีอารีย มนุษย์ไม่ต้องทำอะไร¹⁴

น่าสังเกตว่าพรรคคณะทำนองปรามการใช้สิทธิเสรีภาพส่วนบุคคลเกินขอบเขตนั้น เป็นสิ่งที่ชนชั้นนำและผู้มีการศึกษาจำนวนน้อยที่มีตำแหน่งในราชการมักเป็นห่วงอยู่เสมอๆ แม้ก่อนจะมีการปฏิวัติ 2475 ก็ตาม กล่าวได้ว่าพรรคการเมืองเชิงหวาดเกรงและวาดภาพด้านลบของราษฎรมีมานานแล้วตั้งแต่ความคิดสมัยใหม่เริ่มหลังไหลเข้ามาในพระราชอาณาจักร จุดนั้นนอกจากสะท้อนถึงอคติของชนชั้นนำส่วนน้อยในสังคมสยามแล้ว ยังแสดงถึงจุดอ่อนในความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับราษฎร ที่ไม่มีกลุ่มหรือสถาบันที่ทำหน้าที่เป็นกันชนหรือปัจจัยช่วยคลี่คลายการเผชิญหน้ากันโดยตรงระหว่างสองชนชั้นที่ดำรงอยู่สุดขั้วในสังคมไทย สถาบันพุทธศาสนาทำหน้าที่ในการคลี่คลายความขัดแย้งในสังคมและรัฐได้ระดับหนึ่ง แต่ในช่วงการปฏิรูปสยาม พุทธจักรถูกดึงและทำให้ทำหน้าที่และบทบาทเสริมในการหนุนช่วยการเป็นสมัยใหม่ของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชเสียมากกว่า ทำให้ลดและคลายบทบาทในการเสริมสร้างความมีวุฒิภาวะและการมีอำนาจต่อรองกับรัฐบาลได้ กลุ่มที่ยกระดับและเข้าสวมบทบาทในการเป็นผู้นำของราษฎรต่อมาได้แก่กลุ่มทหารรุ่นใหม่ ดังที่ได้อภิปรายมาแล้วในบทก่อนหน้านี้ การขึ้นมามีอำนาจนำของกลุ่มทหาร แทนที่จะทำให้สถาบันการเมืองใหม่แบบประชาธิปไตยสามารถดำเนินต่อไปได้ด้วยดี กลับนำไปสู่ระบอบอำนาจนิยมที่เลวน้อยๆ เพราะตรรกและธรรมชาติขององค์กรและสปีดไม่เอื้อต่อการพัฒนาเป็นประชาธิปไตยได้ ยิ่งในสังคมที่พลังทางเศรษฐกิจของชนชั้นนายทุนอ่อนแอหรือเกือบไม่มีเลย

ในช่วงแรกหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 คำที่มีการพูดถึงมากที่สุดคือ “รัฐธรรมนูญ” เพราะถูกใช้เป็นสัญลักษณ์แทนระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข คำอธิบายเรื่องการเกิดรัฐธรรมนูญก็น่าสนใจ โดยอธิบายว่าเป็นระบอบที่ปกครองตนเอง เนื่องจากชาวยุโรปนั้น แต่ครั้งโบราณเป็นผู้รักความเป็นไทยแท้ตน “รักที่จะปกครองตนเอง โดยพวกเดียวกันเอง และเพื่อพวกเดียวกันเอง เราปรารถนามานานแล้วที่จะอยู่ภายใต้การปกครองระบอบนี้ แต่เนื่องจากเรายังไม่มีความรู้ จึงพูดไม่ถูกว่าเราต้องการอะไร อุปมาเหมือนกับทารกที่นอนหลับอยู่ในที่มืด ไม่ได้รับแสงสว่าง ตื่นขึ้นมาก็ร้องจ้า แต่ก็หาบอกได้ไม่ว่าสิ่งที่ตนปรารถนานั้นคือ ได้ ตะเกียง ไฟฟ้า หรืออะไรกันแน่ ทั้งนี้ย่อมอยู่ที่ไหวพริบของผู้ปกครอง ทารกนั้นจะกำหนดรู้เอาเองว่าทารกนั้นต้องการอะไร คำถาม ทารกนั้นต้องการอะไร? คำตอบ แสงสว่าง ก็พวกเราเล่า? แสงสว่างเหมือนกัน แต่เป็นรัศมีแห่งอารยธรรม และดวงประทีปที่จะ

¹⁴ หลวงวิจิตรวาทการ, *การเมืองการปกครองของกรุงสยาม* (พระนคร, โรงพิมพ์ไทยใหม่, 2475), หน้า 162-3.

ส่องแสงมาสู่พวกเรา ช่วยพวกเราให้พ้นจากความมืดมนนั้น ก็คือ รัฐธรรมนูญ! พวกเราต้องการรัฐธรรมนูญ!”¹⁵

วิธีการอธิบายที่ทำให้เข้าใจและเห็นรูปธรรมของรัฐธรรมนูญได้ชัด กระทำโดยการเปรียบเทียบกับกรปกครองระบอบเก่า ซึ่งอำนาจอยู่ในมือคนๆเดียว เป็นอำนาจลิดีลิตขาด หากได้พระมหากษัตริย์ที่ไม่มีความสามารถ บ้านเมืองก็จะถดถอย เกิดการแบ่งแยก ที่สำคัญคือไม่มีหลักประกันว่า “การกระทำของมุขอำมาตย์ได้ดำเนินไปตามคลองยุติธรรมและถูกต้องกับประชาานิยม” ความสันติสุขของทวยราษฎร์ก็ตกอยู่ในฐานะอันไม่ปลอดภัย แม้เมื่อมีพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาสามารถ “เราก็ไม่มีอะไรเป็นหลักประกันว่า การกระทำของพระมหากษัตริย์ได้ดำเนินไปในทางที่เหมาะสมแก่ความต้องการของประชาชาติ และสถานการณ์ของบ้านเมืองหรือไม่ เพราะเป็นวิสัยของปุถุชน เมื่อรักทางใดหรือถนัดทางใดก็มักจะปฏิบัติหนักไปทางนั้นแต่ทางเดียว ส่วนในทางอื่นๆซึ่งน่าจะได้รับการปฏิบัติก่อนหรือพร้อมๆกันไป ก็ถูกละทิ้งไว้ไม่หยิบยกขึ้นพิจารณา ฉะนั้นความเจริญของบ้านเมืองจึงเป็นไปอย่างลุ่มๆดอนๆ จะนับว่าเป็นความสมบูรณ์อันแท้จริงหาได้ไม่....”

แนวคิดดังกล่าวนี้แสดงอย่างเด่นชัดถึงการเป็นเจ้าของหรือหุ้นส่วนใหญ่ของราษฎร ในระบอบการปกครองรัฐธรรมนูญ องค์ปาฐกยังกล่าวต่อไปว่า เมื่อประเทศใดมีการปกครองประชาธิปไตยแล้ว ประเทศนั้นก็จำเป็นต้องรับรู้สิทธิของบุคคลด้วย โดยบัญญัติไว้เป็นลายลักษณ์อักษรมั่นคงแน่นอน ตามปกติมักจะตราไว้ในรัฐธรรมนูญ ในรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน(2475) ก็ตราไว้ตั้งแต่มาตรา 12-14

เห็นได้ว่าน้ำหนักของสิทธิทางการเมืองของบุคคลนั้นยังเป็นเรื่องของ “ต่างประเทศ” ที่ไทยเราจำต้องรับเอาเพราะถือว่าเป็นแบบอย่างที่ดีของต่างประเทศ และที่มาของสิทธิก็มาจากรัฐโดยผ่านรัฐธรรมนูญ ทรรศนะที่มองว่าสิทธิเป็นสิ่งที่ได้มาจากรัฐจะเป็นมโนทัศน์หลักในวาทกรรมการเมืองไทยต่อมา ปาฐกถาอธิบายเรื่องสิทธิบุคคลว่าดังนี้

“อันสิทธิของบุคคล (Droits individuels) นั้น นักปราชญ์ในสมัยปัจจุบันมีความเห็นว่า เป็นสิทธิที่มีขึ้นได้ในฐานะที่เกิดมาเป็นมนุษย์รวมอยู่ในฝูงชน มีความรับผิดชอบ และความเป็นอิสระ สิทธินี้มีแก่บุคคลทุกคน ไม่นิยมว่าจะเป็นเด็ก หรือชาวต่างประเทศ หรือภิกษุ สามเณร ฯลฯ เช่นสิทธิที่จะไปไหนมาไหนได้ตามชอบใจ สำหรับผู้ที่ไม่ใช่มนุษย์ ซึ่งได้แก่สัตว์เดรัจฉาน เราไม่ถือว่ามิสิทธิชนิดนี้ อันสิทธิของบุคคลนั้น เราจำแนกออกได้เป็น ๒ อย่าง คือ ความเสมอภาคและเสรีภาพ รัฐจะต้องเคารพต่อสิทธินี้ จะทำลายล้างหรือบุกรุกก้าวร้าวมิได้

¹⁵ หจข. มท.0201.1.1/82 ปาฐกถาเรื่อง “การปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ” โดยสราญ กิจวรวัฒน์ วันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2479

ชักตัวอย่างเช่น รัฐจะออกกฎหมายขัดแย้งต่อความเสมอภาค หรือทำลายเสรีภาพของบุคคลไม่ได้ เรามีหลักประกันสิทธิของเราโดยบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ มาตรา ๖๑ ซึ่งมีความว่า “บทบัญญัติแห่งกฎหมายใดๆ มีข้อความแย้งหรือขัดแย้งรัฐธรรมนูญนี้ ท่านว่าบทบัญญัตินั้นๆเป็นโมฆะ”

ในเรื่องความเสมอภาค รัฐธรรมนูญมาตรา 12 บัญญัติไว้ดังนี้ “ภายในบังคับแห่งบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญนี้ บุคคลย่อมเสมอกันในกฎหมาย ฐานันดรศักดิ์โดยกำเนิดก็ดี โดยแต่งตั้งก็ดี หรือโดยประการอื่นใดก็ดี ไม่กระทำให้เกิดเอกสิทธิอย่างใดเลย”¹⁶

ในความหมายของความเสมอภาค องค์ปาฐกได้อธิบายโดยเปรียบเทียบกับสภาพของความไม่เสมอภาคกันในระบอบปกครองเก่า โดยกล่าวว่ามีการแบ่งชั้นวรรณะในหมู่ชาติไทยกันเอง เห็นได้ในเรื่องการปรับไหมตามศักดินา ผู้ใดมีศักดินาสูงก็ได้เปรียบคนมีศักดินาต่ำในทางอรรถคดี ในการฟ้องพระบรมวงศานุวงศ์เป็นจำเลย จะฟ้องศาลธรรมดาเช่นเดียวกับคนสามัญไม่ได้ ต้องฟ้องศาลพิเศษ ซึ่งเป็นการแบ่งแยกเจ้านาย ขุนนาง คนธรรมดา และคนที่เรียกว่าไพร่ออกเป็นคนละชั้นและมีฐานะแตกต่างกัน

การแบ่งชั้นวรรณะดังนี้ องค์ปาฐกเห็นว่า “เป็นการถ่วงความเจริญของประเทศ ทำให้เกิดวิบัติล่มจม” ดังเช่นที่ได้เกิดแก่ประเทศข้างเคียง เช่นอินเดียได้ตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ได้ “ทำลายล้างประเพณีอันนั้นเสียแล้ว โดยประกาศยกเลิกกฎหมายและศาลที่เวลานั้น และได้ออกรัฐธรรมนูญซึ่ง “ถือว่าบุคคลทุกคนเสมอกันหมด ไม่มีใครสูงใครต่ำ พระยา ก. หรือนาย ข. ก็อยู่ในฐานะเดียวกัน โดยที่ทั้งคู่เป็นมนุษย์เหมือนกัน”

แต่องค์ปาฐกก็มองเห็นความแตกต่างของคนด้วยเหมือนกัน จึงอธิบายไว้ด้วยว่าความเสมอภาคนี้เป็นทางกฎหมายเท่านั้น ไม่รวมถึงฐานะความเป็นอยู่ของทุกคน “เพราะวุฒิความสามารถและความอดสาเหของบุคคลย่อมแตกต่างกัน ทุกสิ่งทุกอย่างอันเป็นผลเนื่องมาจากวุฒิ ความสามารถและความอดสาเห ย่อมจะเสมอเหมือนกันไม่ได้อยู่เองเป็นธรรมดา” จะใช้หลักความเสมอภาคในทางกฎหมายในเรื่องความเป็นอยู่ของทุกคนไม่ได้

เนื่องจากทุกคนมีความเสมอภาคกันในทางกฎหมาย ดังนั้นทุกคนจึงมีหน้าที่ปฏิบัติต่อรัฐเหมือนกัน คือ “หน้าที่เคารพต่อกฎหมาย หน้าที่ป้องกันประเทศ ซึ่งได้แก่การเข้ารับราชการทหารในยามปกติ และการออกสู้รบกับข้าศึกในเวลาเกิดสงคราม กับหน้าที่เสียภาษีอากรให้แก่รัฐ ดังได้บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญมาตรา 15 ผู้ใดจะอ้างเอกสิทธิใดๆ เพื่อหลีกเลี่ยงไม่ปฏิบัติหน้าที่ตามที่กำหนดไว้นี้หาได้ไม่”

¹⁶ เฟิงอ้าง, หน้า 6

นอกจากสิทธิในความเสมอภาคแล้ว ราษฎรยังได้รับสิทธิอีกอย่างหนึ่งตามรัฐธรรมนูญ คือเสรีภาพ “อันเสรีภาพนั้นคืออำนาจที่เราจะทำกรอย่างใดอย่างหนึ่งได้ตามชอบใจ เมื่อไม่เป็นการผิดต่อกฎหมายหรือละเมิดสิทธิของบุคคลอื่น เสรีภาพตามที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ มาตรา 13 และมาตรา 14 แบ่งออกได้เป็น 8 อย่างคือ

1. เสรีภาพในร่างกาย
2. เสรีภาพในเคหสถาน
3. เสรีภาพในการอาชีพ
4. เสรีภาพในทรัพย์สิน
5. เสรีภาพในการประชุมโดยเปิดเผยและการตั้งสมาคม
6. เสรีภาพในการพูด การเขียน และการโฆษณา
7. เสรีภาพในการศึกษาอบรม
8. เสรีภาพในการถือศาสนาหรือลัทธิใดๆและในการปฏิบัติพิธีกรรม”

องค์ปาฐกได้ตอกย้ำถึงกำเนิดและที่มาของสิทธิดังกล่าวนี้อีกครั้ง คือมองว่า “ความเสมอภาคและเสรีภาพนี้ เราได้มีมาแต่กำเนิดอย่างชนชาติอังกฤษ เราเพิ่งจะมาได้รับเมื่อคณะผู้รักชาติเสี่ยงชีวิตอันตรายนำรัฐธรรมนูญมามอบให้ พวกเราได้ความเป็นไทยแท้ตัวก็เพราะรัฐธรรมนูญ เราได้รัศมีแห่งอารยธรรมก็เพราะรัฐธรรมนูญ ด้วยเหตุนี้พวกเราจึงพากันเคารพเลื่อมใสในรัฐธรรมนูญ และถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์”

ความศักดิ์สิทธิ์ของรัฐธรรมนูญแสดงออกที่พลังและอำนาจในการสร้างและทำให้มนุษย์ประสบความสำเร็จและรุ่งเรืองในโลกนี้ต่างๆดังคำพูดต่อไปนี้คือ “รัฐธรรมนูญนั้นคือรัตนของพวกเรา เป็นน้ำอมฤตที่หล่อเลี้ยงชีวิตร่างกายเราให้สดชื่น เป็นดวงอาทิตย์ที่ให้ความสว่าง และความอบอุ่นในเวลากลางวัน เป็นดวงจันทร์ที่ส่งแสงอันสุกใส และความชุ่มชื้นมาให้เราในเวลากลางคืน และเป็นอะไรต่ออะไรอีกหลายอย่าง ซึ่งล้วนแต่สุขดิถีอิทธิวิบุลผลอันไพศาลแก่ประชาชนชาวสยามทุกถ้วนหน้า เวลานี้เราได้สิ่งอันมีค่าควรเมืองมาไว้ในกำมือโดยสมบูรณ์แล้ว สิ่งอันมีค่านี้เราได้มาโดยยากยิ่ง คณะผู้กล้าหาญของชาติต้องเอาชีวิตเลือดเนื้อออกพลีจึงได้มา ฉะนั้นจึงเป็นการจำเป็นและสมควรอย่างยิ่งที่จะช่วยกันถนอมรักษาไว้ดุจชีวิตให้สถิตสถาพรดำรงอยู่คู่กับสยามรัฐราชสีมา ตราบชั่วฟ้าดินสลาย”¹⁷

แนวความคิดเรื่องสิทธิข้างต้นนี้ เป็นตัวอย่างหนึ่งของกลุ่มคนที่มีการศึกษาในสังคมไทยสมัยการเปลี่ยนแปลงการปกครองและจะมีอิทธิพลต่อๆมา เป็นวาทกรรมการเมืองประชาธิปไตยไทย ลักษณะเด่นคือความรับรู้และเข้าใจที่มองว่าสิทธิพลเมือง(ความเสมอภาค

¹⁷ เฟิงอ้าง, หน้า 7

และเสรีภาพทั้งหลาย) ไม่ใช่สิ่งที่กำเนิดหรือมาจากราษฎรกันเอง ไม่ว่าจะด้วยการต่อสู้ร้องขอ ทั้งสันติและรุนแรงอะไรทั้งหลาย หากแต่ที่สำคัญสิทธิสมัยใหม่นี้ได้มาด้วยการประสิทธิประสาทและมอบให้โดยคณะราษฎรหรือคณะผู้รักชาติ ซึ่งเสี่ยงชีวิตและเลือดเนื้อในการยึดเอามาจากระบอบเก่า ประการต่อมาคือการสร้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในวาทกรรมการเมืองใหม่ขึ้นมา เนื่องจากไม่อาจสร้างให้คณะผู้รักชาติซึ่งเป็นคนธรรมดาสามัญกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมาได้ สิ่งที่ถูกอุปโลกน์ให้เป็นของศักดิ์สิทธิ์ในระบบประชาธิปไตยไทยก็คือรัฐธรรมนูญนี้เอง และในตัวของรัฐธรรมนูญนี้เองที่ราษฎรทุกคนจะต้องถ้อยความจงรักภักดี การขึ้นต่ออย่างสุดจิตสุดใจที่เคยให้กับระบอบกษัตริย์ มาเป็นการขึ้นต่อรัฐธรรมนูญแทน

ความขัดแย้งภายในระหว่างฝ่ายคณะราษฎรกับฝ่ายคณะเจ้า จนนำไปสู่การปิดสภาโดยพระยามโนปกรณนิติธาดาและตามมาด้วยการรัฐประหารครั้งแรกโดยฝ่ายทหารของคณะราษฎร มีผลต่อการสร้างความรับรู้ในระบบการเมืองใหม่ด้วย ที่สำคัญคือทำให้หลักการและตรรกะของระบบประชาธิปไตยสั่นคลอน เปิดโอกาสให้กับการโจมตีตอบโต้จากวาทกรรมของระบอบกษัตริย์ได้¹⁸ แม้จะมีการเผยแพร่ความคิดว่าด้วยอำนาจสูงสุดของฝ่ายนิติบัญญัติหรือสภาผู้แทนราษฎร แต่ในทางปฏิบัติฝ่ายบริหารกลับใช้อำนาจในการควบคุมกำกับและปกครองเสียเป็นส่วนใหญ่ สถาบันนิติบัญญัติแทนที่จะเป็นผู้สร้างและออกกฎหมาย กลับมีบทบาทใหญ่ที่การล้มและเปลี่ยนรัฐบาลเสีย ยิ่งทำให้ความรู้สึกของการเป็นปฏิปักษ์ระหว่างกลุ่มการเมืองเป็นเรื่องของการแย่งชิงเพื่ออำนาจของแต่ละฝ่ายเท่านั้น

ข้อที่น่าสนใจคือเมื่อมองจากปรากฏการณ์ของการเกิดระบบปกครองใหม่ภายใต้รัฐธรรมนูญ แทนที่จะเป็นการแตกหักกับความต่อเนื่องในระบบเก่า เหตุการณ์และความผันผวนทางการเมืองในช่วงทศวรรษแรกภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ก็มากพอที่ทำให้ความหมายและการปฏิบัติของ “รัฐธรรมนูญ” และ “ประชาธิปไตย” ตามที่ได้นิยามและให้ความรู้แก่ประชาคมหมดความศักดิ์สิทธิ์ลงไปทีละน้อยๆ สิ่งที่ตามมาคือความหมายของคำว่า “ชาติ” “พลเมือง” และ “สิทธิเสรีภาพ” ก็ไร้ความหมายที่แท้จริงตามไปด้วย

ผลรวมของความรับรู้ทางการเมืองที่ตามมาในวาทกรรมการเมืองสมัยนั้น น่าสนใจมากกว่า กลับเป็นการรื้อฟื้นและสานความต่อเนื่องกับวาทกรรมระบบเก่าอย่างเป็นเรื่องเป็นราว แม้การรื้อฟื้นจะประเพณีความคิดจากรูปแบบและวิถีคิดของระบอบเก่าในระยะผ่านนั้น อาจไม่ได้ตั้งใจสร้างหรือรื้อฟื้นวาทกรรมการเมืองเก่าในระบบใหม่ แต่การพลิกผันของอำนาจที่ไม่

¹⁸ ดูสมบัติ จันทรวงศ์ ภาษาทางการเมือง: พัฒนาการของแนวอธิบายการเมืองและศัพท์การเมืองในงานเขียนประเภทสารคดีทางการเมืองของไทย พ.ศ. 2475-2525. (กรุงเทพฯ, สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533), หน้า 74.

ถ่ายทอดและทำให้เป็นของมวลราษฎรไม่มากนักน้อยอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ทำให้ฐานะและความมั่นคงของชนชั้นนำกลุ่มใหม่ไม่อาจมีได้ นี่เองเป็นเหตุให้เกิดความต่อเนื่องและสืบทอดของรัฐเก่าและประเพณีเก่ามายังรัฐใหม่และประเพณีใหม่สูงกว่าการเกิดขึ้นของรัฐใหม่ที่เป็นของประชาชนทั้งมวลเสียอีก¹⁹

พัฒนาการดังกล่าวของรัฐประชาธิปไตยในระยะเริ่มต้น จึงมีผลต่อพัฒนาการและฐานะของแนวคิดสิทธิมนุษยชนในสังคมไทยด้วย กล่าวโดยสรุป อุดมการณ์สิทธิมนุษยชนที่มาจากชีวิตของพลเมืองและชุมชนได้รับการปฏิบัติและเรียนรู้้น้อยมาก วาทกรรมการเมืองรวมศูนย์ไปที่รัฐและรัฐบาล โดยให้น้ำหนักที่ความมั่นคงของรัฐและความเป็นระเบียบของสังคม แนวคิดว่าด้วยสิทธิมนุษยชนไม่อาจมีความหมายและตรรกที่เป็นของมันเอง หากแต่ตกอยู่ภายใต้การสร้างและสร้างใหม่ตามสภาพการณ์ทางการเมืองของชนชั้นนำที่กำลังแตกออกเป็นฝ่ายต่างๆ การนิยามและการปฏิบัติจึงโน้มเอียงไปในลักษณะของการตอบโต้ต่อปฏิกริยาของฝ่ายตรงข้าม มากกว่าการเคารพต่อความเป็นจริงของปรัชญาและความคิดว่าด้วยสิทธิมนุษยชนที่แท้จริง²⁰

ไม่ว่าจะตีความสิทธิมนุษยชนในประวัติศาสตร์การเมืองไทยอย่างไร ลักษณะเด่นประการสำคัญของมันคือการที่ความคิดการเมืองดังกล่าวนี้ไม่ได้เป็นสิทธิของปัจเจกชน ไม่ได้นำไปสู่การให้อำนาจแก่บุคคลอย่างเสมอภาคและเสมอหน้ากันได้ หากแต่มีพื้นฐานและความเป็นมาของการเป็นสิทธิรวมหมู่เป็นด้านหลัก ในขณะที่บทบาทของรัฐที่มีต่อพัฒนาการสิทธิมนุษยชนก็มีค่อนข้างน้อยและเป็นด้านลบเสียมากกว่า แม้สถาบันยุติธรรมและศาล กฎหมายซึ่งเป็นเสาหลักของการดำเนินสิทธิมนุษยชนในสังคมประชาธิปไตย ก็แทบไม่มีบทบาทด้านสร้างสรรค์เลยในการเมืองไทยโดยเฉพาะในระยะแรกของการสถาปนาระบอบประชาธิปไตยและอุดมการณ์สิทธิมนุษยชนในแผ่นดินไทยนี้.

16/10/46

¹⁹ ดูเพิ่มเติมใน อังคารศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, 2475 และ 1 ปีหลังการปฏิวัติ (กรุงเทพฯ, สถาบันเอเชีย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2543).

²⁰ ดูสมบัติ จันทรวงศ์ ภาษาทางการเมือง: พัฒนาการของแนวอธิบายการเมืองและศัพท์การเมืองในงานเขียนประเภทสารคดีทางการเมืองของไทย พ.ศ. 2475-2525. (กรุงเทพฯ, สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533), 94.

ภาคผนวก 1: ปัญหาที่ดินและความไม่เป็นธรรม

ตัวอย่างฎีกาของชาวบ้านที่ประกอบอาชีพทางการเกษตรได้แก่

1.1 ปัญหาเรื่องที่ดินทำกิน

1.1.1 ปัญหาถูกยึดที่ดินทำกิน ถูกครอบครอง ถูกขายทอดตลาด

เรื่องราษฎรร้องทุกข์เรื่องที่ถูกตัดถนนและร่างพระราชกำหนดว่าด้วยการจัดที่ทำถนน

ร.ศ.114 มท.0201.1.1/ 393 นายสั่ง นุ่นสงกล่าวโทษกรรมการกิ่งอำเภอหัวไทรว่าปฏิบัติ
การมิชอบในการขายทอดตลาดที่ดินของผู้ร้อง

1.1.2 ปัญหาไม่ได้รับความเป็นธรรมจากเจ้าหน้าที่ในการจัดสรรที่ดินทำกิน

ร.7-ร.8.2/2119 เรื่องนายปลั่ง ศาสตรสิงห์ ร้องทุกข์เรื่องที่ดินซึ่งถูกกรมการอำเภอ
บางกอกใหญ่รังวัดรื้อล้ำ (2476 - 2477)

มท.0201.1.1/407 นายเฮง นายคุณ ขอให้พิจารณาเรื่องที่ผู้ร้องไปจับจองที่ดินที่ตง
เหล้าแหม (2479 - 2480)

มท.0201.1.1/394 นายปั้น สองเมือง กล่าวโทษกรมการอำเภอปากพนังว่าปฏิบัติกรมิ
ชอบในเรื่องผู้ร้องขอจับจองที่ดิน (2479 - 2480)

มท.0201.1.1/392 นายบุญ รวยสูงเนินร้องว่า เจ้าหน้าที่อำเภอศีขรภูมิไม่อนุญาตให้
จับจองที่ดิน (2479 - 2480)

มท.0201.1.1/366 นายจ๋อตัน วิมลรัตน์ กับพวกกล่าวโทษกรมการอำเภอหาดงว่าทำ
การมิชอบในการออกใบเหยียบย่ำให้นายเฮือนและนายสมบุญ (2479 - 2480)

กส.6/4881 อำแดงเซาะบังคับฝรั่งเศสร้องว่า หลวงนราวังวัดเอาที่ดินของตน ตำบล
คลองบางโพง กรุงเทพฯ เป็นของรัฐบาล ร.ศ.126

ร.5 น.18.2 ฉ/99 มะกมอา เม้ยหลานใจทย์กล่าวว่าเงินรอดกำนันคบคิดกับผู้แทน
ข้าหลวงเอาที่ของมะกมให้นายห่วนพวกข้าหลวง ร.ศ.115

มท.0201.1.1/488 นายแม่น ชินโตกับพวกร้องว่าเจ้าหน้าที่ไม่ยอมให้ที่ดิน ต.บาง
ปลาม้า จ.สุพรรณบุรี (2480)

มท.0201.1.1/762 คุณเปรม บุญกิจกับพวก ร้องว่าเจ้าหน้าที่ไม่ยอมให้จับจองที่ดิน
ป่ามูโฮ (พ.ศ.2480 - 2482)

มท.0201.1.1/462 นายเพิ่ม ชูชัยมงคล ร้องว่าเจ้าหน้าที่ไม่อนุญาตให้จับจองที่ดิน
หนองบัว ต.บางมัญ อ.บางพุทธา จ.สิงห์บุรี (พ.ศ.2480)

ชุดโครงการวิจัยสิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล

รายงานฉบับสมบูรณ์. ธนศ/ ภาคผนวก 1

มท.0201.1.1/206 ราษฎรใน จ.ลำปางร้องว่าข้าหลวงประจำจังหวัดให้อุบายขู่เชิญ
ราษฎรให้ขายที่ดินเพื่อทำไร่อ้อย (พ.ศ.2479)

1.1.3 ปัญหาในระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน ที่ดินสาธารณะ และการรังวัดที่ดิน

มท.0201.1.1/36 นายหนู แสงคำ ร้องเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินทุ่งหนองขนอน (พ.ศ.2478
- 2484)

มท.0201.1.1/484 นายปิ่น มณีศิลป์กับพวกขอให้ทางการเพิกถอนที่สงวนใน อ.ท่าตูม
เพื่อให้ราษฎรเข้าจับจองต่อไป (พ.ศ.2480)

มท.0201.1.1/616 นายชุม กฤษณ์มพก ร้องว่าถูกทางราชการเอาที่ดินของผู้ร้องไป
เป็นที่สาธารณะ (2480)

มท.0201.1.1/377 นายปั้น บันทองร้องว่าถูกบังคับให้ยกทำนบซึ่งทำไว้เป็นส่วนตัวให้
เป็นสาธารณะประโยชน์ (2479-2480)

มท.0201.1.1/414 บัตรสนเทห์ให้สอบสวนเรื่องมีผู้เข้าไปครอบครองที่ดินสาธารณะ
ประโยชน์ (2479 - 2480)

มท.0201.1.1/395 นายกลิ่น เย็นใสร้องว่ามีผู้บุกรุกที่สาธารณะ (2479 - 2480)

มท.0201.1.1/389 นายนาม นางชลธิ์ สิงห์ประเสริฐ ร้องว่าถูกกรมการอำเภอด่าน
ซ้ายห้ามมิให้ทำนาในที่ซึ่งได้จับจองไว้ (2479 - 2480)

มท.0201.1.1/390 นายหมา ศิลปพรหม ร้องว่าเดือดร้อนเพราะทางการจะสงวนที่ดิน
ของผู้ร้องโดยเหตุผลอันไม่

ร.7-ร.8.2/477 เรื่องนางแจ้ ทองต่อร้องทุกข์ว่าถูกข้าราชการ จ.ชลบุรีบังคับเอาที่ดิน
ของผู้ร้องไปใช้เป็นสาธารณะประโยชน์ และจับจองที่ดินหาประโยชน์ส่วนตัว (2475 - 2477)

กส.6/4984 อำแดงเก่งร้องว่า อำแดงฮ้อปิดทางน้ำไหลแต่ห้วยซึ่งเป็นที่ดินสาธารณะ
ประโยชน์ ต.บ้านสวน แขวงเมืองชลบุรี ร.ศ.126

กส.6/468 นายขวัญ ร้องทุกข์เรื่องที่ดิน ต.ช่องโพแดง แขวงกรุงเทพฯ ร.ศ.119 - 120

มร.5 รล-ฎีกา /26 ราษฎรเมืองประทุมธานีรวม 59 รายชื่อขอพระราชทานให้บริษัท
เรียกค่าตรวจน (พระราชกระแสตอบให้เสนาบดีกระทรวงเกษตราทรพระดำริ)

กส.10 /1291 กรมราชเลขาส่งฎีการาษฎรเมืองปทุม เรื่องร้องว่าบริษัทคลองจะให้เสีย
ค่าตรอกนาตอนปากคลองรังสิต

1.2 ภาษีอากร

1.2.1 ขอม้วนผัน ลดหย่อนอากรค่านา

ชุดโครงการวิจัยสิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล

รายงานฉบับสมบูรณ์, ธนศ/ภาคผนวก 1

กส 2/ 823 กรมราชเลขาธิการส่งสำเนาฎีการาชฎาร อำเภอลำพูน 1170 รายชื่อทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาขอลดเงินค่านา ตำบลห้วยยามและอื่นๆ

กส 1/838 กำนันผู้ใหญ่บ้านและราษฎรตำบลตะกาง แขวงเมืองตราดร้องทุกข์เรื่องเงินค่านาขอให้เก็บตามเดิม

กส 1/837 นายผุด นายตุม ขอยกเว้นค่านาตำบลเพ็ญเขต แขวงเมืองฉะเชิงเทราที่ยังไม่ได้ทำ

กส 1/839 นายทองคำ นายห้อยกับพวกร้องทุกข์เรื่องเงินค่านาตำบลทุ่งบ้านโดยแขวงเมืองพิษณุโลก แต่เดิมเก็บไร่ละสลึงเพ็ญ เดียวนี้เก็บไร่ละสองสลึง

กส 2/824 กรมราชเลขาธิการส่งสำเนาฎีกาของนายล้น สุวรรณมูลิก ตำบลระโนด อำเภอสงขลา โดยอ้างว่าเกิดฝนตกชุกชุ่มชื้นในเวลาเก็บเกี่ยว (2470)

กส 4/989 หลวงม่ายลาวเมืองเพชรร้องว่าดีตราภูมิ ไม่ยอมเสียค่านา ร.ศ.112

1.2.2 เก็บภาษีเกิน

กส 1/508 นายอู๊ด ร้องทุกข์เรื่องศาลมณฑลนครไชยศรี เร่งให้ส่งเงินค่านา 120 บาท เกินกว่าเนื้อที่นา

กส 4/ 1000 นายอินกล่าวโทษนายร้อยโทนายป่า หลวงกรมการเมืองนครนายกว่าเก็บเงินค่านาเกินที่นา

1.2.4 อื่น ๆ

กส 4/1037 อำแดงเพี้ยนร้องว่าเจ้าพนักงานจะเอาค่าปรับ ร.ศ.112

กส 4/1104 นายแยม พ่อนายนาก เนต ร้องว่าได้ชำระเงินอากรสวนจากแล้ว บัดนี้เจ้าพนักงานสวนใหญ่ว่าเงินอากรค้าง เอาหมายไปปิดสวนจะขายทอดตลาด ศก 113

กส 4/1590 อำแดงทองภริยาขุนสมบัติ (เปรม) ร้องว่าขุนพิพัฒน์มากร ยึดเอาเงินค่าขายสวนไว้และว่าเงินอากรค้างขุนกรราชสมบัติ

1.3 อื่นๆ

ได้แก่ ปัญหาเรื่องการแย่งชิงที่ดินทำกิน ปัญหาในการประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับที่ดิน มท.0201.1.1/584 นายฮอง สื่อคำหาร ร้องว่าเดือดร้อนในเรื่องไม่มีที่ทำกิน (พ.ศ.2480)

มท.0201.1.1/455 นายทองดี นิลอุบลกับพวกร้องว่าเดือดร้อนในเรื่องขุดดินมาทำกระเบื้องขาย (2480)

ร.7-ร.8.2/181 นายกเสมอ ศรีสมบุรณ์ ร้องทุกข์เรื่องความไม่สะดวกในอาชีพ

ชุดโครงการวิจัยสิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล

รายงานฉบับสมบูรณ์. ธเนศ/ ภาคผนวก 1

กส 6/196 หมิ่นย้ายพลแสนร้องว่านายนมกับพวกแย่งชิงที่นา ต.ทุ่งคู้ลำสีชมพูต่อเตย
แขวงกรุงเทพฯ ร.ศ.118

ภาคผนวก 2:

คดีความผู้หญิงสมัยรัชกาลที่ 5 หมวดคดีขู่สาว

เรื่อง กระทรวงยุติธรรมมีหนังสือมาว่า อำแดงหนับซึ่งต้องคดีอยู่ในศาลแพ่งเกษม กล่าวโทษนาย-อง สมุหนายกชี้ว่าคดีที่ทำข้าเรา ส่งสำเนาเรื่องราวมาขอให้กระทรวงเมืองชำระด้วย¹

ช่วงเวลา 25 มกราคม- 3 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112

เนื้อความ อำแดงหนับตั้งบ้านเรือนอยู่ในคลองสีลม กรุงเทพฯ ถูกนายสมันสามีฟ้องกล่าวโทษว่าเป็นชู้กับหม่อมหลวงศิริ ขณะที่กำลังรอพิจารณาความ อำแดงหนับได้ถูกศาลแพ่งเกษมราชสุภาวดีนำตัวไปขังไว้ยังกองละหุโทษ อำแดงหนับกล่าวว่า ตนมีประกันตัวแล้ว แต่ยังคงถูกขังอยู่ต่อประมาณ 2 เดือน อำแดงหนับได้ให้การว่า วันที่ 16 มกราคม 112 ในตอนดึก นาย-อง สมุหนายกได้ให้นายพร้อม นายกวดและอำแดงชลีบเรียกตนเข้าไปหา โดยอ้างว่ามีธุระ แต่ตนไม่ยอมไป นาย-อง สมุหนายกจึงให้กลับมาบอกว่า หากไม่ขึ้นไปหาจะถูกลงโทษเขียนติตามอาญาของนาย-อง สมุหนายก อำแดงหนับกลัวจึงขึ้นไปหื่อนาย-อง นาย-องได้สั่งให้คนปิดประตูล้นญญแจ อำแดงหนับพยายามที่จะออกมาจากห้อง แต่นาย-องไม่ยอม แล้วนาย-อง สมุหนายกก็เข้าปลุกปล้ำกอดจูบและจะทำข้าเรา อำแดงหนับจึงได้ร้องขึ้น นายโพผู้คุมกองละหุโทษได้ยินจึงนำญญแจมาไขห้อง อำแดงหนับได้นำเรื่องที่เกิดขึ้นไปทูลหม่อมเจ้าอบเชยปลัดกรมกองละหุโทษ ซึ่งต่อมาอีก 2 วันหม่อมเจ้าอบเชยได้บอกกับอำแดงหนับว่า นาย-อง สมุหนายกได้มารับผิดต่อท่านแล้ว อำแดงหนับจึงเข้าใจว่าหม่อมเจ้าอบเชยสมรู้กับนาย-อง จึงไม่ชำระเรื่องให้เรียบร้อยเป็นเยี่ยงอย่างแก่ทางราชการ อำแดงหนับ กล่าวว่า ตนหวังว่า การตั้งกระทรวงยุติธรรมและกองละหุโทษไว้ ก็เพื่อระงับดับทุกข์ร้อนของราษฎร ไม่มีการกดขี่ข่มเหง พิจารณาความโดยยุติธรรม แต่ตนกลับโดนนาย-อง สมุหนายกทำการข่มเหง เนื่องจากนาย-องเคยกระทำกับหญิงที่ต้องขังอยู่ในกองละหุโทษมาหลายคนแล้ว ดังนั้นตนจึงได้ร้องทุกข์มา (นายปลัด ตั้งบ้านเรือนอยู่ในคลองขุนาวัดโสมนัตเป็นผู้เขียนและแต่ง)

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ . ร.5 น36 /88 คอเรศปอนเดนซ์เรื่อง กระทรวงยุติธรรมมีหนังสือมาว่า อำแดงหนับซึ่งต้องคดีอยู่ในศาลแพ่งเกษม กล่าวโทษนาย-อง สมุหนายกชี้ว่าคดีที่ทำข้าเรา ส่งสำเนาเรื่องราวมาขอให้กระทรวงเมืองชำระด้วย (25 มกราคม – 3 กุมภาพันธ์ 112)

ในคดีนี้ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพรหมวราณรักษ์ ได้ทูลมายัง พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาลว่า เห็นว่าเกี่ยวข้องกับเจ้าพนักงานกองละหุโทษจึงถวายมาเพื่อที่จะได้ไต่สวน ถ้าเป็นความจริง คงจะระงับเหตุและทำโทษตามสมควร ถ้าจะไม่รับเรื่องราร้องทุกข์ คงจะต้องตกลงให้ฟ้องยังโรงศาล

ข้อสังเกต ประเด็นที่ได้จากคดีความเรื่องนี้เป็น การใช้อำนาจข่มเหงราชบุตรปัญหาของระบบข้าราชการ และการลงโทษผู้หนึ่งที่ถูกกล่าวโทษว่ามีชู้ มักจะถูกข่มขืนซ้ำเราบ่อยครั้ง คือ สถานภาพของอำแดงหนับเป็นหญิงมีสามีแล้ว ถูกกล่าวโทษว่ามีชู้ และถูกเจ้าพนักงานจะกระทำซ้ำเรา นอกจากนั้นอำแดงหนับยังเกรงว่าเจ้าพนักงาน(หม่อมเจ้าอบเชย ปลัดกรมกองละหุโทษ) จะสมรู้ร่วมคิดกับผู้กระทำผิด โดยไม่กระทำการชำระโทษผู้กระทำผิด ประเด็นต่อมาคือ คดียังเกิดขึ้นไม่สำเร็จจึงมีลักษณะประนีประนอม และในแง่ของกฎหมายถือว่าเป็นความผิดระดับใด ให้คุณและให้โทษต่อฝ่ายใดมากกว่า

เรื่อง นายแถมข่มขืนกระทำซ้ำเรา²

ช่วงเวลา 6 – 7 กันยายน ร.ศ. 112

เนื้อความ ได้ทราบความจากข้าหลวงและผู้รักษากรุงเทพมหานครแล้วว่าคดีคือ นายแถมชาวบ้านพิตเพี้ยนได้จุดลากบุตรสาวชาวบ้านใหญ่แขวงเมืองลพบุรี ซึ่งอายุยังไม่ครบแก่ประเพณี มาข่มขืนกระทำซ้ำเรา เมื่อบิดามารดาของเด็กมาตาม นายแถมกลับกล่าวหาว่าทำการบุกรุก

สำหรับคดีนี้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เห็นว่าเป็นการข่มเหงกันอย่างรุนแรง จึงเรียกตัวผู้เกี่ยวข้องในคดีและอำเภอกำนันมาพร้อมกัน และได้สอบถามอำแดงย้อยซึ่งถูกนายแถมกระทำจนเจ็บป่วยสาหัส ซึ่งอำแดงย้อยก็ให้การยืนยันว่านายแถมกระทำจริง ส่วนอำเภอกำนันซึ่งรู้เห็นเหตุการณ์ก็ยืนยันว่านายแถมจุดอำแดงย้อยมาข่มขืนจริงๆและบิดามารดาของอำแดงย้อยก็ได้บุกรุก กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ให้ข้าหลวงและผู้รักษากรุงเทพมหานครพิจารณาความ โดยการสารภาพของนายแถมและจากการให้การของอำแดงย้อย ทาษของนายแถม นายแถมได้รับโทษคือ ปรับเท่าเบี้ยปลอมผิดเมีย ทวิคูณเงินสี่ชั่ง เป็นสินไหมกึ่ง พิไ নয়กึ่ง ให้เร่งสินไหมสองชั่งให้แก่อำแดงย้อยโจทย และเร่งเงินพิไ নয়สองชั่งให้เจ้าพนักงานจ่ายราชการ

² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ . ร.5 ย 13 .3/1 คดีความเรื่องนายแถมข่มขืนกระทำซ้ำเรา (6 – 7 ก.ย. 112)

ส่วนอ้ายน่วมอยู่ในบังคับนายแถม ยกเบี้ยปรับใหม่ให้ และให้เขียนนายแถม 50 ที่ แล้วจำคุก 3 ปี ส่วนอ้ายน่วมซึ่งเป็นกึ่งต้นเหตุให้เขียน 25 ที่ แล้วเรียกประกันทานบน ปลอ่ยตัวอ้ายน่วมไป

ข้อสังเกต ประเด็นคือ เป็นคดีข่มขืนชำเราเด็ก การลงโทษกระทำในทันที เพราะเป็นเรื่องของชาวบ้าน ไม่มีอิทธิพลเหมือนคดีแรก

เรื่อง นายรองพิจารณ์ต้องหาว่ากระทำการคบชู้ด้วยหญิงในพระบรมมหาราชวัง³

ช่วงเวลา 26 มกราคม ร.ศ. 113

เนื้อความ จำเริญ ข้าหลวงพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าประภาพรณพิไลย ได้ให้การว่า นายรองพิจารณ์มาทำหนังสือฎีกาของพระเจ้าลูกเธอ โดยให้แนบภรรยาเข้ามารับใช้แทนดอกเบี้ย เมื่อวันที่ 20 พ.ย. ร.ศ. 113 แนบได้พาแจ่ม ข้าหลวงพระเจ้าลูกเธอหลบหนีไป ส่วนแจ่มให้การว่า แนบพูดกับแจ่มว่า นายรองพิจารณ์มีความเสนหารักใคร่แจ่ม และแนบได้พาแจ่มไปหานายรองพิจารณ์ที่เรือนหมื่นย่านโรงวิเศษ 3 ครั้ง และเมื่อวันที่ 29 พ.ย. 113 แจ่มกับแนบพากันออกทางประตูองคศิลา และพบนายรองพิจารณ์ที่หน้าประตู นายรองพิจารณ์ได้พาแจ่มไปอยู่กินในที่ต่างๆ หลายแห่ง จนกระทั่งข้าหลวงของพระเจ้าลูกเธอสามารถจับตัวแจ่มได้ที่วัดจักรวรรดิราชาวาส เมื่อวันที่ 18 มกราคม โดยแจ่มกล่าวว่า นายรองพิจารณ์มาทะเลาะลักพาแจ่มไปแต่ในพระบรมมหาราชวังและทำชู้ ซึ่งหากเป็นจริงนายรองพิจารณ์ก็มีความผิดเนื่องจากมีพระราชกำหนดห้ามอยู่

เรื่อง นายวิเศษเสถียรรักษ์ บังอาจเข้าสูหาอำแดงยวงและจับมืออำแดงแก้ว⁴

ช่วงเวลา 26 เมษายน - 11 พฤษภาคม ร.ศ. 116

เนื้อความ โบบอกพระยาพิสุทธิธรรมธาดา ผู้ว่าราชการเมืองลพบุรีมายังกระทรวงวัง มีใจความว่า นายพิเศษเสถียรรักษ์กับนายสวรค์ภักดี นายเวนชาววังเป็นข้าหลวงไปรังวัดสวนน้อยหน้าของหลวงในแขวงเมืองลพบุรี นายพิเศษเสถียรรักษ์กับนายสวรค์ภักดีได้ไปอยู่ที่บ้านนายพ่วง ตำบลบ้านบางปีแขวงเมืองลพบุรี ในวันที่ 20 มีนาคม 115

³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ . ร.5 ย13.3 /4 คดีเรื่อง นายรองพิจารณ์ต้องหาว่ากระทำการคบชู้ด้วยหญิงในพระบรมมหาราชวัง (20 ม.ค. 113)

⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ย13.3/ 9 คดีเรื่องนายวิเศษเสถียรรักษ์ บังอาจเข้าสูหาอำแดงยวงและจับมืออำแดงแก้ว (26 เม.ย . - 11 พ.ค. 116)

เวลาประมาณ 3 ยามเศษ นายพิเศษเสถียรรักษได้บังอาจเข้าหาอำแดงยวงบุตรนายพ่วงในห้อง อำแดงยวงได้ร้องโวยวายขึ้น นายพ่วงจึงได้ปลุกนายสวรรค์ภักดีขึ้นบอกกล่าวต่อมาในตอนเช้าของวันที่ 21 มีนาคม อำแดงแก้วบุตรของอำแดงอนันท์ทอหูกอยู่ที่ใต้ถุนเรือน นายพิเศษเสถียรรักษซึ่งเสพสุราจนมึนเมาได้เข้าไปใต้ถุนเรือนและจับข้อมืออำแดงแก้ว อำแดงแก้วจึงวิ่งหนีออกไปหลังบ้าน เมื่อเรียกตัวนายพิเศษเสถียรรักษและนายสวรรค์ภักดีเข้ามาสอบถาม นายพิเศษเสถียรรักษให้การว่า ตนได้เข้าไปหาอำแดงยวงบุตรนายพ่วง ซึ่งอำแดงยวงได้ร้องขึ้นเป็นความจริง แต่ไม่ได้เสพสุราเมาแล้วเข้าไปจับมืออำแดงแก้ว ซึ่งนายสวรรค์ภักดีก็ได้ให้การว่า นายพิเศษกระทำการเช่นนั้นจริง

การที่นายพิเศษเสถียรเป็นข้าราชการขึ้นไปราชการแต่กลับไปกระทำความผิดร่อนให้แก่ไพร่พลเมือง ดังนั้นจึงพิจารณาให้ถอดออกจากบรรดาศักดิ์ลงเป็นไพร่ และปรับไหมทวีคูณตามบรรดาศักดิ์เป็นเงิน 66 บาท

เรื่อง หนูเลียบโจทย์ พระยามนตรีสุริยวงศ์ จำเลย ต้องหาว่าข่มขืนทำชำเรา⁵

ช่วงเวลา 13 กรกฎาคม-4 ตุลาคม ร.ศ. 117

เนื้อความ ในวันที่ 13 ก.ค. หนูเลียบได้มาขอให้ถ้อยคำกฎหมายชั้นสูตรบาดแผลไว้ต่อกระทรวงนครบาลว่า เมื่อวันที่ 10 ก.ค. 117 เวลาบ่ายโมงเศษพระยามนตรีสุริยวงศ์ได้ข่มขืนตีจะทำชำเราหนูเลียบ แต่หนูเลียบไม่ยอม พระยามนตรีฯ จึงปล้ำข่มขืนหนูเลียบ หนูเลียบทนกำลังพระยามนตรีฯ ไม่ได้ จึงยอมให้ทำชำเราครั้งหนึ่งมีบาดแผลโลหิตไหลแห่งหนึ่ง หลวงวิเศษธานีได้สั่งให้นายวันเสมียนรับคำชั้นสูตรไว้แล้วบังคับให้หนูเลียบสาบานตัว จากนั้นจึงรับคำชั้นสูตรบาดแผลไว้ตามกฎหมาย

หนูเลียบให้การว่า ตนอายุได้ 14 ปี เป็นบุตรของนายจีน บิดา อีเลียมารดา ตนมีตำหนิแผลเป็นที่ต้นแขนซ้าย ได้รับใช้งานแทนมารดาอยู่กับหม่อมจ้ายภรรยาพระยามนตรีฯ นายเงิน ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ริมบ้านสมเด็จพระยาของสงน้อยห้องที่ขุนขจรภักดี อำเภอกองทัพฯ เดิมเป็นวันใดจำไม่ได้ ประมาณ 4 ปีมาแล้วอีเลียมารดาตนได้ให้อำเภอทำสารกรมธรรม์ขายตัวเองเป็นทาสอยู่กับหม่อมจ้าย ภรรยาพระยามนตรีฯ ค่าตัวเป็นเงิน 3 แต่อีเลียมารดาได้ให้ตนมารับใช้งานแทนต่างดอกเบี้ยยอยู่ที่ตึกหม่อมจ้ายเป็นประจำ ในวันที่ 10 ก.ค. 117 ตอนเที่ยง ตนอยู่ที่ตึกหม่อม

⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ . ร.5 ย13.3/10 คดีเรื่องหนูเลียบโจทย์ พระยามนตรีสุริยวงศ์จำเลย ต้องหาว่าข่มขืนทำชำเรา (13 ก.ค. -4 ต.ค. 117)

จ่าย พระยามณเฑียร ๔ ได้เรียกตนเข้าไปในห้องตึก และบังคับให้บีบนิ้ว ดนจึงบีบ
นิ้วจนพระยามณเฑียร ๔ หลับไปประมาณครึ่งหนึ่ง ประมาณบ่ายโมงเศษ พระยามณเฑียร
๔ ตื่นและให้ตนไปเปิดประตูห้องตึก แล้วพระยามณเฑียร ๔ ก็เข้าจะปล้ำทำชำเราตน ดน
ไม่ยอม พระยามณเฑียรได้ตบตีตน ดนกลัวอำนาจและทนกำลังพระยามณเฑียร ๔ ไม่ได้ต้อง
ยอมให้พระยามณเฑียร ๔ ช่มชื่นทำชำเราครั้งหนึ่ง และมีบาดแผลโลหิตไหลแห่งหนึ่ง จาก
นั้นจึงให้ตนไปเปิดประตูตึกออก ในวันนั้นตนไม่สามารถนำความไปบอกอภัยมารดาได้
เพราะหม่อมจ่ายกักขังตนไว้ ต่อมาในวันที่ 12 ก.ค. ตอนเที่ยง อภัยมารดาได้มาหา
ตน ดนจึงให้มารดาเล่าต่อหม่อมจ่าย ซึ่งหม่อมจ่ายก็ยอมให้ตนมาอยู่กับมารดาอยู่ที่
ตึกแถวหลวง ซึ่งให้เขาอยู่ที่หน้าวัดราชบูรณะ และได้เล่าความทั้งหมดให้มารดาฟัง
มารดาจึงพาตนมายังกระทรวง ดังนั้นตนจึงสาบานตัวทำคำขันสุทรবাদแผลไว้เพื่อเป็น
พยานให้ตน ถ้าตนจะฟ้องร้องยังศาลใด ตนจะอ้างถึงคำขันสุทรবাদแผลของตนเมื่อ
ใด ขอให้ส่งคำขันสุทรবাদแผลฉบับนี้ของตนไปให้ศาลพิจารณาด้วย จากนั้น
นายวันเสมียนจึงได้พิเคราะห์ขันสุทรবাদแผลในที่ลับของหนูเลี้ยง เห็นว่าที่ของลับมีเนื้อฉีก
ขาดแผลยาว 1 กระเบียด กว้างครึ่งกระเบียด หนึ่งแห่ง ซึ่งหนูเลี้ยงได้บอกว่าพระยา
มณเฑียร ๔ ช่มชื่นถึงชำเรา จึงเป็นบาดแผล

ส่วนพระยามณเฑียรสุริยวงษ์ได้ให้การว่า เดิมอภัยมารดาอำแดงเลี้ยงได้ทำ
หนังสือขายตัวอยู่กับจ่ายภรรยาของตน แล้วให้อำแดงเลี้ยงมารับใช้แทน ครั้นในวัน
ที่ 12 ก.ค. เวลาเที่ยงเศษ อภัยได้มาขอลาตัวอำแดงเลี้ยง ว่าอยากจะพบ จ่าย
ภรรยาของตนก็ยอมให้ไป ครั้นตกเย็น อำแดงเลี้ยงไม่กลับมา จึงให้คนไปตาม
อภัยมารดาบอกว่า อำแดงเลี้ยงไปกับอาผู้ชาย พรุ่งนี้จะไปตามตัวให้ ครั้นใน
วันที่ 13 ก.ค. ตอนเย็น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ สั่งให้หลวงนิ
พัฒน์กุลพงษมาแจ้งแก่ตนว่า อภัยมารดาและอำแดงเลี้ยงได้ไปทำคำขันสุทรবাদแผล
ของอำแดงเลี้ยงที่กระทรวงเมือง ทว่าตนกระทำทราจระช่มชื่นชำเราอำแดงเลี้ยงอายุ
14 ปี กรมหมื่นนเรศวรฯ ทรงเห็นว่า ความเรื่องนี้ถ้าจะว่ากล่าวกันก็จะเป็นการเสื่อม
เสียชื่อเสียง ให้ตนรับผิดชอบใกล้เคียงกับมารดาอำแดงเลี้ยงจะเป็นการดีกว่า ตนได้บอกกับ
กรมหมื่นนเรศวรฯ ว่า ความเรื่องนี้ไม่เป็นความจริง ในเวลานั้นตนมีที่อยู่เป็นหลักฐาน
จำเป็นต้องต่อสู้ กรมหมื่นนเรศวรฯ ตอบว่า มีทางที่จะต่อสู้ได้ แต่จะเป็นการเสีย
ชื่อเสียง ควรใกล้เคียงขอเสียหายให้เลิกแล้วกันไปเสียดีกว่า ดนจึงตอบว่า ถ้าจะ
ให้ตนยอมเสียเงินให้แก่โจทก์ ภายหลังจะเกิดฟ้องร้องขึ้นอีก โจทก์จะอ้างว่า ตน
ได้ยอมเสียเงินให้แก่โจทก์ ตนคงจะล้มทั้งยืน ตนยอมไม่ได้ แต่ถ้ากรมหมื่นนเรศวร
ฯ บังคับให้ตนเสียเงินให้แก่โจทก์ โดยจะมีให้ว่ากล่าวฟ้องร้องกัน เพื่อไม่ให้ตนเสียชื่อเสียง

ตนก็จะยอมเสียให้ตามบังคับ กรมหมื่นนเรศวรตอบว่า จะไปคิดเกลี้ยไถ่ลงดู
พระยามนตรีสุริยวงศ์ได้ให้การต่อว่า เมื่อ 2-3 วันที่ผ่านมา พวกห้องของอำแดง
เลียบได้แต่งคนมาชู้ตนจะเอาเงิน 20 ชั่ง โดยหวังจะให้ตนกลัวคำชู้ ครั้นถ้าตนจะให้
เงินไป ก็จะเป็นได้ว่าตนได้ทำความชั่วต่ออำแดงเลียบจริง ครั้นอำแดงเลียบไม่ได้เงิน
20 ชั่งตามต้องการจึงได้แกลังกล่าวโทษตน เพื่อที่จะให้ตนได้รับความอับยศ ตามที่
อำแดงเลียบกล่าวหาว่า ในวันที่ 10 ก.ค. ตนได้เรียกให้อำแดงเลียบเข้าไปปิ่นพาดและ
ทำทูลาจารย์นั้น ในวันดังกล่าวตนมีสถานที่อยู่เป็นหลักฐาน นอกจากนั้น อำแดง
เลียบคนนี้ก็ได้อภัยมาแต่ก่อน มิใช่เป็นคนบริสุทธิ์ และยังได้หลบหนีไปครั้งหนึ่งด้วย
และตั้งแต่วันที่ 12-13 ซึ่งอำแดงเลียบได้ไปจากบ้านของตนนั้นจะมีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้น
ก็ไม่ทราบได้

ด้วยในคดีระหว่างหนูเลียบโจทก์ พระยามนตรีสุริยวงศ์จำเลย หาว่าข่มขืนทำ
ชำเรา คดีนี้ฟ้องเป็นความอาญา จึงให้พระยาจำเมือง อธิบดีผู้พิพากษาศาลโบรืตสภา
และมิสเตอร์ ซี สเลกเซอร์ ผู้แนะนำกฎหมายได้สวนความเรื่องนี้ตามพระราชบัญญัติ

วันที่ 4 ตุลาคม 117 ที่ศาลโบรืตสภา มีการพิจารณาคดีดังนี้ จากการที่
หนูเลียบโจทก์ได้กล่าวหาว่า พระยามนตรีสุริยวงศ์จำเลย ได้กระทำความชำเราข่มขืนทำ
ชำเราโจทก์เมื่อวันที่ 10 ก.ค. ร.ศ. 117 โจทก์มีอายุ 12 ปีกับ 9 เดือน จำเลย
ได้ปฏิเสธข้อหา ในการกำหนดโทษข่มขืนทำชำเรา นั้น จะต้องพิจารณาตามกฎหมาย
ว่า ผู้ต้องหานั้นได้กระทำชำเรากับหญิงคนใดคนหนึ่งที่มีอายุต่ำกว่า 12 ปีหรือหญิงที่ยัง
ไม่รู้จักเตียงสา การกระทำด้วยความข่มขืนหรือด้วยความไม่ยินยอมอันต้องด้วยกฎหมาย
ในพระราชบัญญัติแห่งกฎหมายเล่ม 2 หน้า 32 ตอนที่ 17 และในกฎหมายเล่ม 1
ลักษณะผิดเมียหน้า 249 มาตรา 76 มาตรา 78 เมื่อมีพระราชกำหนดกฎหมายดังนี้
ในชั้นแรกศาลจะต้องพิจารณาโดยละเอียดว่า โจทก์มีอายุสมควรเป็นผู้บริสุทธิ์หรือไม่
ซึ่งโจทก์ได้ปฏิเสธ แต่มารดาของโจทก์ได้ยืนยันว่า โจทก์มีอายุ 12 ปี 9 เดือน
และมารดาโจทก์มีบุตรถึง 7 คน แต่ไม่สามารถบอกอายุของบุตรเหล่านั้นให้ศาลทราบได้
เมื่อถามอายุมารดาโจทก์ มารดาโจทก์ตอบว่ามีอายุ 39 ปี ซึ่งต่างจากที่ปรากฏอยู่
ในศาลกรมธรรม์ที่ให้ขุนขจรภักดีอำเภอกำไว้เมื่อวันที่ 24 มกราคม ร.ศ. 113 ว่ามีอายุ
46 ปี ดังนั้นศาลก็มีเหตุผลพอที่จะเชื่อถืออายุโจทก์ว่าถูกต้องกับความจริงหรือไม่
โจทก์ยังมีอายุ 14 ปี หรือมากกว่านั้น ตามอาการและกิริยาของโจทก์ที่ปรากฏในศาล
และท่าทางของโจทก์เวลาตอบคำถามนั้นก็แสดงให้เห็นว่ากิริยาเช่นนั้นจะถือว่าโจทก์เป็นเด็ก
ไม่ได้ ดังนั้นศาลจึงต้องพิจารณาหาความจริงตามข้อหาแต่เพียงว่า จำเลยได้
กระทำชำเรากับโจทก์นั้นทำด้วยความข่มขืนที่หาได้ยินยอมหรือไม่ คำพยานที่จะ

ประกอบกับข้อหาการพิจารณาดังนี้ 1 ตัวของโจทก์และพยานของโจทก์ซึ่งได้ให้การเบิกความแล้วในศาล และ 2 ตามคำพยานที่จะถือเอาเป็นหลักฐานในความอาญามีประเภทดังนี้ได้นั้น ต้องอาศัยพยานในชื่อเสียงของผู้ที่ถูกกระทำร้ายแต่อย่างเดียวดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องตรวจตราโดยละเอียดในชื่อเสียงของโจทก์ซึ่งเป็นพยานสำคัญ และทั้งคำพยานอื่นๆที่จะต้องเป็นสิ่งประกอบให้เชื่อได้ในนิสัยและกิริยาความประพฤติของโจทก์ว่าเป็นผู้มีความประพฤติดีและชั่วประการใด ตามคำพยานที่ได้เบิกความแล้วนั้น ชักนำให้เห็นได้ว่า โจทก์ไม่ได้มีความประพฤติดีดังเหตุการณ์ในเดือนมีนาคม ร.ศ. 116 ซึ่งมีการฉลองที่วัดพิไชยญาติ โจทก์ได้หลบหนีไปจากบ้านจำเลยในตอนกลางคืน ทำให้มารดาและพี่น้องของโจทก์เดือนร้อนใจเป็นอันมาก จนได้มีสินบนค้นหาตัวโจทก์ แต่โจทก์ก็มิได้กลับมา ต่อมาภายหลังสามคืนแล้วจึงมีผู้พาโจทก์กลับมาบ้าน ซึ่งไม่รู้ว่าโจทก์ไปค้างอยู่ที่ใด และเมื่อโจทก์กลับมาบ้านนั้นมารดาและพี่สาวโจทก์ก็ได้ทำโทษเยียนตีถึงสาหัส โจทก์ได้รับต่อศาลว่า โจทก์ได้ไปจากบ้านโดยความที่ตกลงกับเด็กหญิงอีกคนหนึ่ง มิใช่ถูกเกลี้ยกล่อม ดังนั้นจึงเป็นเหตุที่ทำให้เชื่อว่า ตั้งแต่ก่อนเกิดคดีเรื่องนี้กิริยาและความประพฤติของโจทก์มิได้เป็นเด็กดี อีกทั้งยังตั้งใจกล่าวเท็จด้วย ตามคำให้การของโจทก์ว่าเหตุเกิดเมื่อวันที่ 10 ก.ค. 117 ตอนเที่ยง ซึ่งในห้องเจลียงหรือหน้ามุขมีฝักกันสูงประมาณหัวคน ซึ่งคนข้างนอกสามารถเห็นได้ง่ายว่าทำอะไรกันในห้องนั้น และห้องที่ติดกันนั้นเยื่อนบุตรสาวของจำเลยก็ได้อ่านหนังสืออยู่ ชุมภรรยาจำเลย หนูสุดและสาวใช้อื่นๆก็ได้อยู่ที่นั่นด้วย ซึ่งถ้าจะร้องเสียงดัง คนเหล่านั้นก็จะได้ยิน ซึ่งถ้าเป็นความจริงก็ต้องเป็นโดยความยินยอมของโจทก์ โจทก์จึงมิได้ร้องขึ้น โจทก์ได้ชี้แจงว่าที่ไม่ได้ร้องนั้นเพราะกลัวที่จะต้องรับอาญา ซึ่งแย้งกับการที่โจทก์บอกว่าได้ต่อสู้จำเลย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าโจทก์สามารถร้องขึ้นได้ และการที่โจทก์บอกว่าสูดทอนปิดบังความเจ็บปวดไว้ถึง 2 วัน นั้น กลับไม่มีใครในเรือนหรือเพื่อนเล่นของโจทก์สงสัยอะไรเลย และโจทก์ยังคงทำงานที่นายใช้ตามปรกติ และในวันที่ 12 เมื่อมารดาของโจทก์มาหาโจทก์ได้เล่นอยู่กับเด็กหญิงคนหนึ่ง ศาลถามว่าทำไมโจทก์ไม่ไปหามารดาและบอกมารดาทันที โจทก์ยืนยันว่าได้บอกคนถึงห้าคนให้ไปตามมารดา แต่โจทก์ไม่สามารถระบุชื่อคนเหล่านั้นได้ ต่อมาภายหลังโจทก์จึงได้บอกชื่อสองคนซึ่งเป็นผู้ที่ยากต่อการที่จะสืบหาความจริงได้ และคำให้การของโจทก์ดังนั้นก็แตกต่างจากคำให้การของมารดาโจทก์ซึ่งกล่าวว่าได้มาหาโจทก์ตามปรกติ 2-3 วันครั้งหนึ่ง มิได้มีใครไปตาม และการที่มารดาของโจทก์ได้ขอลาตัวโจทก์ไป 2-3 ชั่วโมง ซึ่งก็ได้รับอนุญาตให้ไป และต่อหน้าจำเลยด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าจำเลยมิได้มีความกลัวอะไร คำชี้แจงของโจทก์โดยมากก็แตกต่างจากคำพยานอื่นๆนอกจากนั้นโจทก์ยังเคยถูกจับได้ว่ากล่าว

เห็นมาหลายครั้งแล้ว เป็นการยากที่จะถือเอาว่าในเวลานั้นโจทยไม่มีที่พึ่งพาและที่ช่วยได้เลย และทั้งอยู่ในใต้บังคับของจำเลยด้วย ศาลไม่สามารถที่จะค้นเอาความจริงได้ว่า สิ่งใดเป็นสิ่งสำคัญในคดีเรื่องนี้จะบังเกิดขึ้นในระหว่างที่โจทยมาจากบ้านของจำเลยกับมารดาของโจทย จนวันรุ่งขึ้นโจทยจึงได้ไปหาเจ้าพนักงานที่กระทรวงเมือง เป็นการยากที่จะให้เชื่อคำให้การซึ่งแตกต่างตรงกันข้ามในเวลาคำพยานทั้งหลายที่ได้เบิกไว้ในส่วนนั้น และจะถือว่าเป็นการหลอกลวงนั้นไม่ได้เลย คำให้การของพยานได้กล่าวว่า มีอาของโจทยคนหนึ่งชื่อนายนาตมาจากเมืองราชบุรีจอดเรืออยู่ที่ปากคลองตลาด ซึ่งในตอนเช้าอาคนนั้นได้ไปที่ห้องของอำแดงเหลียมและบอกว่าการจะพบโจทย เมื่อโจทยมาที่ห้องอำแดงเหลียม อาคนนั้นได้เข้ามาหาและพูดจาแนะนำด้วย โจทยบอกว่าโจทยได้ไปหาอาคนนั้นที่เรือสองครั้งและได้นอนค้างที่นั่นกับมารดา อำแดงเหลียมให้การว่า อาคนนี้เป็นน้องของบิดาโจทยและรักใคร่โจทยผู้เป็นหลานมากและอาก็ไม่ได้เห็นโจทยมาประมาณ 5-6 ปีแล้ว โจทยกล่าวว่าโจทยจำอาได้เมื่อเห็นครั้งแรก พี่สาวของโจทยซึ่งได้อยู่บ้านจนค่านันได้เบิกพยานถึงอาด้วย พี่สาวโจทยเห็นว่าอาคนนั้นเป็นผู้หญิงและไม่ได้รู้อะไรเลยในเรื่องอาผู้ชายนั้น ในการที่จะทำให้สิ้นความสงสัยศาลได้สั่งให้สืบไปยังเมืองราชบุรีได้ความว่า ไม่มีอาผู้ชายและอาผู้หญิงดังกล่าว บิดาของโจทยมีแต่น้องชายผู้หนึ่งชื่อนายเจ็กซึ่งเป็นคนป่วยไปไหนจากเรือนไม่ได้ และนายเจ็กก็ไม่ได้เห็นโจทย มารดาและพี่สาวของโจทยเลย เรื่องสถานที่ที่โจทยได้พักในคืนวันแรกนั้น โจทยบอกว่าได้พักอยู่ที่อำแดงเหลียมกับที่เรือของอาจอดอยู่ที่ปากคลองตลาด และที่เรือนในบ้านพระยากระสาปณ์ อำแดงเหลียมกับพี่สาวได้ยืนยันว่าโจทยนอนอยู่ที่เรืออา แต่มารดาของโจทยได้กล่าวว่าโจทยได้นอนกับตนที่เรือนในโรงทำน้ำแข็ง ซึ่งเป็นการค้านตัวเองในเรื่องสถานที่คือกล่าวครั้งหนึ่งว่าอยู่ที่เรือนอำแดงเหลียมเช่าอยู่ที่หลังนั้น และอีกครั้งหนึ่งว่าอยู่ที่อื่น เห็นได้ชัดว่าคงจะมีเหตุเกิดขึ้นในคืนวันนั้น โจทยกับพยานของโจทยจึงได้พยายามกล่าวคำที่จะปิดบังความจริงเสีย เป็นการเห็นได้ด้วยคำให้การนั้นแตกต่างกัน ถึงแม้ว่าจะไม่มีว่าคำพยานคำใดเป็นเท็จแต่เห็นได้ว่าเป็นคำพยานตรงข้ามกัน ข้อความเหล่านั้นเป็นข้อสำคัญในคดีที่จะให้การต่อสู้ว่าการกระทำซ้ำเรานั้นได้มีขึ้นในภายหลังที่โจทยได้มาจากบ้านจำเลย และข้อหานั้นเกิดขึ้นโดยเป็นอุบายที่ได้ช่วยกันคิดให้เกิดขึ้น มีเหตุอันน่าสงสัยอย่างหนึ่งด้วยความที่มาเกี่ยวข้องของผู้หนึ่งชื่อรองปลัดว่าโจทยและพี่สาวของโจทยเบิกความว่า รองปลัดคนนี้อยู่ที่บ้านอำแดงเหลียม เมื่อโจทยและมารดาของโจทยไปถึงบ้านในวันที่ 10 แต่รองปลัดได้ปฏิเสธต่อศาลว่าไม่เป็นความจริง เวลานั้นตนอยู่ที่เมืองประทุม ที่มีหลานชายคนหนึ่งต้องจำขังอยู่ที่นั่น รองปลัดคนนี้ได้ชอบพอรักใคร่โจทยและญาติพี่น้องของโจทยโดยเร็วพลันเช่นนี้ ก็มีได้มีคำอธิบาย

ว่าชอบพอกันมาด้วยเหตุอันใดและที่ได้คิดจัดแจงความเรื่องนี้ขึ้นนั้นแสดงให้เห็นว่ารองปลัดได้กระทำโดยสุจริตใจอาฆาตต่อจำเลยตามมูลเหตุดังนี้ คือ เดิมรองปลัดเป็นกรรมการอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี จำเลยได้มีคำสั่งให้ฟ้องรองปลัดเมื่อปี ร.ศ. 111 ว่ารองปลัดได้ยิงกรรมการคนหนึ่งซึ่งจำเลยได้ตั้งขึ้น ศาลได้ตัดสินให้จำคุกรองปลัดมีกำหนด 20 ปี ซึ่งรองปลัดได้พ้นจากโทษเมื่อ 2-3 เดือนที่ผ่านมา ตามพระมหากรุณาประกาศให้ปล่อยนักโทษ ซึ่งรองปลัดนั้นคิดว่าจำเลยได้ทำให้ตนได้รับความเดือดร้อนมาช้านาน นอกจากรองปลัดนั้นก็มีความเกี่ยวข้องในคนอื่น ๆ ที่กระทำโดยความไม่ชอบพอกันกับจำเลย หรือเพื่อความประสงค์ในทางราชการอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นแน่ จึงได้ช่วยออกเงินและแนะนำให้กับโจทก์ตั้งแต่ต้นให้ความเรื่องนี้เกิดขึ้น คำชี้แจงของจำเลยนั้นว่าคดีเรื่องนี้เกิดขึ้นโดยการช่วยกันคิด แต่ไม่มีสิ่งใดที่จะเป็นพยานให้เห็นชัดอย่างคำจำเลย เพื่อชักนำให้มีความเชื่อตามความที่เป็นจริง แต่ก็มีเหตุพอที่จะชักนำให้ศาลเชื่อฟังตามคำของจำเลยได้ตามที่พิจารณาในคดีเรื่องนี้ ฝ่ายโจทก์ก็มีข้อความสำคัญที่จะอ้างได้แต่เฉพาะว่าจำเลยมีความประสงค์อยากจะได้ไกล่เกลี่ยให้ความเรื่องนี้แล้วไปโดยเจตนาเป็นต้น จากเหตุเมื่อวันที่ 12 ก.ค. นั้น หม่อมจำยกก็ได้ไปตามหาโจทก์ที่บ้านอำแดงเหลี่ยม แต่ศาลเห็นว่าในเหตุนี้ โจทก์เคยหนีไปจากบ้านจำเลยแล้วครั้งหนึ่งและในครั้งนี้นมารดาของโจทก์ก็ได้สัญญาว่าจะพาโจทก์กลับไปส่งในตอนเย็น จึงไม่มีสิ่งใดที่จะชักนำให้สงสัยในกิริยาของหม่อมจำยกซึ่งเป็นผู้ได้รับฉันทะ ปกป้องรักษาโจทก์ไว้ และความซึ่งกล่าวว่า หม่อมจำยกกับหลวงนิพัทธ์ได้ไปมาบ่อยๆ นั้นดูเหมือนจะไปไกล่เกลี่ยเสียเงินให้ โดยต้องการป้องกันไม่ให้เป็นการความซึ่งเป็นที่น่าอายเกิดขึ้นโดยปรองดองเจียบๆ เพราะจำเลยไม่ชอบที่จะต่อสู้ในคดีอาญาเช่นนี้ ศาลไม่ถือว่าข้อสงสัยในตัวจำเลย จำเลยเป็นข้าราชการจึงต้องการอยากจะได้เสียเงินให้ดีกว่าที่จะต้องไปศาลด้วยคดีความอาญาชั่วร้ายน่าอัปยศเช่นนี้ นอกจากนั้นพวกศัตรูของจำเลยก็จะพากันช่วยอุดหนุนชักนำให้เป็นความร้ายแรงหนักขึ้นไปอีก เพราะฉะนั้น ศาลจึงเห็นว่าไม่มีเหตุสมควรที่จะต้องชำระจำเลยตามกฎหมาย

ข้อสังเกต ประเด็นคือ ข้าราชการรังแกประชาชนคือ ช่มชู้เด็ก การไต่สวนเป็นการใช้คดีกฎหมายอาญาในระบบกฎหมายใหม่แทนกฎหมายตราสามดวง ในการไต่สวน การหักล้างพยานโจทก์ทั้งหมด และไต่สวนประวัติโจทก์ว่า โทก เป็นคนไม่ดีและถูกเลี่ยมสอนเป็นกรณีที่น่าสนใจว่า การไต่สวนครั้งนี้ศาลวิเคราะห์ตัวโจทก์และปกป้องจำเลยหรือไม่ เนื่องจากจำเลยเป็นข้าราชการผู้ใหญ่ แต่กระบวนการไต่สวนเป็นแบบตะวันตก มีความน่าเชื่อถือและน่าจะถูกต้อง เป็นข้อพิสูจน์เรื่องหลักกรรมของกฎหมาย

เรื่อง มีผู้ขายลักพาบุตรสาวพระยาจุฬาราชมนตรีไป⁶

ช่วงเวลา 13 มีนาคม ร.ศ. 118 - 1 เมษายน ร.ศ. 119

เนื้อความ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ได้มีรายงานถึงพระบาทสมเด็จพระ

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า ด้วยได้รับรายงานการขัดข้องที่ศาลพระราชอาญาลงวันที่ 13 มีนาคม ร.ศ. 118 คือเดิมได้มีผู้ขายลักพา เป็ด บุตรหญิงพระยาจุฬาราชมนตรี อายุ 17 ปี ภายหลังพระยาจุฬาราชมนตรีได้พบบุตรสาวกำลังจะพากลับไปบ้าน นายปลื้ม ได้เข้าแย่งชิงแปดไปจากพระยาจุฬาราชมนตรี และนายปลื้มได้แทงหลวงราชเสรษผู้ บุตรพระยาจุฬาราชมนตรีด้วยแต่ไม่ถูก พระยาจุฬาราชมนตรีฟ้องนายปลื้ม ณ ศาล พระราชอาญา ศาลได้ตัดสินให้จำคุกนายปลื้ม 1 ปี แต่พระยาจุฬาราชมนตรียังไม่ได้อำนาจตัวบุตรสาว วันหนึ่งสืบความได้ว่า แปดอยู่ที่วังพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนนริศ ราชวดีดิลก พระยาจุฬาราชมนตรีจึงได้ไปขอตัวแปดต่อหม่อมเจ้าหญิงพรรณราย หม่อมเจ้าหญิงพรรณรายไม่ทรงให้ พระยาจุฬาราชมนตรีจึงได้มอบฝากอาญาไว้ต่อ หม่อมเจ้าหญิงพรรณรายและมาร้องต่อศาลพระราชอาญา ศาลพระราชอาญามีหมายไปยังเจ้ากรมปลัดกรมให้ส่งตัวแปดมายังศาล นายชุมพลัดกรมรับหมายไว้ได้ 14 วัน พัน กำหนดแล้วก็ยังไม่ได้นำตัวแปดมาส่งยังศาล แม้ว่าผู้หนึ่งผู้ใดได้กระทำความผิดแล้ว อายติตามธรรมดา ศาลมีอำนาจมาไต่สวน เป็นความละเมิดอำนาจศาล โทษเป็นโทษ หลวง ความอาญาแผ่นดิน

ขุนหลวงพระยาไกรสี อธิบดีผู้พิพากษา ได้ยื่นรายงานต่อกรมมหินราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมว่า ด้วยพระยาจุฬาราชมนตรี หลวงราชเสรษผู้ เข้าชื่อขึ้นฟ้องต่อศาลกล่าวโทษนายปลื้มและแปด หาว่ากระทำความผิดล่วงละเมิดพระราช อาญาฐานทำร้ายร่างกายหลวงราชเสรษผู้และแย่งชิงแปดบุตรหญิงอายุ 17 ปีของพระยา จุฬาราชมนตรีหนีไป ขุนหลวงพระยาไกรสีหมายได้ตัวนายปลื้มผู้เดียวมายังศาล ฝ่าย นายปลื้มจำเลยให้การปฏิเสธไม่รับ แต่แปดนั้นหมายเกาะหาได้ตัวไม่ ศาลพิจารณาได้ ความจริงสมข้อหาของพระยาจุฬาราชมนตรีโจทก์ จึงได้ตัดสินให้จำคุกนายปลื้มมี กำหนด 6 เดือน นายปลื้มไม่ยอมตามคำพิพากษาฯ ไปฟ้องอุทธรณ์ ศาลอุทธรณ์ ตัดสินเพิ่มโทษนายปลื้มกำหนด 1 ปี นายปลื้มยอมตามคำพิพากษา ขุนหลวงพระยาไกร สีจึงได้หมายส่งตัวนายปลื้มไปยังกองมหันตโทษตามคำพิพากษาศาลอุทธรณ์แล้ว ครั้น วันที่ 27 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 118 พระยาจุฬาราชมนตรีโจทก์มาแจ้งต่อขุนหลวงพระยาไกร

⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ย13.3 / 11 คดีความเรื่อง มีผู้ขายลักพาบุตรสาวพระยาจุฬาราชมนตรี ไป (13 มีนาคม 118 - 1 เม.ย 119)

ลือว่า พระยาจุฬาราชมนตรีได้พบตัวแปดบุตรอยู่ที่ห้องตึกหงษ์ในวังพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ และพระยาจุฬาราชมนตรีได้ทูลมอบตัวแปดไว้ต่อหม่อมเจ้าหญิงพรรณรายแล้ว ขอให้ศาลหมายเรียกตัวแปดมาพิจารณา ในวันเดียวกันนั้นขุนหลวงพระยาไกรสีได้มีหมายไปยังเจ้ากรมปลัดในพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ ให้นำหมายกราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ทรงทราบ และให้เจ้ากรมปลัดกรมส่งตัวแปดมายังศาล นายชุมพลัดกรมรับหมายไว้ได้ 14 วัน พ้นกำหนดแล้วก็ไม่ได้นำตัวแปดมาส่งยังศาล ฝ่ายพระยาจุฬาราชมนตรีก็มาตักเตือนรอบกวนขุนหลวงพระยาไกรสีอยู่เนืองๆ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีหนังสือถึงเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ว่า ด้วยกระทรวงยุติธรรมนำความขัดข้องของศาลพระราชอาญาในคดีเรื่อง พระยาจุฬาราชมนตรีฟ้องกล่าวโทษนายปลื้มกับแปดบุตรสาวเป็นความอาญาฐานทำร้ายร่างกายหลวงราชเสรัชชี และแย่งชิงแปดบุตรสาวพระยาจุฬาราชมนตรีไปศาลพิจารณาได้ความจริงให้ตัดสินจำคุกนายปลื้ม 1 ปี ภายหลังพระยาจุฬาราชมนตรีสืบได้ความว่า แปดบุตรสาวอาศัยอยู่ที่บ้านเธอ จึงได้ไปขอตัวแปดต่อหม่อมเจ้าหญิงพรรณราย แต่ไม่ทรงให้ พระยาจุฬาราชมนตรีมาร้องว่า แปดนั้นอาศัยอยู่ในบ้านเธอ ศาลได้มีหมายไปยังเจ้ากรมปลัดกรมให้ส่งตัวแปดมายังศาล นายชุมพลัดกรมรับหมายไว้ 14 วัน พ้นกำหนดแล้วก็ไม่ได้นำตัวแปดมาส่งยังศาล ขอให้เธอได้ถามดูว่า เรื่องนี้เป็นอย่างไร ถ้าจัดการเสียอย่าให้เป็นตัวอย่างที่จะต้องตั้งขึ้นแก่ขัดข้องได้จะดี

กรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์มีหนังสือถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า กรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ได้รับพระราชหัตถเลขา พระราชทานหนังสือของพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ในเหตุขัดข้องเรื่องศาลพระราชอาญามีหมายให้ส่งตัวแปด บุตรหญิงพระยาจุฬาราชมนตรี ซึ่งพระยาจุฬาราชมนตรีได้พบอยู่ที่บ้านของกรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ ได้อายิตัวไว้ต่อมารดาของกรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ และปลัดกรมกรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ได้รับหมายไว้ได้ 14 วัน ก็ไม่นำตัวส่งศาล ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้กรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์จัดการเสีย อย่าให้เป็นตัวอย่าง กรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ได้กล่าวว่า คือเดิมในเวลาวันหนึ่ง พระยาจุฬาราชมนตรีมาหาตนที่บ้าน บอกว่าแปดบุตรหญิงพระยาจุฬาราชมนตรีหนีมา และบัดนี้พบอยู่ที่ห้องหงษ์ในบ้านของตน จะขอรับตัวไป ตนถามหงษ์ๆบอกว่า อำแดงโตพาแปดมาฝากไว้ว่าเป็นบุตรสะไภ้ นายปลื้มบุตรอำแดงโต สามีแปดต้องไปติดคุก ไม่มีใครเลี้ยงดูแปด ขอฝากให้เลี้ยงไว้ใช้ ตนจึงเรียกตัวแปดมาว่ากล่าวให้กลับไปด้วยพระยาจุฬาราชมนตรี แปดไม่ยอมไป ว่าไม่ได้เป็นบุตรพระยาจุฬาราชมนตรี ผู้นี้กับผู้ตามได้โต้เถียงกันอยู่เป็น

เวลาช้านาน เพื่อให้ประนีประนอมตกลงไปด้วยกัน เปิดก็ไม่ยอมไป ตนจึงได้พูดกับ พระยาจุฬาราชมนตรีว่า เปิดไม่ยอมไป ตนก็ได้ช่วยว่ากล่าวประนีประนอมแล้ว แต่ตกลงกันไม่ได้ ตนจะช่วยกุมตัวผลักดันให้ไปกับพระยาจุฬาราชมนตรีนั่นทำไม่ได้ ด้วยตนเป็นแต่เจ้าของบ้านอันได้มามีคดีเกิดขึ้นเฉพาะหน้าเท่านั้น ไม่ทราบความผิดชอบในท้องคดีและไม่ได้เป็นผู้มีหน้าที่อันจะบังคับการจับกุม ทำไปก็จะมีคามผิด เพราะฉะนั้นควรที่พระยาจุฬาราชมนตรีจะไปร้องเรียนต่อเจ้าพนักงานอันมีหน้าที่ในการบังคับจับกุมให้มาทำการตามประเพณี ตนจะไม่ขัดขวางอย่างหนึ่งอย่างใดเลย เมื่อตนได้บอกดังนี้ พระยาจุฬาราชมนตรีก็เห็นด้วย ตกลงจะไปแจ้งความต่อเจ้าพนักงานกระทรวงนครบาล ตนจึงบอกว่าดีแล้ว แต่ตนมีราชการจะต้องไป อยู่ดูแลจนการเสร็จแล้วไม่ได้ ขอมอบการส่วนหน้าที่เจ้าของบ้านให้มารดากระทำแทน แล้วตนก็ได้สั่งมารดาว่า ถ้าเจ้าพนักงานมาบังคับอย่างหนึ่งอย่างใดก็ให้ฟังบังคับทุกอย่าง แล้วตนก็ไป ครั้นเวลากลับบ้านจึงได้ถามมารดาถึงคดีวันนี้ว่าเป็นอย่างไรต่อไป มารดาเล่าให้ฟังว่า เมื่อตนไปแล้ว พระยาจุฬาราชมนตรีให้บุตรสาวคนหนึ่งอยู่คุมตัวเปิด ตัวพระยาจุฬาราชมนตรีไปประมาณครู่หนึ่ง ได้พาขุนไกรอำเภามา มารดาตนก็ได้อนุญาตให้อำเภอทำทุกอย่าง โดยเต็มอำนาจที่จะบังคับคดีอันนี้ซึ่งได้เกิดขึ้นที่บ้าน อำเภอพูดกับพระยาจุฬาราชมนตรีอยู่ครู่หนึ่งแล้วก็ไป แต่พูดกันเบาๆจะเป็นข้อความอย่างไรมารดาตนไม่ได้ยิน ครั้นอำเภอย้ายไปแล้วพระยาจุฬาราชมนตรีบอกอาณัติตัวเปิดไว้ต่อมารดาของตน และว่าถ้าเปิดสูญหายไปจะเอาใช้แก้มารดาตน มารดาตนปฏิเสธไม่รับอาณัติตัวเปิดว่าเปิดไม่ได้เป็น บ่าวไพร่ จะควบคุมหรือกักขังไว้ให้พระยาจุฬาราชมนตรีไม่ได้ เปิดเป็นแต่คนมาอาศัยอยู่ถ้าเปิดจะไปกับไม่มีอำนาจอันใดที่จะขัดขวางไว้ หน้าที่อันควรช่วยได้เพียงใดก็ได้ทำทุกอย่างแล้ว ที่จะรับอาณัติทำในสิ่งที่ทำไม่ได้นั้นยอมไม่ได้ ว่ากันแล้วพระยาจุฬาราชมนตรีก็ไปและหลังเปิดก็ไปจากบ้าน ครั้นรุ่งขึ้นอีกวันหนึ่ง พอมารดาของตนตื่นนอน หมื่นจางงบริรักษ์ปลัดกรมแจ้งความต่อตนว่า ศาลพระราชนิพนธ์มีหมายมาให้ส่งตัวเปิด ตนจึงสั่งว่าให้มีจดหมายไปแจ้งความต่อศาลให้ทราบตามเหตุที่เป็นมา ปลัดกรมบอกว่าได้แปรหมายไปเสร็จแล้ว ตนก็มาสำคัญว่าการซึ่งควรจะทำอีกในเรื่องนี้ไม่มีอะไรแล้ว ครั้นเมื่อได้ทราบความตามพระราชหัตถเลขาจึงได้ถามปลัดกรมในข้อที่ว่าได้แปรหมายไปแล้วนั้นก็ให้การเลอะเลือนไม่มีหลักฐานที่ควรเชื่อได้ว่าเป็นอันได้แปรหมายไปแล้วจริง การเป็นเช่นนี้เหตุเพราะตนเชื่อคนผิด ประมาทไม่ได้ไต่สวนการให้ถ่องแท้ และทำหน้าที่อันจะพึงต้องทำให้แล้วตลอด จึงเป็นผลเห็นเหมือนหนึ่งได้ขัดอำนาจศาล เป็นการผิดโดยไม่รู้สีกตัว

เรื่อง ปรับพระยาพิสุทธิธรรมธาดา ถานละเมิดในคดีเรื่องอ้ายบ้านผู้ใหญ่บ้าน
ข่มขืนทำชำเราอำแดงต่อมที่เมืองลพบุรี⁷

ช่วงเวลา 7 - 16 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 119

เนื้อความ เรื่องอ้ายบ้านผู้ใหญ่บ้านข่มขืนทำชำเราอำแดงต่อม พระยาพิสุทธิธรรม
ธาดา ผู้ว่าราชการเมืองลพบุรีได้ไต่สวนโดยมิได้พิเคราะห์ความโดยละเอียด แล้วออก
ความเห็นจำเลยไม่มีโทษ อำแดงต่อมจึงได้ฟ้องร้องต่อศาล ศาลพิจารณาได้ความจริง
จึงตัดสินให้จำคุกอ้ายบ้าน 1 ปี การที่พระยาพิสุทธิธรรมธาดาได้กระทำการไต่สวนโดยมัก
ง่าย จึงมีความผิดถูกปรับเป็นละเมิด แต่การปรับนั้นได้มีตราส่งไปยังข้าหลวงเทศาภิบาล
มณฑลกรุงเก่า

ข้อสังเกต ประเด็นคือ ข้าราชการรังแกประชาชน เหตุเกิดที่ลพบุรีเช่นเดียวกับ
คดีเรื่อง นายวิเศษเสถียรวัชร บังอาจเข้าสู่หาอำแดงยวงและจับมืออำแดงแก้ว

เรื่อง หม่อมราชวงศ์รัตนทำฐกับอำแดงเลียบคนของเจ้าจอมมารดาวาด⁸

ช่วงเวลา 2 กันยายน - 11 กันยายน ร.ศ. 121

เนื้อความ เป็นคดีในศาลรับสั่งกระทรวงวัง จำเลยเป็นผู้มีบรรดาศักดิ์ ใน
วันที่ 6 กรกฎาคม 121 เจ้าจอมมารดาวาดได้เป็นโจทก์ยื่นฟ้องต่อศาลว่า หม่อม
ราชวงศ์รัตนบุตรหม่อมเข้าสeditยเสถียรในพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหมื่นวิศนุนารถนิภาธรกับชุม
แก้ว แก่ ล่อลวงให้อำแดงเลียบสาวใช้ของโจทก์ซึ่งเป็นคนเก็บทรัพย์สิ่งของของโจทก์ลัก
ทรัพย์ของโจทก์ไป และหม่อมราชวงศ์รัตนกับเลียบได้ไปกระทำชั่วร่วมกันที่บ้าน
ของชุมแก้ว แก่ ขอให้ศาลลงโทษจำเลยและให้จำเลยใช้ราคาของที่ยังไม่ได้คืนเป็นเงิน
4565 บาทกับค่าสินบนจับตัวอำแดงเลียบเป็นเงิน 400 บาท รวม 4965 บาท จำเลย
ทั้ง 3 ให้การปฏิเสธข้อหา แต่อำแดงเลียบยอมรับว่าได้เป็นผู้ร่วมประเวณีกับหม่อม
ราชวงศ์รัตนที่บ้านชุมแก้ว แก่ ศาลพิจารณาได้ความจริงว่า อำแดงเลียบได้หนีโจทก์
ออกจากวังสวนดุสิต มีทองรูปพรรณของโจทก์ที่ให้แต่งตัวติดไปและได้ขโมยนาฬิกาผู้
หญิงของโจทก์ไป 1 เรือน อำแดงเลียบได้ไปอาศัยกระทำชู้กับหม่อมราชวงศ์รัตนที่บ้าน
ชุมแก้ว แก่ แก้ว แก่ได้รู้เห็นเป็นใจด้วย คดีเช่นนี้เคยมีเมื่อพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้า

⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ย13.3/12 เรื่อง ปรับพระยาพิสุทธิธรรมธาดา ถานละเมิดคดีเรื่องอ้าย
บ้านผู้ใหญ่บ้าน ข่มขืนทำชำเราอำแดงต่อมที่เมืองลพบุรี (7 - 16 ก.พ. 119)

⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ย13.3/14 หม่อมราชวงศ์รัตนทำฐกับอำแดงเลียบ คนของเจ้าจอมมารดา
วาด (2 ก.ย. - 11 ก.ย. 121)

ประวัติวิวัฒนาการในตำแหน่งแทนเสนาบดีกระทรวงวังได้รับพระราชเสาวนีย์สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ทรงสำเร็จราชการแผ่นดินแทนได้ให้ลงโทษจำคุกอำแดงแพผู้ชักสื่อ นายแซผู้ลักพา คนละ 3 ปี ส่วนหญิงจำคุกในพระบรมมหาราชวัง 6 เดือน และในปี ร.ศ. 120 มีเรื่องนักเรียนราชการเป็นชู้กับหญิงข้าหลวงพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าศรีวิไลลักษณ์ แต่ครั้งนั้นผู้ชายไม่ได้ลักพา หญิงไปหาขายเอง ให้ชังผู้ชายไว้ยังกรมสมณพลเรือน หม่อมราชวงศ์บุษบง 3 เดือน นายขวัญ 2 เดือน ผู้หญิงจำคุกในพระบรมมหาราชวังคนละ 6 เดือน สำหรับคดีเรื่องอำแดงเลียบนั้นจำเลยมีความผิดต่างกัน คือ อำแดงเลียบมีความผิดฐานลักทรัพย์ของโจทก์ที่ตนรักษาและกระทำชู้กับหม่อมราชวงศ์รัตน ส่วนหม่อมราชวงศ์รัตนมีความผิดฐานทำชู้กับอำแดงเลียบซึ่งเป็นข้าสาวใช้ในพระบรมมหาราชวัง ส่วนผู้คุมเก่าแก่มีความผิดฐานเป็นเจ้าสำนักรู้เห็นเป็นใจให้หม่อมราชวงศ์รัตนกับอำแดงเลียบกระทำชู้กัน การพิจารณาลงโทษนั้นเห็นว่าต่างจากเรื่องทั้ง 2 ที่กล่าวมา ดังนั้นจึงให้จำคุกอำแดงเลียบไว้ในพระบรมมหาราชวัง 12 เดือน ส่วนหม่อมราชวงศ์รัตนพิจารณาไม่ได้ความถึงว่าเป็นผู้ลักพา ได้ความแต่ว่าไปมาหาสู่กันที่บ้านเก่าแก่ผู้คุม ให้ลงโทษชังเพียง 3 เดือน ส่วนผู้คุมนั้นเป็นคนทำราชการอยู่ในวัง รู้จักอำแดงเลียบมาแต่เดิมว่าอยู่แห่งใดอย่างไร รับซ่อนเร้นไว้ เกือบจะถือว่าเป็นผู้ลักพาได้ และเป็นใจให้หม่อมราชวงศ์รัตนทำชู้ แล้วช่วยปิดบังอำพรางด้วย พยายามเป็นอันมาก ตลอดทั้งเรื่อง ให้ชังไว้ที่ศาลา 6 เดือน

ข้อสังเกต ความน่าสนใจของคดีคือ เป็นคดีชู้สาวของหญิงชาววัง ซึ่งมีกฎหมายเรียกกฎหมายเทียบบาลกำหนดอยู่ ซึ่งแสดงสถานภาพของหญิงชาววัง และคดีนี้ยังเป็นคดีลักษณะโดยอ้อม ซึ่งถือเป็นเรื่องใหญ่เพราะเป็นของที่มีค่ามาก

เรื่อง นายเลียบทำชู้กับหม่อมราชวงศ์รัตน⁹

ช่วงเวลา 29 เมษายน - 22 ธันวาคม ร.ศ. 121

เนื้อความ พระองค์เจ้าอลังการได้มีหนังสือ ความว่า ตนได้ให้บุตรหญิงใหญ่ทั้งมารดาและบุตรชายใหญ่อยู่รักษาบ้าน ครั้นตนกลับไปที่ว่ากรมณฑลปราจีนบุรี ครั้งนี้ได้ทราบว่า บุตรหญิงประพฤติความชั่วร้ายขายคำตระกูลซึ่งไม่สมควร และนายเลียบเสมียนกองคลังมณฑลมีความบังอาจล่วงเกินขึ้นไปร่วมรักหลับนอนถึงบนเรือนชั้นบนที่ห้องเจดีย์ห้องนอนของตน ความดังปรากฏแก่ข้าราชการเจ้าพนักงานเสมียนทั้ง

⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ย13.3 / 13 นายเลียบทำชู้กับหม่อมราชวงศ์รัตน (29 เม.ย - 22 ธ.ค. 121)

มณฑล ทั้งตนได้ไต่สวนได้ความจริงแล้ว นายเลียบยังบังอาจเข้าไปในเขตร้านเรือน พุดกับบุตรหญิงของตนในเวลาเมื่อออกจากห้องซังไปห้องอาบน้ำต่อหน้าผู้ที่ดูแลโดยเปิดเผย ประดุจหนึ่งตนมีเกียรติยศเสมอด้วยนายเลียบ มิได้มีความเกรงกลัวพระราชอาญา โดยที่ตนเป็นผู้รักษาราชการมณฑล นายเลียบเป็นผู้อยู่ในบังคับของตน จำเป็นที่ตนจะต้องออกไล่ทุกอย่างเพื่อมิให้เป็นการผู้ใหญ่ทำแก่ผู้น้อยโดยมิได้ต้องด้วยพระราชกำหนดกฎหมาย * (ยังไม่จบ ไม่ชัด)

หม่อมเจ้าปฏิพัทธเกษมศรี ปลัดเทศาภิบาลมณฑลปราจีนบุรีมีรับสั่งให้นายเจิมว่าที่ยกกระบัตรผู้รักษายัยการถามปากคำหม่อมราชวงศ์สอิ่งในเรื่องลอบรักใคร่กับนายเลียบ หม่อมราชวงศ์สอิ่งให้การว่า ตนอายุ 21 ปี กินอยู่หลับนอนอยู่ที่ประทับเสด็จข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลปราจีนบุรี เดิมเป็นวันใดจำไม่ได้ปี ร.ศ. 120 เวลากลางวันตนไปอาบน้ำที่สะพานน้ำหน้ามณฑลปราจีนบุรี นายเลียบพบตนที่สะพาน และได้พุดจาเป็นท่วงที่รักใคร่ตน ภายหลังนายเลียบมีหนังสือมาถึงตนให้ตนที่สะพานน้ำหลายฉบับ ความในหนังสือเป็นเรื่องรักใคร่กันทั้งนั้น ครั้นต่อมาเป็นวันใดจำไม่ได้เดือนมีนาคม ร.ศ. 120 นายเลียบมีหนังสือมาให้ตนอีกฉบับหนึ่งความว่าจะขอพบกับตน ตนจึงตอบหนังสือนายเลียบว่าตนนอนอยู่บนดำนก พอดกกลางคืนประมาณสองยาม พวกที่ดำนกลนอนหลับกันหมด นายเลียบก็เดินมาขึ้นบันไดที่ประทับข้าหลวงเทศาภิบาลที่ตนนอนอยู่แล้วได้รักใคร่กันกับนายเลียบที่เจียงทางทิศเหนือ นายเลียบอยู่จนเวลาย่ำรุ่งจึงกลับไป แต่ในการที่นายเลียบขึ้นมาบนที่ประทับข้าหลวงเทศาภิบาลรักใคร่กับตนรวม 4 ครั้ง ตนจำได้ครั้งหนึ่งเมื่อเสด็จข้าหลวงเทศาภิบาลเข้าไปกรุงเทพฯ

หม่อมเจ้าปฏิพัทธเกษมศรีปลัดเทศาภิบาล นายสวัสดิ์ผู้รั้งยกกระบัตรมณฑล นายเจิมว่าที่ยกกระบัตร นั่งพร้อมกันที่ห้องยัยการมณฑลปราจีนบุรีได้ถามปากค่านายเลียบ ตามรับสั่งพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอลังการ นายเลียบให้การว่าตนอายุ 29 ปี เป็นบุตรขุนรักษสมบัติตั้งบ้านเรือนอยู่ตำบลบางขุนพรหม กรุงเทพฯ สังกัดขึ้นกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ รับราชการอยู่ที่มณฑลปราจีนบุรีตั้งแต่ปี ร.ศ. 118 เป็นเสมียนคลัง รับพระราชทานเงินเดือนๆละ 55 บาท เดิมเมื่อวันใดเดือนใดจำไม่ได้ปี ร.ศ. 120 เมื่อเริ่มที่ตนจะได้รักใคร่กับหม่อมราชวงศ์สอิ่ง ตนได้ให้หนังสือกับหม่อมราชวงศ์สอิ่งหนึ่งฉบับที่สะพานน้ำหน้าว่าการมณฑลปราจีนบุรี ใจความในหนังสือนั้นแสดงความรักใคร่เท่านั้น และต่อมาตนได้ให้ที่ทรงนกหน้าด่านักเสด็จเทศาภิบาลและที่สะพานน้ำอีกหลายฉบับ ข้อความในหนังสือแสดงความรักทั้งนั้น ตนได้รับหนังสือตอบของ

หม่อมราชวงศ์สิ่งทั้งหลายฉบับ ใจความแสดงความรักของตนเหมือนกัน แต่ไม่มีใครนำมาให้ตนได้รับจากหม่อมราชวงศ์สิ่งเอง

ครั้นเมื่อวันที่ 19 เมษายน ร.ศ. 121 เสด็จเสภาภิบาลเข้าไปราชการที่กรุงเทพฯ ประมาณสองทุ่มเศษตนได้เข้าไปทางหลังตำหนักเสด็จเสภาขึ้นทางบันไดไปที่เฉลียงชั้นบน และได้ร่วมประเวณีกับหม่อมราชวงศ์สิ่งในคืนนั้น วันต่อมาตนก็ได้ไปหาหม่อมราชวงศ์สิ่งอีกรวมทั้งคราวแรกด้วย 7 วันด้วยกัน ครั้นเสด็จเสภากลับจากกรุงเทพฯ ตนก็ไม่ได้ขึ้นไปหาหม่อมราชวงศ์สิ่งอีก ตนได้ทำหนังสือกับหม่อมราชวงศ์สิ่ง 1 ฉบับ โดยสัญญาว่า 1. จะไม่ทิ้งกัน 2. ไปไหนจะเอาไปด้วย 3. จะไม่เล่นการพนัน 4. จะไม่เสพยา 5. จะเลี้ยงกันจนกว่าชีวิตจะหาไม่ 6. ถ้าไม่ได้รับอนุญาตแล้วจะไม่ลักพา 7. ใจต้องเป็นหนึ่งคือไม่ให้มีภรรยาใหม่ และสัญญาเพิ่มเติมอีก 6 ข้อ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. ข้อที่คุณพอใจห้ามมิให้กระผมประกอบการละเล่นพนันต่างๆ ซึ่งเป็นเหตุที่ตั้งแห่งความประมาทเนืองๆ และกล่าวเป็นปัญหาต่อข้างท้ายว่า เมื่อถึงฤดูคราวเทศกาลแล้วจำเป็นต้องอนุญาตทั้งคืนนั้น ข้อนี้กระผมจะไม่ฝ่าฝืนขึ้นขัดอันใดเลย จะตั้งใจลงพระเดชพระคุณรับปฏิบัติตามสัญญานี้ทุกประการ โดยที่เห็นมูลเหตุและเครื่องส่ออยู่แล้วว่าการเล่นพนันนี้ย่อมเป็นเหตุที่ตั้งแห่งความประมาทเนืองๆ และเป็นเหตุเครื่องอันตรายแห่งโรคสมบัติอยู่ถึง 6 ประการคือ คนที่เล่นการพนันเมื่อชนะได้เปรียบแล้วย่อมพาให้เกิดเวรได้อย่างหนึ่ง คนอื่นซึ่งเป็นผู้พนันขึ้นต่อเมื่อเขาชนะแล้วย่อมเศร้าโศกเสียใจถึงทรัพย์ที่ตนได้เสียหายไปแล้วอย่างหนึ่ง ความเสื่อมจากทรัพย์ แห่งผู้เล่นนั้นจักปรากฏด้วยตาตนเองอย่างหนึ่ง ถ้อยคำของคนในการเล่นการพนันที่เขาอ้างเป็นพยานยอมไม่ขึ้นอย่างหนึ่ง คนเล่นการพนันเป็นคนตกอยู่ในอำนาจของเพื่อนฝูงที่เขาจะพินิจดูมั่นประมาทได้อย่างหนึ่ง ผู้เล่นพนันเป็นผู้อันชนทั้งหลายที่เขาจะแต่งงานให้ไม่ต้องประสงค์ เพราะเขาเห็นเสียว่าเป็นนักเลงเล่นการพนันไม่อาจที่จะเลี้ยงบุตรภรรยาและทาสกรรมกรได้อย่างหนึ่ง รวม 6 อย่างนี้เป็นส่วนของโทษในความประกอบการเล่นพนันอันเป็นเหตุที่ตั้งแห่งความประมาทเนืองๆ เพราะฉะนั้นโทษในการที่ประพฤตินักเลงเช่นนี้เป็นวัตถุค่อนข้างจะร้ายแรงอยู่มาก เพราะอาจกระทำให้เสื่อมจากสุขที่ตนจะพึงได้ถึง 2 ประการคือ สุขในทิฐะธรรมประการหนึ่ง สุขในสัมปรายะธรรมประการหนึ่ง เมื่อทราบเหตุผลแห่งความเสื่อมนี้แล้ว ถึงแม้จะอนุญาตในระหว่างเทศกาล ผมก็จะไม่อนุโลมตามคำอนุญาตนั้นเป็นอันขาด ต่อเมื่อถึงเคารพ 3 คำแล้วก็จะถอนคำทวนกระแสปฏิโลมตามถ้อยคำของคุณบ้างพอสมควร ครั้นจะไม่อนุโลมในการที่คุณอนุญาตนั้นหรือก็เกรงจะเป็นเครื่องสิ่งที่ขัดใจทั้งสิ้น อนึ่งการเล่นการพนันต่างๆนี้ไซ้กระผมจะยินดีหรือพอใจ แต่เดิมมาเป็นการที่เกลียด

อย่างที่สุด ตั้งแต่กระผมมารับราชการในแผนกคลังอยู่ในมณฑลนั้นนานนับได้ 3 ศกแล้ว ก็ยังไม่ปรากฏในโสตเสียงแห่งบุคคลผู้ใดที่เขาจะได้กล่าวเท็จประจานว่ากระผมเป็นคนพอใจชอบเล่นการพนันต่างๆ อย่างโน้นอย่างนั้นก็หาไม่ได้ แต่เพิ่งมาได้ยินอยู่เสียงหนึ่งก็เป็นแต่ว่าเป็นคนชอบเล่นในการวิ่งแข่งม้าหรือวัวคน นอกจากนี้ก็มีได้ประพุดติเลย และการที่เล่นวิ่งแข่งม้าหรือวัวนี้ก็เพราะความที่กลุ่มกลัดในสิ่งต่างๆ ที่ฟังจะปรากฏเมื่อศก 119 ตอนจวนจะสิ้นปีเท่านั้น เพราะในสมัยนั้นยังไม่ได้อยู่ในอำนาจบังคับและรับทำสัญญาให้ไว้กับท่านผู้หนึ่งผู้ใดเลย เมื่อท่านผู้มีสติปัญญาตั้งใจบังคับบัญชาจะนี้แล้วก็เหมือนกับมาแนะนำบอกหนทางในสิ่งที่ชอบที่ควรแกกึ่งจะนั้น ควรต้องนับได้ว่าเป็นวาสนาบารมีอันพิเศษ บรรดาบุญภักดีสังขารให้แลเห็นความดีแจ่มแจ้งขึ้นได้อีกเป็นอันขาดและเป็นหนทางที่ไกลจากการทุจริตด้วยกายวาจาจิตเสียได้และเป็นสมัยที่ฟังจะได้ตั้งใจปฏิบัติคลองพระเดชพระคุณตามซึ่งได้ให้สัญญาไว้กับท่านนี้

2. ข้อที่ไม่พอใจให้เสพสุรายามา หรือมีการดินเนอร์ในที่แห่งใดเพื่อเป็นเกียรติยศแก่ราชการจึงจะอนุญาตตามสมัยที่จำเป็นอันนั้น ข้อนี้ขอตอบรับตามสัญญาว่า ในการที่เสพสุรานี้ ถ้าพ้นจากตรุษจีน ตรุษไทย สงกรานต์และการดินเนอร์เช่นนั้นแล้ว กระผมไม่ขอที่จะเสพรับประทานเลย เพราะคิดว่าถ้าบริโภคคนนอกจากฤดูดังกล่าวนี้แล้วก็ล้วนเป็นเครื่องที่บุคคลทั้งหลายเขาจะฟังติฉินนินทาได้ทั้งสิ้น และเป็นเครื่องส่อให้เสื่อมเสียในราชการโดยแท้ ถึงแม้ตรุษสามฤดูและการดินเนอร์ก็ไม่สู้จะเป็นประโยชน์อันใดเหมือนกัน แต่ส่วนการดินเนอร์ทุกวันนี้เป็นเครื่องนิยมยินดีและเป็นการฟื้นฟูภูมิประเทศของบรรดาข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยและราษฎรพลเรือนแทบทุกท่านทุกนายทุกคนทั่วไป แต่ส่วนราชการนั้นก็ต้องจำใจอนุโลมชั่วคราวหนึ่งไป โดยถือใจว่าเป็นข้าราชการร่วมอยู่ในออฟฟิศอันเดียวกัน ถ้าจะไม่บริโภคให้เห็นใจเสียบ้างเช่นนั้นแล้วก็อาจพาให้เสื่อมเสียจากความสามัคคีได้ เพราะฉะนั้นจำเป็นต้องดื่มเพื่อให้เป็นที่พอกกับความอนุญาตินี้ด้วย แต่การที่คุณอนุญาตให้เสพในเวลาที่ผ่านมา ข้อนี้กระผมขอขัดสัญญาและบอกให้คุณทราบว่าจะถ้าป่วยหนักเมื่อไรแล้ว ถึงแม้ว่าจะเป็นยาวิเศษซึ่งเจือปนกับสุรานั้นใดก็ดี จะไม่ขอดื่มเลย เพราะคิดว่าสุรานี้เป็นกรรมติเลศเครื่องเศร้าหมองแห่งจิต ไม่ได้เป็นเครื่องหวังจะรับประกันชีวิตของมนุษย์ได้เลย ถ้าถึงคราวที่สุดที่ที่สังขารร่างกายแตกดับลงไปแล้วอย่าว่าแต่ยาใช้สุราหรือสุราเลย ต่อให้ยาวิเศษก็ไม่สามารถป้องกันชีวิตของมนุษย์ได้ และความตายของมนุษย์ทุกวันนี้ก็ไม่ฟังหวังอาศัยสุราเพื่อเป็นเครื่องบำรุงชีวิตได้เลย ถ้าเมื่อกินเข้าไปแล้ว โรคภัยเป็นปกติก็จะค่อยยังชั่ว ถ้าไม่หายตายไปก็ต้องลงไปทนทุกข์อยู่ในนรก โดยในเวลานั้นเป็นเวลาที่จะขาดสัญญา จิตตกอยู่ในอำนาจความมึนเมา จะมีสติยัดพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ก็หาไม่ได้ เพราะฉะนั้นการที่อนุญาตให้

เทพในเวลาที่เขาอยู่นั้นจำเป็นต้องฝ่าฝืน อนึ่งการดื่มสุรานี้พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงบัญญัติไว้ในศีล 5 และทรงตรัสโทษของการดื่มสุราซึ่งเป็นเหตุของความประมาทถึง 6 อย่างคือ เสื่อมทรัพย์จากการดื่มสุราซึ่งเป็นความเสื่อมที่เห็นได้ด้วยตาตนเองอย่างหนึ่ง เป็นบ่อเกิดแห่งโรคทั้งหลายอย่างหนึ่ง ก่อให้เกิดการถูกนินทาอย่างหนึ่ง ทำปัญญาให้ถอยลงอย่างหนึ่ง เมื่อบุคคลผู้ใดไม่ประพฤติตามคำพุทธโอวาทบัญญัติไว้แล้วก็คงจะได้รับโทษตามที่กล่าวไว้

3. คุณทำสัญญาในข้อที่ 3 ไว้หลายประเด็นด้วยกัน กระผมขอแยกออกเป็นข้อๆ ดังนี้

1. คำที่คุณเตือนว่าใจต้องเป็นหนึ่งและต้องมีความเมตตาต่อคุณให้เหมือนที่เคยในสมัยนั้น การหนึ่งนี้กระผมอาจจะรับรองและประกันใจของกระผมได้แต่ว่าจะมิให้เป็นสองสามต่อไปเลยเพราะหนึ่งมิใช่อะไรอย่างสามัญเป็นหนึ่งที่สุดของการแล้ว และเป็นหนึ่งอย่างที่สุดหาสิ่งที่จะเปรียบปานมิได้ จะเลยสองสามไปอย่างไรที่ไหนไหว เพราะอำนาจของคุณที่กระผมนับว่าเป็นหนึ่งนี้ย่อมควรจะเป็นถึงเจ้านายของกระผมได้แล้ว ถ้าเจ้านายไม่อนุญาต จะกระทำให้เหนืออำนาจก็เห็นได้ว่าเป็นความผิดระเบียบแห่งความลัทธิชื่อก็คือ เพราะอำนาจของกระผมก็เป็นเพียงแต่ผู้รับใช้และมอบตนฝากตัวเท่านั้น ธรรมดาว่าบุคคลซึ่งอ่อนน้อมมอบตนฝากตัวอยู่ในบังคับเจ้านายแห่งใด แม้ท่านมีความสงสารรักใคร่เมตตาเป็นหนึ่งเพียงไร ตนก็ต้องมีความรักใคร่นับถือและควรต้องทำใจให้เป็นหนึ่งในท่านเพียงนั้น เพื่อที่จะไม่เป็นที่ขัดขวางในอารมย์ของท่าน ต้องยอมปฏิบัติตามลक्षणพระเดชพระคุณน้ำใจของท่านเต็มกำลังแห่งความซื่อตรง เพราะฉะนั้นขอคุณจงโปรดทราบซึ้งในใจของกระผมและตรองในใจของคุณดูเถิด ก็คงจะแลเห็นและคาดหมายได้ว่าหนึ่งไม่มีสอง

2. กระผมตั้งใจรักษาคุณไว้มิให้ผู้หนึ่งผู้ใดถอนตัวกระผมกล่าวคำผรุสวาทหยาบคายล่วงเกินให้เป็นที่ชอกช้ำต่อคุณได้ และจะมีให้คุณอยู่ในใต้บังคับบุคคลผู้ใดหมด มีแต่กระผมกับน้ำสาวจะอยู่ในบังคับคุณ และการที่กล่าวล่วงเกินหรือหยาบคายนี้ถ้ากระผมไม่กล่าวแล้ว ใครจะสามารถกล่าวร้ายได้และแม้ตัวกระผมเองก็ไม่มีใครจะมากล่าวหยาบคายได้ และก็ไม่มีอาชญาที่จะกล่าวหยาบคายต่อคุณได้ โดยความที่เกรงกลัวอำนาจบาปมีปกเกล้าเป็นล้นพ้น และเป็นการที่ตั้งใจรักษาเกียรติยศของคุณด้วย เพราะเกียรติยศของคุณนี้เป็นระเบียบอันสำคัญ เมื่อหากว่ากระผมจะกล่าวล่วงเกินหยาบคายไปเช่นนั้น เข้าใจว่าจะได้รับโทษหนักเป็นแน่ โดยกระทำให้เป็นที่เสื่อมอำนาจและวงศ์ตระกูลแห่งคุณ เมื่ออำนาจและเกียรติยศของคุณเสื่อมลงไป แล้วไหนเลยจะมาคุ้มครองปกป้องกระผมไว้ได้เล่า เพราะกระผมนับว่าอยู่ในอำนาจปกครองของคุณ ก็ต้อง

อาศัยบารมีของคุณเป็นธรรมดา ถ้ากล่าวคำปล้ำอำนาจบารมีของคุณเช่นนั้นแล้วก็เปรียบเหมือนคนอกตัญญูไร้ที่พึ่งหาที่พึ่งมิได้ และเป็นเครื่องพาสให้อำนาจของตนเสียไปด้วยอีกชั้นหนึ่งกลับโรคภัยใหญ่ เพราะฉะนั้นคุณจงสันนิฐานและพิจารณาพิเคราะห์ฟังในน้ำเสียงดูในคำที่กล่าวนี้เถิด ว่าตั้งแต่ฉบับต้นจนทุกวันนี้มีบ้างหรือไม่

3. ข้อที่คุณกล่าวว่า ต้องรับเลี้ยงให้ตลอดจนชีวิตจะหาไม่นั้น การที่เลี้ยงนี้กระผมมีความยินดีและเต็มใจเป็นที่สุด มิได้มีความเกียจคร้านสิ่งหนึ่งสิ่งใดเลย คุณจะอนุญาตให้กระผมแต่ผู้เดียวหรือคุณจะให้เลี้ยงกระผมบ้างก็ตามแต่ใจเถิด แต่ส่วนศิลปวิทยาของกระผมที่จะฟังเลี้ยงคุณนั้นก็ต้ออาศัยทำราชการฉลองพระเดชพระคุณในเสด็จด้วย การที่ขีดเขียนหรือคิดอ่านตามคุณวุฒิซึ่งเป็นหน้าที่อันตนกระทำอยู่แล้วทุกวันนี้โดยความชำนาญในทางนี้ เพราะมีความนับถือรักใคร่และมอบตนฝากตัวอยู่ในบังคับคุณแล้ว ก็คงต้องเป็นหน้าที่รับเลี้ยงไปจนสิ้นสุดปัญญาตามกำลังความอดสาเหะ มิได้ย่อท้อต่อความเหน็ดเหนื่อยอันใดอันหนึ่งเลย

4. การที่คุณกล่าวว่าถ้าได้สมควรปรารภณาด้วยกันทั้งสองฝ่าย แล้วเมื่อฝ่ายกระผมจะไปรับราชการอยู่ในมณฑลไหนหรือจะไปอยู่ในประเทศแห่งใดคุณพอใจจะไปด้วย ทุกข์ก็ต้องทุกข์ด้วยกัน สุขก็ต้องสุขด้วยกัน ขอตอบความตามที่เป็นจริงในใจว่า การเรื่องนี้ได้คิดไว้แล้วถึงสองประการคือ ถ้ากระผมจำเป็นจะต้องไปรับราชการในหนทางลำบากกันดารซึ่งเป็นประเทศที่อดหยากแล้วไม่พอใจจะให้ไปด้วยเลย โดยเชื่อแน่ว่าคุณไม่เคยได้รับความลำบากจนถึงกับจะไปอดหยากในประเทศเช่นนั้น ตั้งแต่เล็กจนเติบโตใหญ่ ถ้าเมื่อจะไปโดยความนับถือรักใคร่เช่นนี้แล้วก็จำเป็นต้องให้ไปนั้นแหละ และเกรงว่าจะเป็นการลำบากนัก ไหนๆก็ลำบากแล้วให้ลำบากแต่กระผมผู้เดียวมิดีหรือ เพราะได้ตั้งใจไว้ในขั้นนั้นแล้วว่าถ้าได้เป็นคนใช้ร่วมสุขสามัคคีของคุณแล้ว จะมีให้ได้รับความลำบากอย่างใดอย่างหนึ่งหมดทั้งนั้นเป็นความสัจ ถ้าหากคุณจะไปในที่ลำบากกันดารด้วยกันหรือจะอยู่รับราชการฉลองพระเดชพระคุณในเสด็จก็สุดแล้วแต่ใจของคุณเถิด กระผมจะปฏิบัติตามใจทั้งนั้น

5. ทุกวันนี้กระผมมีความรักใคร่นับถือคุณเป็นที่สุดแล้ว บุคคลในโลกนี้ถึงจะบริบูรณ์ด้วยทรัพย์บริวารหรือรูปร่างเป็นเทวดาสักเพียงเท่าใด ก็มิได้มีจิตเสน่หารักใคร่เหมือนเช่นคุณอีกแล้ว และเชื่อว่าความรักที่เกิดขึ้นในคุณและกระผมทั้งสองฝ่ายนี้อาจจะมีน้ำหนักมากยิ่งกว่ามนุษย์ทั้งหลายที่เขาได้รักกันอยู่แล้วในทุกวันนี้ ซึ่งจะเปรียบกับเขานั้นเป็นไม่ได้เป็นแน่ แม้ฝ่ายกระผมถึงจะรักใคร่คุณให้ใจจะขาดอย่างไรก็ดี ถ้าไม่ได้รับอนุญาตต่อท่านผู้เป็นใหญ่คือเสด็จและมารดาของคุณแล้ว จะไม่กระทำการลักลอบหรือลวนลามให้เป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศหรือเคืองพระทัยต่อได้ฝ่าพระบาทหรือมารดา

และน้องของคุณอย่างใดอย่างหนึ่งเลย จะรักใคร่นับถือชอบไว้อยู่แต่ในใจเท่านั้น และจะไม่แพร่พรายให้คนทั้งหลายทราบซึ่งได้เป็นอันขาด ต่อได้รับพระราชทานพระอนุญาตในท่านผู้เป็นใหญ่ทั้งสองแล้ว ก็เป็นโอกาสที่จะได้จัดการตามระเบียบประเพณีแห่งความสุขสืบไป

บัดนี้กระผมจะทำสัญญาและคำอธิบายส่วนเพิ่มเติมให้ไว้กับคุณอีกหนึ่งฉบับมีข้อความดังนี้

1. มารดาของคุณที่คุณพึงกระทำการสักการบูชาเคารพนอบน้อมนับถือกลัวเกรงอยู่แล้วทุกวันนี้ กระผมก็จะต้องถือว่าเหมือนหนึ่งมารดาอันบังเกิดเกล้าของกระผม และจะต้องเคารพยำเกรงท่านประดุจเดียวกับคุณทุกประการ ถ้าท่านจะว่ากล่าวตักเตือนอย่างใด กระผมจะเชื่อฟังถ้อยคำท่านและจะตั้งใจปฏิบัติตามที่ท่านได้มีจิตเมตตาสั่งสอน จะไม่ฝ่าฝืนในคำสั่งสอนที่ควรที่ชอบแก่กิจเลยเป็นอันขาด แม้กระผมจะเห็นว่าคำที่ท่านได้ตักเตือนสั่งสอนนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ควรไม่ชอบแก่กิจ ถ้าท่านลงได้ตักเตือนแล้วกระผมจะนิ่งฟังและไม่ได้ตอบสักคำ และภายหลังกระผมจึงจะอธิบายชี้แจงให้ท่านฟังโดยคุณนียบภาพต่อไป แต่เสียดังนั้นท่านเป็นผู้ที่สูงส่งยิ่งใหญ่มาก จำเป็นต้องเคารพนับถือท่านเป็นธรรมดา

2. น้องของคุณหรือตัวคุณก็ดีก็ควรจะนับว่าเป็นผู้ประกอบไปด้วยยศถาบรรดาศักดิ์อย่างสูงสมควรที่กระผมจะแสดงกิริยาวิจาจาเคารพนับถือต่อคุณทุกๆวันจนกว่าจะสิ้นชีพตามที่คุณได้แลเห็นอยู่แล้วดังเช่นทุกวันนี้

3. เวลาที่กระผมได้เป็นคนใช้อยู่กับคุณ จะไม่ไปเที่ยวเตร่ในการที่ผิดเวลาในสถานที่แห่งใดเลย ถ้าจะไปจะขออนุญาตทุกๆคราวโดยเหตุที่จำเป็นเพราะเห็นว่าการไปเที่ยวเตร่ผิดเวลานี้ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์และความสุขให้กับคุณหรือส่วนตัวของกระผม มีแต่จะรบกวนและวิตกในใจเกิดขึ้นฝ่ายเดียวเท่านั้น เพราะฉะนั้นจะขอตั้งใจปฏิบัติตามสิ่งที่กล่าวนี้

4. เวลาที่เกิดพื้นเสียอย่างใดอย่างหนึ่งจะต้องปฏิบัติดังนี้คือไม่ว่าเวลาใดเวลาหนึ่งสุดแต่คุณจะเป็นปากเสียงทะเลาะวิวาทหรือโกรธเคืองผู้อื่น หรือจะเป็นด้วยอาการที่ร้อนจัดจนกลุ้มใจหรือจะมีเหตุอันควรและไม่ควรกระผมขอให้ระงับหายกลุ้มใจได้ แม้จะกล่าวเป็นคำดูหรือเกรี้ยวกราด หรือเป็นคำที่ตวาดโกรธเคืองต่อกระผมแล้ว เสียงอันนี้ถ้าปรากฏในโสตของกระผมจะไม่ตอบรับโต้เถียงคุณเลยจะอดกลั้นนิ่งเฉยไว้ฝ่ายเดียว ถ้าหนักเติมหนักก็จะหลีกเลี่ยงไปชั่วคราว ถ้าขึ้นตามไปอีกก็ต้องหลีกเลี่ยงไปอีก หลีกไปจนกว่าจะหายกลุ้มใจเมื่อหายเป็นปกติแล้วจึงจะมานั่งสนทนาด้วย ในข้อนี้สำคัญมากต้องปฏิบัติด้วยกันทั้งสองฝ่ายจนกว่าจะสิ้นชีวิต ตามที่คนแก่ได้กล่าวไว้ว่าลี้ภัยกับพันต้องกระทบกันเป็นธรรมดา เมื่อได้ให้สัญญาเช่นนี้แล้วก็เป็นสิ่งที่ป้องกันความรำคาญได้ส่วนหนึ่งและทำให้มีอายุยืนยาวด้วย เพราะฉะนั้นขอให้ตั้งใจปฏิบัติกันทั้งสองฝ่าย

5. อันการสิ่งใดทั้งปวงที่กระผมพึงคิดให้เป็นประโยชน์แล้ว จำต้องปรึกษาหาหรือคุณทั้งสิ้นจะไม่กระทำตามความคิดตนเอง เมื่อได้ปรึกษาหาหรือกันทั้งสองฝ่ายแล้วจึงจะจัดการตามที่คิดนั้น ตามกำลังจะเป็นไปได้

6. สัญญาที่คุณให้กระผมทำไว้ต่อคุณก็ดีหรือส่วนที่ผมกระทำเพิ่มเติมให้ไว้ต่อคุณก็ดีในข้อหนึ่งข้อใด กระผมจะไม่ประพฤติให้ผิดจากข้อนั้นๆ ถ้าจะประพฤติแล้วจำเป็นต้องขออนุญาตหมดทุกข้อ ถ้าคุณไม่เห็นสมควรจะอนุญาตผมจะไม่ประพฤติให้เป็นที่ยึดน้ำใจเป็นอันขาด

หม่อมราชวงศ์สอโง่งได้ตอบจดหมายนายเลียบมีความว่า ด้วยทุกวันนี้ตนซึมซาบได้ทุกประการแล้ว อาจชี้แจงได้ คือได้เห็นความประพฤติและอัธยาศัยของนายเลียบกับทั้งความซื่อตรงต่อตนรักษาความเชื่อมั่นอย่างที่สุดและมีความรักใคร่ตนอย่างแท้จริง ตนเชื่อแน่วแล้ว เพราะฉะนั้นควรที่จะได้ตอบแสดงความพอใจได้เต็มกระแสนี้ เพราะนายเลียบเป็นผู้ที่ประกอบด้วยกิริยาเป็นที่พอใจตนทุกอย่าง ตนมีความรักใคร่นายเลียบเป็นที่สุด เพราะที่เห็นความซื่อตรงและความประพฤติของนายเลียบ ตนขอฝากกายแก่นายเลียบ จงเป็นที่พึ่งของตนด้วย และนายเลียบได้กล่าววาทะไว้ว่าใจจะเป็นหนึ่งต่อตนตลอดชีวิต และจะเป็นผู้ที่อดทนขบถเลี้ยงโดยทางราชการอยู่ในปกครองของเสด็จ ตนมีความยินดีและเชื่อแน่วได้ว่าจะไม่เป็นสองและกลับต้องคืนคำตามที่ได้กล่าววาทะไว้โดยที่นายเลียบเป็นผู้รักษาวาทะและความสัจยิ่งนัก เพราะฉะนั้นสมควรที่ตนจะมอบตนฝากตัวต่อไปในกายหน้า และจะให้สัตย์ไว้ต่อกันเป็นสำคัญ ขึ้นชื่อว่าบุรุษนอกจากนายในโลกลี้แล้วตนไม่ขอสามัคคีกับผู้ใดจะสู้รักษาตัวอยู่กว่าจะเป็นที่สุดของการนายใจเป็นหนึ่งต่อฉันแล้ว ฉันต้องเป็นหนึ่งต่อกันเหมือนกัน แต่จะต้องขอบอกให้ทราบถึงรักใคร่พอใจอย่างไรก็ดี แม้ไม่ได้รับอนุญาตต่อท่านที่มีอำนาจแล้วจะสู้ทนความรักอยู่ในใจด้วยกันทั้งสองฝ่าย ไม่ขอทำตามอำเภอใจโดยที่ยังไม่ได้รับอนุญาตขอให้ท่านตั้งใจรักซื่อสัตย์ไว้ให้มั่นคง ผลความซื่อสัตย์ของเราทั้งสองคงจะสมควรปรารถนาจะรักใคร่อย่างไรก็ทราบซึ้งอยู่ด้วยกันแล้ว แต่จะทำตามอำเภอใจไม่ได้ แม้ท่านไม่อนุญาตก็เป็นกรรมของเราทั้งสองเคยทำมาด้วยกันก็ต้องก้มหน้าทนความรักไปตามกรรมชาติหนึ่ง ตนไม่ขอพอใจกับผู้ใดอีกต่อไปแล้ว โดยเห็นว่าไม่มีใครที่จะรักษาสัตย์และอัธยาศัยเหมือนอย่างนายแล้วในโลกลี้ สุดแต่แต่บุคคลบุคคล รักษาความสัตย์ไว้เท่านั้นเป็นพอ และเชื่อว่านายคงตั้งใจรักษาความสัตย์ได้ดีกว่าจะเป็นที่สุดของการ ตนมีความรักใคร่นายเป็นที่สุดมิใช่ไม่รักเมื่อไร แต่ต้องขออนุญาตก่อน ท่านเมตตาแล้วเป็นบุญคงสมควรปรารถนาดอก เมื่อไม่เมตตาก็เป็นกรรมต้องก้มหน้า แต่ฉันไม่ทิ้งความสัตย์ดังที่ได้กล่าวไว้ทั้งสองประการ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีหนังสือถึงกรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา ทรงเห็นว่า นายเลียบเป็นคนตระกูลต่ำไม่สมควรที่จะคบหากับหม่อมราชวงศ์ซึ่งเป็นบุตรพระองค์เจ้า ทั้งพระองค์เจ้าอลังการก็เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลรับราชการตำแหน่งใหญ่ นายเลียบบังอาจละลาบละล้วงเข้าไปทำชู้ถึงบนเรือนที่อยู่ก็มีความผิดอีกชั้นหนึ่ง ได้สั่งให้กระทรวงมหาดไทยมีท้องตราออกไปให้จำตรวนนายเลียบส่งเข้ามายังกระทรวงวัง ให้พิพากษาลงโทษตามความผิด และได้มีหนังสือถึงพระองค์เจ้าอลังการว่า หม่อมราชวงศ์ซึ่งนั้นก็มีความผิด เป็นผู้ที่ไม่รักษาคติตระกูลไปคบค้าสมาคมกับไพร่ทำให้เสื่อมเสียเกียรติยศ ให้จัดคนที่ไว้ใจได้คุมตัวเข้ามาส่งให้ท้าวนางในพระบรมมหาราชวังจำขังไว้ให้เช็ดถูล้าง และเมื่อได้ตัวทั้งสองคนมาแล้วทรงให้กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดาสอบสวนและพิพากษาลงโทษตามความผิด

พระองค์เจ้าอลังการได้มีหนังสือว่า ตนได้แต่งตั้งให้ผู้ที่ไว้ใจได้คุมบุตรเข้ามาเพื่อให้ได้รับพระราชอาญาตามกระแสพระบรมราชโองการ ซึ่งการได้เป็นไปให้เป็นที่ขุนเคืองได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ส่วนการภายหลังต่อไป เมื่อตนยังคงรับราชการอยู่ที่หัวเมืองนี้ โดยอำนาจกำลังสติปัญญาตนแล้วถึงตนจะมีความตั้งใจจะรักษาประการใดก็ไม่สามารถที่จะทูลได้ว่า ตนจะปกครองบุตรภรรยาให้มีเหตุการณ์ให้เป็นที่ขุนเคืองได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ ตนหวังอยู่แต่ที่จะได้รับพระมหากรุณาธิคุณทางเดียวเท่านั้น ไม่ว่าบุตรชายและหญิงเมื่อมีอายุสมควรตนจะส่งเข้ามาถวายในสมเด็จพระบรมราชินีนาถ สุดท้ายจะทรงพระกรุณาชุบเกล้า ตนจึงจะพ้นรับพระราชอาญา ด้วยตั้งแต่ตนได้รับราชการมาในตำแหน่งใดๆตนไม่มีความรู้สึกหนักแน่นชอกช้ำติดขัดเหมือนตำแหน่งนี้ และไม่มีทางที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาได้อย่างใด นอกจากเหตุที่สติปัญญาความสามารถตนไม่เพียงพอแก่หน้าที่ราชการ แต่จะเป็นไปเพียงนี้ก็ดีหรือยิ่งกว่านี้อะไรก็ดี ตนเป็นข้าได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ชีวิตอยู่ในได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท จำเป็นต้องตั้งใจรับราชการฉลองพระเดชพระคุณไปจนสุดกำลังและชีวิตของตน

วันที่ 8 พฤษภาคม ร.ศ. 121 พระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา เสนาบดีกระทรวงวังได้ไต่สวนถามปากค่านายเลียบ นายเลียบให้การว่า ตนอายุ 29 ปี เป็นบุตรชั้นรักษสมบัติกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ตั้งบ้านเรือนอยู่ตำบลบางขุนพรหมแถวสะพานเฉลิม 42 กรุงเทพฯ เดิมเมื่ออายุได้ 15 ปีตนได้เข้าทำการเป็นเสมียนกองตราตั้ง เจ้าภาษีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เมื่อปี ร.ศ. 112 ตนได้ลาจากเป็นเสมียน ๕ ไปอุปสมบทเป็นพระภิกษุที่วัดสามพระยา พระปลัดใบ วัดสังเวชวิศยารามเป็นพระอุปฌาย์ บวชได้ 3 พรรษาจึงลาสิก เมื่อสึกมาได้ 1 ปี อำแดงขอด อาของตนได้ไปสว่ขออำแดงนุ้มบุตรนายเที่ยง ซึ่งอยู่บ้านริมวัดใหม่บางขุนพรหมให้เป็น

ภรรยาตน นายเที่ยงได้เรียกสินสอด 1 ชั่ง เงินทุน 5 ชั่ง รวม 6 ชั่ง ตนจึงให้อำแดง
 ขอนำเงินของตนไปให้ ตนได้อยู่กินกับอำแดงนุ่มที่บ้านนายเที่ยง โดยตนได้ทำ
 อาชีพโดยการรับจ้างทำทองรูปพรรณ ตนกับอำแดงนุ่มมีบุตรด้วยกันหนึ่งคนชื่อลำภา
 อายุ 5 ขวบ เมื่อเดือนมิถุนายน ร.ศ. 118 หม่อมเจ้าปิยภักดีปลัดทูลฉลองกระทรวง
 พระคลังมหาสมบัติได้เรียกตนเข้าทำงานเป็นเสมียน และในเดือนนี้เช่นกัน หม่อมเจ้า
 ปิยภักดีได้ส่งตนไปทำหน้าที่เสมียนกองคลังมณฑลปราจีนบุรี ตนไปมณฑลปราจีนบุรี
 เพียงผู้เดียวมิได้พาบุตรและภรรยาไปด้วย ตนได้รับพระราชทานเงินเดือนครั้งแรกเดือน
 ละ 30 บาท และได้เพิ่มเติมต่อมาจนบัดนี้ได้เดือนละ 55 บาท ในปี ร.ศ. 118
 นั้น พระองค์เจ้าอลังการออกไปเป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลปราจีนบุรี ตนก็พักอา
 ศรัยอยู่ที่ว่าการข้าหลวงคลังใกล้กับที่พักเทศาภิบาลห่างกันประมาณ 10 วา ตนได้แล
 เห็นหม่อมราชวงศ์สอชิงเสมอ ในราวเดือนกุมภาพันธ์หรือมีนาคม ร.ศ. 119 ตนอยู่ที่
 พักข้าหลวงคลัง หม่อมราชวงศ์สอชิงอยู่ที่พักข้าหลวงเทศาภิบาล ตนและหม่อมราช
 วงศ์สอชิงได้แลเห็นกันตามช่องหน้าต่างบ้าง ที่พื้นดินบ้าง ต่างคนก็ต่างใช้กริยาทำทาง
 แสดงความรักใคร่ซึ่งกันและกันอยู่เช่นนี้ ประมาณ 2 เดือนแต่หาได้พูดจากันไม่ และ
 ต่างก็ยังมิได้ใช้หนังสือไปมาถึงกัน ในเดือนมีนาคม ร.ศ. 119 ตนป่วยเป็นโรคสำหรับ
 บุรุษ เข้าวันที่ 7 เมษายน ร.ศ. 120 ตนมาคอยลงเรือเมล์จะกลับเข้ากรุงเทพฯ
 ตนนั่งอยู่ที่สะพานท่าน้ำห่างจากที่พักข้าหลวงเทศาภิบาลประมาณ 2 เส้น ในเวลานั้น
 หม่อมราชวงศ์สอชิงแต่ผู้เดียวได้เดินมาที่สะพานน้ำ นำหนังสือฉบับหนึ่งมาวางไว้ที่
 สะพานและทำกริยาแลดูตน ตนก็รู้ในกริยาว่าเป็นหนังสือให้แก่ตน แล้วหม่อมราช
 วงศ์สอชิงก็เดินกลับ ตนได้หยิบหนังสือนั้นมาอ่านมีความว่า การที่ฉันได้ล่วงเกินประการ
 โดยขอภัยโทษ เมื่อได้อ่านหนังสือฉบับนี้แล้ว ตนเข้าใจว่าหม่อมราชวงศ์สอชิงมีความ
 รักใคร่ตนแน่ แต่ตนไม่ได้ตอบหนังสือของหม่อมราชวงศ์สอชิง ตนก็ลงเรือเมล์กลับเข้า
 มารักษาตัวอยู่ที่บ้านบางขุนพรหม กรุงเทพฯ (หม่อมราชวงศ์สอชิงได้ให้หนังสือแก่ตน
 ก่อน ที่ในคำให้การมณฑลปราจีนบุรีส่งมานั้นว่าตนให้หนังสือก่อนนั้นเป็นการไม่จริง)
 ตนรักษาตัวอยู่ประมาณ 2 เดือนจึงหายและได้กลับไปรับราชการที่มณฑลปราจีนบุรีตาม
 เดิม เมื่อตนไปถึงได้ 3 วัน หม่อมราชวงศ์สอชิงให้อำแดงหนอมคนใช้นำหนังสือมาส่ง
 ให้ตนที่ที่พักข้าหลวงคลังอีกหนึ่งฉบับมีความว่า ถ้าเสด็จเทศาภิบาลจะเสด็จไปอยู่เมือง
 อื่นตนจะตามเสด็จไปด้วยหรือไม่ ในวันนั้นตนจึงได้เขียนหนังสือตอบมีความว่า แล้ว
 แต่หม่อมราชวงศ์สอชิง ถ้าให้ตามเสด็จก็จะยอมไปด้วย ตนได้ส่งหนังสือนี้ให้อำแดงหน
 อมนำไปให้หม่อมราชวงศ์สอชิง การต่อมาหม่อมราชวงศ์สอชิงมีหนังสือถึงตนและนำมาส่ง
 ให้ตนที่สะพานน้ำข้างที่หน้ากรงนกที่ที่พักข้าหลวงเทศาภิบาลบ้าง รวมหนังสือประมาณ

ลัก 20 ฉบับ เป็นหนังสือเรื่องแสดงความรักใคร่กันทั้งนั้น ตนได้มีหนังสือตอบทุกฉบับโดยตนส่งให้ตัวหม่อมราชวงศ์อึ้งเองบ้าง ส่งให้อำแดงหนอมนำไปให้บ้าง ตนได้พบประพุดคุยกับหม่อมราชวงศ์อึ้งในเวลาลงมาอาบน้ำที่สะพานทำนน้ำหลายครั้ง แต่ไม่ได้นั่งพูดกันนาน พูดกันครั้งละ 3-4 คำก็ต่างคนต่างกลับ หม่อมราชวงศ์อึ้งลงมาอาบน้ำมาคนเดียว หนังสือที่มีไปมาถึงกันนั้นตนกับหม่อมราชวงศ์อึ้งได้ส่งโดยหนังสือว่า เมื่ออ่านแล้วให้ฉีกทิ้ง ตนและหม่อมราชวงศ์อึ้งได้ฉีกทิ้งหมด อนึ่ง ในระหว่างมีหนังสือไปมาถึงกันนี้ หม่อมราชวงศ์อึ้งมีหนังสือบังคับถึงตนห้ามตนไม่ให้ประพุดตีความชั่วต่างๆ ตนได้ทำหนังสือขั้วสัญญาคือ จะไม่ประพุดตีเสพสุราและเล่นเบี้ยเป็นต้น และจะเป็นคนอยู่ในบังคับบัญชามารดาหม่อมราชวงศ์อึ้ง ตนได้เซ็นชื่อในท้ายหนังสือสัญญาว่า " นายอุบล " ให้ไว้แก่หม่อมราชวงศ์อึ้ง (แลนายอุบลนี้แต่เดิมตนชื่อนายอุบลแล้วเปลี่ยนชื่อเป็นนายเลียบ) แล้วหม่อมราชวงศ์อึ้งได้เขียนข้อสัญญาตอบส่งมาให้ตนฉบับหนึ่งเช่นกัน ความว่า ถ้าไม่ได้ตนเป็นสามีแล้วจะไม่มีสามีอื่น แต่มีหนังสือไปมาและพบประพุดจากกันนี้ได้สักประมาณปีหนึ่ง ในเดือนมีนาคม ร.ศ. 121 หม่อมราชวงศ์อึ้งมีหนังสือมานัดตนว่า ถ้าตนจะไปหาที่ห้องตำหนักข้าหลวงเทศาภิบาลในเวลากลางคืน เมื่อเวลาไม่มีคนจะขีดไม้ขีดไฟที่หน้าต่งเป็นสำคัญ ให้ตนคอยดู ต่อมาเดือนเมษายน ร.ศ. 121 พระองค์เจ้าอลังการเสด็จมากรุงเทพฯ วันหนึ่งตอนดึกประมาณ 4 ทุ่ม ตนได้เห็นหม่อมราชวงศ์อึ้งขีดไม้ขีดไฟที่หน้าต่ง ตนจึงได้เดินเข้าไปที่ตำหนักข้าหลวงเทศาภิบาล หม่อมราชวงศ์อึ้งมารอรับที่บรรได แล้วพากันขึ้นไปนั่งพูดกันอยู่ที่ห้องว่าการข้าหลวงเทศาภิบาลชั้นบน พูดกันในเรื่องรักใคร่กันอยู่นานจนเวลา 10 ทุ่ม ตนมิได้กระทำการร่วมประเวณีแต่นั่งพูดกันอยู่โดยปรกติ แล้วตนก็กลับลงมาจากตำหนัก ครั้นวันที่ 17 เมษายน ตนได้ไปพูดชี้แจงต่อหม่อมมรดามารดาหม่อมราชวงศ์อึ้งว่า ตนมีความรักใคร่หม่อมราชวงศ์อึ้ง ขอให้หม่อมมรดาทูลพระองค์เจ้าอลังการด้วย หม่อมมรดาได้ให้ตนทำหนังสือทูลเอง ครั้นวันที่ 21 เมษายน ตนเห็นหม่อมราชวงศ์อึ้งขีดไม้ขีดไฟ ตนก็ขึ้นไปหาบนห้องข้าหลวงเทศาภิบาลชั้นบน ได้พูดจากันและได้ร่วมประเวณีกันในคืนนี้ ต่อมาตนได้เห็นหม่อมราชวงศ์อึ้งขีดไม้ขีดไฟ ตนได้ขึ้นไปหาและได้ร่วมประเวณีกันอีก 5 ครั้งที่บ้านห้องที่พักข้าหลวงเทศาภิบาล และบนห้องนี้ไม่มีป่าวไพร่ผู้คนพลุกพล่าน ตนเห็นมีแต่หม่อมมรดากับหม่อมราชวงศ์อึ้งเท่านั้น บนห้องนี้มีโต๊ะเป็นข้างใน ตนได้เห็นมหาดเล็กของพระองค์เจ้าอลังการขึ้นลงอยู่เสมอ วันที่ 26 เมษายน พระองค์เจ้าอลังการเสด็จมาถึงมณฑลปราจีนบุรี ตั้งแต่พระองค์เจ้าอลังการเสด็จมาถึงตนก็ไม่ได้ขึ้นไปหาหม่อมราชวงศ์อึ้งอีก จนวันที่ 29 เมษายน ร.ศ. 121 ตนได้ทราบข่าวหม่อมมรดาทูลพระองค์เจ้าอลังการ พระองค์เจ้า

อลังการให้หม่อมเจ้าบริพัตรเกษมศรีเรียกตนไปไต่สวนการเรื่องนี้ที่ห้องกรมอัยการ มณฑลปราจีนบุรี ตนได้ให้การไว้ครั้งหนึ่งแล้ว และพระองค์เจ้าอลังการให้นายเจิมเรียก หนังสือสัญญาที่หม่อมราชวงศ์สั่งให้ไว้แก่ตนไป

คดีเรื่องนี้ พระองค์เจ้าพิทยลาภพฤฒิธาดาได้มีหนังสือถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า ตนได้เกลี้ยกล่อมที่จะให้นายเลียบยอมบวชหลายครั้งแล้ว นายเลียบร้องขัดข้องหลายประการอันไม่ยอมบวช แม้จะต้องรับพระราชอาญาจำคุกก็จะขอรับพระราชอาญา เพราะเหตุว่าจำคุกย่อมมีกำหนดได้ออก ถ้าจะบวช ไม่เห็นทางที่จะพ้นความลำบากได้เพราะตัวเบื่อนายต่อพรหมจรรย์และปฏิบัติไม่ไหวแล้วจึงต้องสึกมา เมื่อไม่มีศรัทธาเลยจะไปบวชกลัวว่าจะรักษาพระธรรมวินัยต่อไปไม่ได้ จะไปทำการที่ไม่ชอบด้วยพระธรรมวินัยเข้าก็จะมีโทษมาก ตามคำชี้แจงของนายเลียบ ยกเหตุที่ไม่สมควรบวชโดยถึงกับจะยอมรับพระราชอาญาจำคุกเช่นนี้ เป็นอันพ้นวิสัยที่จะชักชวนประการใดต่อไปได้ มีอย่างเดียวแต่จะต้องตัดสินลงโทษไปตามความผิดเท่านั้น ในการที่จะตัดสินลงโทษเรื่องนี้มีบทกฎหมายที่ควรยกขึ้นลงโทษได้แต่ประกาศรัชกาลที่ 4 ลงวันที่ ปีมะโรงศักราช 1231 มีตอนหนึ่งที่ว่า “ชายที่ต่ำศักดิ์มาล่วงเกินจะทำโทษให้” อีกตอนหนึ่งว่า “แต่การช้างผู้มีบรรดาศักดิ์ยังมีนัยที่จะว่าไปหลายอย่างอยู่ ถ้าที่อยู่ของบิดามารดาเป็นวังเจ้าบ้านขุนนางผู้ใหญ่มีช้างหน้าช้างในกำหนดกฎมณเฑาะว์ คนผู้ล่วงเกินเข้าไปก็จะต้องมีโทษสมควรแก่วังใหญ่วังน้อยตามบรรดาศักดิ์ใหญ่ของท่านเจ้าของวังเจ้าของบ้าน” อีกตอนหนึ่งว่า “ถ้าผู้หญิงคบชายที่ไม่ควรแท้ พระเจ้าอยู่หัวก็จะทรงพระราชดำริตัดสินให้ทำโทษชาย แลจำจองหญิงตามอำนาจแผ่นดินไม่ให้เสื่อมเสียเกียรติยศแก่ราชตระกูล ตนได้หารือกรมหลวงดำรงราชานุภาพในเรื่องนี้ เห็นพร้อมกันว่า ที่อยู่พระองค์เจ้าอลังการตามที่ปรากฏนี้จะว่าเป็นช้างหน้าช้างในกำหนดกฎมณเฑาะว์แท้ก็ไม่ได้ด้วยหม่อมราชวงศ์สั่งลงมาอาบน้ำที่ท่าคนเดียวได้ และพบกับนายเลียบได้โดยง่ายบ่อยๆ ถึงกับส่งหนังสือให้กันได้ตั้งหลายฉบับทั้งตามที่ปรากฏในคำให้การนายเลียบก็ดี ตามที่ในกรมหลวงดำรงทรงทราบมาก็ดี คงได้ความว่า การปกปักรักษาหม่อมราชวงศ์สั่งอยู่ข้างหย่อนมากจึงได้มีเหตุเช่นนี้ขึ้น และเหตุอันนี้ปรากฏขึ้นก็เพราะนายเลียบไปกล่าวขอแก่มารดาหม่อมราชวงศ์สั่งเอง เวลาที่นายเลียบไปกล่าวขึ้นนั้นก็ยังไม่ได้เป็นชู้กันถึงเนื้อตัว ฝ่ายมารดาหม่อมราชวงศ์สั่งทราบเหตุแล้วก็ไม่คิดจะรักษาอย่างไร จนหม่อมราชวงศ์สั่งเพิ่งเป็นชู้กับนายเลียบเมื่อภายหลัง นายเลียบได้บอกกับมารดาหม่อมราชวงศ์สั่งแล้วเช่นนี้ จะยกบทข้อที่ว่า เป็นวังเจ้ามีช้างหน้าช้างในขึ้นตัดสินก็ไม่สู้สมกับความในประกาศนัก พระองค์เจ้าพิทยลาภพฤฒิธาดา ทรงเห็นว่า ถ้าจะมีทางตัดสิน

ลงโทษก็เพียงข้อที่ต่ำศักดิ์กว่าข้อเดียว แต่ตามพระบรมราชกระแสก็ว่า หม่อมราชวงศ์ชิดเส้นยาก แต่บทกฎหมายในที่นี้ถ้าจะลงโทษก็ลงได้แต่ต้องเป็นพระบรมราชวินิจฉัย"

คดีนี้ ตามพระราชกระแสไม่โปรดเกล้า ที่จะส่งไปจำคุกให้เป็นการเปิดเผย โปรดเกล้า ให้ลงพระราชอาญาจำไว้ที่กระทรวงวังจนกว่าจะเช็ดหลาบ (นายเลียบมีความผิด คบคนเกินบรรดาศักดิ์)

ในวันที่ 14 กันยายน ร.ศ. 121 ขุนอักษรสมบัติ เสมียนตรากรมคลัง ฝ่ายพระราชวังบวร ทำการอยู่กรมศาลการ ซึ่งเป็นอานายเลียบ ซึ่งรับพระราชอาญาจำอยู่นั้น ได้ยื่นเรื่องแก่กรมขุนทิพยลาภพฤติธาดา ว่านายเลียบมีความผิดรับพระราชอาญาจำอยู่ บัดนี้ปล่อยให้ผอมเหลืองและเป็น... มีความเวทนาเพราะเป็นหลานจะขอประกันไปรักษา กรมขุนทิพยลาภพฤติธาดาตอบไปว่า โรคภัยก็ไม่สู้กระไรนัก การที่จำไว้ก็โดยพระบรมราชโองการ ตนไม่มีอำนาจจะยอมให้ประกันไปโดยลำพังได้ ถ้าอยากจะรับไปให้ได้จริง ๆ นั้นก็ทำเรื่องราวทูลเกล้า ฯ ถวายเถิด เมื่อโปรดเกล้า ฯ ให้ทอดเมื่อไรจึงจะทอดให้ได้ เลยหายเจ็บไป วันนี้นายเลียบทำเรื่องราวส่งมาให้ตนนำทูลเกล้า ฯ ถวาย ส่วนตนแต่งเอง เข้าลักษณะทุกอย่าง จึงส่งมาทูลเกล้า ฯ ถวาย

ฎีกาของนายเลียบ เมื่อวันที่ 14 กันยายน ร.ศ. 121 มีเนื้อความว่า ตนได้ตั้งใจรับราชการฉลองพระเดชพระคุณในหน้าที่สรรพาวุธซึ่งต่าง ๆ แผนกคลังมณฑลปราจีนบุรี ได้รับพระราชทานเงินเดือนเลี้ยงชีพตามสมควรแก่คุณวุฒิและหน้าที่ราชการเป็นลำดับขั้นต่อมาตั้งแต่เดือนมิถุนายน ร.ศ. 118 จนถึงเดือนเมษายน ร.ศ. 121 นับได้ถึง 4 ศกแล้ว หาได้มีความทอดอภัยเกียจคร้านและเศร้าหมองเป็นราคะในทางราชการอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ ตนตั้งใจฉลองพระเดชพระคุณรักษาหน้าที่ราชการโดยความอุตสาหะกตัญญูซื่อสัตย์สุจริต และในสรรพราชการทั้งปวงซึ่งเป็นส่วนในหน้าที่ตนก็เรียบร้อยมาจนทุกวันนี้ บัดนี้ตนกับหม่อมราชวงศ์ซึ่งได้มีหนังสือโต้ตอบแสดงความรักใคร่และกระทำเครื่องสัญญาณนัดหมายไปมาหาสู่ลอบรักร่วมประเวณีซึ่งกันและกัน ในขณะที่ตนได้มีหนังสือตอบรับและมีเจตนารักใคร่ลอบรักนั้น ด้วยสามารถความลุ่มหลงเข้าห่อหุ้มรัดรั้งในดวงจิตตนไว้เป็นอันมาก เหลือสติกำลังที่ตนจะอดกลั้นคลามลุ่มหลงให้เสื่อมน้อยเบาบางลงไปได้ จึงกระทำให้เจตนาดนตออยู่ในอำนาจโมหาคติเคลิบเคลิ้มลุ่มหลงในราคะกิเลส หาทราบสิ่งที่มีผิดและชอบควรและไม่ควรประการใด ตนก็ได้ตั้งใจกลับจิตคิดหักความรักใคร่หลายครั้งแล้ว ความรักใคร่นั้นก็มีได้เสื่อมคลายหลุดถอนจากสันดานไปตามความประสงค์ เหตุที่ตนมีความหมั่นประมาทเลินเล่อต่อการ หาได้คิดกำจัดเสียแต่ในขั้นต้นไม่ จึงได้หนาแน่นไปด้วยราคะกิเลสเครื่องเศร้าหมองครอบงำอยู่ในสันดานตน คิดหมายแต่จะได้ฝ่ายเดียวมิได้คิดถึงตัวเจียมตนว่าการที่คิดนี้และมุ่ง

หมายนี้ผิดระเบียบประเพณีอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ และเจตนาตนซึ่งเกิดขึ้นในเวลานั้นเป็นบุคคลประกอบไปด้วยความมักใหญ่ใฝ่สูงบังอาจล่วงเกินลอบรักใคร่กับหม่อมราชวงศ์อึ้ง ซึ่งเป็นผู้มีบรรดาศักดิ์อันสูงไม่เป็นการที่สมควรจะนี้ ตนเป็นบุคคลปราศจากสติสัมปชัญญะหาปัญญามิได้ ความผิดและโทษตนจึงได้ปรากฏดังนี้ และตนต้องกักขังอยู่ในที่ห้องขังกระทรวงวังนั้นตั้งแต่วันที่ 10 พฤษภาคม ร.ศ. 121 ครั้นวันที่ 30 มิถุนายน ร.ศ. 121 หลวงศรีรัตนารถผู้พิพากษาศาลรับสั่งกระทรวงวังได้อ่านกระแสพระบรมราชวินิจฉัยโปรดเกล้าฯ ให้ลงพระราชอาญาจำขังตนไว้ที่กระทรวงวังจนกว่าจะเช็ดหลาบ ตนต้องรับพระราชอาญาจำตั้งแต่วันที่ 30 มิถุนายน ร.ศ. 121 มาถึงทุกวันนี้นับได้ 4 เดือนเศษแล้ว ในครั้งนี้ตนได้รับความลำบากอย่างสามหัด เพราะฉะนั้นจึงเป็นเครื่องส่อให้รู้สึกว่าคุณตนได้ประพฤติดุจดิลโดยมาก ซึ่งตนได้ล่วงเกินลอบรักใคร่กับหม่อมราชวงศ์อึ้ง ทั้งนี้ตนมีความเช็ดหลาบเป็นอย่างยิ่ง และตนจะไม่ประพฤติดังอาจล่วงเกินลอบรักหรือลักพาหม่อมราชวงศ์อึ้งซึ่งเป็นผู้มีบรรดาศักดิ์อันสูงกระทำให้เป็นที่ย่อมอำนาจพระเกรียติยศในพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอลังการอีกต่อไป แม้สืบไปภายหน้า ถ้าตนไม่มีความเช็ดหลาบยังจะฝ่าฝืนขึ้นประพฤติดังเช่นที่เป็นมาแล้วอีกอย่างใดก็ดี ตนขอรับพระราชอาญาจำคุกตั้งแต่ 15 ปีหรือ 20 ปี แล้วแต่จะทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ แต่ในครั้งนี้นั้นขอพระมหากรุณาฝ่าละอองธุลีพระบาทโปรดเกล้าฯ เป็นที่พึ่งให้ตนได้พ้นจากโทษจงจำไปครั้งหนึ่ง

นายเลียบได้ไต่ยื่นฎีกาอีกฉบับหนึ่งเมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน ร.ศ. 121 มีเนื้อความว่า ด้วยตนได้ทูลเกล้าฯ ถวายฎีการ้องทุกข์ในความเรื่องหม่อมราชวงศ์อึ้งในพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอลังการ ยื่นต่อเจ้าพนักงานกระทรวงวัง 1 ฉบับ เพื่อขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต ตั้งแต่วันที่ 14 กันยายน ร.ศ. 121 นับได้ 2 เดือนกับ 12 วันแล้ว ตนก็ยังมิได้รับพระราชทานกระแสพระราชดำริโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ ตนต้องรับพระราชอาญาจำอยู่กระทรวงวังตั้งแต่วันที่ 10 พฤษภาคม ร.ศ. 121 มาจนทุกวันนี้เวลานับได้ 6 เดือนเศษแล้ว ในครั้งนี้ตนได้รับความลำบากอย่างสาหัส ตนมีความเช็ดหลาบเป็นอย่างยิ่ง จะไม่ประพฤติดังเช่นที่เป็นมาแล้วอีกต่อไป ตนขอพระมหากรุณาได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นที่พึ่ง โปรดเกล้าฯ ให้ตนพ้นจากโทษจงจำไปสักครั้งหนึ่ง

ทรงมีหนังสือถึงกรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดาว่า นายเลียบซึ่งต้องจำอยู่ที่กระทรวงวังเห็นว่าพอสมควรแก่โทษแล้ว ให้ปล่อยตัวให้พ้นโทษ ส่วนหม่อมราชวงศ์อึ้งให้ส่งตัวไปให้พระองค์เจ้าอลังการผู้เป็นบิดา

เรื่อง ขออนุญาตพิจารณาความในระหว่างหลวงรามฤทธิธน์จำเลย

ต้องหาว่าข่มขืน¹⁰

ช่วงเวลา 18 มีนาคม – 16 พฤษภาคม ร.ศ. 122

เนื้อความ ศาลเมืองตราดได้รับฟ้องความอาญาระหว่างนายเกิดบิดา จำเลยเจียมบุตร โจทย์ หลวงรามฤทธิธน์ยกกระบัตรพนักงานอัยการเมืองตราด จำเลย ซึ่งต้องหาว่าได้ข่มขืนกระทำชำเราจำเลยเจียม โดยได้ฟ้องศาลให้ปรับไหมจำเลยตามยศศักดิ์เป็นเงิน 1,000 บาท นายเกิดบิดาจำเลยเจียมได้ให้การว่า เดิมเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ร.ศ. 121 นายเกิดได้ลงไปอยู่ที่สวน จำเลยแดงภรรยาของนายเกิด จำเลยเจียมบุตรสาว และบุตรเล็กๆอีกหลายคนของนายเกิดได้อยู่ที่บ้าน วันที่ 6 มีนาคม ร.ศ. 121 นายเกิดได้ขึ้นมายังบ้านและทราบความจากจำเลยแดงและจำเลยเจียมว่า หลวงรามฤทธิธน์ยกกระบัตรผู้ว่าหน้าที่พนักงานรักษาพระอัยการ จำเลยได้มาที่บ้านในวันที่ 5 มีนาคม และได้พูดจาเลียบเคียงแลเกี่ยวพาราสีจำเลยเจียมเป็นคำเล่าโลมต่างๆ จนกระทั่งคำจำเลยแดงและจำเลยเจียมจึงได้เข้าไปในครัวเพื่อหาอาหารให้จำเลยรับประทาน จำเลยได้ตามเข้าไปในครัวและได้จับไหล่และหลังของจำเลยเจียม จำเลยแดงจึงได้ห้ามปราม จำเลยจึงได้ออกจากครัวไป แล้วจำเลยเจียมได้ยกส้อมออกมาให้จำเลย ขณะนั้นผู้ใหญ่ได้เดินผ่านมานำบ้าน จำเลยจึงใช้ให้ผู้ใหญ่ไปซื้อสุรามาให้ แล้วจำเลยก็ดื่มสุราจนเมาและพยายามจะเอาสุรารอกปากจำเลยเจียม ให้จำเลยเจียมเมาเพื่อที่จะได้ปล้ำจำเลยเจียมได้โดยสะดวก แต่จำเลยเจียมรู้สึกตัวจึงไม่ได้ดื่มสุราเข้าไป จากนั้นจำเลยก็ได้สั่งให้ผู้ใหญ่กลับไป แล้วจำเลยก็ได้พูดขอจำเลยเจียมไปเป็นภรรยาต่อจำเลยแดง จำเลยแดงตอบว่าจำเลยจะทำอย่างนี้เป็นการไม่ถูกธรรมเนียมอีกทั้งตัวบิดาของจำเลยเจียมก็ไม่อยู่ ถ้าจำเลยจะเอาจำเลยเจียมไปเป็นภรรยาจริงก็ให้ไปขอให้อาเจ้าแก้วมาสู่ขอตามประเพณี ก็จะยกให้ จำเลยได้พูดว่าไม่เคยให้อาเจ้าแก้วมาสู่ขอให้ลำบาก จำเลยเป็นอิสระแก่ตัวจำเลยอยู่แล้ว พูดขอเดี๋ยวนี้ก็จะเอาเดี๋ยวนี้ เพราะไม่มีใครใหญ่เกินจำเลยอีกแล้ว ทั้งนี้ที่ยกกระบัตรหรือปลัดกับเป็นผู้ว่าราชการ สำเร็จแก่ตัวจำเลยทั้งสิ้น *อ้างเรื่องอำนาจเด็ดขาดแบบ authority แล้วจำเลยก็พูดต่อว่า จะขออนอนด้วยกับจำเลยเจียมสักคืนหนึ่งจำเลยแดงจะยอมหรือไม่ จำเลยแดงบอกว่าไม่ยอม จำเลยจึงได้ขู่ว่าจำเลยเจียมนั้นบนดัก จำเลยเจียมไม่ยอม จำเลยจึงได้ปล่อยและพูดว่าคืนนี้จะนอนกับจำเลยเจียมให้ได้ จำเลยเจียมจึงได้เข้าไปนอนในครัว จำเลยก็ตามเข้าไปแล้วก็เข้ากอดปล้ำ

¹⁰ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ย 13.3/17 ขออนุญาตพิจารณาความในระหว่างหลวงรามฤทธิธน์จำเลย ต้องหาว่าข่มขืน (18 มีนาคม 121 – 16 พ.ค. 122)

อำแดงเจียม อำแดงเจียมก็ตื่นสับดหุดและหนีเข้าไปในห้อง จำเลยก็ตามเข้าไปและปิดประตู แล้วจึงได้กระทำชำเราอำแดงเจียม ซึ่งขณะนั้นอำแดงเจียมยังอยู่ข้างนอกห้องก็ไม่ว่าจะทำอย่างไร จึงร้องห้ามปรามจำเลย แต่จำเลยไม่ฟัง อำแดงเจียมจึงผลักประตูเข้าไปจะช่วยอำแดงเจียมแต่เข้าไปไม่ได้ ส่วนอำแดงเจียมก็ไม่กล้าร้องให้คนช่วย เพราะกลัวอำนาจจำเลยซึ่งเป็นผู้มีบรรดาศักดิ์ เมื่อจำเลยทำชำเราอำแดงเจียมเสร็จแล้วจำเลยก็กลับไป ต่อมาในวันที่ 11 มีนาคม ร.ศ. 121 จำเลยได้ไปที่บ้านนายเกตอีก และได้ร้องเรียกอำแดงแดง อำแดงแดงถามจำเลยว่ามีธุระอะไร จำเลยตอบว่าจะมาหาอำแดงเจียม อำแดงแดงตอบว่าอำแดงเจียมไม่อยู่ไปช่วยงานที่บ้านผู้ใหญ่หุน แต่จำเลยไม่เชื่อได้เข้าไปค้นดูในบ้าน แต่ไม่พบอำแดงเจียม จำเลยจึงบอกให้อำปดแดงไปตามอำแดงเจียมมาให้แต่อำแดงแดงบอกว่าเดินไปไม่ไหวเพราะอยู่ไกล จากนั้นจำเลยก็ไปที่สวนที่นายเกตอยู่และผู้ใหญ่ดีก็ขึ้นไปบนสนามและร้องเรียกนายเกต นายเกตจึงถามผู้ใหญ่ดีว่าจะพาไปไหน ผู้ใหญ่ดีบอกว่าจะไปที่บ้านผู้ใหญ่หุน เมื่อนายเกตทราบว่าผู้ใหญ่ดีกับจำเลยจะไปบ้านผู้ใหญ่หุนซึ่งอำแดงเจียมอยู่ที่นั่น นายเกตกลัวว่าจำเลยจะไปทำธุระชำเราอำแดงเจียมอีกจึงเดินตามไป เมื่อไปถึงบ้านผู้ใหญ่หุน นายเกตก็ได้เดินเลยไปที่บ้านอำแดงน้อมและพบจำเลยอยู่ที่หน้าบ้านอำแดงน้อม จำเลยได้ร้องเรียกอำแดงเจียมให้ออกมาหา อำแดงเจียมซึ่งเป็นพี่สาวของอำแดงเจียมได้ออกมาหาจำเลย จำเลยถามว่าอำแดงเจียมอยู่ไหน อำแดงเจียมบอกว่าไม่ได้อยู่ที่นี้ จำเลยเถียงว่าเห็นอำแดงเจียมหลบเข้าไปข้างในสักครู่นี้ จำเลยได้พูดขู่ขู่และแสดงท่าทางว่าจะเข้าไปปลุกปล้ำอำแดงเจียมให้ได้ อำแดงเจียมและคนอื่นๆได้ห้ามปรามจำเลย จำเลยกล่าวว่าไม่ใช่ธุระกงการอะไรของแม่เจียมจะมาขัดคอจำเลยเพราะอะไร แล้วจำเลยจึงลงจากเรือนอำแดงน้อมไปนั่งอยู่ที่ปากทางบ้านอำแดงน้อมเพื่อคอยสกัดกั้นหรืออุดคร่าอำแดงเจียม นายเกตให้การว่า ในระหว่างที่จำเลยได้ข่มขืนทำชำเราอำแดงเจียมนั้น จำเลยยังเป็นผู้ว่าราชการแทนต่างเจ้าคุณพระยาพิพิธพิไลด้วย เป็นผู้ดูแลสุขทุกข์ของราษฎร ไม่ควรที่จะมาข่มขืนอำแดงเจียมซึ่งเป็นไพร่พลเรือนโดยที่อำแดงเจียมมิได้นิยมนม และจำเลยยังเป็นผู้รับสัญญาบัตรว่านำที่หลวงรามฤทธิรงค์ยกกระบัตรเจ้าพนักงานผู้รักษาพระอัยการ เป็นผู้รักษาหมาย ไม่น่าจะฝ่าฝืนกฎหมายกระทำชำเราอำแดงเจียมให้ได้รับความอับอาย ดังนั้นนายเกตและอำแดงเจียมซึ่งได้รับความเดือดร้อนหนักจึงได้ขอให้ศาลพิพากษาคัดสินปรับไหมจำเลยเป็นเงิน 1000 บาท และขอให้จำเลยเสียค่าฤชาธรรมเนียม

ข้อสังเกต เป็นเรื่องของข้าราชการรังแกประชาชน

เรื่อง ความหม่อมเจ้าเจ๊กเรื่อง นายเล็กลักพาบุตรสาว¹¹

ช่วงเวลา 6 มกราคม - 12 เมษายน ร.ศ. 122

เนื้อความ นายเล็กคนขับรถของหม่อมเจ้าเจ๊กได้ลักพาบุตรสาวของหม่อมเจ้าเจ๊กไป พลตระเวนจับตัวได้พร้อมกับทรัพย์ที่บุตรสาวได้ลักไป หม่อมเจ้าเจ๊กได้รับบุตรสาวกับทรัพย์คืนไปบ้างแล้ว ส่วนนายเล็กนั้นพลตระเวนได้ส่งศาลโบริสภาที่ 2 ตามกฎหมายพระราชบัญญัติราชการที่ 4 ความลักพาเช่นนี้ไม่เป็นความอาญามีแต่ปรับละเมิดฐานเดียวเท่านั้น พระองค์เจ้าระพีพัฒนศักดิ์ได้บอกให้เอาตัวนายเล็กลงไปส่งที่ศาลกระทรวงวัง เจ้ากรมกองตระเวนมีหนังสือมาว่า ตามคำสั่งที่เราได้รับจากเสนาบดีกระทรวงเมืองเราต้องส่งคนเช่นนายเล็กที่ศาลโบริสภา ศาลโบริสภาพิจารณาอยู่ ถ้าได้ความจริงคงจะปรับเพียงละเมิดแล้วปล่อยตัวไป กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ กล่าวว่า เรื่องคดีนายเล็กคนขับรถลักพาหม่อมราชวงศ์ไปลักพาบุตรสาวหม่อมเจ้า เจ๊กที่กองตระเวนส่งศาลโบริสภาที่ 2 พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ได้มีรับสั่งให้ส่งที่ศาลกระทรวงวัง แต่เจ้ากรมกองตระเวนมีหนังสือขอยื่นส่งที่ศาลโบริสภา ตามคำสั่งเสนาบดีกระทรวงนครบาล กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงเห็นว่า คดีมีผู้ทำชู้ด้วยบุตรสาวหม่อมเจ้าผู้มีบรรดาศักดิ์คล้ายพระองค์เจ้าจะส่งพิจารณาในกระทรวงวังก็ควร แต่กรมกองตระเวนไม่ยอมส่งอ้างคำสั่งกระทรวงเมืองนั้น จึงให้กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์พิจารณา ด้วยหม่อมเจ้าเจ๊กนั้นเป็นเจ้านายที่มีเกียรติยศ เมื่อเกิดคดีเรื่องนี้ขึ้นมาพระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมืองและจางวางกรมกองตระเวนมิได้นำเสนอกกรมหลวงนเรศวรฯ เนื่องจากพระยาเทพอรชุนผู้จัดการแทนหม่อมเจ้าเจ๊กได้มาหารือกับพระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมืองเพื่อป้องกันความอับอายของหม่อมเจ้าเจ๊ก จะไม่ว่ากล่าวคดีลักพาให้ว่าแต่คดีลักทรัพย์ จึงกลายเป็นคดีเล็กน้อยที่จะว่ากล่าวกันยังศาลตามธรรมเนียม

¹¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ย13 . 3 / 16 ความหม่อมเจ้าเจ๊ก เรื่องนายเล็กลักพาบุตรสาว (6 ม.ค. - 12 เม.ย. 122)

กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ได้สอบสวนในคดีเรื่องนี้ได้ความว่า เมื่อวันที่ 1 มกราคม เวลาทุ่มเศษ หม่อมราชวงศ์ไปล่ออายุ 18 ปีบุตรสาวหม่อมเจ้าเจ๊กหายไปกับนายเล็กคนขับรถของหม่อมเจ้าเจ๊ก หม่อมเจ้าเจ๊กได้ตรวจทรัพย์สินของที่หายไป ด้วยคือ เงิน 10 ชั่ง กับเครื่องทองรูปพรรณ สายสร้อย 1 สาย สร้อยข้อมือ 1 สาย ลูกข้าวัด 2 พวง แหวนรอบข้อมือ 2 พวง แหวนเพชร 1 วง แหวนมรกต น้ำเพชร 1 วง แหวนทับทิม 1 วง

หม่อมเจ้าเจ๊กจึงไปตามที่นายจันน้องชายนายเล็ก ที่ตำบลถนนราชวงศ์ ได้ความว่าทั้งสองคนไปหลบอยู่ที่ตึกแถวสร้างใหม่ตรงบ้านบาต แต่ขณะนั้นเป็นเวลากลางคืนหม่อมเจ้าเจ๊กจะเข้าคั่นก็เกรงจะมีเหตุยิงฟันกันขึ้น จึงได้วางคนเฝ้าห้อยที่สงสัยไว้ และได้แจ้งเหตุกับกองตระเวนในท้องที่ให้ทราบและช่วยระงับด้วย พอรุ่งเช้ากองตระเวนจึงเข้าคั่นจับได้ตัวหม่อมราชวงศ์ไปล่กับนายเล็กในห้องตีกรรมทั้งทรัพย์สินที่หายไป ยกเงินหายไป 400 บาท กองตระเวนได้ส่งตัวหม่อมราชวงศ์ไปล่กับสิ่งของและเงินให้หม่อมเจ้าเจ๊กรับไป และนำตัวนายเล็กมาเสนออย่างจางวางกรมกองตระเวน พระยาเทพอรชุนจึงได้นำเหตุมาหารือกับพระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ในการที่จะไม่ส่งหม่อมราชวงศ์ไปล่ไปว่าคดีลักพาจะว่าแต่คดีลักทรัพย์ กองตระเวนจึงได้ส่งคดียังศาลเฉพาะนายเล็กในตอนเช้าของวันที่ 3 ฝ่ายหม่อมเจ้าเจ๊กเมื่อกองตระเวนจับบุตรกับนายเล็กได้แล้วก็ได้รีบไปกราบทูลกรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ขอให้ช่วยจัดการพิจารณาคดีให้ตลอดไป กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงเห็นควรชำระในกระทรวงวังจึงให้ศาลคืนความยังกรมกองตระเวน แต่ศาลมิได้แจ้งความที่คืนให้ชัด แจ้งแต่ว่า คดีเรื่องนี้โจทก์เป็นหม่อมเจ้าจึงคืนให้กรมกองตระเวนส่งไปยังศาลกระทรวงวัง มีสเตอร์ลอชันผู้ว่าที่จางวางกรมกองตระเวนจึงเห็นว่า ตามคำสั่งกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์นั้น เฉพาะจำเลยตั้งแต่หม่อมเจ้าขึ้นไปจึงให้ส่งยังศาลกระทรวงวัง ไม่ใช่โจทก์เป็นหม่อมเจ้าต้องส่ง ศาลแจ้งความมาไม่ต้องด้วยคำสั่งและทั้งผิดด้วยการที่ได้ปฏิบัติราชการ คือ คดีที่โจทก์เป็นหม่อมเจ้าหรือมากกว่าหม่อมเจ้าขึ้นไป ซึ่งจำเลยเป็นหม่อมราชวงศ์และไม่ได้เป็นเจ้านั้นแล้ว ศาลเคยรับคดีและไต่สวนพิจารณามาแล้วทั้งสิ้น จึงได้ตอบข้อความตามคำสั่งไป เพราะเหตุศาลไม่ได้แจ้งข้อความให้เข้าใจกันชัด จึงไม่เป็นข้อความชัดช้องถึงเสนอกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ได้เชิญหม่อมเจ้าเจ๊กมาพบและชี้แจงเหตุที่เป็นคดีจะปิดเงียบไม่ได้นั้นเพราะเป็นการจับกุมกันในเวลากลางวัน และข้อหาเรื่องลักทรัพย์นั้นก็มีเหตุมาจากเรื่องลักพา กับทั้งได้นำพระราชหัตถเลขาซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พิจารณาคดีในกระทรวงวังนั้นให้ทราบ หม่อมเจ้าเจ๊กก็

มีความยินดีในพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นอย่างยิ่ง แสดงว่าพระองค์ท่านมิได้มีความคิดที่จะดำรงจิตต์ได้ด้วยประการใดเลย เพราะเป็นผู้มีโรคป่วยอยู่แล้ว ข้าพเจ้ามีเหตุอันเป็นที่อภัยก็โทษมนัสเป็นที่ยิ่ง ไม่มีสติที่จะดำรงว่าอย่างใดจะดีจะชอนั้นได้อีกประการหนึ่งด้วยความก็ไม่สู้เข้าใจ จึงได้ไปทูลมอญคดีถวายกรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ให้ทรงเมตตาจัดผู้ว่าคดีให้จนตลอด และครั้งนี้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พิจารณาคดีในกระทรวงวังนั้น หม่อมเจ้าเจ๊กมีความยินดีในพระมหากรุณายิ่งนัก กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์จึงได้สั่งให้กรมกองตระเวนถนนคดีนี้มาจากศาลาโบโรสภาที่ 2 ส่งมายังศาลกระทรวงวังตามพระบรมราชานุญาต

กรมขุนพิทยลาภพฤฒธาดาได้หารือกับหม่อมเจ้าเจ๊กว่าท่านต้องการอย่างไร หม่อมเจ้าเจ๊กตอบว่า ท่านก็หมดปัญญาไม่รู้ที่จะคิดอย่างไร แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ทุกอย่างขอแต่พอให้เป็นเยี่ยงอย่างกันอย่าให้ลูกอื่นๆ คิดทำชั่วเช่นนี้อีก ซึ่งคดีครั้งนี้ต่างจากครั้งพระองค์เจ้าอลังการอยู่บ้าง ที่เป็นเวลาหม่อมเจ้าเจ๊กไปรับราชการประจำอยู่ไม่สามารถจะมาวังได้ ส่วน

พระองค์เจ้าอลังการถึงไปรับราชการก็อยู่ในที่ซึ่งป้องกันได้ดีกว่าท่านเจ๊ก และสังเกตดูครั้งนี้จะเป็นการเล่นๆ อย่างปอกกลอก ไม่ใช่จริงจัง อย่างศรกำทาบด้วยยาพิษเสียบอกเหลือทนจริงๆ เช่นนายเลียบ (คตินายเลียบทำชู้กับหม่อมราชวงศ์) ซึ่งเห็นได้ว่ามีความยำเกรงอยู่มาก ส่วนการที่จะลงโทษก็ต่างจากครั้งนั้นอีก คือผู้หญิงมีครรภ์ถึง 5 เดือน จะเอามาจำไว้ก่อนก็กลัวจะเป็นอันตราย จึงได้แต่ลงโทษผู้ชายก่อน ส่วนหญิงมอบให้หม่อมเจ้าเจ๊กลงโทษเอง เพราะถ้าจะรอให้คลอดบุตรก่อนแล้วจึงเอามาลงโทษก็ลูกเด๋ารุ่งรังอีก *

ส่วนนายเล็กได้ให้การว่า ตนอายุ 25 ปี เป็นบุตรนายสนั่น ซึ่งเป็นนายตรวจคุกเมืองราชบุรี มารดาชื่ออำแดงพัน บิดาได้ตายไปประมาณ 10 ปีแล้ว ตนได้มารับจ้างเป็นคนขับรถอยู่กับหม่อมเจ้าเจ๊กประมาณ 9-10 ปีมาแล้ว ประมาณปีเศษที่ผ่านมาตนกับหม่อมราชวงศ์หญิงไปส่นบุตรหม่อมเจ้าเจ๊กได้พูดจากรักใคร่กันและได้ร่วมประเวณีกันในห้องเรือนหม่อมราชวงศ์หญิงไปส่นอยู่เป็นประจำ จนกระทั่งหม่อมราชวงศ์หญิงไปส่นมีครรภ์ได้ประมาณ 5 เดือน หม่อมฯ ไปส่นและตนมีความกลัวหม่อมเจ้าเจ๊ก จึงได้ปรึกษากันคิดที่จะหนีไปในเดือนธันวาคม ร.ศ. 121 ตนได้เช่าห้องตึกแถวหน้ากองมหันโทษไว้เพื่อจะให้มารดาและน้องสาวของตนไปอยู่ก่อน และตนก็ได้ขนของไปไว้ที่นั่นบ้างแล้ว แต่มารดาและน้องสาวของตนยังไม่ได้ไปอยู่ ครั้นเมื่อวันที่ 1 มกราคม 122 เวลาหนึ่งทุ่ม ตนจะออกจากวังหม่อมเจ้าเจ๊กไปนอนเฝ้าของที่ห้องตึก หม่อมฯ ไปส่นรู้ว่าตนจะไปที่นั่นจึงขนส่งของตามมาพบตนที่หน้าวังและบอกว่าจะไปกับตน ตนก็ตก

ลงพาม่อมๆ ไปล้ไปอยู่ห้องเช่าหน้ากองมหันตโทษด้วย สิ่งที่มีม่อม ๆ ไปล้ไปนั้น เป็นทองรูปพรรณหลายอย่างจำไม่ได้ว่าเป็นอะไรบ้าง กับเงินประมาณ 5 ชั่ง ครั้นรุ่งขึ้นหม่อมเจ้าเจ๊กได้นำพลตระเวนไปจับตนส่งไปยังกรมกองตระเวน ส่วนตัวหม่อม ๆ ไปล้กับสิ่งของทองรูปพรรณที่มีม่อมไปล้มานั้นหม่อมเจ้าเจ๊กได้คืนไปหมดแล้ว ยกเว้นเงิน 400 บาท ซึ่งตนบอกว่าหม่อม ๆ ไปล้ได้นำไปใช้หมดแล้ว

หม่อมราชวงศ์หญิงไปล้ได้ให้การว่า ตนอายุ 18 ปี ได้รักใคร่กับนายเล็ก ถึงร่วมประเวณีกันมาประมาณปีเศษ จนตนตั้งครรภ์ได้ 5 เดือน กลัวจะปกปิดความไว้ไม่ได้จึงให้นายเล็กพาไปเช่าห้องอยู่ตำบลถนนหน้ากองมหันตโทษ และเมื่อตนจะหนีไปได้ลักทรัพย์สิ่งของทองรูปพรรณของหม่อมเจ้าเจ๊กบิดาไปด้วย ไปพักอยู่คืนหนึ่ง รุ่งขึ้นหม่อมเจ้าเจ๊กก็ให้พลตระเวนจับตัวมาและได้ทรัพย์สิ่งของตามที่ลักไปนั้นคืนแล้ว ยกเว้นเงิน 5 ชั่งที่ตนให้นายเล็กไปก่อนที่จะหนี นายเล็กได้ซื้อเป็นของไว้ได้ของคืนมาบ้าง

ตามความคดีดังกล่าว นายเล็กเป็นคนสามัญกระทำการบังอาจร่วมประเวณีด้วยบุตรผู้มีบรรดาศักดิ์สูงและลักพาไป ส่วนหม่อมราชวงศ์หญิงไปล้เป็นผู้มีบรรดาศักดิ์ไม่รักษาตระกูลของตนลอบร่วมรักสังวาสด้วยชายต่ำศักดิ์ หม่อมราชวงศ์หญิงไปล้กับนายเล็กควรต้องรับพระราชอาญา แต่เวลานี้หม่อมราชวงศ์หญิงไปล้กำลังมีครรภ์อยู่ ถ้าจะต้องรับพระราชอาญาอย่างไรก็ต้องรอลงอาญาแล้ว ส่วนจะลงโทษอย่างไรนั้น ก็เคยมีคดีเช่นนี้เกิดขึ้นมาก่อนคือ คดีของหม่อมราชวงศ์หญิงบุตรีพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอลังการกับนายเลียบ ซึ่งได้ลงอาญาจำขังนายเลียบ 6 เดือน ชังหม่อมราชวงศ์หญิงไว้ในพระบรมมหาราชวัง 6 เดือนเช่นกัน

เรื่อง ขุนองค์ราชบุรุษบำรุงต้องหาว่าข่มขืนทำชำเราอำแดงเย็น¹²

ช่วงเวลา_ 4 กันยายน – 16 ตุลาคม ร.ศ. 123

เนื้อความ_ ศาลมณฑลปราจีนบุรีมีบอกส่งสำนวนของศาลเมืองนครนายกมา ในคดีหมิ่นรอมหาดไทย อำแดงเย็น โจทย์ นายตาบกรมการอำเภอองครักษ์ ซึ่งรับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นขุนองค์ราชบุรุษ บำรุง จำเลย ต้องหาว่าพยายามข่มขืนทำชำเราอำแดงเย็น ภรรยาหมิ่นรอมหาดไทย หมิ่นรอมหาดไทยและอำแดงเย็น โจทย์ ได้ฟ้องว่า เดิมครั้งเมื่ออำแดงเย็นอยู่เรือนหลังเก่า นายตาบกรมการอำเภอตำบลองครักษ์ได้ข่มขืนอำแดงเย็นมาครั้งหนึ่งแล้ว จนกระทั่งวันที่ 9 ตุลาคม ร.ศ. 123

¹² หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ย13.3/21 ขุนองค์ราชบุรุษบำรุงต้องหาว่าข่มขืนทำชำเราอำแดงเย็น (4 ก.ย. – 16 ต.ค. 123)

นายตาบจำเลยยังได้เข้าไปพูดจาทะเลาะโลมจํากระทำซ้ำเราอํางงเย็นอีก อํางงเย็นกลัว จึงได้บอกให้นายแหม่นพนักงานอัยการให้ช่วยระวัง นายแหม่นจึงได้บอกให้จำเลยไปจาก เรือน และในวันที่ 10 ตุลาคม ร.ศ. 123 อํางงเย็นนอนหลับอยู่ในห้อง จำเลยได้ เรียกให้อํางงเย็นเปิดประตูแล้วก็บังอาจตรงเข้ากอดปล้ำข่มขืนจะทำซ้ำเรา อํางงเย็น ไม่ยินยอม ร้องให้คนช่วย จำเลยตกใจจึงปล่อยตัวอํางงเย็น และได้ยอมรับผิดต่อ หมื่นรองมหาดไทย ต่อหน้านายขึ้น นายจิตรกรรมการอำเภอ ซึ่งหมื่นรองมหาดไทย และอํางงเย็นได้เรียกร้องค่าเสียหายคือ สินไหมเป็นเงิน 500 บาท ทุนทรัพย์คือค่า ปรับสินไหมเงิน 500 บาท และค่าฤชาธรรมเนียมซึ่งได้เสียไป

ข้อสังเกต เป็นคดีข้าราชการรังแกประชาชน

เรื่อง อํางงกลางหาว่า หลวงวิจารณ์คดีราษฎรอุบลตรสาว¹³

ช่วงเวลา 1-2 พฤษภาคม ร.ศ. 123

เนื้อความ หลวงสุธรรมานุวัตรผู้พิพากษาศาลเมืองนครศรีธรรมราชมีใบบอกนำส่ง สำนวนมาว่า อํางงกลางภรรยาหลวงวิเศษสมบัติเป็นโจทก์ฟ้องต่อศาล กล่าวโทษ หลวงวิจารณ์คดีราษฎรนายอำเภอพังไกร ว่ากระทำการชกเพื่อจะอุบลตรสาวไปเป็น ภรรยา ศาลได้ไต่สวนเห็นว่าจำเลยมีพยานหลักฐานที่จะพิจารณาต่อไปได้ ซึ่งคดีเรื่องนี้ถ้า พิจารณาได้จริง จำเลยจะต้องรับพระราชอาญาถึงจำคุก แม้ว่าจำเลยจะเป็นข้าราชการ ก็ตาม

ข้อสังเกต เป็นเรื่องของข้าราชการรังแกประชาชน

เรื่อง ขอพระบรมราชานุญาตพิจารณา คดีหลวงเสนีพิทักษ์ต้องหาว่าข่มขืน อํางงปู้¹⁴

ช่วงเวลา 9-15 พฤษภาคม ร.ศ. 124

เนื้อความ อํางงปู้เป็นโจทก์ฟ้องกล่าวโทษหลวงเสนีพิทักษ์จำเลยว่าจะทำร้าย ร่างกายและพยายามจะข่มขืนทำซ้ำเราโจทก์ ดังนี้ เดิมในวันที่ 31 มีนาคม ร.ศ. 124 จำเลยได้กระทำผิดละเมิดกฎหมายโดยถือดาบ หรือกระบี่มีคมขึ้นไปบนเรือนโจทก์

¹³ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร. 5 ย13.3 / 19 อํางงกลางหาว่าหลวงวิจารณ์คดีราษฎร อุบลตรสาว (1-2 พ.ค. 123)

¹⁴ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ย13.3 / 22 ขอพระบรมราชานุญาตพิจารณาคดีหลวงเสนีพิทักษ์ ต้องหาว่า ข่มขืนอํางงปู้ (9-15 พ.ค. 124)

แล้วเงือดดาบขึ้นจะฟันอำแดงเล็กและอำแดงพร้อม และไล่ให้ไปจากที่นี่ ถ้าไม่ไปจะเอาดาบฟัน อำแดงเล็ก อำแดงพร้อมและโจทยตักใจกลัวจึงพากันลุกขึ้นจะหนีไป จำเลยก็ได้จับข้อมือโจทยอุดลากเข้าไปในห้อง แล้วจำเลยก็กอดปล้ำพยายามจะกระทำชำเราโจทย โจทยไม่ยอม จำเลยจึงพูดว่าถ้าไม่ยอมเป็นภรรยาจำเลย จำเลยจะเอาดาบฟัน โจทยจึงได้ร้องให้คนช่วย จำเลยตักใจกลัวจึงได้ปล่อยตัวโจทย โจทยจึงหนีออกมาจากในห้องได้ ส่วนจำเลยได้ปิดประตูใส่กลอนอยู่ในห้องของโจทย นายรอดพี่ชายของโจทยจึงนำพนักงานกองตระเวนมาจับตัวจำเลยได้พร้อมดาบของกลาง

โจทยได้ยื่นข้อหาต่อศาลโบริสภาที่ 2 ซึ่งได้ไต่สวนคดีเรื่องนี้เสร็จแล้ว จึงทำคำสั่งให้โจทยมายื่นฟ้องต่อศาลพระราชาอาญาต่อไป

ข้อสังเกต ข้าราชการรังแกประชาชน

เรื่อง หม่อมราชวงศ์สนั่น ลอบรักกับหม่อมเจ้าประสมบุญเกษม¹⁵

ช่วงเวลา 22 พฤษภาคม ร.ศ. 124 - 6 มิถุนายน ร.ศ. 125

เนื้อความ กรมทหารมหาดเล็กได้ยื่นรายงานการไต่สวนว่า นายร้อยโท หม่อมเจ้าประสมบุญเกษม กรมทหารมหาดเล็ก ในพระเจ้านวรวัชรเธอ กรมหมื่นสัณติย์ธำรงศรีสวัสดิ์ลอบรักกับหม่อมราชวงศ์หญิงสังวาลย์หม่อมเจ้าถนอมในพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหมื่นมเหศวรศิวลาด ซึ่งอยู่ในพระบรมมหาราชวังที่พระตำหนักสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ และหม่อมเจ้าประสมบุญเกษมกับหม่อมราชวงศ์หญิงสังวาลย์ได้พบพูดจากันที่ริมกำแพงวังสวนดุสิตชั้นนอกด้านใต้ครั้งหนึ่ง โดยอำแดงบุญโชนเป็นผู้ชักสื่อ และอำแดงบุญโชนยังได้ถือหนังสือของหม่อมเจ้าประสมบุญเกษมเข้าไปให้หม่อมราชวงศ์หญิงสังวาลย์ในวังสวนดุสิตชั้นใน 2 ฉบับ ทั้งได้รับหนังสือจากหม่อมราชวงศ์หญิงสังวาลย์ออกไปให้หม่อมเจ้าประสมบุญเกษมอีก 2 ฉบับ หม่อมเจ้าประสมบุญเกษมได้ให้การว่า เมื่อวันใดจำไม่ได้ ในเดือนพฤษภาคม นายสิบโทเจิมดำกองร้อยที่ 3 ได้มาบอกตนว่า มีผู้หญิงมาหาที่ประตูเขียวในพระบรมมหาราชวัง ตนได้ออกไปพบอำแดงบุญ อำแดงบุญบอกว่าจะชักผู้หญิงให้ 1 คน ตนถามว่าเป็นใคร อำแดงบุญบอกว่าเป็นลูกท่านหม่อมเจ้าถนอม แลได้ชวนให้ไปดูตัวที่กำแพงหักเดี๋ยวนี้นี้ แต่ตนตอบว่ายังไม่ว่าง ถ้าได้ไปอยู่สวนดุสิตอาจจะมีเวลาว่าง ในวันที่ 8 ตนได้ไปรักษาการอยู่ที่วังสวนดุสิต ครั้นวันพฤหัสบดีเวลา 2 ทุ่มเศษ อำแดงบุญโชนได้ไปหาตนที่วังสวนดุสิต และได้พา

¹⁵ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ย 13.3 / 23 หม่อมราชวงศ์สนั่นลอบรักกับหม่อมเจ้าประสมบุญเกษม (22 พ.ค. 124 - 6 มิ.ย. 125)

ไปดูตัวหญิงที่หน้ากองรักษาการริมกำแพงวังสวนดุสิตชั้นนอก คนได้ถามหม่อมราชวงศ์
 สันว่าอยู่ที่ไหน หม่อมราชวงศ์สันตอบว่ารับราชการอยู่ในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรม
 ราชินีนาถ ตนก็ตอบว่า ถ้าอย่างนั้นฉันก็รับรองไม่ได้ หม่อมฯ ตอบว่า จะพูดลา
 ออก ถ้าออกได้เมื่อไรจะบอกให้ทราบ หลังจากนั้นตนก็ไม่ได้พบพูดหรือมีหนังสือโต้ตอบ
 กันและไม่ได้รับหนังสือของหม่อมราชวงศ์สันด้วย พอรุ่งเช้า อำแดงบุญได้มาบอกตนว่า
 การที่หม่อมราชวงศ์สันพูดจากับตนมีคนเห็นคืออำแดงซ้อย ตนก็ไม่ได้ตอบว่าอย่างไร
 แล้วอำแดงบุญก็กลับไป ส่วนนายสิบโทเจิมกองร้อยที่ 3 ได้ให้การว่า วันที่เท่าใด
 จำไม่ได้ ในเดือนพฤษภาคม ตนได้ไปเป็นพนักงานเลี้ยงน้ำชาอยู่ที่สนามว่าสวนดุสิต
 อำแดงบุญโหล่นได้มาถามว่า มีหม่อมเจ้าอะไรอยู่องค์หนึ่งขาวๆ เล็กๆ เตี้ยๆ อยู่ในกรม
 ทหารมหาดเล็ก หญิงคนหนึ่งเขาได้เห็นตัวแล้วเขาให้มาถาม ตนจึงตอบว่ามีแต่หม่อม
 เจ้าประสพ อำแดงบุญโหล่นตอบว่าอยากจะเข้าเฝ้าท่าน ตนจึงถามว่ามีธุระอะไร
 อำแดงบุญตอบว่า มีหญิงอยู่คนหนึ่งเป็นคนมีตระกูล ไม่อยากอยู่ในวังอยากจะมีผัว
 ให้อำแดงบุญช่วยหาผัวให้ ตนจึงตอบว่ายังไม่ไปไม่ได้ พรุ่งนี้ไปเฝ้าท่านที่ในวังก็แล้วกัน
 อำแดงบุญจึงกลับไป ครั้นรุ่งขึ้น อำแดงบุญได้มานั่งอยู่ที่ห้องเวรประจำวันของกรม
 ทหารมหาดเล็ก ตนเข้ามาในกรมเพื่อมารับเงินเดือน อำแดงบุญบอกกับตนว่าให้ไปพูด
 หม่อมเจ้าประสพ ตนจึงไปพูดหม่อมเจ้าประสพว่า อำแดงบุญโหล่นให้มาบอกกับท่าน
 ว่า มีหญิงในวังเขาได้เห็นตัวท่านแล้ว วานอำแดงบุญมาช่วยจัดแจงให้ หม่อมเจ้า
 ประสพตอบว่าไม่รู้จักอำแดงบุญ แล้วหม่อมเจ้าประสพก็ได้ไปพูดกับอำแดงบุญที่ห้องเวร
 ประจำวันของกรม ตนก็ได้เดินตามไปด้วย อำแดงบุญได้พูดขึ้นว่าได้ส่งนายเจิมเขา
 มาพูดหลายวันแล้ว ว่ามีหญิงเขาได้เห็นท่านแล้ว เขาให้หม่อมฉันมาช่วยจัดแจงให้ ให้
 ท่านไปดูตัวที่โรงทหารสวนดุสิต หม่อมเจ้าประสพตอบว่าไม่รู้จักตัวผู้หญิง อำแดง
 บุญตอบว่าไปที่สนามว่าว จะพาออกมาให้ดูตัว หม่อมเจ้าประสพตอบว่าตอนนี้ยังติด
 การวิสาขะที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามไปไม่ได้ ประมาณซัก 2 – 3 วันจะไปเปลี่ยนเวรที่
 สวนดุสิต อำแดงบุญถามว่า ไม่เข้าไปหรือ หม่อมเจ้าประสพจึงสั่งว่า ถ้าอยากจะให้
 เห็นตัว ในวันเปลี่ยนทหารสวนดุสิตตอนเช้า 5 โมง ให้พาหญิงออกมาให้ดูตัวที่โรงทหาร
 แล้วอำแดงบุญจึงกลับไป

อำแดงบุญโหล่น ได้ให้การว่า จะเป็นวันใดจำไม่ได้ เมื่อเดือนเมษายน
 หม่อมราชวงศ์สันได้ให้หนูเผื่อนคนของท่านเรียกตนขึ้นไปพบ ตนก็ขึ้นไปพบ แต่หม่อม
 ฯ สันไม่ได้พูดอะไร ตนจึงลงมา แล้วหนูเผื่อนก็เอาผ้าห่มแถบสไบลงมาให้ตน บอกว่า
 หม่อมฯ สันให้ ตนก็รับไว้ ต่อมาประมาณ 5 เวลา หม่อม ฯ สันก็ให้หนูเผื่อนมาเรียกตน
 ขึ้นไปอีก แล้วหม่อมสันฯ ได้พูดว่า แกเห็นผู้ชายที่ไหนบ้างที่รูปร่างดี ๆ และมีตระกูล

เหมือนอย่างฉัน ให้หาให้สักคนหนึ่ง ตนก็ตอบว่า เห็นมีอยู่ที่สมกันก็แต่หม่อมเจ้าชาย ประสพพลเกษมคนเดียวเท่านั้น ท่านก็ชอบใจ แล้วสั่งให้ตนไปพูดกับหม่อมประสพ ฯ แต่ให้พูดว่า อำแดงบุญเป็นคนจะชักสื่อหม่อม ฯ สั้น ให้ท่านเอง แล้วจะให้เงินเดือน ตนอยากได้ จึงไปพูดกับหม่อมประสพ ฯ ตามที่หม่อมราชวงศ์สั้นสั่งที่ประตูทวารเมื่อเดือน พฤษภาคม 125 เมื่อตนไปพูดกับหม่อมประสพ ท่านก็ชอบใจ และพูดว่าทำไมจะได้เห็น ตัว แล้วตนจึงไปบอกกับหม่อม ฯ สั้นว่า ทายชายอยากจะได้เห็นตัว ท่านก็ตอบว่าได้ และสั่งให้ไปนัดกับหม่อมเจ้าประสพ ฯ ตนจึงได้ไปนัดให้ไปพบกันในวันที่ 10 พฤษภาคม เวลา 2 โมง ที่ข้างทิศทหารมหาดเล็กที่ท่านชายอยู่ ตนได้พาหม่อมสั้นไปพบตามนัด เมื่อท่านทั้งสองพบกันตนก็เดินเลยไปที่ถนนข้างอื่น และกลับมาเวลายามหนึ่ง ซึ่งหม่อม ฯ สั้นเข้าไปในวังแล้ว จะพูดจาตกลงกันอย่างไรตนก็ไม่ทราบ และตั้งแต่นั้นมาตนก็ไม่ได้พบกับหม่อม ฯ สั้นจนทุกวันนี้ ซึ่งในวันที่ทั้งสองท่านไปพูดคุยนั่นอยู่ในที่มืด และหนู เพื่อนอยู่ด้วย แต่ในวันหลังๆ หม่อม ฯ สั้นจะไปพูดอะไรกันอีกตนก็ไม่ทราบ และก่อนที่จะมานัดพบกันนั้น หม่อมประสพได้ให้ตนเอาหนังสือไปให้หม่อม ฯ สั้นสองครั้งในวังสวนดุสิต และหม่อม ฯ สั้นก็ให้ตนถือหนังสือตอบมาสองครั้งเหมือนกัน และการที่ตนถือหนังสือเข้าไปในวังสวนดุสิตนั้น ผู้รักษาประตูไม่เคยเห็นสักครั้ง นอกจากนั้นอำแดงบุญยังได้ให้ปากคำว่า การที่ตนเอาหนังสือหม่อมประสพมาให้หม่อม ฯ สั้นนั้น ตนให้หนูเพื่อนเอาไปให้ทั้ง 2 ครั้ง ไม่ได้ไปเอง และหนังสือที่หม่อม ฯ สั้นตอบหม่อมประสพนั้น หนูเพื่อนเอามาให้ ตนมิได้ไปรับเอง อำแดงบุญยังได้ให้ปากคำเพิ่มว่า ตอนที่ตนนำหนังสือของ หม่อมประสพไปให้หม่อม ฯ สั้น และนำหนังสือหม่อม ฯ สั้นไปให้หม่อมประสพนั้น ตนจำวันไม่ได้ จำได้แต่ว่าเป็นเดือนพฤษภาคม และการที่มีหนังสือโต้ตอบกันนั้นก็หลังจากที่ตน นัดให้มาเจอกันที่ทิศทหารมหาดเล็ก

หนูเพื่อน อายุ 11 ปี ได้ให้การว่า จะเป็นวันใดจำไม่ได้ ในเดือนพฤษภาคม 125 นี้ ในตอนกลางคืน ตนได้เห็นอำแดงบุญขึ้นไปบนเรือนหม่อม ฯ สั้นแล้วพูดว่า ท่านมาแล้ว ขอเชิญคุณออกไป แต่ตนไม่ทราบว่ามีใครเพราะอำแดงบุญไม่ได้บอกชื่อ แต่จำหน้าได้ และได้ทราบจากอำแดงบุญว่าท่านผู้นี้เป็นเจ้า หม่อม ฯ สั้นก็ได้ออกไปพูดกับท่านผู้นี้ที่ข้างโรงทหารมหาดเล็ก ตนกับอำแดงบุญก็ตามไปด้วย แล้วอำแดงบุญก็เดินไปทางถนน ซังฮี้ แต่ตนหมอบอยู่ที่หม่อม ฯ สั้น แต่ไม่ได้ยินว่าพูดอะไรกัน เพราะหมอบอยู่ไกล พูดกันสัก 2 ชั่วโมงหม่อม ฯ สั้นก็กลับ ที่ซึ่งพูดกันนั้นเป็นที่มืด นั่งห่างกัน 1 คืบ แต่ตนไม่เห็นว่ามีอะไรกัน และเมื่อก่อนที่พูดกันคราวนี้ ตนเห็นไปพูดกันกลางวันอีกครั้งหนึ่ง ที่สวนหมากพระอรรคชายาเธอ อำแดงบุญก็ไปด้วย นอกจากนั้นตนก็ไม่เห็นเลย หลังจากหม่อม ฯ สั้นพูดกับหม่อมประสพได้ประมาณ วันสองวันแล้วอำแดงบุญได้เอาหนังสือมา

ให้ตนหนึ่งฉบับว่าท่านให้อามาให้คุณ ตนก็เอามาให้หม่อม ๔ สั้น และหม่อม ๔ สั้นก็ให้ตนเอาน้ำส้อมไปให้อำแดงบุญ ให้เอาไปให้หม่อมประสพ สองวันต่อมา อำแดงบุญก็เอามาให้ตนอีกฉบับหนึ่งให้อามาให้หม่อม ๔ สั้น ตนก็เอาไปให้ แล้วหม่อมสั้นก็ให้ตนนำหนังสือมาให้อำแดงบุญให้ไปให้หม่อมประสพอีก รวมหนังสือได้ตอบกันข้างละ 2 ฉบับ และการที่หม่อม ๔ สั้นมาพูดกับหม่อมประสพและมีหนังสือได้ตอบกันนั้น ตนไม่รู้เลยว่าท่านรักใคร่กัน

คดีนี้ หม่อมเจ้าประสพกุลเกษมได้บังอาจล่วงละเมิดพระราชอาญาชอบรักกับหม่อมราชวงศ์หญิงสั้นซึ่งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งเป็นการผิดกฎหมายเทียบบาลจึงถูกลงโทษโดยการขังสนมมีกำหนด 1 ปี เพราะยังมีพระชนม์น้อยอยู่ เมื่อพ้นโทษแล้วให้ออกจากกรมทหารมหาดเล็กย้ายไปรับราชการกรมทหารอื่นเพื่อเป็นการแก้ตัว

ข้อสังเกต คดีเรื่องนี้เป็นการทำผิดกฎหมายเทียบบาล แต่เป็นเรื่องของสังคมกำลังเปิด หญิงในวังอยากมีสามีและไปอยู่ข้างนอก แต่ต้องผ่านพ่อสื่อ แม่สื่อ ประเด็นคือ เป็นการลงโทษฝ่ายหญิงมากกว่า เพราะเป็นฝ่ายริเริ่ม คดีนี้เป็นการสะท้อนสังคมของหญิงในวัง

เรื่อง อำแดงเนียมไปพูดล่อหลวงหม่อมหลวงหญิงพื้นซึ่งอยู่กับเจ้าจอมเย็นไปให้นายเปลื้องข่มขืนทางประเวณีนั้น ได้ตัวหม่อมหลวงหญิงพื้นคืนให้หม่อมราชวงศ์หญิงปลื้มรับไปแล้ว แต่นายปลื้ม อำแดงเนียมยังสืบจับอยู่¹⁶

ช่วงเวลา 12 - 13 กันยายน ร.ศ. 125

เนื้อความ วันที่ 9 กันยายน 125 หม่อมราชวงศ์หญิงปลื้มได้แจ้งความต่อนายอำเภอว่า อำแดงเนียม บ้านบางกร่าง แขวงเมืองนนทบุรีไปพูดจาล่อหลวงหม่อมหลวงหญิงพื้นผู้เป็นบุตรของหม่อมราชวงศ์หญิงปลื้ม ซึ่งเป็นผู้อยู่ในเจ้าจอมเย็น . ออกจากพระบรมมหาราชวังลักพาไปพร้อมด้วยนายเปลื้อง และให้นายเปลื้องข่มขืนหม่อมหลวงหญิงพื้นโดยทางประเวณี ซึ่งขอให้สืบจับตัวนั้น ได้แต่ตัวหม่อมหลวงหญิงพื้นคืนให้หม่อมราชวงศ์หญิงปลื้มรับตัวไปในวันนั้นแล้ว แต่ตัวนายเปลื้องและอำแดงเนียมยังสืบจับอยู่

ข้อสังเกต หญิงสูงศักดิ์ถูกข่มขืน ล่อหลวง

¹⁶ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 น36 / 318 อำแดงเนียมไปพูดล่อหลวงหม่อมหลวงหญิงพื้นซึ่งอยู่กับเจ้าจอมเย็นไปให้นายเปลื้องข่มขืนทางประเวณีนั้น ได้ตัวหม่อมหลวงหญิงพื้นแล้ว แต่นายเปลื้อง อำแดงเนียมยังสืบจับอยู่ (12 - 13 ก.ย. 125)

เรื่อง อนุญาตให้ชำระความเรื่องหลวงฤทธิศักดิ์ชลเขตรทำผู้กับม้าย หม่อมห้ามกรมหมื่นพงษาดิศรมหิป¹⁷

ช่วงเวลา 18 - 19 ธันวาคม ร.ศ. 125

เนื้อความ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยได้ทราบจากพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพงษาดิศรมหิป และหม่อมเจ้าสุทธิดีเดชปลัดมณฑลราชบุรีว่า หลวงฤทธิศักดิ์ชลเขตร ข้าหลวงมหาดไทยมณฑลราชบุรีได้ลอบทำผู้กับม้ายหม่อมห้ามในพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพงษาดิศรมหิปที่เมืองราชบุรี ความเรื่องนี้เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทรงเห็นว่า ละม้ายเป็นหม่อมห้ามของพระบรมวงษ์ชาลวงษ์ ส่วนหลวงฤทธิศักดิ์ชลเขตรก็เป็นข้าราชการมีตำแหน่งหน้าที่ชั้นกรมการผู้ใหญ่ ถ้าหลวงฤทธิศักดิ์ชลเขตรประพฤติเช่นนี้จริงก็มีความผิดไม่สมควรจะรับราชการต่อไป ควรรับพระราโชาญาอย่างต่ำคือ ถอดจากตำแหน่งบรรดาศักดิ์ และทรงเห็นว่าความเรื่องนี้มิใช่ความแพ่งสามัญ ไม่ควรให้ไปฟ้องในโรงศาลเช่นความแพ่งสามัญ ควรชำระความเรื่องนี้ในกระทรวงมหาดไทย

ข้อสังเกต ประเด็นคือ ข้าราชการเป็นู้กับนางห้าม และถูกถอดบรรดาศักดิ์ และการที่ให้ความในกระทรวงเพราะอาจกลัวเรื่องอื้อฉาว

เรื่อง ขออนุญาตพิจารณาความระหว่างอำแดงจันใจทย ก้าวโทษหลวงกำแหงมหิมาจำเลยว่าข่มขืนข้าเราใจทย¹⁸

ช่วงเวลา 4 พฤษภาคม - 24 มิถุนายน ร.ศ. 127

เนื้อความ ศาลมณฑลปราจีนบุรีมีบอกส่งสำนวนขึ้นไต่สวนกับฟ้องของอำแดงจันใจทย ซึ่งฟ้องกล่าวโทษหลวงกำแหงมหิมาปลัดเมืองกบินทร์บุรี จำเลยว่าข่มขืนทำข้าเราใจทย ดังนี้ ในเดือนห้า ร.ศ. 127 อำแดงจันและพวกได้ถูกเจ้าพนักงานจับส่งตัวมายังที่ว่าการอำเภอเมืองกบินทร์บุรี ในข้อหาเล่นชู้เหงาลัก หลวงมหิมา จำเลยซึ่งเป็นผู้รักษาราชการเมืองได้สั่งให้ขังพวกของอำแดงจันไว้ในกองเรือนจำ แต่ตัวอำแดงจันและอำแดงพืงนั้นได้นำไปขังไว้ที่เรือนพักของขุนวิจิตร ยกบัตรเมือง ซึ่งเป็นเรือนหลวงที่ยกขึ้นใหม่ไม่มีคนอยู่ พอรุ่งเช้าจำเลยก็บังคับให้พวกของอำแดงจันเสียเงินคนละประมาณ 22

¹⁷ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 ย 13.3 /24 อนุญาตให้ชำระความเรื่องหลวงฤทธิศักดิ์ชลเขตรทำผู้กับม้าย หม่อมห้ามกรมหมื่นพงษาดิศรมหิป (18 - 19 ธันวาคม 125)

¹⁸ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร. 5 ย 13.3 / 25 ขออนุญาตพิจารณาความระหว่างอำแดงจันใจทย ก้าวโทษหลวงกำแหงมหิมาจำเลย ว่าข่มขืนข้าเราใจทย (4 พ.ค. - 24 มิ.ย 127)

บาท อำแดงจันขอเสียเงินเช่นกัน แต่จำเลยไม่ยอมกลับนำตัวอำแดงจันและอำแดงฟุ้งไป
 ซังไว้ที่เดิมอีกหนึ่งคืน พอตกดึกจำเลยก็เข้ามาในเรือนและตรงเข้าจุดคร่ากอดปล้ำอำแดง
 จัน อำแดงจันร้องให้อำแดงฟุ้งช่วย แต่จำเลยกลับชูและไล่อำแดงฟุ้งออกไปจากห้อง
 อำแดงฟุ้งจึงออกไปด้วยความกลัว แล้วจำเลยก็จะกระทำชำเราอำแดงจันแต่อำแดงจัน
 ไม่ยอม จำเลยจึงบอกว่าถ้าไม่ยอมจะเอาตัวใส่โซ่ตรวนซังไว้ไม่ปล่อยให้กลับบ้าน แล้ว
 จำเลยจึงเข้าปลุกปล้ำอำแดงจัน ด้วยกำลังของจำเลยและด้วยความกลัวอำนาจของจำเลย
 จำเลยจึงข่มขืนอำแดงจันได้สำเร็จหนึ่งครั้ง อำแดงจันได้ร้องขึ้นยกใหญ่และอำแดงฟุ้งก็
 เข้าไปยกมีให้และขอให้ปล่อยตัวอำแดงจัน แล้วจำเลยจึงบอกให้อำแดงจันและอำแดงฟุ้ง
 กลับบ้านในวันรุ่งขึ้นโดยไม่ต้องเสียค่าปรับไหม เมื่ออำแดงจันกลับไปบ้านก็ได้เล่าให้
 มารดาและญาติฟังและคิดที่จะฟ้องจำเลยแต่ก็กลัวอำนาจของจำเลยประกอบกับหาทนาย
 ไม่ได้ เพราะมีแต่ผู้กลัวอำนาจจำเลย จนกระทั่งประมาณ 2 – 3 วันอำแดงจันจึงได้พบ
 กับนายจาดและได้ขอร้องให้นายจาดช่วยเป็นทนายให้ โดยอำแดงจันได้เรียกสินไหม
 เป็นเงิน 500 บาท ทนายจาดคือค่าปรับไหมเป็นเงิน 500 บาทและค่าฤชาธรรมเนียมซึ่ง
 อำแดงจันจดยี่ได้เสียไป คดีเรื่องนี้ศาลได้ไต่สวนพยานโจทก์ 4 ปาก เชื่อว่ามีพินิจพอ
 ที่จะเรียกตัวจำเลยมาพิจารณาได้

ข้อสังเกต ข้าราชการรังแกประชาชนที่เป็นนักโทษ

เรื่อง อ้ายหมาลักพาหน่อมวาศในเจ้านครเชียงใหม่¹⁹

ช่วงเวลา ร.ศ. 127

เนื้อความ เจ้ากรมแขวงพระราชวังได้เรียนมายังผู้บังคับการว่า เมื่อตนได้
 ทราบว่ากรมทหารบกไปจับตัวจ่านายสิบพู่ อ้ายหมากับหน่อมวาศได้ที่ตำบลศาลาลอย
 แขวงกรุงเก่าฯ ได้แล้วนั้น ตนกับนายชิงปลัดกรมได้ไปที่บ้านพยานสอบถามได้ความว่า
 สิ่งของทองรูปพรรณที่หน่อมวาศเอาไปนั้น ได้คืนหมดแล้ว ตนได้สั่งให้โรงพักส่งบาญชี
 ของนายที่ได้คืนกับรูปพรรณคนร้ายที่จับได้นั้นไปยังกองพิเศษแล้ว ตามไต่สวนได้ความ
 ว่า อ้ายหมาเป็นผู้ลักพาหน่อมวาศไปให้จ่านายสิบพู่ จ่านายสิบพู่จึงได้พาหน่อมวาศ
 กับอ้ายหมานี้ไป เรื่องนี้หมดธุระของกรมกองตระเวนไม่ต้องกระทำการต่อไป

วันที่ 23 มกราคม ร.ศ. 127 นายชิงปลัดกรมได้ทำรายงานยื่นต่อเจ้ากรม
 และผู้บังคับการกรมกองตระเวนว่า ด้วยตามรายงานลงวันที่ 21 มกราคม ร.ศ. 127
 ของนายปลั่งสารวัตรใหญ่ยื่นว่า เมื่อวันที่ 20 เดือนนี้ เวลา สามทุ่มห้าสิบห้านาที

¹⁹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ร.5 น 36 / 342 อ้ายหมาลักพาหน่อมวาศในเจ้านครเชียงใหม่

เจ้าน้อยสุขเกษม กับนายร้อยตรีเจ้ามั่งคล พักอยู่ที่บ้านพยับมาโรงพักสามเสนแจ้งความว่า ในคืนวันเดียวกันนี้เวลา 2 ทุ่มเศษ อ้ายหมาทาสพระเจ้านครเชียงใหม่ได้ลักพาหม่อมวาศในเจ้านครเชียงใหม่หลบหนีไปและหม่อมวาศได้ลักพาเอาสิ่งของทองรูปพรรณของพระเจ้านครเชียงใหม่ติดตัวไปด้วยรวมทั้งสิ้นเป็นราคาเงินประมาณ 5010 บาท ที่ตำบลบ้านพยับ บางกระบือ กรุงเทพฯ โรงพักสามเสนได้รับแจ้งความไว้แล้ว ครั้นวันที่ 22 เดือนนี้ ตนได้ทราบจากท่านพระอนันต์นรินทร์เจ้ากรมกองตระเวนว่า กรมทหารบกกับกระทรวงมหาดไทยได้ติดตามไปจับตัวอ้ายหมา หม่อมวาศ จ่านายสิบนายพูได้แล้ว ตนกับเจ้ากรมพระราชวังจึงได้ไปที่บ้านพยับ สอบถามอ้ายหมาและนายร้อยตรีเจ้ามั่งคล คงได้ความว่า เมื่อวันที่ 20 เดือนนี้อ้ายหมา อำแดงบัวพี่สาวอ้ายหมา จ่านายสิบนายพู สามีอำแดงบัว ได้คบคิดกันลักพาหม่อมวาศในพระเจ้านครเชียงใหม่ออกจากบ้านพยับไปแต่เวลา 2 ทุ่ม หม่อมวาศกับอ้ายหมา 2 คนเท่านั้นได้เดินออกจากบ้านพยับไปตามถนนหลวงไปขึ้นรถไฟที่บางลำภู แล้วไปหาอำแดงบัวที่บ้านตำบลวัดศรี อำแดงบัวจึงได้พาอ้ายหมา หม่อมวาศไปขอฝากพักที่บ้านนายคำ ตำบลตรอกห้างทิศแมน ถนนตรีทอง นายคำไม่ยอมรับ อำแดงบัวจึงได้ไปตามจ่านายสิบนายพูสามี อำแดงบัวที่ห้องนายคำ แล้วนายสิบนายพูก็พาอ้ายหมา หม่อมวาศออกจากห้องนายคำ เดินมาทางมหานาคแล้วเดินต่อไปตามทางรถไฟ ไปถึงสี่แยกบางเขนเป็นเวลาเช้าวันที่ 21 ขึ้นรถไฟที่สี่แยกบางเขนไปลงกรุงเก่า แล้วโดยสารเรือเมล์รถไฟต่อไปจนถึงตำบลศาลาลอย ขึ้นพักมาศรัยอยู่ที่บ้านผู้ใหญ่ บ้านญาติของนายพู แต่ผู้ใหญ่นั้นอ้ายหมาไม่รู้จักชื่อ ครั้นตอนเย็นของวันนั้น นายร้อยเอกขุนประเจิด กองทหารราบที่ 11 ได้โดยสารรถไฟไปลงกรุงเก่า แล้วลงเรือไฟต่อไป ได้ไปจับตัวหม่อมวาศ อ้ายหมา จ่านายสิบนายพูได้ที่บ้านผู้ใหญ่นายคำตำบลศาลาลอย ของแต่งตัวที่หม่อมวาศแต่งตัวไปนั้น ได้คืนหมดแล้ว ไม่มีอะไรหาย และได้ส่งตัวคนทั้งสามเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ตั้งแต่บ่ายวันที่ 22 เดือนนี้แล้ว ส่วนอ้ายหมาและหม่อมวาศนั้นต้องกักขังอยู่บ้านพยับ นายพูจ่านายสิบต้องกักขังอยู่กรมทหาร

ในวันที่ 21 มกราคม ร.ศ. 127 หลวงอนุมิตินุกิจ ปลัดกรมได้ยื่นรายงานต่อเจ้ากรมผู้บังคับการว่า ด้วยเมื่อวันที่ 20 เดือนนี้เวลาที่ 2 ทุ่ม ตนกับนายเกิด นายหมวดสายพานรัตน์และนายทอง พลตระเวนได้พากันตรวจท้องที่ถึงสี่แยกถนนตรีทอง ตนได้เห็นผู้มีชื่อหลายคนยืนชุมนุมอยู่ที่ใต้ต้นไม้ริมถนน นึกสนใจเข้าใกล้ เห็นมีนายตำรวจภูธรและนายทหารกับเจ้าลาว 4-5 คน สอบสวนได้ความว่าจะมาชุมนุมจับผู้ร้ายและแจ้งแก่ตนโดยละเอียดว่า เมื่อเวลาสองทุ่ม นายหมาซึ่งเป็นคนใช้พระเจ้าเชียงใหม่ ได้พาหม่อมวาศหม่อมของพระเจ้าเชียงใหม่หนี ได้เอาทรัพย์สินของติดตัวไปด้วยประมาณ

4000 บาทเศษ ได้มาพักอยู่ที่บ้านครุคำ แต่ไม่ทราบที่บ้านและห้องอยู่ตรงไหนแน่ ขอให้ตนเป็นธุระ เพราะได้แจ้งความไว้ยังโรงพักสามเสนแล้ว ทันได้นั้นตนและนายเกิด นายหมวดได้ตรงไปยังห้องนายคำซึ่งอยู่ที่ตรอกตำบลถนนตรีทอง โดยนายเกิด นายหมวดเป็นคนรู้จักก็พากันล้อม เมื่อกำลังล้อม เวลานั้นพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าดิลักเสด็จ ได้สั่งให้ตนช่วยเป็นธุระและทรงยืนอยู่ที่นั่น นายเกิด นายหมวดได้ป็นเข้าหลังบ้าน ตนจึงได้ร้องเรียกให้นายคำเปิดประตูตรงเข้าคั่นพร้อมด้วยคนใช้ของพระเจ้าเชียงใหม่ และพระองค์เจ้าดิลักได้คั่นห้องแถวนั้นหลายห้อง โดยเป็นห้องหลังบ้านทะเลถึงกันได้แต่ไม่พบ นายคำเจ้าของห้องแจ้งกับตนต่อหน้าผู้ที่เอ่ยชื่อมาแล้วว่า ไม่ได้มีผู้หนึ่งผู้ใดเอาหญิงและชายมาพักที่นั่นเลย และได้ความต่อไปอีกจากขุนสนิท นายร้อยเอกกรมแพทย์ว่า การที่ได้ความว่า นายหมาพาม่อมมาที่บ้านนายคำนั้นโดยอ้าแดงบัวซึ่งเป็นหญิงลาวเชียงใหม่ เป็นภรรยาจ่านายสิบนายพุทธาราบที่ 11 ซึ่งเป็นคนพักอาศัยอยู่ที่บ้านนายร้อยเอกขุนสนิท ดังนั้นตนและผู้ที่ถูกกล่าวชื่อมาข้างต้นแล้วจึงได้พากันไปที่บ้านขุนสนิทเพื่อจะสอบสวนอ้าแดงบัว อ้าแดงบัวก็ยืนยันว่า นายหมาได้พาม่อมมาไปอยู่ที่บ้านนายคำ จึงได้พาอ้าแดงบัวมาเจอกับนายคำ ซึ่งต่างคนต่างก็ขัดซึ่งกันและกันจึงได้จับมาทั้ง 2 คน นายคำกลับให้ถ้อยคำว่า นายพู่จ่านายสิบได้เป็นผู้พานายหมาและม่อมมาไปฝากไว้กับนายคำ นายคำไม่รับ นายพู่ก็กลับไปไม่ทราบว่าพาไปไหน ดังนั้นตนกับผู้ที่ถูกกล่าวชื่อมาแล้วข้างต้นจึงได้ไปที่ออฟฟิศทหารราบที่ 11 พระองค์เจ้าดิลักได้ทรงชี้แจงเหตุนี้ต่อพระอนุรักษ์ นายพันโท ๆ ก็ให้ตามนายพู่ได้ความว่า นายพู่ได้ลาต่อกรมในคืนวันเดียวนั้นเพื่อจะไปบ้าน 3 วัน และกรมทหารได้พากันแยกย้ายติดตามนายพู่ต่อไปแล้ว แล้วตนกับผู้ที่ได้เอ่ยชื่อมาข้างต้นแล้วก็พากันไปที่วังพระเจ้านครเชียงใหม่ที่ตำบลสามเสน เพื่อสอบสวนเอารูปพรรณและหลักฐาน สักพักหนึ่ง นายอึ้ง ปลัดกรมสามเสนก็ไปที่นั่นเพื่อสอบสวนเรื่องนี้ มีรายละเอียดรูปพรรณแจ้งในรายงานของนายอึ้ง ปลัดกรมแล้ว แล้วจึงพากันดักตามสายรถไฟ ก็ไม่พบ กำลังจัดการสืบจับต่อไป เรื่องนี้กำลังตนแยกนายหมวดสารวัตรแขวงเที่ยวสืบจับแต่นายคำอ้าแดงบัวตนขอผิดซึ่งไว้ 7 วัน

นายคำได้ให้การว่า เดิมเมื่อวันที่ 20 เดือนนี้เวลาประมาณทุ่มเศษ ตนได้นั่งคุยกันกับนายไผ่ นายเจิม นายสุข แล้วอ้าแดงบัวได้มาที่บ้านบอกกับตนว่าจะเอาคนมาฝากที่บ้านตน แต่ไม่ได้ขึ้นไปบนเรือน นายหมากับอ้าแดงวาดได้พูดต่อตนว่า จะพากันหนีเจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่ แล้วตนก็ห้ามไม่ให้หนีท่าน แล้วนายหมากับอ้าแดงวาดจะขอพักอาศัยอยู่ที่บ้านตน ตนตอบว่าไม่ใช่บ้านเรือนของตน แล้วตนจะรับเอาอ้าแดงวาดกับนายหมาไปฝากที่อื่น ที่บ้านครุคำแต่ครุคำไม่รับ แล้วตนก็บอกกับนายหมา

อ้าแดงวาศว่าให้อยู่บ้านครุคำ ให้นั่งอยู่ที่หน้าบ้าน แล้วรุ่งขึ้นจะหาห้องให้ แล้วตนก็กลับไปบ้าน แล้วตนก็ได้กลับมาอีก นายหมากับอ้าแดงวาศจะพากันไปไหนอีก ตนก็ไม่ทราบ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีหนังสือถึงพระยาอินทราธิบดีสีหราช รองเมืองว่า ทราบว่า หม่อมวาศ ในเจ้านครเชียงใหม่ อายุ 23 ปีได้หนีไปเมื่อคืนนี้ มีของติดตัวไปคือ ต้มหเพชรคู่หนึ่ง ราคา 3000 บาท สายสร้อยข้อมือ 2 สาย ราคายังไม่รู้แน่ แหวนยังไม่รู้แน่ว่าก๊วและราคาเท่าใด ได้ระแคะระคายว่า อ้ายหมาคนครัวพาหนีไป อ้ายหมาเดี๋ยวนี้อีกหนีสูญไปด้วย ให้คิดอ่านสืบสวนติดตามโดยกวดขัน

นายปลั่งสารวัตรใหญ่เรียนท่านปลัดกรม เจ้ากรมและท่านผู้บังคับการกรมกองตระเวนว่า เมื่อวันที่ 20 เดือนนี้เวลาค่ำ 7 หุ่ 55 นาที เจ้าน้อยสุทธเกษมกับนายร้อยตรีเจ้ามงคลพักอยู่ที่บ้านพยับ ตำบลบางกระบือ นำเหตุไปแจ้งต่อโรงพักสามเสนว่าในคืนวันเดียวนี้นเวลาประมาณ 2 หุ่เศษ อ้ายหมาซึ่งเป็นทาสของเจ้านครเชียงใหม่ได้พาหม่อมวาศในเจ้านครเชียงใหม่หนีไปและหม่อมวาศได้ลักเอาสิ่งของทองคำรูปพรรณซึ่งเจ้านครเชียงใหม่พระราชทานให้ประดับตกแต่งติดตัวไปด้วยหลายอย่างรวมทั้งสิ้นเป็นเงินประมาณ 5,010 บาท ที่ตำบลบ้านพยับ กรุงเทพฯ และขอให้กองตระเวนช่วยสืบจับตัวหม่อมวาศกับอ้ายหมามาส่งยังเจ้านครเชียงใหม่ ท่านปลัดกรมแขวงพระราชวังบวรมีคำสั่งให้รับแจ้งความไว้ดังแจ้งอยู่ในคดีของโรงพักสามเสนนั้นแล้ว โรงพักสามเสนได้ส่งรูปพรรณของหายซึ่งติดตัวหม่อมวาศไปกับทั้งรูปพรรณหม่อมวาศและอ้ายหมามายังกองพิเศษ ท่านนายอึ้งปลัดกรมแขวงพระราชวังได้ไปสอบสวนและตามจับตัวหม่อมวาศกับอ้ายหมา ยังไม่กลับโรงพักสามเสนเมื่อสืบสวนได้ความประการใดจะเรียนมาให้ท่านทราบต่อไปภายหลัง

พระอนันต์นารักษ์ เจ้ากรมกองตระเวนแขวงพระราชวัง ทำรายงานเสนอท่านผู้บังคับการกรมกองตระเวนว่า ด้วยตนเสนอรายงานที่ 568/127 ของโรงพักสามเสน วันที่ 20 เดือนนี้ เวลา 7 หุ่ 55 นาที ความว่าเจ้าน้อยสุทธเกษมกับนายร้อยตรีเจ้ามงคลพักอยู่ที่บ้านพยับ ตำบลบางกระบือ แจ้งความว่า ในคืนวันเดียวนี้นเวลาค่ำ 2 หุ่เศษ อ้ายหมาลาวซึ่งเป็นทาสได้พาวาศ หม่อมเจ้านครเชียงใหม่กับสิ่งของเครื่องแต่งตัวหลายอย่างรวมราคา 5,010 บาท มีแจ้งอยู่ในรายงานนั้นแล้ว วันที่ 21 เดือนนี้เวลาเช้า 2 โมงเศษ ได้ทราบความจากนายอึ้งปลัดกรมและได้นำความเรื่องนี้ขึ้นเรียนเจ้าคุณเสนาบดีทราบแล้ว ตนกับนายอึ้งปลัดกรมได้ไปไต่สวนได้ความว่า ในคืนวันที่ 20 เดือนนี้เวลา 3 ยามเศษ พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าดิถีได้เรียกหลวงอนุมัติปลัดกรมกับกองตระเวนไปค้นที่บ้านนายคำซึ่งเช่าห้องแถวอยู่ถนนตีทองแต่ไม่พบตัวจึงได้จับตัวนายคำกับอ้าแดงบัว ภรรยาจำสิบนายหู

ชุดโครงการวิจัยสิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล

รายงานฉบับสมบูรณ์. ธนศ/ ภาคผนวก 2

ทหารราบ 11 มาโรงพัก ตนกับนายอึ้งปลัดกรมได้สอบถามปากคำ นายคำให้การว่าบ้านเดิมนั้นอยู่ตำบลศาลาลอย แขวงกรุงเก่า เดียวนี้เป็นครูโรงเรียนมัธยมวัดสุทัศน์ เมื่อวันที่ 20 เดือนนี้ เวลาบ่าย 5 โมงเศษ อำแดงบัวภรรยาจำสับนายพุม่าที่ห้องพูดว่าจะขอฝากคนซึ่งจะเอามาจากบ้านพยับ นายคำไม่รับ อำแดงบัวก็กลับไป ครั้นเวลาค่ำ 1 ยามเศษ อำแดงบัวได้นำชายมีชื่อ 1 คน กับหญิงมีชื่อ 1 คน พูดสำเนียงเสียงเป็นลาวขอฝากไว้ที่ห้องนายคำ นายคำไม่รับ อำแดงบัวบอกว่าขอฝากไว้ประเดี๋ยวจะไปตามจำสับนายพุม่ามีมา อำแดงบัวก็ออกจากห้องนายคำไปไม่ได้กลับมาอีก ครั้นเวลา 4 ทุ่มเศษ จำสับนายพุม่าไม่ได้แต่งชุดฟอร์มมาที่ห้องพูดจาขอฝากคนทั้งสองอีก นายคำก็ไม่ยอมรับ จำสับนายพุม่าตอบว่าขอฝากไว้ประเดี๋ยวจะเข้าไปในวัง จำสับนายพุม่าก็ออกจากห้องไป ครั้นเวลา 5 ทุ่มเศษจำสับนายพุม่าสวมชุดฟอร์มมาที่ห้องอีกและพูดว่าจะพาไปทางนางเลิ้งและจะพาเลยขึ้นรถไฟไปบ้าน อำแดงบัวภรรยาจำสับนายพุม่าให้การว่า อำแดงกับนายพุม่าได้เคยไปที่บ้านพยับทองเงินกับพวกลาว 2-3 ครั้ง อ้ายหมานั้นเป็นญาติกับอำแดงบัว อำแดงบัวรู้จักกับวานนั้นด้วย วันที่ 20 เดือนนี้เวลาเย็นอ้ายหมามาทหาอำแดงบัวพูดขอยืมเงินและให้อำแดงบัวพาไปหานายพุม่าที่ออฟฟิศกรมทหารในพระบรมมหาราชวัง อ้ายหมาได้พูดจากันแล้วก็กลับไป ครั้นเวลาค่ำ 2 ทุ่มเศษอ้ายหมาได้พาว่าศซึ่งมีของแต่งตัวมาด้วยมาที่ห้องอำแดงบัวซึ่งอยู่ที่บ้านนายร้อยเอกขุนสนิทโยธารักษ์ราบ 11 อ้ายหมาพูดว่าเขาได้รักใคร่กับว่าศ เดียวนี้เจ้านครเชียงใหม่ทราบเหตุ อ้ายหมากับว่าศมีความกลัวจึงได้พากันหนีมา เวลานั้นจำสับนายพุม่าไม่อยู่อำแดงบัวจึงได้พาอ้ายหมากับว่าศไปฝากไว้ที่ห้องนายคำ และอำแดงบัวจึงได้มาตามจำสับนายพุม่าไปที่ห้องนายคำ ส่วนอำแดงบัวไม่ได้ไปอีก การสืบสวนคงได้ความว่า จำสับนายพุม่ากับอ้ายหมาได้พาว่าศกับสิ่งของหลบหนีไป ตนกับเจ้าพนักงานกองตระเวนได้สืบสวนติดตามจับตัวก็ยังไม่พบ อนึ่งตนได้ทราบที่ นายคำกับจำสับนายพุม่าเป็นญาติกัน บ้านเดิมอยู่ตำบลศาลาลอย แขวงกรุงเก่า อำแดงบัวกับอ้ายหมาเป็นญาติกัน เดิมจำสับนายพุม่าได้ไปรับราชการอยู่เมืองเชียงใหม่จึงได้อำแดงบัวเป็นภรรยา จำสับนายพุม่ากับอำแดงบัวได้กลับมาอยู่กรุงเทพฯ ประมาณ 11 เดือนเศษ พักอาศัยอยู่บ้านนายร้อยเอกขุนสนิทโยธารักษ์ริมวัดบุญศิริมาตยาราม หลวงอนุมิตินฤกิจปลัดกรมได้ไปสืบที่กรมทหารราบ 11 ได้ความว่า จำสับนายพุม่าได้ลาต่อเจ้าพนักงานกรมทหารไปบ้าน 3 วัน อนุญาตวันที่ 20 เดือนนี้เวลา 1 ยาม ได้ทราบว่าพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าดิลัก ได้พานายชาวสารวัตรแขวงโรงพักสำราญราษฎร์ไป เพื่อจะให้ไปกับเจ้าพนักงานทหารไปติดตามจับที่ตำบลศาลาลอย แขวงกรุงเก่า ตนกับเจ้าพนักงานได้พยายามสืบสวนโดยกวาดขันเมื่อได้ความประการใดจะเรียนมาให้ทราบภายหลัง

บรรณานุกรม

เอกสารที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

เอกสารหอจดหมายเหตุแห่งชาติ รัชกาลที่ 4

จ.ศ.1217(พ.ศ.2298) เลขที่ 166. "ร่างตราพระยามหาอำมาตย์ถึงพระยาอภัยรณฤทธิ์จางวาง กรมพระตำรวจหลวงเรื่องให้ชำระความนายรุ่งกล่าวโทษกรรมการ."

จ.ศ.1220(พ.ศ.2401) เลขที่ 162. "ร่างตราถึงเมืองเพชรบูรณ์ฯ เรื่องหลวงณรงค์กล่าวโทษ พระสุพรรณภักดีฯ."

จ.ศ.1220(พ.ศ.2401) เลขที่ 160. "ถวายฎีกา อำแดงเที่ยงถวายฎีกากล่าวโทษ พระยาพิพิธฤทธิเดชเรื่องเอาตัวบุตรสาวชื่อตะเภาเข้ามาทูลเกล้าฯถวาย."

จ.ศ.1220(พ.ศ.2401) เลขที่ 57. "ร่างสารตราถึงพระยาราชวรานุกูลเจ้าเมืองกรมการเสด็จขึ้นไป ประพาสตามสบายพระไทย."

จ.ศ.1221(พ.ศ.2402) เลขที่197. "ร่างตราเจ้าพระยานิกรฯถึงหลวงยกกระบัตรหลวงพลกรมการ ผู้รักษาเมืองนครนายก เรื่องนายนวนมกล่าวโทษข้าหลวงเสนาว่าฉ้อเงินค่านา."

จ.ศ.1223 เลขที่ 247. "คำให้การมองส่วยนิจฟ้องกล่าวโทษเจ้านครเชียงใหม่."

จ.ศ.1223 เลขที่ 123. "เรื่องผู้หญิงสมัครไปกับผู้ชาย ณ วัน ๙ 1 ปีฉลู สัปตศก จ.ศ.1227."

จ.ศ.1225 เลขที่ 171. "ร่างตรา เรื่องให้พระยาโบราณ ๙ พิจารณาความรายนายอยู่ถวายฎีกา."

จ.ศ.1230 เลขที่ 252. "คัดบอกพระมหาเทพกับสำเนาประกาศของกงสุลอังกฤษ."

จ.ศ.1223 เลขที่ 58. "สำเนาฎีกาคณะกรรมการเมืองมณฑลบุรี."

จ.ศ.1225 เลขที่ 171. "ร่างตรา เรื่องให้พระยาโบราณ ๙ พิจารณาความรายนายอยู่ถวายฎีกา."

จ.ศ. 1230 เลขที่ 259. “สารตราให้ประกาศเรื่องผู้ที่จะถวายฎีกากล่าวโทษกรรมการหัวเมือง.”

จ.ศ.1230 เลขที่ 123. “ไปบอกเมืองวัฒนาเสนอดังขุนวิจิตรรงค์เป็นเจ้าเมือง.”

จ.ศ.1225 เลขที่ 66. “ประกาศ เรื่องราษฎรเดือดร้อนภาษีอากรประกาศเรื่องทรงรับฎีกาแลเรื่อง
ภาษีอากร.”

เอกสารจดหมายเหตุแห่งชาติ รัชกาลที่ 5

น.36 / 88. “คอเรสปอนเดนซ์เรื่องกระทรวงยุติธรรมมีหนังสือมาว่าอำแดงหนับซึ่งต้องคดีอยู่ใน
ศาล แพ่งเกษม กล่าวโทษนาย-อง สมุหนายกชี้ว่าคดีที่ทำข้าเรา ส่งสำเนา
เรื่องราวมา ขอให้กระทรวงเมืองชำระด้วย (26 มกราคม – 3 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 112).”

น.36 / 318. “อำแดงเนียมไปพูดล่อลวงหม่อมหลวงหญิงพินซึ่งอยู่กับเจ้าจอมเอื้องไปให้นาย
เปลื้องข่มขืนทางประเวณีนัน ได้ตัวหม่อมหลวงหญิงพินแล้ว แต่นายเปลื้อง อำแดง
เนียมยังสืบจับอยู่ (12 – 13 กันยายน ร.ศ. 125).”

น.36 / 342. “อ้ายหมาลักพาหม่อมมาศในเจ้านครเชียงใหม่.”

ย.13.3 / 1. “คดีความเรื่อง นายแถมข่มขืนกระทำข้าเรา (6 – 7 กันยายน ร.ศ. 112).”

ย.13.3 / 4. “คดีเรื่อง นายรองพิจารณาต้องหาว่ากระทำการคบชู้ด้วยหญิงในพระบรมหาราชวัง
(20 มกราคม ร.ศ. 113).”

ย.13.3 / 9. “คดีเรื่อง นายวิเศษเสถียรรักษวังอาจเข้าสูหาอำแดงยวงและจับมืออำแดงแก้ว (26
เมษายน – 11 พฤษภาคม. ร.ศ. 116).”

ย.13.3 / 10. “คดีเรื่องหนูเลียบใจหทัย พระยามนตรีสุริยวงศ์จำเลยต้องหาว่าข่มขืนทำข้าเรา (13
กรกฎาคม – 4 ตุลาคม ร.ศ. 117).”

ย.13.3/ 11. "คดีเรื่องมีผู้ขายลักพาบุตรสาวพระยาจุฬาราชมนตรีไป (13 มีนาคม – 1 เมษายน ร.ศ. 119)."

ย.13.3/ 12. "เรื่อง ปรับพระยาพิสุทธิธรรมธาดาตามละเมิดคดีเรื่องอ้ายบ้านผู้ใหญ่บ้านข่มขืนทำซ้ำเราอำแดงต่อมที่เมืองลพบุรี (7 – 16 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 119)."

ย.13.3/14. "หม่อมราชวงศ์สวัสดิ์ทำชู้กับอำแดงเลียบ คนของเจ้าจอมมารดาวาด (2 – 11 กันยายน ร.ศ. 121)."

ย.13.3/ 13. "นายเลียบทำชู้กับหม่อมราชวงศ์สอชิง (29 เมษายน – 22 ธันวาคม ร.ศ. 121)."

ย.13.3/17. "ขออนุญาตพิจารณาความในระหว่างหลวงรามฤทธิธำ จำเลย ต้องหาว่าข่มขืน (18 มีนาคม ร.ศ. 121 – 16 พฤษภาคม ร.ศ. 122)."

ย.13.3/ 16. "ความหม่อมเจ้าเจียกเรื่องนายเล็กลักพาบุตรสาว (6 มกราคม - 12 เมษายน ร.ศ. 122)."

ย.13.3/ 21. "ขุนองค์ราชบุรุษนำรูดังต้องหาว่าข่มขืนทำซ้ำเราอำแดงเย็น (4 กันยายน – 16 ตุลาคม ร.ศ. 123)."

ย.13.3/19. "อำแดงกลางหาว่าหลวงวิจารณ์คดีราชบุรุษบุตรสาว (1-2 พฤษภาคม ร.ศ. 123)."

ย.13.3/22. "ขอพระบรมราชานุญาตพิจารณาคดีหลวงเสนีพิทักษ์ ต้องหาว่าข่มขืนอำแดงปุย (9 – 15 พฤษภาคม ร.ศ. 124)."

ย.13.3/23. "หม่อมราชวงศ์สันลอบรักกับหม่อมเจ้าประสพกุเกษม (22 พฤษภาคม – 6 มิถุนายน ร.ศ. 125)."

ย.13.3/24. "อนุญาตให้ชำระความเรื่องหลวงฤทธิศักดิ์ชลเชตร ทำชู้กับละม้าย หม่อมห้ามกรมหมื่นพงษาดิศรมหิป (18 – 19 ธันวาคม ร.ศ. 125)."

ย.13.3 /25. "ขออนุญาตพิจารณาความระหว่างอำแดงจันโจทย์ กล่าวโทษหลวงกำแหงมहिมา
จำเลย ว่าข่มขืนข้าเราโจทย์ (4 พฤษภาคม – 24 มิถุนายน ร.ศ. 127)."

เอกสารที่ตีพิมพ์แล้ว

หนังสือและบทความภาษาไทย

กนิษฐา ชิตช่วง. "มูลเหตุของการร่างกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. ๑๒๗" ใน ไทยคดีศึกษา
รวมบทความทางวิชาการเพื่อแสดงมุติฐานจิต อาจารย์พันเอกหญิง คุณนิออน สนิทวงศ์ ณ
อยุธยา (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2533), น. 48.

กุหลาบ สายประดิษฐ์. "มนุษยภาพ" 8 ธันวาคม พ.ศ. 2474 ไทยใหม่ และ ศรีกรุง พิมพ์ซ้ำใน
วารสารธรรมศาสตร์ 19:1(มกราคม. เมษายน 2536):7-17.

ขจร สุขพานิช. "ฐานันดรไพร่" ใน ประวัติศาสตร์และการเมือง หนังสืออ่านประกอบวิชาพื้นฐาน
อารยธรรมไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2516.

จรัญ โฆษณานันท์. กฎหมายกับสิทธิเสรีภาพในสังคมไทย. กรุงเทพฯ: กลุ่มประสานงานศาสนา
เพื่อสังคม, 2528.

_____. วิถีสังคมไทย. กรุงเทพฯ: โครงการจัดงานฉลอง 100 ปีรัฐบุรุษอาวุโสนายปรีดี
พนมยงค์, 2543.

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์. ลัทธิธรรมนิยมต่างๆ ภาค 3. กรุงเทพฯ: ศุภสภา, 2504.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. แผนพัฒนาการเมืองฉบับแรกของไทย คำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการ
เปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103. พระนคร: 2513.

_____. 100 ปีแห่งการปฏิรูประบบราชการ: วิวัฒนาการของอำนาจรัฐและอำนาจ
การเมือง. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช ชัตติยา กรรณสูต รวบรวม. เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477. กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2518.

เทียนวรรณ. "ว่าด้วยชื่อของมนุษย์ใครตั้งให้" ใน ตุลวิภาคพจนกิจ เล่ม 5(2) เมษายน ร.ศ. 124 หน้า 1516-17.

แถมสุข นุ่มนนท์. ยังเติร์กครั้งแรก กบฏ ร.ศ. 130. กรุงเทพฯ: เรืองศิลป์, 2522.

ธิดา สาระยา. ประวัติศาสตร์ชาวสยาม. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2544.

ธีรยุทธ บุญมี. "ประวัติศาสตร์ความคิดของสังคมไทยช่วงต้น: การแพร่ขยายและพัฒนาการของความคิดพุทธศาสนาในสังคมไทย" เอกสารประกอบการสัมมนา วันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2529.

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ. "สิทธิคนไทยในรัฐไทย" ใน ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ บรรณาธิการ. จินตนาการสู่ปี 2000: นวัตกรรมเชิงกระบวนทัศน์ด้านไทยศึกษา? กรุงเทพฯ, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2539, น. 181-233.

_____. "วิวัฒนาการของมโนทัศน์สิทธิมนุษยชนในประวัติศาสตร์ไทย" วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 1:2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2544):3-15.

อรรถศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. 2475 และ 1 ปีหลังการปฏิวัติ. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชีย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2543.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. ความคิดความรู้และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม 2475. กรุงเทพฯ: สถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2533.

นฤมล ธีรวัฒน์, "แนวพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว"
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, 2524.

นันทิยา สว่างวุฒิธรรม "การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ ก่อนการจัดการเกณฑ์ทหาร (พ.ศ. 2325-2448)" วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.

ปาฐกถาเรื่อง "การปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ" โดยสราญ กิจวรวัฒน์ วันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2479 หจข. มท.0201.1.1/82

ปรีดี พนมยงค์ "ปัญหาเกี่ยวแก่การลงอาญาผู้กระทำผิดกฎหมาย" ใน รวมปาฐกถาซึ่งแสดงที่
สำนักอาจารย์สมาคม ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๐ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๔ อำมาตย์ตรีหลวงเลขา
วิจารณ์(ศรีศุภร์ บุรณศิริ) พิมพ์ในการปลงศพ หลุน อินทมนตร์ ณ สุสานหลวง วัดเทพศิร
นทราวาส วันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๔. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๗๔.

ปรีดี พนมยงค์. ประชุมกฎหมายมหาชนและเอกชน ของปรีดี พนมยงค์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.

ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ. ระบบไพร่ในสังคมไทย. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ
มนุษยศาสตร์, 2526.

ประวัติย่อ พระองค์เจ้าปฤษฎางค์. กรุงเทพฯ: นิยมวิทยา, 2513.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร "ธรรมสารวินิจฉัย" ใน วชิรญาณวิเศษ พ.ศ. 2428
พิมพ์ซ้ำใน วารสารธรรมศาสตร์ 22:3 (กันยายน-ธันวาคม 2539).

โรเบิร์ต แลงการ์ด. ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม 1-2. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2526.

ลิซา ฮง. "อิสรภาพกับความเป็นตัวของตัวเองของผู้หญิงคนหนึ่งในสยามคริสต์ศตวรรษที่
19." แปลโดย วารุณี ไชยธรรมย์. จุลสารไทยคดีศึกษา 8:1(สิงหาคม 2534):5-7.

_____. "ผู้หญิงไทยในศิลปวัฒนธรรม จากสตรีชั้นสูงถึงโสเภณีในประวัติศาสตร์ไทย"

แปลโดย วารุณี โอสถารมย์. จุลสารไทยคดีศึกษา 11:1(สิงหาคม – ตุลาคม 2537):6-13.

มานิต มานิตเจริญ. พจนานุกรมไทย. ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, 2536.

ศิริพร ณ ถลาง. ชนชาติไทในนิทาน: แลลวดแว่นคติชนและวรรณกรรมพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, 2545.

เสน่ห์ จามริก. สิทธิมนุษยชน เกณฑ์คุณค่าและฐานความคิด. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2544.

_____. พัฒนาการ สิทธิมนุษยชนในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สมาคมสิทธิเสรีภาพของประชาชน, 2531.

_____. พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531.

_____. รัฐธรรมนูญและสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2535.

_____. การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2540.

สมเกียรติ วันทะนะ, “เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนึก” ใน สมบัติ จันทวงศ์ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (บรรณาธิการ). อยู่เมืองไทย รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแด่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ 60 ปี กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. พระธรรมเทศนา. พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2514.

สมบัติ จันทวงศ์. ภาษาทางการเมือง: พัฒนาการของแนวอธิบายการเมืองและศัพท์การเมืองใน

งานเขียนประเภทสารคดีทางการเมืองของไทย พ.ศ. 2475-2525. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533.

สุนทรี่ อาสะไวย์. ประวัติคลองรังสิต การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ. 2431-2457. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2530.

หลวงวิจิตรวาทการ. การเมืองการปกครองของกรุงสยาม. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยใหม่, 2475.

หลุยส์ ดูปลาตร์. สถานะของหญิงมีสามีในประเทศสยาม. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 –2475 . (กรุงเทพ, สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538).

เอกวิทย์ ณ ถลาง. ภูมิปัญญาภาคกลาง. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2544.

อัจฉราพร กมฺพิสัย. กบฏ ร.ศ. 130 กบฏเพื่อประชาธิปไตย: แนวคิดทหารใหม่. กรุงเทพฯ: อมรินทร์วิชาการ, 2540.

หนังสือและบทความภาษาอังกฤษ

Akin Rabibhadana, "Clientship and Class Structure in the Early Bangkok Period," in William Skinner and A. Thomas Kirsch, eds., Change and Persistence in Thai Society: Essays in Honor of Lauriston Sharp (Ithaca: Cornell University Press, 1975), p. 109.

Anderson, Benedict . "The Idea of Power in Javanese Culture," in Language and Power: Exploring Political Cultures in Indonesia. Ithaca: Cornell University Press, 1990.

- Anderson, Perry. Lineages of the Absolutist State. London: Verso, 1979.
- Berlin, Isaiah. Liberty. Ed. By Henry Hardy (New York: Oxford University Press, 2002).
- Cranston, Maurice. What are Human Rights? London and other places: The Bodley Head, 1973.
- Freedden, Michael. Rights Milton Keynes: Open University Press, 1991.
- Genovese, Eugene Roll. Jordan Roll: The World the Slave Made. New York: Vintage Books, 1976.
- Hobsbawm, Eric. Workers: World of Labor New York: Pantheon Books, 1984.
- Kant, Immanuel. "Rights; Universal Peace" in Hans Reiss ed., Kant's Political Writings. Tr. By H.B. Nisbet Cambridge: Cambridge University Press, 1970.
- Hegel, G.W.F. Elements of the Philosophy of Right. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Ferguson, Wallace K. and Geoffrey Bruun, A Survey of European Civilization. Boston: Houghton Mifflin company, 1962.
- Jack Donnelly. "Human Rights and Asian Values: A Defense of 'Western' Universalism," in Joanne R. Bauer and Daniel A. Bell, eds., The East Asian Challenge For Human Rights. New York: Cambridge University Press, 1999.
- Loos, Tamara Lynn. "Gender Adjudicated: Translating Modern Legal Subjects in Siam." Ph. D. Dissertation, Cornell University, 1999.

- Marshall, T.H. Class, Citizenship, and Social Development. Garden City: Doubleday, 1965.
- Polanyi, Karl. The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time. Boston: Beacon Press, 1957; Original printing 1944.
- Pollis, Adamantia and Schwab, Peter. eds., Human Rights: New Perspectives, New Realities. Boulder: Colorado, 2000.
- Shue, Henry. Basic Rights: Subsistence, Affluence, and US. Foreign Policy. Princeton University Press, 1996.
- Somkiat Wanthana. "The Politics of Modern Thai Historiography." Ph. D Dissertation, Department of History, Monash University, 1986.
- Thongchai Winichakul. Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation. Chiangmai: Silkworm Books, 1994.